

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE TÉMY A METÓDY III

**ROZVOJOVÉ
VZDELÁVANIE
TÉMY A METÓDY III**

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE TÉMY A METÓDY III

Redakcia a editácia: Ivana Uličná

Autori textov:

Anna Mravcová (1. a 2. kap.)

Juraj Mesík (3. kap.)

Milan Macák (4. kap.)

Paulína Stachová (5. kap.)

Mária Kadlečíková (6. kap.)

Danka Moravčíková (7. kap.)

Marcela Chreneková (8. kap.)

Juraj Janto (9. kap.)

Eva Pechočiaková Svitačová (10. kap.)

Recenzenti: Elena Horská, Richard Sťahel

Jazyková korektúra: Jana Raslavská

Fotografia na obálke: Rogim, ltd.

Grafická úprava: Michal Šandrej

Vydala Nadácia Pontis, Bratislava 2018

Vydanie 1.

© Všetky práva vyhradené.

ISBN 978-80-89895-10-6

Táto publikácia je súčasťou projektu „Globálna univerzita IV: Zavádzanie rozvojových tém do systému univerzitného vzdelávania“ podporeného z prostriedkov SlovakAid (Nr. SAMRS/2016/RV/1/7).

OBSAH

ÚVOD	4
Anna Mravcová	
GLOBÁLNE ENVIRONMENTÁLNE PROBLÉMY V KONTEXTE STRATÉGIE UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA	8
Anna Mravcová	
VYBRANÉ ENVIRONMENTÁLNE PROBLÉMY A PRÍSTUP K ICH RIEŠENIU V KRAJINÁCH GLOBÁLNEHO SEVERU A GLOBÁLNEHO JUHU	25
Anna Mravcová	
PERFEKTNÁ BÚRKA 2020. KLÍMA, POPULÁCIA A MIGRÁCIA NA JUH OD STREDOZEMNÉHO MORA	52
Juraj Mesík	
ADAPTÁCIA POĽNOHOSPODÁRSTVA EÚ NA ZMENU KLÍMY	77
Milan Macák	
UDRŽATEĽNÁ SPOTREBA A JEJ VPLYV NA SVET	99
Paulína Stachová	
ZODPOVEDNÉ ZAOBCHÁDZANIE S POTRAVINAMI V ZÁJME UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA	119
Mária Kadlečíková	
SOCIÁLNA EKONOMIKA A SOCIÁLNY MANAŽMENT V KONTEXTE UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA A POĽNOHOSPODÁRSTVA	140
Danka Moravčíková	
SOCIÁLNA POLITIKA A ROZVOJ VIDIEKA	167
Marcela Chreneková	
VPLYV KULTÚRY A JEJ HODNÔT NA KVALITU ŽIVOTA	189
Juraj Janto	
GLOBALIZOVANÁ KULTÚRA, EKONOMIKA A PRÍRODA	211
Eva Pechočiaková Svitačová	

ÚVOD

Rozvojové vzdelávanie predstavuje v súčasnosti dynamicky sa rozvíjajúci koncept, ktorý naberá v jednotlivých krajinách globálneho Severu aj globálneho Juhu čoraz viac na význame. Tento systém vzdelávania je nevyhnutne prepojený s prehlbujúcou sa globalizáciou sveta, ako aj s rastúcimi globálnymi nerovnosťami a problémami, ktoré, hoci v rôznej intenzite, istým spôsobom zasahujú všetky krajiny. S týmto systémom vzdelávania a „bojom“ proti globálnym problémom na zaistenie budúcnosti sveta sa nevyhnutne spája potreba zabezpečovať udržateľný rozvoj, ktorá leží na ramenách celého medzinárodného spoločenstva. Otázka udržateľného rozvoja dnes preto patrí medzi veľmi populárne témy. Skrýva však veľa existenčných hrozieb, ktorým ľudstvo čelí, či v blízkej budúcnosti čeliť bude.

Stratégie udržateľného rozvoja preto taktiež priťahujú čoraz väčšiu pozornosť, a to nielen v pôsobení mimovládnych organizácií, ale aj jednotlivých štátov, ktoré sa ich najmä pod tlakom environmentálnych a sociálnych ohrození, ako aj pôsobením celého medzinárodného systému, snažia implementovať do svojich vnútorných rámcov.

Myšlienka udržateľného rozvoja sa formuje už niekoľko desaťročí predovšetkým v súvislosti s krízami, ktoré sú spojené s ohrozením sveta a snahou o jeho zachovanie. Postupným vývojom sa tak tento koncept a stratégie s ním spojené zamerali najmä na ekonomický rozvoj, sociálny rozvoj a ochranu životného prostredia pre budúce generácie. V tomto smere sa tak začalo na pojem udržateľnosť nazerať ako na všeľudský cieľ dosiahnuť rovnováhu medzi ľudstvom a ekosystémom, kým koncept udržateľného rozvoja odkazuje na holistický prístup a s ním spojené procesy, ktoré nás vedú k cieľovému stavu udržateľnosti.

Počiatky samotného konceptu udržateľného rozvoja spájame najmä s rokom 1987, keď bol tento pojem prvýkrát oficiálne zakotvený v Brundtlandskej správe nazvanej aj „Naša spoločná budúcnosť“, vytvorenej pod záštitou OSN. Správa definovala udržateľný rozvoj ako rozvoj, ktorý umožňuje naplňať potreby súčasných generácií bez toho, aby ohrozoval budúce generácie v naplňaní ich vlastných potrieb. Táto správa sa tak primárne zaoberala problémom ekonomického rozvoja, ktorý, ako predpokladala, môže byť udržateľný aj bez zničenia neobnoviteľných prírodných zdrojov a životného prostredia. Svojím obsahom zdôrazňovala tri hlavné komponenty udržateľného rozvoja: ochranu životného prostredia, ekonomický rast a sociálnu rovnosť, s čím sa nevyhnutne spája dôraz na to, aby krajiny globálneho Juhu mali možnosť rozvíjať sa v rovnováhe s krajinami globálneho Severu.

Predovšetkým koncom 20. storočia do obsahu tohto konceptu začal čoraz intenzívnejšie prenikať dôraz na ochranu prírodných hodnôt a zdrojov. Tým sa výrazne zvýšila aj dôležitosť postavenia environmentálnych problémov. Práve tie tak začali získavať vo formovaní uvedeného konceptu primát, a to najmä z dôvodu prehlbujúcej sa environmentálnej krízy a jej čoraz intenzívnejších ďalekosiahlych konzekvencií, pretože tieto problémy v konečnom dôsledku neznamenajú len zhoršujúci sa stav životného prostredia, ale ovplyvňujú všetky sféry života ľudí a celých spoločností. Preto sa začal klásť dôraz na to, aby koncept udržateľného rozvoja zohľadňoval všetky súvisiace aspekty, najmä tie environmentálne, ekonomické, finančné, sociálne, ale aj politické.

Koncept udržateľného rozvoja sa týmto smerom rozvíjal ďalej a jeho význam, ako aj súčasný obsah, sa vyformovali postupne najmä pod vplyvom troch významných svetových samitov. Prvý bol medzinárodný samit v Riu de Janeiro o rozvoji a životnom prostredí, ktorý odštartoval sériu ďalších medzinárodných konferencií. Prelomový bol v tomto smere ale Miléniový samit OSN v roku 2000, na ktorom boli prijaté spoločné Miléniové rozvojové ciele, ktoré mali byť naplnené do roku 2015. Ciele sa naplniť nepodarilo, no medzi krajinami sa vytvorilo nové dôležité partnerstvo, ktorého cieľom je dosahovať udržateľnosť rozvoja. Treťou významným fórom sa stal Rozvojový samit OSN v roku 2015, na ktorom medzinárodné spoločenstvo prijalo zatiaľ posledný a najprepracovanejší dokument o zaistení udržateľného rozvoja spolu s novými cieľmi udržateľného rozvoja, ktoré majú byť naplnené do roku 2030. V súčasnosti predstavuje tento dokument jednu z najvyšších medzinárodných priorít. Výzvou pre jednotlivé krajiny, ako aj všetky sféry spoločnosti, sa tak čoraz viac stáva potreba premietiť princípy udržateľného rozvoja do každodenného života, posudzovať všetky aktivity na základe týchto princípov a vyhodnocovať napredovanie k udržateľnosti.

Treba podotknúť, že koncept udržateľného rozvoja bol a stále je predmetom mnohých kritik, ktoré sa vzťahujú najmä na jeho podstatu, a teda čo vlastne znamená byť udržateľný v udržateľnom rozvoji. Avšak v súčasnosti sa dá povedať, že ľudstvo už dosiahlo, či zrejme až prekročilo limity tejto planéty a mnohým dôsledkom sa už nevyhne – preto je stále viac potrebné, aby globálnym problémom efektívne čelilo a snažilo sa ich odstraňovať, redukovať či aspoň minimalizovať. Na to je však nevyhnutné, aby jednotlivé krajiny na všetkých úrovniach, od medzinárodného spoločenstva až po jednotlivcov, konali nielen individuálne, ale aby zabezpečili aj efektívnu medzinárodnú spoluprácu a jednotlivé problémy nielen iden-

tifikovali, no zároveň určili ďalší realizovateľný a rázny postup. Už nestačí problémy vnímať a hovoriť o nich. Je najvyšší čas intenzívne konať, pretože dôsledky neudržateľného spôsobu života ľudskej populácie sa stále intenzívnejšie začínajú prejavovať v rôznych častiach sveta.

V tejto súvislosti a práve kvôli tomu narastá aj potreba vzdelávania k udržateľnému rozvoju a to v každej sfére. K danému zámeru chce prispieť aj táto publikácia, ktorej obsah sa takmer celý zameriava na skúmanie a analýzu významu konceptu a stratégie udržateľného rozvoja, konkrétne najmä v kontexte rozvojového vzdelávania. Poukazuje tak na ich význam v príprave budúcich absolventov vysokých, ale aj stredných škôl, ktorí dnes môžu mnohými spôsobmi aktívne vplývať na globálne prostredie. Danej skutočnosti musí zodpovedať aj vzdelávanie, ktoré dostávajú.

Táto publikácia predstavuje jeden z hlavných výstupov projektu *SAMRS/2016/RV/1/7 Globálna univerzita IV: Zavádzanie rozvojových tém do univerzitného systému vzdelávania*. Autorsky na jej obsahu participujú vysokoškolskí pedagógovia zo Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre a z Univerzity Komenského v Bratislave, ako aj prizvaný odborník na problematiku globálneho environmentálneho ohrozenia. Okrem samotného udržateľného rozvoja sa v knihe venuje najväčšia pozornosť environmentálnym a sociálnym problémom, ktoré ohrozujú súčasný svet, a ktorých dôsledky sú stále viditeľnejšie. Poznatky o týchto problémoch sa preto musia aktívne dostávať medzi študentov bez ohľadu na ich špecializácie. Prvá kapitola knihy sa preto zaoberá vývojom a rastúcim významom konceptu udržateľného rozvoja v súčasnom svete, ako aj medzinárodnou stratégiou na jeho dosahovanie, a to najmä v súvislosti s problémami životného prostredia, ktoré v tomto koncepte aj v samotnej stratégii zastávajú popredné miesto. Následne je pozornosť upriamená na vybrané environmentálne problémy. S cieľom poukázať na rôznu intenzitu ich prejavov najmä v krajinách globálneho Juhu a globálneho Severu autori skúmajú tieto vybrané problémy a ich dopady, ako aj prístup daných zoskupení krajín k ich riešeniu. Ďalej sa autori zameriavajú na jeden z najväčších environmentálnych problémov – klimatické zmeny – ku ktorým už nezvratne dochádza, a ktoré v prípade nečinnosti medzinárodného spoločenstva, ale aj jednotlivých štátov a samotných jednotlivcov, existenčne ohrozia prežitie ľudstva. Vzhľadom na to je nevyhnutné danú problematiku čo najviac priblížiť aj mladým ľuďom, aby pochopili jej vážnosť a prijali zodpovedný postoj aj voči svojmu konaniu. Na danú tému nadväzuje aj ďalšia kapitola, ktorá predstavuje problém poľnohospodárstva v kontexte klimatických zmien a potrebu jeho adaptácie (v tomto spojení najmä v EÚ) na meniace sa podmienky v súvislosti s rastúcou populáciou sveta. Potrebu dosahovať udržateľnosť zdôrazňuje aj ďalšia kapitola zameraná na problém vysokej spotreby, ktorá je pre súčasnú dobu charakteristická, no z dlhodobého hľadiska je pre planétu neudržateľná. V tomto kontexte publikácia následne hlbšie analyzuje problém potravinových strát a odpadu, ako aj potrebu zodpovedného zaobchádzania s potravinami, nielen kvôli tvorbe množstva odpadu, ale tiež v súvislosti s rastúcou populáciou a limitmi Zeme. Ďalej autori prechádzajú do sociálnej sféry, kde najskôr prezentujú význam sociálnej ekonomiky a sociálneho manažmentu v perspektíve krajín globálneho Juhu a globálneho Severu, a to najmä v kontexte udržateľného rozvoja a poľnohospodárstva. Ďalšia kapitola v nadväznosti na to analyzuje základné

koncepty súvisiace s rozvojom vidieka a sociálnou politikou, ako aj pojmy ako chudoba a sociálne vylúčenie so zameraním na krajiny globálneho Juhu. V tomto zložení nakoniec nemožno obísť ani fenomén kultúry, ktorej sa autori venujú v posledných dvoch kapitolách. Najskôr sa zaoberajú skúmaním vzťahu medzi kultúrou a kvalitou ľudskej existencie so snahou vyzdvihnúť jej skutočný význam. Završením knihy je kapitola, ktorá analyzuje kultúru v súčasnej globalizovanej ére v kontexte sociálnej a environmentálnej filozofie, kde kriticky hodnotí najmä súčasné fenomény masovej kultúry, svetokultúry či spotrebnej globálnej kultúry a opäť tak poukazuje na potrebu udržateľného rozvoja.

Rozvojové vzdelávanie: Témy a metódy III má podobne ako dve predchádzajúce publikácie rovnakú osvedčenú štruktúru, kde každá kapitola pozostáva z teoretickej, ako aj metodologickej časti. Jednotlivé teoretické časti kapitol tak odrážajú výskumy, poznatky, vedomosti, skúsenosti a zručnosti daných autorov v skúmanej problematike, ktorú predstavujú z perspektívy svojej odbornosti. V metodologickej časti následne prinášajú konkrétne návrhy rôznych aktívnych a participatívnych metód na výučbu danej témy, ktoré majú za cieľ priblížiť problematiku študentom. Kniha tak má predstavovať plnohodnotný zdroj informácií pre odbornú i laickú verejnosť, ako aj významnú pomôcku na aktívnu implementáciu skúmaných problémov do výučby v rôznych odboroch.

Anna Mravcová

Slovenská poľnohospodárska univerzita

GLOBÁLNE ENVIRONMENTÁLNE PROBLÉMY V KONTEXTE STRATÉGIE UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Anna Mravcová

Anotácia

Súčasná éra globalizácie a miera prepojenosti sveta neprispieva len k prehlbovaniu globálnych problémov, ale práve vďaka nej si tieto problémy máme možnosť viac uvedomovať, ba priamo sa s nimi aj stretávať. Globálne problémy naberajú na intenzite aj napriek silnejúcemu úsiliu krajín, ktoré sa v snahe riešiť a zmiernovať ich spájajú a tvoria strategické dokumenty zamerané na dosiahnutie udržateľného rozvoja sveta. V kontexte globálnych problémov môžeme zároveň tvrdiť, že zrejme najevidentnejšie a najakútnejšie sú problémy environmentálne. Preto bude naším cieľom predstaviť rastúci význam konceptu aj samotnej stratégie udržateľného rozvoja, ktoré vyústili do vytvorenia zatiaľ najviac prepracovaných cieľov udržateľného rozvoja. Do ich napĺňania je zainteresované celé medzinárodné spoločenstvo. Zároveň bude zámerom vymedziť a analyzovať význam environmentálnych problémov v tejto stratégii aj

v samotných cieľoch a poukázať na potrebu redukovať tieto problémy individuálnym aj kolektívnym konaním jednotlivých krajín sveta.

Kľúčové slová: globálne problémy, stratégia udržateľného rozvoja, ciele udržateľného rozvoja, environmentálne problémy, medzinárodné spoločenstvo

ÚVOD

Súčasný svet čelí globalizácii takej intenzity, že dnes už nie je nič úplne vzdialené. Rovnako je to aj s globálnymi problémami, ktoré sa vďaka globalizácii nielen prehlbujú, ale stávajú sa oveľa viditeľnejšie a všadeprítomné. Preto dnes pred nimi už nemožno zatvárať oči a dištancovať sa od nich. Globálne problémy¹ zasahujú vo väčšej či menšej miere celý svet, a preto je potrebné k nim pristupovať komplexne. Riešenie na úrovni jednotlivých krajín nestačí. Stále akútnejšia je potreba, aby medzinárodné spoločenstvo pristupovalo k riešeniu týchto problémov spoločne, efektívne a zodpovedne, a aby zo sveta utváralo udržateľné miesto, ktoré bude zachované aj pre ďalšie generácie.

Avšak vzhľadom na skutočnosť, že jednotlivé problémy zasahujú rôzne krajiny v rôznej miere a rozdiely môžeme badať najmä medzi krajinami globálneho Severu a globálneho Juhu², je potrebné prihliadnúť jednak na to, aké priority majú tieto skupiny krajín, ale zároveň nezabúdať na to, že ku všetkým globálnym problémom treba pristupovať so serióznym záujmom a snažiť sa ich riešiť individuálne aj kolektívne. Bez toho nie je možné dosiahnuť udržateľný rozvoj sveta a jeho zachovanie. Predovšetkým, ak ide o problémy environmentálne.³

V tejto kapitole bude preto našim cieľom skúmanie a analýza rastúceho významu stratégie udržateľného rozvoja v súčasnej globalizovanej a krízami zmietanej ére, ako aj identifiká-

- 1 Globálne problémy môžeme charakterizovať ako problémy, ktoré pôsobia na celú planétu a potenciálne aj na všetkých ľudí, ktorí na nej žijú. Globálne problémy tak predstavujú akékoľvek sociálne, ekonomické, politické či environmentálne problémy ovplyvňujúce globálnu spoločnosť.
- 2 Dôležitou charakteristikou globalizácie je nárast nerovností medzi chudobnými a bohatými krajinami, ktoré sprevádzajú prepájanie sveta. V súčasnosti preto práve v kontexte prebiehajúcich globalizačných procesov rozoznávame viacero označení rozdelenia sveta. Donedávna bolo najzaužívanejšie delenie krajín na rozvinuté a rozvojové. Časté bolo aj delenie na tzv. bohatý Sever a chudobný Juh – čo je však delenie veľmi všeobecné, nepresné a dnes už bezpredmetné. Stále viac sa používa vymedzenie presnejšie a jednoznačnejšie, ktoré delí krajiny na globálny Sever a globálny Juh. Môžeme povedať, že vo všetkých krajinách sú viditeľné isté hranice, ktoré oddeľujú bohatších od chudobnejších či tých s rozvinutejšími ekonomikami od tých s rozvíjajúcimi sa ekonomikami. Nové pojmy „globálny Sever“ a „globálny Juh“ preto predstavujú oveľa vhodnejšie vymedzenie, keďže ku krajinám globálneho Severu, teda k tým bohatším, radíme napríklad aj Austráliu a Nový Zéland, ktoré sú ale geograficky súčasťou juhu. Krajiny globálneho Juhu sú tak charakterizované predovšetkým nestabilnou politickou a ekonomickou situáciou doplnenou o demografické aspekty (veľký populačný rast), ekologické aspekty (prírodné katastrofy: extrémne suchá, hladomor, hurikány a pod.), ale aj psychologické aspekty (prírodzená túžba človeka získať, poznávať nové atď.). Naproti tomu stojí globálny Sever, ktorý je charakteristický poväčšine politickou slobodou, stabilitou a vcelku prosperujúcou ekonomikou daných krajín (Človek v ohrození, 2016).
- 3 Environmentálne problémy predstavujú škodlivé dôsledky ľudskej aktivity na životné prostredie.

cia prístupu medzinárodného spoločenstva k potrebe dosiahnuť udržateľnosť. Nevyhnutným predpokladom toho je však riešenie environmentálnych problémov, a tak zameriame našu pozornosť primárne na identifikáciu a analýzu významu a miesta tejto skupiny globálnych problémov v aktuálnych cieľoch udržateľného rozvoja.

KONCEPT UDRŽATELNÉHO ROZVOJA A JEHO VÝVOJ

Koncept udržateľného rozvoja nepatrí k novým pojmom. Dnes však stále viac naberá na význame a preniká do všetkých sfér spoločnosti. Už aj najmenšie deti by mali dostávať aspoň základné vedomosti o globálnych problémoch a o potrebe správať sa udržateľne. Samotný pojem udržateľný rozvoj totiž môžeme definovať ako „rozvoj, ktorý súčasným i budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie ekosystémov“ (Zákony. Judikáty. Info, §6). Inými slovami, udržateľný rozvoj predstavuje taký spôsob rozvoja ľudskej spoločnosti, ktorý dáva do súladu hospodársky a spoločenský pokrok s plnohodnotným zachovávaním životného prostredia pre ďalšie generácie v čo najmenej pozmenenej podobe.

Koncept udržateľného rozvoja má pomerne dlhú históriu. Jeho počiatky sa začali formovať už v 70. rokoch 20. storočia. Najskôr v podmienkach trvalej udržateľnosti ako súčasť spoločenského rozvoja, ktorý rešpektuje prírodné podmienky, neskôr v podmienkach rozvoja ako procesu smerujúceho k harmonizovanému využívaniu prírodných zdrojov, vynakladaniu investícií, orientácie technologického rozvoja a inštitucionálnych zmien k rastúcemu potenciálu uspokojovania ľudských potrieb súčasných aj budúcich generácií.

Na pôde OSN bol koncept udržateľného rozvoja prvýkrát zakotvený v správe Valného zhromaždenia OSN v roku 1987 „Naša spoločná budúcnosť“, ktorá ho definuje ako rozvoj, ktorý umožňuje naplňať potreby súčasných generácií bez toho, aby ohrozoval uspokojovanie potrieb budúcich generácií (World Commission on Environment and Development, 1987, s. 43). Postup pri zabezpečovaní udržateľného rozvoja tak odvtedy zastrešuje OSN a jednotlivé členské krajiny by mali prijať udržateľný rozvoj za základný princíp rozvoja spoločnosti.

V 90. rokoch 20. storočia sa neoddeliteľnou súčasťou konceptu udržateľného rozvoja stali aj samotné environmentálne problémy. Tieto problémy nie sú len o zničení životnom prostredí, ale majú veľa ďalších vážnych dopadov, ktoré výrazne komplikujú život mnohých ľudí (napr. tým, že prispievajú k chudobe a pod.). To je jeden z dôvodov, prečo koncept udržateľného rozvoja musí zohľadňovať všetky súvisiace aspekty, a to ekonomické, finančné, environmentálne, ekologické aj sociálne. Môžeme tak tvrdiť, že pojem udržateľnosť bol vybraný v podstate ako akýsi druh spojenia medzi životným prostredím a rozvojom. Túto ideu prepojenia rozvinul v roku 1992 medzinárodný samit v Riu de Janeiro o rozvoji a životnom prostredí. Stretnutie na najvyššej politickej úrovni tak odštartovalo sériu medzinárodných konferencií OSN, na ktorých bola postupne vytvorená nová medzinárodná agenda udržateľného rozvoja – *Agenda 21* a po nej bolo prijatých mnoho ďalších dokumentov zaoberajúcich sa bezodkladnou potrebou dosiahnuť udržateľnosť. Prelomový bol dokument

s *Miléniovými rozvojovými cieľmi* (MDGs)⁴ prijatý na Miléniovom samite v roku 2000 počas zhromaždenia svetových politických lídrov pri príležitosti nového tisícročia. Tento samit a miléniové ciele utvorili nové partnerstvo medzi jednotlivými národmi s primárnym zámerom – vytvoriť zo sveta udržateľné miesto. Konkrétne osem miléniových cieľov reprezentovalo najzávažnejšie globálne problémy, ktoré mali byť vyriešené do roku 2015. Dokument s týmito cieľmi predstavoval významný míľnik v snahách o dosahovanie udržateľného rozvoja. Problematická ale bola skutočnosť, že tieto ciele obsahovali veľa nepresných vymedzení (napríklad, boli príliš všeobecné, alebo – hoci tento dokument jednotlivé ciele definoval – neobsahoval žiadnu stratégiu či spôsob, ako by sa mali riešiť či dosahovať. Tieto ciele takisto príliš nereflektovali globálnu sociálnu spravodlivosť.).

Po prijatí MDGs sa zišlo viacero samitov a bolo prijatých mnoho ďalších dokumentov zameraných na dosahovanie udržateľného rozvoja, ktoré vychádzali práve z týchto cieľov. Napriek veľkej snahe tieto ciele neboli do roku 2015 naplnené. Vytvorili však veľmi dôležitý základ budúcich úspechov, pri ktorých sa kládol dôraz na prepojenie medzi globálnymi výzvami, udržateľnosťou a princípom humanizmu. Na ceste k udržateľnosti predstavovali veľký pokrok. To si však vyžiadalo, aby sa jednotlivé národy spojili a aktívne pokračovali v týchto snahách. Preto na Rozvojovom samite OSN v septembri 2015 prijali *Ciele udržateľného rozvoja* (SDGs). Dokument obsahoval 17 cieľov a 169 podcieľov, ktoré odzrkadľujú úsilie o dosiahnutie udržateľného rozvoja globálneho spoločenstva a spolu so širšou agendou pre udržateľnosť zasahujú oveľa hlbšie ako miléniové ciele. Zdôrazňujú univerzálnu potrebu rozvoja, ktorý sa bude týkať všetkých. Ciele udržateľného rozvoja sú zamerané na udržateľný rozvoj, demokratické vládnutie, budovanie mieru, ako aj pružnosť voči klimatickým zmenám a katastrofám vo svete (UNDP, 2015).

4 Miléniové rozvojové ciele boli definované nasledovne: 1) Odstrániť extrémny hlad a chudobu; 2) Dosiahnuť univerzálne základné vzdelávanie; 3) Presadzovať rovnosť pohlaví a podporovať ženy; 4) Znížiť detskú úmrtnosť; 5) Zlepšiť starostlivosť o ženy v tehotenstve a počas pôrodu; 6) Bojovať proti HIV/AIDS, malárii a iným chorobám; 7) Zabezpečiť udržateľnosť životného prostredia; 8) Rozvíjať globálne partnerstvá pre rozvoj (United Nations Foundation, 2000).

Obr. 1 Ciele udržateľného rozvoja

Zdroj: United Nations Information Service, 2015

Týchto 17 cieľov (pozri obr. 1) tvorí súčasť *Agendy 2030 pre udržateľný rozvoj* a dnes zároveň predstavuje najvyššiu prioritu svetového spoločenstva. SDGs v podstate nadviazali na miléniové ciele, ale sú definované oveľa konkrétnejšie a viac špecifikované. Dôležitá je aj podpora krajín globálneho Juhu a snaha odstraňovať regionálne nerovnosti. Všetky tieto ciele sú veľmi dôležité pri zaistovaní udržateľného rozvoja. Každý je silne prepojený so súčasnými problémami sveta a najmä s problémami životného prostredia, ktoré majú dopad (hoci rôzny) tak na krajiny globálneho Severu, ako aj na krajiny globálneho Juhu.

V súčasnosti preto prebiehajú intenzívne snahy o vytváranie aktívnych a realizovateľných politík udržateľného rozvoja na rôznych úrovniach. Podobne ako OSN tak v podstate všetky organizácie, či už svetového alebo regionálneho charakteru, zamerané na environmentálne, sociálne, politické či ekonomické oblasti, preberajú túto koncepciu a vymedzujú ju ako prioritu svojho smerovania.⁵ Výzvou pre jednotlivé krajiny sa tak stále intenzívnejšie stáva potreba premietiť princípy udržateľného rozvoja do každodenného života, posudzovať všetky plánované aj realizované aktivity podľa princípov udržateľného rozvoja a vyhodnocovať smerovanie k udržateľnosti pomocou merateľných ukazovateľov udržateľného rozvoja (Úrad vlády SR, 2011).

5 Podobne napríklad Európska únia v Lisabonskej zmluve, ako aj v mnohých ďalších strategických dokumentoch, konkrétne aj v kľúčovej stratégii Európa 2020, potvrdzuje význam udržateľného rozvoja (Európska komisia, 2010). Táto stratégia má napríklad vo svojom obsahu vymedzené tri hlavné priority, a to zabezpečenie inteligentného, udržateľného a inkluzívneho rastu, pričom sa zasaďuje za plné rešpektovanie environmentálneho, sociálneho a ekonomického rozmeru udržateľného rozvoja.

Environmentálne problémy v kontexte udržateľnosti

V súvislosti so súčasnou globálnou environmentálnou krízou môžeme konštatovať, že ide v podstate o dôsledok ľudskej stratégie výroby nadbytku, jeho akumulácie a spotreby, ktorá dnes už ale dosahuje limity prírodných zdrojov a schopnosti prírody absorbovať znečistenie vytvorené touto produkciou a spotrebou nadbytku. Environmentálna kríza ohrozuje všetky druhy predovšetkým ako dôsledok populačného rastu, ktorý vedie k rastu produkcie, k vyčerpávaniu prírodných zdrojov aj k znečisťovaniu prostredia (Sťahel, 2016a).

Preto v problematike udržateľného rozvoja a jednotlivých cieľov, ktoré medzinárodné spoločenstvo stanovilo na základe aktuálnych a najvýznamnejších globálnych problémov ľudstva, môžeme vidieť dominanciu problémov environmentálnych.

Životné prostredie je kriticky ohrozené a environmentálne problémy môžeme považovať za najakútnejšie. Lebo ak nezaistíme prežitie samotnej planéty, tak riešenie ostatných problémov prispeje k pretrvaniu ľudstva na nejakej úrovni len dotedy, kým nás environmentálna kríza celkom nepohltní a ekosystém Zeme sa úplne nezrúti.⁶ To by však tak či onak viedlo k nevyhnutnému zhoršovaniu vzťahov medzi jednotlivými národmi, pretože niekde sa tieto problémy prejavujú viac a niekde zas menej.⁷ Ak sa na problematiku pozrieme z tejto strany, riešenie environmentálnych problémov je najdôležitejšie nielen pre prežitie ľudstva, ale tiež preto, aby sa mohli riešiť aj ostatné globálne problémy, a to je možné len ak sa budú riešiť so spoločným záujmom a úsilím všetkých zainteresovaných.

Zlepšovanie stavu životného prostredia na zabezpečenie udržateľnosti planéty predstavuje prioritu medzinárodného spoločenstva už celé desaťročia. Avšak treba pamätať na to, že prejavy týchto problémov sa od krajiny ku krajine líšia a veľké rozdiely v intenzite ich dopadov sú viditeľné aj v rámci jednotlivých krajín. Inak cítime prejavy environmentálnej krízy v meste, ktoré sa spája skôr so znečistením či zdravotnými problémami, ako na vidieku, kde tieto problémy zasahujú do poľnohospodárstva a majú tak na ľudí a ich aktivity iný dopad. Podobne veľmi rozdielny je dopad environmentálnych problémov v prevažne poľnohospodárskych krajinách globálneho Juhu ako v industriálnych krajinách globálneho Severu (pozri viac Suša – Sťahel, 2016, s. 98 – 99). Preto je potrebné venovať pozornosť týmto problémom komplexne, ale zároveň vnímať ich prejavy a vplyvy v týchto dvoch skupinách krajín osobitne, a potom spoločne hľadať spôsoby, ako ich zmierňovať.

6 Ako píše Sťahel – kríza je vlastne hrozbou kolapsu a kolaps je nezvládnutou krízou, nezvratnou zmenou, katastrofou. To je to, čo v tomto smere hrozí (viac v Suša – Sťahel, 2016, s. 97 – 225).

7 Na daný problém príznačne poukazujú aj autori O. Suša a R. Sťahel. Tí vo svojej publikácii práve originálne prezentujú a vysvetľujú vzájomnú podmienenosť environmentálnej devastácie a sociálnej deštrukcie (pozri viac Suša – Sťahel, 2016).

Súčasn^é environmentálne výzvy

Životné prostredie predstavuje základný kameň celého rozvoja. Ochrana prostredia efektívnym a komplexným spôsobom predstavuje nielen cieľ, ale taktiež základnú požiadavku pre udržateľný rozvoj. Preto sú životné prostredie a jeho ochrana nevyhnutne prepojené s množstvom regulatív, inštitúcií a praktík, ktoré definujú parametre udržateľného využívania prírodných zdrojov, so súbežným zaisťovaním bezpečnosti existencie a primeranej kvality života (Sarkar a Chakrabarti, 2007).

Všetky ľudské aktivity sa odohrávajú v konkrétnom ekosystéme, ktorý pozostáva napríklad z pôdy, vodných zdrojov, ovzdušia a pod. Bezohľadné ľudské aktivity, sprevádzané intenzívnym poľnohospodárstvom, vplyvom urbanizácie a industrializácie, vedú ku globálnej environmentálnej degradácii a veľmi intenzívne ohrozujú budúcnosť ľudstva na našej planéte. Všetky tieto aktivity so sebou prinášajú negatívne vplyvy na prírodu, ľudské zdravie aj celkovú kvalitu života.

V súčasnosti rozoznávame niekoľko najzávažnejších environmentálnych problémov, ktoré sužujú svet a sú problémom aj pri zaisťovaní udržateľného rozvoja. Medzi najvýznamnejšie patria znečistenie vzduchu, vody a pôdy, globálne otepľovanie, preľudnenie Zeme, vyčerpávanie prírodných zdrojov a mrhanie nimi, problém likvidácie odpadu, klimatická zmena, úbytok až strata biodiverzity, degradácia lesov a odlesňovanie, strata obrábateľnej pôdy z dôvodu dezertifikácie, degradácia pôdy a klesajúca poľnohospodárska produktivita, okysľovanie oceánov, zmenšovanie ozónovej vrstvy a emisie, kyslé dažde, urbanizácia, zmenšovanie zásob čistej pitnej vody. Všetky tieto problémy sú výsledkom bezohľadných ľudských aktivít a zásahov do životného prostredia, a preto len ľudská aktivita môže priniesť nápravu. Hoci nie všetko sa napraviť dá a niektoré poškodenia životného prostredia sú žiaľ nezvratné, môžeme aspoň skúsiť zastaviť ich či zmierniť, pretože tlak, ktorý na prírodu ľudstvo v súčasnosti vyvíja, je neúnosný.

Hoci vymenovaných problémov je viac než dosť, zoznam stále nie je úplný. Ide len o tie najväčšie a najzložitejšie výzvy pre ľudstvo na jeho ceste k dosahovaniu udržateľného rozvoja. V tejto súvislosti treba udržateľnosť chápať v multidisciplinárnom kontexte. Musí obsahovať všetky nevyhnutné oblasti, a teda nielen udržateľnosť biosféry, ale taktiež životaschopnosť sociálnych, kultúrnych, ekonomických a politických systémov ľudskej populácie. Napriek multidisciplinárnemu kontextu ale musíme opäť zdôrazniť, že rozvoj môže byť udržateľný, iba ak závažne nepoškodzuje životné prostredie. Preto životné prostredie a prírodné zdroje predstavujú jednoznačne jednu z najvýznamnejších dimenzií udržateľného rozvoja.

Podobne to vníma medzinárodné spoločenstvo. Krajiny globálneho Severu aj globálneho Juhu sa zhodli na tom, že väčšina problémov sveta, ktorých riešenie povedie k zabezpečeniu udržateľnosti, sa týka práve životného prostredia. Preto je viac než polovica cieľov udržateľného rozvoja prepojená so životným prostredím buď priamo, alebo cez iné ciele. V nasledujúcej tabuľke (tab. 1) preskúmame a vymedzíme jednotlivé ciele a podciele udržateľného rozvoja, v ktorých má životné prostredie a s ním spojené problémy svoje významné miesto.

Tab. 1: Ciele udržateľného rozvoja zamerané na životné prostredie

Cieľ	Výzva	Konkrétny podcieľ
2 Žiadny hlad	Ukončiť hlad, dosiahnuť potravinovú bezpečnosť a lepšiu výživu a podporovať udržateľné poľnohospodárstvo	2.4 Zaviesť systémy udržateľnej výroby potravín a odolné poľnohospodárske postupy, ktoré zvýšia produktivitu a výrobu a pomôžu zachovať ekosystémy posilňujúce schopnosť pôdy prispôbiť sa (napr. klimatickým zmenám, extrémnemu počasiu, suchu, záplavám a ďalším pohromám) a postupne zlepšia jej kvalitu.
3 Kvalita zdravia a života	Zabezpečiť zdravý život a podporovať blahobyt pre všetkých a v každom veku	3.9 Podstatne znížiť počet úmrtí a ochorení vplyvom nebezpečných chemických látok a znečisteného vzduchu, vody a pôdy.
4 Kvalitné vzdelanie	Zabezpečiť inkluzívne, spravodlivé a kvalitné vzdelávanie a podporovať celoživotné vzdelávacie príležitosti pre všetkých	4.7 Zabezpečiť, aby všetci študenti získali znalosti a zručnosti potrebné na podporu udržateľného rozvoja, okrem iného cez vzdelávanie o udržateľnom rozvoji a udržateľnom spôsobe života, ako aj pomocou podpory globálneho občianstva a ocenenia príspevku kultúry k udržateľnému rozvoju.
6 Čistá voda a hygiena	Zabezpečiť dostupnosť a udržateľný manažment vody a sanitárnych opatrení pre všetkých	Najmä: 6.3 Zlepšiť kvalitu vody znížením jej znečistenia, obmedzením vyhadzovania odpadkov a minimalizáciou vypúšťania nebezpečných chemických látok. Znížiť podiel znečistených odpadových vôd. Zvýšiť recykláciu a bezpečne opätovné využívanie vody. 6.4 Zvýšiť efektívnosť využívania vody vo všetkých sektoroch a zabezpečiť udržateľný odber a dodávky pitnej vody, aby sa znížil počet ľudí trpiacich jej nedostatkom. 6.6 Zabezpečiť ochranu a obnovu ekosystémov súvisiacich s vodou. 6.a Rozšíriť medzinárodnú spoluprácu a podporu budovania kapacít v krajinách globálneho Juhu v rámci programov a činností súvisiacich s vodou a sanitárnymi zariadeniami, zahŕňajúcimi zadržiavanie, odsoľovanie a efektívne využívanie vody, čistenie odpadových vôd a využívanie technológií recyklácie a opätovného využívania vody.
7 Dostupná a čistá energia	Prístup k cenovo dostupným, spoľahlivým a udržateľným moderným zdrojom energie pre všetkých	7.2 Zvýšiť podiel energie z obnoviteľných zdrojov. 7.a Zlepšiť medzinárodnú spoluprácu v oblasti sprístupnenia výskumu a technológií čistej energie, vrátane energie z obnoviteľných zdrojov, energetickej účinnosti a pokročilých a čistejších technológií fosilných palív; podporovať investície do energetickej infraštruktúry a technológií čistej energie. 7.b Rozšíriť infraštruktúru a vylepšiť technológie pre dodávky moderných a udržateľných energetických služieb pre všetkých v krajinách globálneho Juhu.
8 Dôstojná práca a ekonomický rast	Podporovať trvalý, inkluzívny a udržateľný ekonomický rast, plnú a produktívnu zamestnanosť a riadnu prácu pre všetkých	8.4 Zlepšovať efektívne využívanie globálnych zdrojov v spotrebe a výrobe a spraviť všetko preto, aby ekonomický rast nebol spojený s poškodením životného prostredia v súlade s programom udržateľnej spotreby a výroby na čele s krajinami globálneho Severu.

<p>9 Priemysel, inovácie a infraštruktúra</p>	<p>Vybudovať pevnú infraštruktúru, podporovať inkluzívnu a udržateľnú industrializáciu a posilniť inovácie</p>	<p>9.4 Zmodernizovať infraštruktúru a zdokonaľiť vybavenie priemyselných podnikov, aby boli udržateľné a účinnejšie využívali zdroje. Využívať viac čistých a k životnému prostrediu šetrných technológií a výrobných procesov.</p>
<p>11 Udržateľné mestá a komunity</p>	<p>Premeniť mestá a ľudské obydľia na inkluzívne, bezpečné, odolné a udržateľné</p>	<p>Najmä: 11.4 Zlepšiť úsilie v ochrane a záchrane svetového prírodného dedičstva. 11.6 Znížiť nepriaznivý dopad životného prostredia miest na ich obyvateľov, najmä zameraním sa na kvalitu ovzdušia a nakladanie s odpadom. 11.b Zvýšiť počet miest a obcí, ktoré realizujú politiky a plány na podporu inklúzie, účinného využívania zdrojov, adaptácie a zmiernenia klimatických zmien, odolnosť voči katastrofám. 11.c Podporovať najmenej ekonomicky rozvinuté krajiny v stavbe odolných a udržateľných budov s využitím miestnych materiálov.</p>
<p>12 Zodpovedná spotreba a výroba</p>	<p>Zabezpečiť udržateľnú spotrebu a výrobné schémy</p>	<p>12.1 Uplatňovať programy na udržateľnú spotrebu a výrobu. 12.2 Dosiagnúť udržateľné hospodárenie s prírodnými zdrojmi a ich efektívne využívanie. 12.4 Dosiagnúť také nakladanie s chemickými látkami a odpadmi, aby bolo šetrné k životnému prostrediu. Výrazne znížiť uvoľňovanie chemických látok do ovzdušia, vody a pôdy tak, aby sa minimalizovali nepriaznivé dopady na ľudské zdravie a životné prostredie. 12.5 Výrazne znížiť produkciu odpadov pomocou prevencie, redukcie, recyklácie a opätovného používania. 12.8 Zabezpečiť, aby ľudia na celom svete mali relevantné informácie a povedomie o udržateľnom rozvoji a životnom štýle v súlade s prírodou. 12.a Podporovať krajiny globálneho Juhu, aby posilnili svoje vedecké a technologické kapacity, a prešli tak k udržateľnejšiemu spôsobu výroby a spotreby. 12.c Usmerniť neefektívne dotácie na fosílna palivá podporujúce nadbytočnú spotrebu, aby bol zrejmy ich dopad na životné prostredie. Treba ale brať do úvahy špecifické potreby a podmienky krajín globálneho Juhu a minimalizovať možné negatívne dopady na ich rozvoj.</p>
<p>13 Ochrana klímy</p>	<p>Podniknúť bezodkladné opatrenia na boj proti klimatickým zmenám a ich dôsledkom</p>	<p>Najmä: 13.1 Zvýšiť odolnosť a schopnosť adaptácie na nebezpečenstvo súvisiace s klimatickými zmenami a prírodnými pohromami. 13.2 Začleniť opatrenia v oblasti klimatických zmien do národných politík, stratégií a plánovania. 13.3 Zlepšiť vzdelávanie a zvyšovanie povedomia o klimatických zmenách, rozšíriť ľudské a inštitucionálne kapacity na zmiernenie klimatických zmien, adaptáciu na ne, znižovanie ich dopadu a včasné varovanie. 13.b Podporovať mechanizmy na zvyšovanie kapacít efektívneho plánovania a riadenia v oblasti klimatických zmien v najmenej ekonomicky rozvinutých krajinách.</p>

14 Život pod vodou	Zachovať a udržateľne využívať oceány, moria a zdroje morí na udržateľný rozvoj	Najmä: 14.1 Predchádzať a znižovať znečistenie morí, najmä znečistenie spôsobené činnosťou na pevnine, vrátane odpadkov a znečistenia živín. 14.2 Udržateľne spravovať a chrániťorské a pobrežné ekosystémy, aby sa zabránilo výrazným negatívnym dopadom. Zabezpečiť zdravé a produktívne oceány. 14.3 Minimalizovať a riešiť dopady okysľovania oceánov. 14.4 Dosiagnúť účinnú reguláciu rybolovu, skončiť s nadmerným, nezákonným a neregulovaným rybolovom a s nešetrnými metódami rybolovu. 14.7 Zvýšiť ekonomický prínos z udržateľného využívania morských zdrojov. 14.c Posilniť ochranu a udržateľné využívanie oceánov a ich zdrojov prostredníctvom medzinárodného práva.
15 Život na pevnine	Chrániť, obnovovať a podporovať udržateľné využívanie pozemných ekosystémov, udržateľne riadiť lesné hospodárstvo, bojovať proti premene krajiny na púšť a zastaviť spätnú degradáciu krajiny a stratu biodiverzity	Najmä: 15.1 Zabezpečiť ochranu, obnovu a udržateľné využívanie sladkovodných ekosystémov a ich služieb, hlavne lesov, mokradí, hôr a suchých oblastí. 15.2 Podporiť zavádzanie udržateľného hospodárenia so všetkými typmi lesov, zastaviť odlesňovanie, obnoviť zničené lesy a zvýšiť zalesňovanie a obnovu lesov na celom svete. 15.3 Bojovať proti rozširovaniu púští, obnovovať znehodnotenú pôdu, vrátane území postihnutých rozširovaním púští, suchom či záplavami. Zastaviť degradáciu pôdy. 15.4 Zabezpečiť zachovanie horských ekosystémov vrátane ich biodiverzity, aby sa zvýšila ich schopnosť poskytovať výhody nevyhnutné pre udržateľný rozvoj. 15.5 Prijaté neodkladné opatrenia na znižovanie degradácie prirodzeného prostredia, zastaviť straty v biodiverzite; brániť vyhynutiu ohrozených druhov. 15.8 Zaviesť opatrenia proti zavlečeniu invazívnych druhov do ekosystémov a znížiť ich dopad na tieto ekosystémy. 15.9 Začleniť hodnoty ekosystému a biodiverzity do národného a regionálneho plánovania rozvojových procesov a stratégií na znižovanie chudoby. 15.a Mobilizovať a zvýšiť finančné prostriedky na zachovanie a udržateľné využívanie biodiverzity a ekosystémov. 15.b Mobilizovať prostriedky na financovanie udržateľného hospodárenia s lesmi a poskytnúť krajinám globálneho Juhu zodpovedajúce stimuly na zlepšenie tohto hospodárenia, vrátane ochrany a obnovy lesov.
16 Mier, spravodlivosť a silné inštitúcie	Podporovať mierovú inkluzívnu spoločnosť v prospech udržateľného rozvoja. Poskytnúť prístup k spravodlivosti pre všetkých a budovať efektívne, transparentné a inkluzívne inštitúcie na všetkých úrovniach	16.b Podporovať a presadzovať nediskriminačné zákony a politiku udržateľného rozvoja.
17 Partnerstvá za ciele	Posilniť prostriedky implementácie a revitalizácie globálneho partnerstva pre udržateľný rozvoj	Najmä: 17.7 Podporovať rozvoj, transfer a rozširovanie technológií šetrných k životnému prostrediu do krajín globálneho Juhu. 17.9 Posilniť medzinárodnú podporu realizácii efektívneho a cieleného budovania kapacít v krajinách globálneho Juhu na podporu národných plánov naplňovania všetkých cieľov udržateľného rozvoja. 17.14 Podporovať politickú súdržnosť pre udržateľný rozvoj. 17.16 Posilniť globálne partnerstvá pre udržateľný rozvoj a na podporu jeho cieľov.

Ako môžeme vidieť, každý vyššie uvedený cieľ je jasne prepojený so súčasnými environmentálnymi problémami sveta a každý je zároveň veľmi dôležitý na dosiahnutie udržateľného rozvoja. Vidíme, že zo 17 cieľov udržateľného rozvoja je až 14 prepojených s environmentálnymi problémami a nevyhnutnosťou ich riešenia. Udržateľný rozvoj môže byť teda dosiahnutý len vtedy, keď budú všetky krajiny spolupracovať na napĺňaní stanovených cieľov a aktívnom riešení týchto problémov.

Pohľad na akútnosť environmentálnych problémov v krajinách globálneho Severu a globálneho Juhu

Environmentálne problémy zasahujú všetky krajiny sveta, avšak miera ich dosahu sa v jednotlivých krajinách a hlavne oblastiach sveta líši. Preto aj priority pri riešení týchto problémov sú rôzne. Budeme analyzovať pohľad na jednotlivé environmentálne problémy a postoj rôznych skupín krajín k nim. Údaje, ktoré budeme analyzovať a hodnotiť, pochádzajú z dotazníka Hospodárskej a sociálnej rady OSN v januári 2013, ktorý bol súčasťou konzultácií pri tvorbe nových cieľov udržateľného rozvoja. Až 57 % tvorili respondenti z krajín globálneho Severu (30 štátov) a 43 % tvorili respondenti z krajín globálneho Juhu (26 štátov). Prieskum sa orientoval na priority jednotlivých skupín krajín, ktoré by následne mali tvoriť budúce ciele udržateľného rozvoja. Naša analýza je zameraná na environmentálne problémy či problémy nevyhnutne prepojené so životným prostredím a na analýzu ich významu v oboch skupinách krajín.

Z výsledkov prieskumu môžeme vyvodiť nasledovné zistenia:

- V otázke priorít jednotlivých problémov, ktoré sužujú svet:
 - si až 77 % respondentov myslí, že najvyššou prioritou je *udržateľná energia a prístup k energii* ako jeden z priamych problémov dotýkajúcich sa životného prostredia. Najvýraznejšiu podporu tejto voľbe vyjadrili krajiny globálneho Severu – 94 %. V druhej skupine krajín to bolo len 54 %.
 - Až 74 % získal *problém potravinovej bezpečnosti/výživy a poľnohospodárstva*. Predovšetkým v oblasti poľnohospodárstva je nevyhnutne prepojený so životným prostredím. Opäť dominantná podpora pochádzala z krajín globálneho Severu – 91 %. V druhej skupine krajín získal len 50 %.
 - Za tretí najväčší problém považovali respondenti *vodu a hygienu* – celkovo 70 %. Opäť dominovali krajiny globálneho Severu – 91 %. V druhej skupine to bolo len 42 %. Problém nedostatku čistej vody a hygieny pritom patrí medzi najakútnejšie a najviac ohrozujúce problémy sveta.
 - Na ďalšej pozícii sa umiestnila priorita *ochrany biodiverzity a ekosystémov* so 62 %. V krajinách globálneho Severu táto priorita získala 83 % a v druhej skupine krajín 35 %.
 - Na piatom mieste sa umiestnil problém *dezertifikácie a degradácie pôdy* s 56 %. V krajinách globálneho Severu získal 80 % a v krajinách globálneho Juhu iba 23 %.
- Môžeme tak konštatovať, že krajiny, v ktorých prebehol prieskum, považujú za 5 najdôležitejších problémov, a aj priorít, jednoznačne problémy spojené so životným

prostredím. Tieto výsledky sa však zhodujú skôr s prioritami krajín globálneho Severu. Priority krajín globálneho Juhu sa mierne líšia, a to nasledovne:

Na prvé miesto tieto krajiny umiestnili *odstránenie/zmiernenie chudoby* – 58% (globálny Sever iba 9% a celkovo 30%). Na druhom mieste sa umiestnila spomínaná *udržateľná energia a prístup k energii* – 54%, za ňou to bola *potravinová bezpečnosť/výživa a poľnohospodárstvo* – 50%. Potom ale nasledovalo *vzdelanie* – 46% (globálny Sever 6% a celkovo 23%) a piatu pozíciu získala *rodová rovnosť/posilnenie postavenia žien* – 42% (globálny Sever 11%, celkovo 41%). Spomedzi environmentálnych problémov krajiny globálneho Juhu v porovnaní s druhou skupinou uprednostnili dve otázky, a to prioritu týkajúcu sa *klimatických zmien/uhlíkových emisií*, ako aj prioritu *zelenej ekonomiky/makroekonomickej stability a dlhu*. Obe priority získali 35% (od respondentov z krajín globálneho Severu 9%, celkovo 20%).

- Ďalšou skúmanou bola otázka, *ako môžu Ciele udržateľného rozvoja usilovať o rovnováhu medzi environmentálnymi, sociálnymi a ekonomickými piliermi udržateľného rozvoja*. V oboch skupinách, ako aj v celkovom meradle dominovala odpoveď, že *každý cieľ musí reflektovať všetky tri oblasti* (celkovo 84%, krajiny globálneho Severu až 95%, krajiny globálneho Juhu 62%).
- Pri otázke: *Na základe vašich skúseností s miléniovými cieľmi či inými existujúcimi cieľmi, čo by malo byť kľúčovým využitím SDGs pre vašu krajinu?*, sa opäť obe skupiny zhodli na jednej možnosti, a to „*napomáhať v rovnováhe ekonomického, sociálneho a environmentálneho piliera v politickom rozhodovaní*“ (celkovo 70%, globálny Sever 86%, globálny Juh 50%).

Obe odpovede poukazujú na skutočnosť, že všetci respondenti význam environmentálnej problematiky chápu a chcú mu dávať primeranú dôležitosť.

- V otázke *Ako môžu byť univerzálne SDGs relevantné pre rôzne úrovne rozvoja*, sa opäť skúmané skupiny zhodli na jednej odpovedi, ktorá získala najvyšší podiel hlasov, a to *disponovaním flexibilitou/braním do úvahy regionálnych/národných kontextov v zmysle kapacít a priorít/cieľov a ukazovateľov* (celkovo 75%, krajiny globálneho Severu 91% a krajiny globálneho Juhu 54%). Možno tak vidieť, že väčšina krajín chce presadzovať to, aby boli ciele definované pre všetkých spoločne, hoci so zohľadnením úrovně a problémov jednotlivých krajín, aby tak bolo ich dosahovanie efektívnejšie.
- V ďalšej otázke znejúcej: *Ktorý existujúci cieľ by mal byť zakomponovaný do návrhu cieľov udržateľného rozvoja?*, sa celkovo 61% vyslovilo za možnosť, že *všetky existujúce ciele a zámery by mali byť zakomponované a zároveň vylepšené o kvalitatívny a environmentálny aspekt*. K tejto možnosti sa priklonila aj absolútna väčšina respondentov z krajín globálneho Severu (89%). V krajinách globálneho Juhu boli v odpovediach väčšie rozdiely. Z uvedeného vyplýva, že väčšina respondentov si žiada pokračovať v existujúcich cieľoch a zámeroch, pretože ich dôležitosť nezanikla, ale skôr vzrástla, a taktiež vidia, že environmentálny aspekt je natoľko dôležitý, že by mal byť zdôraznený v podstate v každom celi.

- V otázke o tom, *aké princípy by mal podchytiť vývoj SDGs*, sa opäť obe skupiny zhodli na jednej odpovedi, a to *rovnosť/rovnocennosť* (v rámci krajín a medzi krajinami, zahŕňajúc aj rodovú rovnosť a budúce generácie). Celkovo 72 %, krajiny globálneho Severu 89 % a krajiny globálneho Juhu 62 %. Hneď druhou najvyššou prioritou bola *environmentálna udržateľnosť*, ktorá celkovo získala 72 %, v krajinách globálneho Severu 89 % a v krajinách globálneho Juhu 50 % (Stakeholder Forum, 2013).

Na základe uvedených výsledkov môžeme konštatovať, že všetky krajiny zapojené do prieskumu sa jednoznačne zhodli na prioritách dotýkajúcich sa environmentálnych problémov a postavili ich na popredné miesta napriek tomu, že percentuálne vyjadrenie sa pri niektorých prioritách líšilo s ohľadom na vnútornú situáciu jednotlivých krajín.

ZHRNUTIE

V závere možno konštatovať, že pri pretrvávajúcich, ba až prehľbujúcich sa globálnych problémoch naberá stratégia udržateľného rozvoja stále viac na vážnosti a jej napĺňanie sa stalo jednou z priorít aj pre medzinárodné spoločenstvo. Zrejme najzávažnejšie globálne problémy dnes predstavujú tie environmentálne, hoci ich prejavy sa v jednotlivých krajinách líšia. Vo všeobecnosti sa viac prejavujú v krajinách globálneho Juhu napriek tomu, že k ich vzniku prispievajú v oveľa menšej miere. Aj pri tomto nepomere sa však environmentálne problémy – ako ukázal náš prieskum – stali jednoznačnou prioritou v oboch skupinách krajín a v rámci vymedzených cieľov udržateľného rozvoja zastávajú popredné miesto. Pre naše životy a zachovanie planéty pre ďalšie generácie je nevyhnutné environmentálne problémy redukovať či v ideálnom prípade odstrániť. Treba podnikáť kroky nielen na politickej úrovni, ale rozširovať tiež osvetu medzi jednotlivcami – bežnými ľuďmi a najmä mladými, pretože budúcnosť planéty je predovšetkým v ich rukách.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

- Aktivita 1:** **Miesto environmentálnych problémov v Cieloch udržateľného rozvoja**
- Cieľ:** Predstaviť a zhodnotiť nové priority udržateľného rozvoja stanovené v roku 2015, kriticky posúdiť ich aktuálnosť a vymedzenie v porovnaní s Miléniovými rozvojovými cieľmi. Hľadať miesto environmentálnych problémov v týchto cieľoch a analyzovať ich význam, ako aj pokúsiť sa načrtnúť vlastné udržateľné ciele so zameraním na environmentálnu oblasť.
- Cieľová skupina:** študenti VŠ a SŠ
- Pomôcky:** prezentácia, pripravené podklady k problematike, flipcharty, ceruzky, fixky, papiere

Čas: 90 minút

Postup: Pedagóg najskôr študentom predstaví pripravenú prezentáciu, ktorej predmetom sú Ciele udržateľného rozvoja stanovené v roku 2015, ktoré nadviazali na Miléniové rozvojové ciele z roku 2000 (15 minút). Následne pedagóg otvorí diskusiu, v ktorej študenti kriticky predstavia svoje názory na uvedené ciele a pokrok, ktorý v nich vidia v porovnaní s predchádzajúcimi cieľmi (15 minút).

Potom pedagóg rozdelí študentov do skupín po 3 – 5 členov. Každá skupina dostane podrobný materiál k Cieľom udržateľného rozvoja a úlohou bude vyhľadať všetky ciele, ktorých obsah sa dotýka environmentálnych problémov (15 minút). Po uvedenom čase jednotlivé skupiny svoje poznatky odprezentujú. Výsledky pedagóg zaznamená na flipchart. Následne pedagóg otvorí krátku diskusiu, v ktorej študenti na základe dovedejších zistení vyjadria svoj postoj k významu environmentálnych problémov v danom dokumente a pokúsia sa porovnať ich význam s reálnou naliehavosťou v dnešnom svete (15 minút).

Poslednou úlohou študentov bude v pôvodných skupinách vytvoriť na samostatných flipchartoch návrh vlastných rozvojových cieľov výhradne so zameraním na environmentálne problémy a navrhnúť spôsob ich dosahovania (15 minút). Na záver opäť jednotlivé skupiny predstavia svoje návrhy. Pedagóg následne otvorí diskusiu, v ktorej zároveň všetci spoločne prerokujú prezentované návrhy a vyhodnotia závery (15 minút).

.....

Aktivita 2: Predstavenie základných problémov

Cieľ: Vymedziť základné environmentálne problémy, ktoré sužujú súčasný svet, a pochopiť základný význam konceptu udržateľného rozvoja.

Cieľová skupina: študenti VŠ a SŠ

Pomôcky: prezentácia, papier, ceruzky, fixky, flipcharty

Čas: 60 minút

Postup: Pedagóg najskôr urobí krátky úvod do problematiky pomocou pripravenej prezentácie, v ktorej predstaví základné pojmy, ako sú koncept udržateľného rozvoja, ciele udržateľného rozvoja a globálne problémy (15 minút). Po tejto úvodnej prezentácii budú mať študenti za úlohu vlastnými slovami sformulovať, čo si predstavujú pod pojmom udržateľný rozvoj (5 minút) a čo si predstavujú pod pojmom globálne problémy (5 minút). Následne vytvoria dvojice, v ktorých si svoje definície predstavia, porovnajú a následne sformulujú spoločný návrh. Potom pedagóg študentov spojí do skupín po 4 – 6 členov. Každá skupina dostane flipchartový papier. Úlohou skupín bude predstaviť si svoje definície a následne na základe kolektívnej práce a úvah sformulovať spoločné definície týchto dvoch konceptov, ktoré následne spíšu na flipchart (15 minút).

Po skončení zástupcovia jednotlivých skupín predstavia obsahy svojich flipchartov ostatným skupinám. Pedagóg potom otvorí diskusiu a spoločne na základe uvedeného naformulujú jednu definíciu konceptu udržateľného rozvoja a jednu definíciu globálnych problémov, ktoré spíšu na nový flipchart. Na záver pedagóg predstaví vybrané odborné definície týchto pojmov, potom spoločne so študentmi tieto definície porovná s ich vlastnými formuláciami a všetci spoločne zhodnotia výsledky a prínosy aktivity (20 minút).

Aktivita 3: Definícia súčasných environmentálnych problémov, ich dopadov, výziev a riešení

Cieľ: Na základe vopred naštudovaných materiálov a dosiaľ získaných informácií s využitím metódy „world café“ kriticky analyzovať súčasné najvýznamnejšie environmentálne problémy a ich negatívne dopady, vyhodnotiť z nich plynúce výzvy a vymedziť možné riešenia pre súčasné medzinárodné prostredie.

Cieľová skupina: študenti VŠ a SŠ

Pomôcky: fixky, flipcharty

Čas: príprava doma + 60 minút

Postup: Študenti majú za úlohu urobiť si pred hodinou prieskum súčasných najvýznamnejších environmentálnych problémov. Pedagóg ich na začiatku hodiny rozdelí do troch skupín. Každá skupina dostane flipchartový papier, ktorý bude obsahovať jedno z nasledujúcich hesiel: DOPADY, VÝZVY, RIEŠENIA. Každá skupina si najskôr zvolí svojho stáleho člena, ktorý bude reprezentovať dané heslo. Členovia skupiny ku svojmu heslu napíšu všetko, čo sa im vynára v súvislosti so súčasnými environmentálnymi problémami (20 minút). Potom sa skupiny vystriedajú. Presunú sa k ďalšiemu flipchartu, pričom stáli členovia zostanú pri svojich heslách. Títo členovia najskôr predstavia novej skupine všetky spísané myšlienky, spoločne ich analyzujú a doplnia to, čo tam podľa nich ešte chýba (10 minút). Skupiny sa opäť presunú k poslednému flipchartu. Stáli členovia opäť zostávajú a novej skupine predstavia všetky doposiaľ spísané myšlienky. Nová skupina opäť doplní všetko to, čo sa na papieri ešte nenachádza a čo považuje za potrebné (10 minút).

Potom sa skupiny usadia spoločne do kruhu. Pedagóg poverí stálych členov, aby predstavili svoje flipcharty a všetky myšlienky, ktoré sa na nich nachádzajú. Následne ku každému heslu a jeho obsahu otvorí diskusiu, prípadne doplní ešte nové postrehy. Na záver aktivitu spolu so študentmi vyhodnotí (20 minút).

Literatúra

1. Človek v ohrození. 2016. *Globálne vzdelávanie. Slovník*. [online]. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <http://www.globalnevezdelavanie.sk/slovník>
2. Európska komisia. 2010. *EURÓPA 2020*. [online]. Brusel: Európska komisia. [cit. 2017-04-22]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:SK:PDF>.
3. SARKAR, R. a CHAKRABARTI, B. 2007. Rural environment. In *India infrastructure report*. [online]. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <http://www.iitk.ac.in/3inetwork/html/reports/IIR2007/09-Rural%20Envir.pdf>.
4. SŤAHEL, R. 2016a. Environmental Crises and Political Revolutions. In ARNASON, J. P. a HRUBEC, M. *Social Transformations and Revolutions*. Edinburgh: Edinburgh University Press. ISBN 978-1-4744-1534-7. s. 99-120.
5. SŤAHEL, R. 2016b. Environmentalizmus ako politická filozofia pre antropocén. In Ústav politických vied SAV: *Studia Politica Slovaca*, 2016, r. 9, č. 2, s. 24-41. ISSN 1337-8163.
6. Stakeholder Forum. 2013. *UNDESA Survery on the Sustainable Development Goals*. [online]. [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internete: http://www.stakeholderforum.org/fileadmin/files/Analysis%20SDG%20UNDESA%20Survey_Final.pdf.
7. Sustainable Development Knowledge Platform. 2015. *Sustainable Development Goals*. [online]. [cit. 2018-02-15]. Dostupné na internete: <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/sustainabledevelopmentgoals>
8. SUŠA, O. – SŤAHEL, R. 2016. *Environmentální devastace a sociální destrukce*. Praha: Filosofia. 258 s. ISBN 978-80-7007-452-7.
9. UNDP. 2015. *Sustainable Development Goals*. [online]. [cit. 2017-04-20]. Dostupné na internete: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/mdgoverview/post-2015-development-agenda.html>.
10. United Nations Foundation. 2000. *The Millennium Development Goals*. [online]. [cit. 2017-04-19]. Dostupné na internete: <http://www.unfoundation.org/what-we-do/issues/mdgs.html>.
11. United Nations Information Service. 2015. *Ciele udržateľného rozvoja*. [online]. [cit. 2017-04-20]. Dostupné na internete: http://www.unis.unvienna.org/unis/sk/topics/sustainable_development_goals_background.html.
12. Úrad vlády SR. 2011. *Trvalo udržateľný rozvoj*. [online]. [cit. 2017-04-15]. Dostupné na internete: <http://www.turvlada.gov.sk/>.
13. World Commission on Environment and Development. 1987. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University press. 383 s. ISBN 9780192820808.
14. Zákony. Judikáty. Info. *Zákon č. 17/1992 Z. z. o životnom prostredí*. [online]. Federálne zhromaždenie ČSR. [cit. 2017-06-15]. Dostupné na internete: <https://zakonyjudikaty.info/prepis/zakon-17/1992>.

O autorke

Anna Mravcová

Pracuje ako odborná asistentka na Katedre spoločenských vied FEM SPU v Nitre, kde vedie prednášky a semináre z predmetov International Relations and Foreign Policy, Theory of Policy, Sociology for Economists and Managers, Filozofia a Estetika. Externe pôsobí na Katedre filozofie FF UKF v Nitre, kde vedie predmety Základy politológie, Aktuálne politologické problémy a Politický a ústavný systém SR. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava primárne na problematiku globálneho občianstva v súčasnej ére globalizácie, ako aj na problematiku európskeho občianstva v kontexte súčasných kríz.

VYBRANÉ ENVIRONMENTÁLNE PROBLÉMY A PRÍSTUP K ICH RIEŠENIU V KRAJINÁCH GLOBÁLNEHO SEVERU A GLOBÁLNEHO JUHU

Anna Mravcová

Anotácia

Pod vplyvom prehlbujúcej sa globalizácie máme dnes možnosť pozorovať aj prehlbovanie a ďalekosiahly dopad globálnych problémov na jednotlivé krajiny sveta. Za obzvlášť závažné môžeme označiť environmentálne problémy, ktorých sila je výsledkom dlhodobého devastovania životného prostredia človekom. Environmentálna kríza sa začína prejavovať čoraz zreteľnejšie a jej odvrátenie si vyžaduje dlhodobé koordinované a zodpovedné konanie a zainteresovanie každej krajiny, každého jednotlivca. Avšak prejavy a miera týchto problémov sa v jednotlivých krajinách rôznia a každá krajina je so svojimi špecifikami jedinečná. Preto sa aj priority krajín môžu napriek globálnemu charakteru problémov výrazne líšiť. Najmä vtedy, ak ide o krajiny globálneho Severu a globálneho Juhu. Nasledujúca kapitola sa preto zameriava

práve na vymedzenie uvedenej problematiky, ako aj na výzvy s ňou spojené. Svojím textom v prvom rade determinuje vybrané environmentálne problémy, ktoré patria k tým najzávažnejším, a následne upriamuje pozornosť na najhoršie dôsledky týchto problémov. Nosnú časť kapitoly predstavuje pohľad na súčasný stav problematiky a na aktuálne riešenia presadzované pri eliminovaní a odstraňovaní vybraných problémov, ako aj na prístup k ich riešeniu v krajinách globálneho Severu a globálneho Juhu. Práve koordinovaný a zodpovedný prístup všetkých aktérov je kľúčovým predpokladom úspešnosti snáh a cieľov zameraných na dosahovanie udržateľného rozvoja sveta.

Kľúčové slová: krajiny globálneho Severu, krajiny globálneho Juhu, environmentálne problémy, nedostatok čistej vody, nakladanie s odpadom

ÚVOD

Globálna environmentálna kríza sa začína vo svete prejavovať stále zreteľnejšie a jej dôsledky sú čoraz viac zničujúce. Ale ako ukazuje priebeh a výsledky viacerých svetových konferencií, environmentálnu krízu nevnímajú ako existenčnú hrozbu všetky krajiny sveta rovnako. A to najmä preto, že nie všetky krajiny sú jej dôsledkom vystavené rovnako. Ukazuje sa tiež, že rozdiel vo vnímaní závažnosti environmentálnych hrozieb je výrazne podmienený sociálnou situáciou, ktorá zároveň dáva väčšie možnosti adekvátne na takéto hrozby reagovať práve tým bohatším (Sťahel, 2016b), paradoxne environmentálnymi problémami sveta menej dotknutým krajinám. Preto môžeme sledovať, že jednotlivé krajiny majú k riešeniu týchto globálnych problémov rôznorodé postoje a prístupy.

Zámerom tejto kapitoly bude preto vymedziť a popísať dva vybrané globálne environmentálne problémy, ktoré dnes patria medzi najzávažnejšie. Konkrétne je to problém nedostatku pitnej vody a problém nakladania s odpadom. Cieľom bude identifikovať ich podstatu, príčiny a preskúmať rôzne návrhy možných riešení. V ďalšej časti budeme skúmať dopady týchto dvoch vybraných environmentálnych problémov na krajiny globálneho Severu a krajiny globálneho Juhu, ako aj analyzovať prístupy a riešenia, ktoré dané zoskupenia krajín na ich zmiernenie realizujú či vytvárajú.

VYBRANÉ ENVIRONMENTÁLNE PROBLÉMY

V tejto kapitole sme sa rozhodli zamerať na dva významné environmentálne problémy, ktoré sme zvolili aj podľa toho, že oba predstavujú významné priority tak v krajinách globálneho Juhu, ako aj v krajinách globálneho Severu, hoci ich prejavy sú v týchto zoskupeniach krajín rôzne. Taktiež, „rozdiel vo vnímaní závažnosti environmentálnych hrozieb je významne podmienený sociálnou situáciou, ktorá zároveň dáva väčšie možnosti adekvátne na takéto hrozby reagovať práve tým majetnejším“ (Sťahel, 2016, s. 98). V tomto kontexte budeme ako prvý

analyzovať problém nedostatku pitnej vody a ako druhý problém nakladania s odpadom. Oba problémy zároveň predstavujú nevyhnutnú súčasť viacerých cieľov udržateľného rozvoja.

Problém znečistenej vody

Pitná voda sa v súčasnosti stáva v niektorých častiach sveta zriedkavou komoditou, čo z nej robí zároveň ekonomickú aj politickú problematiku. Priemyselný rozvoj spôsobuje, že naše vodné zdroje sú stále viac znečistené, čo predstavuje jednu z najväčších hrozieb pre ľudské zdravie (Conserve Energy Future, 2017c).

Napriek tomu, že viac ako $\frac{2}{3}$ zemskeho povrchu sú pokryté vodou, rýchlo rastúca svetová populácia na vodné zdroje vyvíja čoraz väčší tlak. Naše oceány, moria, rieky a vnútrozemské vody sú doslova „žmýkané“ ľudskými aktivitami. Problémom nie je ani tak to, že by sa množstvo vody zmenšovalo, ako to, že sa znižuje jej kvalita. Príčinou je znečistenie. Svetové spoločenstvo si uvedomuje, že pôvodcom tohto problému je človek, najmä relatívne nedávny rozvoj Zeme a rozširovanie industrializácie. Keď bola svetová populácia menej početná, nik si nedokázal predstaviť, že by znečistenie vody mohlo niekedy predstavovať vážny problém. Dnes je ale úplne zrejmé, že Zem má svoje limity a znečistenie je dôkazom, že ľudstvo tieto limity prekročilo.

Znečistenie vody možno definovať mnohými spôsobmi. Väčšinou znamená, že jedna či viac látok sa nahromadilo vo vode v takom rozsahu, že spôsobujú zvieratám aj ľuďom problémy. Znečisťujúce látky sa do vody môžu dostať priamo alebo nepriamo. Vodné zdroje sa dokážu prirodzene a neškodne určitého množstva nečistôt zbaviť. Ale keď je ho priveľa, môže veľmi rýchlo ovplyvniť kvalitu vody. To môže následne vplyvať na zdravie rastlín, zvierat aj ľudí, ktorých život od vody závisí (Woodford, 2017). Okrem syntetického znečistenia je čistá voda konečným bodom aj pre biologický odpad, ktorý do vôd prúdi z kanalizácií, zvieracích výkalov či z odtoku dažďovej vody zmiešanej s umelými hnojivami z polí a fariem. To všetko sa cez riečne systémy dostáva aj do morí a oceánov.

Znečistenie vody takmer vždy znamená, že určitý vodný zdroj bol poškodený. Našťastie poškodenia z vodného znečistenia sa dajú zvrátiť.

Vzhľadom na množstvo vody na Zemi je nepopierateľné, že sa voda stala jedným z našich najvyužívanejších zdrojov. Využíva sa takmer pri každej ľudskej aktivite a procese – na domáce, poľnohospodárske aj priemyselné účely. Preto je súčasná miera jej znečistenia a problémy, ktoré z toho plynú pre ľudstvo, veľkým šokom a desivým problémom. Voda má totiž taký význam, že jej znečistenie môže svet viesť na cestu deštrukcie. Denne zomrie množstvo ľudí napríklad na akútne ochorenia zažívacieho traktu spôsobené biologicky alebo chemicky znečistenou vodou. Obrovským problémom je tiež to, že 70% priemyselného odpadu v krajinách globálneho Juhu sa v neupravenej podobe vypúšťa do riek alebo priamo do oceánov. Zároveň sa každoročne použije v poľnohospodárstve a priemysle priemerne 22 miliónov ton chemikálií a umelých hnojív (National Geographic, n.d.).

Zvyčajne, keď premýšľame nad vodnými zdrojmi planéty, máme na mysli obrovské oceány, moria, rieky, jazerá. Teda vodné zdroje, ktoré sa nazývajú povrchové vody. Práve tam sa

znečistenie vôd prejavuje najzreteľnejšie. No veľké množstvo vody sa nachádza pod povrchom. Nazývame ju podzemná voda. Nevidíme ju a veľmi o nej nepremýšľame. Táto voda je ale zväčša zdrojom našej pitnej vody a tiež čelí znečisťovaniu (napríklad cez odtoky a pod.). Znečistenie tejto vody je menej viditeľné, ale je rovnako veľkým problémom.

Znečistenie vody je teda spôsobené hlavne ľudskou aktivitou ako dôsledok industrializácie, masového používania agrochémie a veľkochovov dobytky a neúmerného nárastu populácie. Ale znečisťovanie spôsobujú aj prírodné javy, ako napríklad vulkanické aktivity, zemetrasenia a pod., ktoré modifikujú a kontaminujú vodu, čo vplýva aj na ekosystémy žijúce pod vodou (Conserve Energy Future, 2017c).

Celkovo je problém znečistenia vôd obrovský a má neraz katastrofický vplyv najmä na chudobné krajiny. Pre ne znamená nekončiaci sa kruh chudoby.

Príčiny znečistenia vody

Väčšina vodného znečistenia sa nezačína vo vode samotnej. Napríklad až 80% znečistenia oceánov sa tam dostáva z pevniny (Woodford, 2017). Množstvo vodného znečistenia vzniká tiež tak, že sa chemikálie a toxické látky dostanú do ovzdušia a spadnú naspäť na zem v podobe zrážok, ktoré sa dostávajú do vôd. Znečistenie vôd má veľa rôznych príčin, preto je také ťažké tento problém riešiť. Všeobecne ale za najvýznamnejšie príčiny znečistenia vody považujeme:

- **Priemyselný odpad:** Priemysel produkuje obrovské množstvo odpadu, ktorý obsahuje toxické chemikálie a znečisťujúce látky. Tie môžu byť príčinou znečistenia ovzdušia a môžu spôsobiť veľké škody na prostredí. Mnoho priemyselných odvetví nemá dostatočne vyvinutý systém odpadového manažmentu a vypúšťa odpad do vody. Chemikálie majú schopnosť zmeniť farbu vody, zvýšiť obsah minerálov, zmeniť teplotu vody a predstavujú vážne nebezpečenstvo pre vodné organizmy.
- **Kanalizačná a odpadová voda:** Produkuje ju každá domácnosť a dostáva sa do čistej vody. Voda z kanalizácií obsahuje škodlivé baktérie a chemikálie, ktoré môžu spôsobiť vážne zdravotné problémy. Mikroorganizmy, ktoré z toho vznikajú vo vode, môžu spôsobiť jednak smrteľné choroby a jednak môžu byť základom na vznik a šírenie rôznych iných chorôb ako malária a podobne.
- **Banské aktivity:** Ťažba predstavuje proces drvenia skál, extrakciu uhlia a iných minerálov z podzemia. Keď sa tieto prvky ťažia v surovej forme, obsahujú škodlivé chemikálie, ktoré – zmiešané s vodou – môžu zvýšiť množstvo toxických látok v nej a spôsobiť zdravotné problémy. Ťažobné aktivity extrahujú zo skál aj veľa kovového odpadu a sulfidov škodlivých pre vodu.
- **Vodné skládky:** Odpad produkovaný domácnosťami, ako papier, hliník, sklo, plasty, guma či jedlo sa v niektorých krajinách zbiera a vyhadzuje do mora. Takému odpadu trvá od 2 týždňov až do 200 rokov, kým sa rozloží. Keď sa prvky z neho dostanú do morí, nielenže spôsobia znečistenie vôd, ale škodia aj organizmom, ktoré vo vode žijú.
- **Nehody s únikom ropy:** Ropné škrvny a nehody s unikajúcou ropou predstavujú veľké množstvo ropných látok, ktoré sa vo vode nerozpustia. To znamená obrovský problém a nebezpečenstvo pre živočíchy žijúce vo vode či na zasiahnutých pobrežiach. Rozsah

týchto škôd závisí od množstva vyliatej ropy, množstva vody a toxicity znečisťujúcich látok.

- **Spalovanie fosílnych palív:** Fosílna palivá, ako napríklad uhlie a ropa, produkujú pri spaľovaní veľké množstvo popola, ktorý preniká do atmosféry. Po jeho rozptýlení vodné pary obsahujú toxické chemikálie, následkom čoho vznikajú kyslé dažde. Spaľovaním fosílnych palív sa uvoľňuje aj oxid uhličitý, čo má za následok globálne otepľovanie.
- **Chemické hnojivá a pesticídy:** Poľnohospodári ich používajú, aby ochránili úrodu pred hmyzom a baktériami. Podporujú rast plodín. Avšak keď sa dostanú do vody, škodia rastlinám aj zvieratám. Okrem toho, keď prší, chemikálie sa zmiešajú s dažďovou vodou a dostávajú sa do riek a kanálov, čo vážne poškodzuje vodné živočíchy.
- **Únik z kanalizačných potrubí:** Aj malý únik z kanalizačných potrubí môže kontaminovať podzemnú vodu a spôsobiť, že nebude vhodná na pitie. A ak sa poškodené potrubie včas neopraví, unikajúca voda sa môže dostať na povrch a stať sa živnou pôdou pre hmyz a komáre.
- **Globálne otepľovanie:** Zvýšenie teplôt v dôsledku skleníkového efektu má za následok globálne otepľovanie. Zvyšuje sa teplota vody, to má za následok smrť mnohých vodných živočíchov a to vedie ku kontaminácii vody.
- **Rádioaktívny odpad:** Jadrová energia sa vyrába s využitím jadrového štiepenia alebo spájania. Urán, ktorý sa používa pri jej výrobe, je vysoko toxická látka. Jadrový odpad z rádioaktívneho materiálu musí byť odstránený, aby sa zabránilo akejkoľvek jadrovej havárii. Ak sa jadrový odpad riadne nezneškodní, môže pre životné prostredie predstavovať vážnu hrozbu.
- **Rozvoj miest:** V súvislosti s rastom počtu obyvateľov vzrástol aj dopyt po bývaní, potravinách, tovaroch a podobne. Rozvoj miest vedie k nárastu využívania hnojív na produkciu väčšieho množstva potravín, k nárastu erózie pôdy z dôvodu odlesňovania, ku zvýšeniu stavebných aktivít, k nedostatočnému spracovaniu kanalizačného odpadu, ku skládkovaniu, keďže sa odpadu produkuje viac, k nárastu množstva chemikálií z priemyslu vyrábajúceho viac tovarov a materiálov a podobne.
- **Únik zo skládok:** Skládky nie sú ničím iným než obrovskou hromadou odpadu, ktorá produkuje silný zápach a je zďaleka viditeľná. Keď prší, môže dochádzať k úniku, a ten môže znečistiť podzemnú vodu veľkým množstvom kontaminantov.
- **Živočíšny odpad:** Odpad, ktorý produkujú zvieratá, sa za dažďa vyplavuje do riek. Zmiešava sa s inými škodlivými chemikáliami a spôsobuje rôzne choroby, ktoré majú pôvod v znečistenej vode – napr. cholera, hnačka, žltáčka, úplavica či týfus.
- **Únik z podzemných skladov a úložísk:** Preprava uhlia povrchovými trasami a ropných produktov cez podzemné potrubia je dobre známa. Náhodné úniky sa môžu vyskytnúť kedykoľvek. Môžu poškodiť životné prostredie a viesť k erózii pôdy (Conserve Energy Future, 2017c).

Látky znečisťujúce vodu obsahujú organické aj anorganické faktory. Medzi organické faktory patria prchavé organické zlúčeniny, palivá, odpad zo stromov, rastliny atď. Medzi anorga-

nické faktory patria amoniak, chemický odpad z tovární, kozmetika atď. Vodu v blízkosti polí obvykle kontaminujú všetky formy odpadu vrátane hnojív. Takto infikovaná voda sa dostáva do našich vodných tokov a niekedy až do morí. Ohrozuje flóru, faunu a ľudí, ktorí ju používajú. Súčasná situácia viedla k uvedomeniu si, aká je ochrana vôd potrebná na všetkých úrovniach. Vynakladá sa veľké úsilie na záchranu našich vodných zdrojov. Priemysel a továrne sú obmedzované v kontaminácii vodných plôch a majú povinnosť kontaminovaný odpad filtrovať. Ľudia investujú do projektov zhromažďovania dažďovej vody a jej uchovania v studniach pod úrovňou terénu. Znečistenie vody sa dnes už dostalo na úroveň s vysokou výstrahou. Vodu musíme uchovávať a chrániť, aby sme zachovali život na tejto planéte aj pre ďalšie generácie (Conserve Energy Future, 2017c).

Technicky by malo byť na Zemi dosť čistej vody aj pre súčasný počet ľudí. Ale približne 1/5 svetovej populácie obýva oblasti, kde je vody nedostatok. Je nevyhnutné dosiahnuť výrazné zlepšenie infraštruktúry, aby sa čistá voda dostala aj do oblastí, ktoré trpia jej nedostatkom. Treba zabezpečiť kontinuálny prístup k nej aj v súvislosti so znečistením, plynutím a suchom. Zhoršovanie kvality vody nielenže spôsobuje problémy ľuďom, ale má už spomínaný obrovský negatívny vplyv na život v našich vodách aj na pevnine (Cameron, 2012).

Minimalizácia a možné riešenie znečistenia vody

Riešenia týkajúce sa znečistenia vôd si vyžadujú koncentrované a organizované úsilie na úrovni štátov, medzinárodných organizácií, ale aj jednotlivcov – jednoducho každého. Predovšetkým masové zvyšovanie povedomia o probléme a kombinovaná spolupráca na národnej aj medzinárodnej úrovni môžu túto problematiku zmierniť a začať jej predchádzať. Existuje množstvo opatrení, ktoré sa dajú zaviesť, aby voda na našej planéte zostala čistá, a ak sa kontaminuje, aby sa odfiltrovala a jedovaté látky z nej boli odstránené. V rámci dosahovania tohto cieľa môžu byť pre krajiny kľúčové nasledujúce kroky:

- **Tvorba zákonov a usmernení a posilnenie už existujúcich legislatívnych prvkov:** Vládne orgány by mali vytvárať prísnejšie smernice a predpisy proti znečisteniu vodných tokov. Predpisy by sa mali presadzovať striktne, s cieľom obmedziť vstup toxických látok do vodných zdrojov. Pri porušovaní je potrebné, aby zasiahol štát a aby sa prípadne zaviedli sankcie, ktoré budú aj efektívne aplikované. Vlády by tiež mali vyčleniť primerané finančné prostriedky a usilovať sa o obnovu znečistených vodných zdrojov. Mali by tiež vypracovať efektívne a realizovateľné akčné plány na poskytovanie čistej vody, ochranu existujúcich vodných zdrojov a vytváranie povedomia o ich znečistení, aby sme vodu ochránili a zachovali aj pre budúce generácie.
- **Prevenia znečistenia v zdroji:** Je to jeden z najúčinnějších prostriedkov na ochranu vodných zdrojov. Dá sa dosiahnuť reguláciou špecifických priemyselných odvetví. Okrem toho treba znížiť používanie takých škodlivých chemikálií v domácnostiach, ako sú fosfáty v čistiacich prostriedkoch a v kozmetike.
- **Investovanie do infraštruktúry – viac čističiek odpadových vôd a správne čistenie:** Vo väčšine mestských oblastí na celom svete sú verejné kanalizačné systémy, ktoré zhromažďujú odpadovú vodu do centrálného zberného miesta, kde sa ošetrí, a potom sa

vypúšťa do vodných tokov. Tam sa biologicky rozloží. Krajiny globálneho Severu procesy spracovania poväčšine zdokonalili dobre navrhnutými a prevádzkovanými systémami. Systémy však čistia len asi 90 % záťaže zo znečisťujúcich látok. V niektorých krajinách globálneho Juhu a v chudobných regiónoch sa odpadové vody vypúšťajú priamo do vodných tokov bez toho, aby ich akokoľvek čistili či ošetrili. Neupravená a nedostatočne spracovaná odpadová voda je tak jedným z najväčších zdrojov znečistenia vôd. Preto by sa mali prijať celoštátne opatrenia na výstavbu nových čističiek odpadových vôd a na modernizáciu existujúcich, aby sa dosiahol prijateľný limit zneškodňovania odpadových vôd. Zmierniť znečistenie odpadových vôd môže aj implementácia nasledujúcich postupov: zavedenie pokročilejšieho spôsobu čistenia; výmena odtokov odpadových vôd do vodných tokov, ktoré nemajú dostatočnú schopnosť samočistenia; prijatie striktných spracovateľských technológií alebo prehodnotenie dlhodobej štruktúry likvidácie odpadových vôd a výber vhodnejšieho spôsobu; nepretržitá údržba infraštruktúr na spracovanie odpadových vôd; zníženie hydraulického preťaženia zvýšením prepravného objemu odpadových vôd v centrálnom zbernom mieste; správa odpadových vôd by mala zahŕňať aj čistenie a odvádzanie dažďovej vody, ktorá obsahuje rôzne znečisťujúce látky...

- **Tvorba programov udržateľnosti a monitoringu:** Treba vynaložiť úsilie na efektívne odvádzanie dažďovej vody tak, aby neznečisťovala vodné zdroje. Napríklad aj čistením ulíc a obrubníkov od lístia, nečistôt a odpadkov; zákazom umývania áut na ulici, aby sa zabránilo úniku oleja a iných chemikálií do dažďovej vody; výsevom trávnikov a používaním chemikálií v starostlivosti o zeleň tak, aby sa škodlivé látky z nich neodplavili spolu s dažďovou vodou; prevenciou erózie pôdy výsadbou vhodnej zelene na otvorených priestranstvách.
- **Prijatie praktík zeleného poľnohospodárstva a farmárčenia:** Živočíšne odpady by sa mali likvidovať tak, aby nemohli kontaminovať vodné zdroje. Treba tiež predchádzať nadmernému paseniu na otvorených lúkach, aby sa zastavila erózia pôdy a následné znečistenie povrchových vôd. Malo by sa prijať usmernenie na správne dimenzovanie a redukciu používania hnojív a pesticídov. Zavádzanie vyrovnávacej zóny môže tiež zredukovať množstvo znečisteného odtoku a zabrániť jeho vstupu do vodných tokov.
- **Zastaviť odlesňovanie:** Lesy vyrovnávajú hladinu dažďovej vody. Pri odlesňovaní sa odhaľuje povrch pôdy. Odtok dažďovej vody potom odvádzajú sediment a bahno a znečisťujú povrchové vodné toky. Treba zastaviť odlesňovanie a vysádzať mnoho nových stromov, aby mohli zastaviť a odfiltrovať odtok dažďovej vody skôr, ako sa dostane do vodných tokov.
- **Zastaviť znečistenie vzduchu z tovární a dopravných prostriedkov:** Emisie z tovární a vozidiel obsahujú škodlivé látky znečisťujúce ovzdušie. Tieto látky sa chemicky spájajú so vlhkosťou, kyslíkom a inými plynmi, vytvárajú kyslé zlúčeniny a vracajú sa na zem vo forme kyslých dažďov. Kyslé dažde sú pre lesy, rastliny a vodné živočíchy extrémne škodlivé, môžu zničiť lesy a narušiť rovnováhu ekosystémov vodných živočíchov. Preto treba dôsledne monitorovať vypúšťanie týchto látok do ovzdušia. Taktiež zvýšené vyu-

žívanie verejnej dopravy pomôže pri znižovaní týchto látok. Udržiavanie auta v dobrom stave a hlavne používanie hybridných vozidiel tiež prispieva ku zníženiu znečistenia.

- **Ochrana vody:** Jedným z najlepších spôsobov ako zastaviť znečistenie vody je vodu chrániť. Zníženie spotreby vody prinesie menej znečistenej vody do čističiek odpadových vôd a do septických systémov. Existuje veľa spôsobov, ako chrániť vodu. Napríklad zhromažďovanie a používanie dažďovej vody na zavlažovanie zelene, použitie efektívneho splachovacieho systému, ktorý využíva menej vody, redukcia spotrebičov s vysokým nárokom na množstvo vody. Aj malé kroky môžu priniesť veľké zmeny, ak sa robia kolektívne (The Eco Ambassador, 2016).

Problém nakladania s pevným odpadom

Nadspotreba zdrojov a výroba plastov vytvára globálnu krízu nakladania s odpadom. Krajiny globálneho Severu sú známe produkciou nadmerného množstva odpadu a smetí a tým, že sa ich zbavujú sypaním do oceánov. Obrovské zdravotné riziká nesie aj likvidácia jadrového odpadu. Nakladanie s odpadom je preto jedným z urgentných environmentálnych problémov.

Takmer každá súčasná domácnosť produkuje množstvo odpadu. Časť sa zrecykluje, zvyšok sa stane súčasťou skládok alebo sa posieľa do krajín globálneho Juhu. S nárastom dopytu po potravinách a príbytkoch sa vyrába stále viac tovaru, a práve to vedie k tvorbe stále väčšieho množstva odpadu, ktorý treba likvidovať. Väčšina sa ukladá do podzemných skládok. Prítomnosť obrovských skládok v mestách však predstavuje vážne environmentálne problémy, ovplyvňuje ľudské zdravie, zhoršuje kvalitu pôdy, ovplyvňuje život v prírode, spôsobuje znečistenie ovzdušia a vedie ku zmene klímy.

Spôsob likvidácie odpadu má veľký vplyv na životné prostredie a môže spôsobovať množstvo vážnych problémov. Odpad na skládkach hnije a rozkladá sa, aj keď nie všetok. Spôsobuje nepríjemný zápach, ale môže tiež vytvárať metánový plyn, ktorý je výbušný a prispieva ku skleníkovému efektu. Výluh z odpadov tiež predstavuje veľký zdroj znečistenia. Nesprávne organizované skládky môžu priťahovať rôznych škodcov.

Väčšina sveta likviduje odpad jedným z dvoch spôsobov: buď ho spaľuje, alebo zakopáva. Ani jeden spôsob ale nie je dobrý ani pre ľudí, ani pre životné prostredie. Spaľovanie odpadu prispieva ku globálnemu otepľovaniu a znečisťuje jazerá, lesy, oceány a mestá neraz aj na druhom konci sveta od miesta ich vzniku. Väčšina spaľovní v priemyselných krajinách už odstraňuje veľké množstvá častíc a znečisťujúcich látok, čím zabezpečuje čistejší vzduch. Ale väčšina toho, čo odstráni, skončí aj tak na skládke. Zakopávanie odpadkov tiež spôsobuje znečistenie ovzdušia a vody.

Keďže problém hromadenia odpadu dosahuje ohrozujúce rozmery, úsilie svetového spoločenstva sa sústreďuje na kontrolu a riadenie likvidácie odpadu. Zároveň sa mnohé krajiny a mestá snažia riadiť nakladanie s odpadom vlastnými silami. Môžeme konštatovať, že od 90. rokov 20. storočia sa situácia v produkovani a nakladaní s odpadom zlepšuje, a to ako medzi jednotlivcami a v ich domácnostiach, tak aj na celospoločenskej úrovni. Napríklad v roku 2014 bola zaznamenaná v priemere najnižšia produkcia odpadu od 90. rokov minulého

storočia a podiel odpadu, ktorý skončil na skládkach, sa znížil na 53 % oproti 89 % v 80. rokoch. Tieto pozitívne hodnoty ukazujú na rastúce snahy recyklovať materiál: z 10 % v 80. rokoch na 34 % v roku 2014. Sklárky však stále spôsobujú obrovské environmentálne problémy a emisie či kontaminácia vody nie sú jediné ťažkosti spojené so skládkami (Skye, n. d.).

Ďalšie problémy súvisiace s nakladaním s odpadmi:

- **Rozklad:** Niekedy sa plné sklárky pokrývajú zemou, zaseje sa na nich tráva a premenia sa napríklad na rekreačnú oblasť. Unikanie plynov pochádzajúcich z týchto miest je však neustálym problémom a napriek novej fasáde sklárky si vyžaduje nové náklady. Rozklad v neprítomnosti kyslíka prebieha pomaly.
- **Dopad na život v prírode:** Nekryté sklárky s množstvom odpadu, ktoré sa na nich nachádza, priťahujú vtáctvo (napr. bociany) alebo cicavce (napr. medvede). Tieto zvieratá menia svoje dlhodobé správanie. Napríklad vtáky prestanú migrovať, pretože sa môžu nakŕmiť na skládkach. Zvieratá trpia otravami z pokazenej či nevhodnej potravy alebo z kontaktu s chemickou kontamináciou.
- **Požiare na skládkach:** Skládkové plyny a množstvo odpadu môžu ľahko vyvolať požiare, ktoré znečisťujú ovzdušie aj vodu. Ak nie sú včas pod kontrolou, môžu zničiť prirodzené prostredie. Na skládkach sa často tvorí vysoko horľavý plyn – metán – a rôzne chemikálie môžu zvyšovať chemickú záťaž zo skládok, ako aj rozšírenie znečistenia pôdných a vodných zdrojov. Výpary a smog z horiacich skládok môžu spôsobovať vážne respiračné problémy.
- **Klimatická zmena:** Metán a oxid uhličitý, ktoré vznikajú na skládkach, sú skleníkové plyny, ktoré vedú ku globálnemu otepľovaniu. Je ich veľké množstvo, a preto obavy zo zmeny klímy vyvolávajú rastúcu pozornosť (Skye, n. d.).
- **Spalovanie odpadu:** Aj to spôsobuje problémy, pretože plasty majú tendenciu pri spaľovaní produkovať toxické látky. Plyny zo spaľovania môžu znečisťovať ovzdušie a prispievať ku kyslým dažďom, zatiaľ čo popol zo spaľovní môže obsahovať ťažké kovy a iné toxíny. Kvôli týmto problémom existuje stále viac aktívnych kampaní namierených práve proti spaľovaniu odpadu. Avšak na druhej strane spaľovanie odpadu môže byť zdrojom energie. Preto sa dnes objavuje stále viac združení za obnoviteľnú energiu. Odhadzovanie odpadkov totiž vedie k zbytočnej strate zdrojov. Mrhá sa surovinami, energiou na ich spracovanie aj peniazmi. Znižovanie množstva odpadu znamená menej dopadov na životné prostredie, menej vyplytvaných zdrojov či energie a šetrí peniaze (Green choices, 2017).

Tvorba odpadu je nepretržitá, deň čo deň ho produkuje každý jednotlivец, podnik a organizácia. Napríklad USA produkuje ročne až 220 miliónov ton odpadu a každý kus má vplyv na životné prostredie a ekonomiku. Jeho produkcia je nevyhnutná. Avšak zmena zvyklostí a výber materiálov, ktoré používame, môžu redukovať množstvo odpadov aj environmentálne vplyvy a môžu priniesť zmenu. Bežný odpad prepĺňa sklárky, vytvára skleníkové plyny a mrhá neobnoviteľnými zdrojmi energie. Avšak recyklácia znižuje emisie skleníkových plynov a šetrí naše

prírodné zdroje. Preto, ak napríklad chceme znížiť uhlíkovú stopu našej domácnosti, musíme vedieť, koľko odpadu produkujeme a koľko z toho by sa dalo recyklovať (Converse Energy Future, 2017a).

Možné riešenia redukcie pevného odpadu

Pretože nakladanie s odpadom má škodlivé účinky, je potrebné znížiť najmä počet skládok a množstvo odpadu na nich. To si vyžaduje individuálny prístup, vládnu politiku aj zapojenie súkromných podnikov. Za veľmi efektívne môžeme označiť nasledujúce kroky:

- **Zvýšenie recyklovania a kompostovania:** Recyklovaný odpad sa v priemere v roku 2014 v porovnaní s 90. rokmi 20. storočia takmer zdvojnásobil a kompostuje sa štyrikrát viac (hoci situácia sa samozrejme od krajiny ku krajine líši). Väčšina odpadu na skládkach sa dá ľahko recyklovať už na úrovni domácností. Približne 21 % z toho je jedlo. Zvyšovanie recyklácie a kompostovania vedie k zníženiu množstva odpadu. To si ale vyžaduje individuálnu aktivitu, ako aj adekvátny a efektívny zber a spracovanie separovaného odpadu zo strany vlády, obcí a priemyslu. Treba zdôrazniť, že recyklácia je lacnejšia ako skládkovanie alebo spaľovanie.
- **Ťažba ako kreatívne riešenie:** Dlhodobu existujúce skládky obsahujú množstvo nerastných surovín, ktoré na nich len nevyužito ležia. To vytvára jedinečnú príležitosť na tzv. „zelenú“ ťažbu. Stále viac spoločností sa pozerá na skládky ako na zlaté bane plné drahých kovov a ďalších minerálov, ktoré sa nachádzajú v elektronickom odpade. Ich získavanie môže fungovať a byť ziskové aj bez podpory vlády. Výskumy niektorých spoločností potvrdzujú, že ekonomické a environmentálne benefity výrazne presiahnu náklady. Výzvy na extrahovanie zakopaných kovov a elektronických produktov môžu dlhodobu redukovať skládky a s nimi spojené problémy.
- **Produkcia energie:** Niekdajší problém – veľmi vysoký podiel metánu v skládkových plynoch – sa dnes vníma aj ako príležitosť získať ďalší zdroj energie. Výskumy napríklad ukazujú, že skládkové plyny sú tretím najväčším zdrojom emisií metánu. Namiesto toho, aby sa stali znečisťujúcou látkou a rizikom, sa dajú extrahovať pomocou vrtov na skládkach a používať na energetické projekty: na výrobu elektrickej energie, na výrobu tepla alebo ako alternatívne palivá hlavne v priemysle (Skye, n. d.).

Pri snahe redukovať odpad je ale potrebné urobiť niekoľko základných krokov:

- **Vytvoriť udržateľný manažment materiálov:** v prvom rade je potrebné pozrieť sa na vznikajúci odpad a premyslieť možné spôsoby, ako ho recyklovať alebo opätovne využiť, ako aj dosiahnuť zníženie jeho tvorby.
- **Neustále plánovanie:** plánovanie odpadového hospodárstva nie je jednorazová záležitosť, ale zložitý proces pozostávajúci z rôznych prepojených fáz. Treba plánovať, sledovať každú fázu plánu a naučiť sa reagovať na meniace sa trhy.
- **Spraviť zmenu:** produkciu odpadu nie je možné úplne eliminovať na žiadnej úrovni. Existuje ale veľa možností, ktoré môže každý človek podniknúť, aby objem svojho

odpadu znížil či úplne minimalizoval. Veľa malých krokov môže často znamenať veľký posun vpred.

- **Spolupracovať, kde sa len dá:** je potrebné spolupracovať s rôznymi organizáciami a spoločnosťami, ktoré majú rovnaký cieľ. Tento druh spolupráce pomáha stimulovať lepšiu kooperáciu medzi verejnými, súkromnými a občiansky zainteresovanými stranami. Spolupráca pomáha minimalizovať nepriaznivé vplyvy odpadu v chudobných spoločnostiach, prispieva k udržateľnému zlepšeniu recyklácie a nakladaniu s pevným odpadom, a tiež zlepšuje život ľudí a fungovanie podnikov vo vidieckych aj mestských komunitách.
- **Snaha o redukcii skládok:** cieľom je ich maximálna redukcia. Orgány verejnej správy sa musia snažiť fungovať tak, aby dosiahli odklon od skládok.
- **Význam presného váženia pri recyklácii:** recyklačný priemysel závisí od presného váženia recyklovaného odpadu. Tak možno presne zistiť koľko sa recykluje, koľko odpadu bolo redukovaného a koľko sa posielá na skládky. Pomáha to aj pri určovaní správneho objemu peňazí na predaj či nákup odpadu (Converse Energy Future, 2017b).

S rastom svetovej ekonomiky rastie aj produkcia odpadu. Keďže sa sprísnila regulácia medzinárodného obchodu s odpadom (napríklad aj Bazilejským dohovorom¹) a verejná mienka čoraz viac podporuje šetrnejší prístup k životnému prostrediu, krajiny (najmä priemyselné) musia vyvíjať racionálne spôsoby likvidácie odpadu, ktorý produkujú. Tradičné stratégie odpadového hospodárstva zahŕňajú opätovné použitie materiálov, ich zhodnocovanie prostredníctvom recyklácie, spaľovanie a skládkovanie. V posledných rokoch sa recyklácia stala preferovanou voľbou nakladania s odpadmi v mnohých odvetviach. Ale pre nedostatok výskumu o možných hospodárskych a environmentálnych vplyvoch zostáva prax opätovného použitia materiálov zo skládok ešte šedou oblasťou (World Press, 2009).

PRÍSTUPY K RIEŠENIU VYBRANÝCH ENVIRONMENTÁLNYCH PROBLÉMOV

Prístup k riešeniu vybraných problémov súvisiacich s likvidáciou odpadov (hoci predstavujú problémy najvyššej priority) sa líši nielen medzi rôznymi krajinami navzájom, ale aj pri porovnaní krajín globálneho Severu a globálneho Juhu. V jednotlivých zoskupeniach štátov majú tieto problémy rôznu intenzitu a mohli by sme tvrdiť, že je výraznejšia práve v krajinách globálneho Juhu. Tieto krajiny oveľa akútnejšie pociťujú nedostatok čistej vody a sú zahlcované

1 Bazilejský dohovor upravuje pravidlá prepravy nebezpečných odpadov (s prihliadnutím na dosiahnutie minimalizácie pohybu odpadov) v súlade so zásadou, že každý štát má na svojom území zabezpečiť zneškodňovanie v ňom produkovaných nebezpečných odpadov. Dovozy, vývoz a tranzit nebezpečných odpadov je možný len so súhlasom všetkých dotknutých krajín, pričom každý členský štát má právo úplne zakázať dovoz nebezpečných odpadov na svoje územie (Basel Convention, 2014).

množstvom svojho, ale aj cudzieho odpadu. V nasledujúcej časti sa pozrieme na to, či tento predpoklad zodpovedá aj prístupu týchto krajín k daným problémom.

Prístup k problému znečistenej vody v krajinách globálneho Juhu

Fakty o probléme v krajinách globálneho Juhu:

- Takmer 900 miliónov ľudí na svete nemá prístup k čistej vode.
- Viac ako 840 000 ľudí každý rok zomrie na choroby spojené so znečistenou vodou.
- Takmer 2 z 3 ľudí, ktorí trpia nedostatkom čistej vody, prežívajú z menej ako 2 dolárov na deň.
- V mnohých krajinách globálneho Juhu musia milióny žien niekoľko hodín denne nosiť vodu zo vzdialených a často znečistených zdrojov.
- Každú minútu zomrie na chorobu spojenú so znečistenou vodou jedno dieťa.
- Hnačka spôsobená nevhodnou pitnou vodou, nedostatočným ošetrovaním a hygienou rúk zabije globálne za rok okolo 842 000 ľudí – približne 2 300 ľudí za deň.
- Viac ako polovica základných škôl v krajinách globálneho Juhu nemá čistú vodu.
- Pri zámere redukovať chudobu a hlad je čistá voda jedným z dôležitých aspektov udržateľnosti produkcie jedla.
- Viac ako 80% odpadu v krajinách globálneho Juhu zostáva nespracovaných a znečisťuje vodné zdroje.
- Do roku 2025 bude 1,8 miliardy ľudí žiť v krajinách či regiónoch s núdzou o vodu a 2/3 svetovej populácie budú pravdepodobne žiť v podmienkach nedostatku vody.
- Každý dolár minutý na ošetrovanie vody generuje 8 dolárov ako výsledok ušetreného času, rastúcej produktivity a ušetrených nákladov na zredukovanú zdravotnú starostlivosť (Do something, n. d.).

Problematika vodných zdrojov v krajinách globálneho Juhu predstavuje špecifickú a akútnu výzvu súčasnosti. Problém zahŕňa najmä prirodzený nedostatok pitnej vody v mnohých oblastiach, povodne, zanášanie riečnych systémov, kontamináciu riek a veľkých priehrad. Všetky tieto problémy sú oveľa horšie a rozšírenejšie v týchto krajinách, a to hlavne kvôli ich dlhodobému vykorisťovaniu zo strany krajín globálneho Severu. Kvôli tomu dnes veľká časť sveta nemá prístup k čistej vode. Privatizácia vodných zdrojov, propagovaná ako zámer podporiť podnikateľskú zdatnosť v riadení vodných zdrojov, viedla k výraznému zredukovaniu prístupu k čistej vode pre chudobných po celom svete a ceny za túto základnú komoditu rapídne vzrástli. Preto je voda napríklad v Londýne neporovnateľne lacnejšia než v Ghane. Prekážky pri riešení problémov s vodou v krajinách globálneho Juhu sú dnes prepojené hlavne s problémom chudoby, vzdelávania a zlého riadenia. Napriek mnohým zdanlivo neriešiteľným problémom existuje ale aj viacero nízkonákladových riešení, ktoré sa používajú po celom svete a ktoré chudobným dávajú aspoň malú nádej. Zabezpečenie prístupu k čistej vode by mohlo v krajinách globálneho Juhu zmeniť skutočne veľa:

- *Zdravie* – vyriešil by sa problém chorobnosti, pretože znečistená voda zabíja viac ľudí ako všetky formy násilia vrátane vojen. Prístup k čistej vode a základnej hygiene môže zachrániť takmer 16 000 životov každý týždeň.
- *Vzdelanie* – zlepšenie by pomohlo udržať deti (hlavne dievčatá) v škole. Menej času vynaloženého na zháňanie vody znamená viac času na školu. Čistá voda v školách by tiež umožnila, aby dievčatá mohli chodiť do školy aj počas menštruácie.
- *Čas* – iba v samotnej Afrike ženy stratia 40 miliárd hodín ročne chodením po vodu. Prístup k čistej vode poskytne spoločnostiam viac času na pestovanie jedla, zarábanie peňazí a chodenie do školy. Nedostatok času na tieto aktivity je hlavnou príčinou chudoby.
- *Zlepšenie života žien* – v Subsaharskej Afrike ženy zadovážia až 72% zozbieranej vody. Keby mali prístup k čistej vode, mohli by začať podnikáť, vylepšovať svoje domovy a aktívnejšie sa podieľať na ovplyvňovaní ich budúcnosti (Charity: water, 2017).

Prístup k problému

Existuje veľa organizácií, ktoré pracujú s lokálnymi expertmi a členmi spoločenstiev pri hľadaní čo najlepšieho a udržateľného riešenia v každej postihnutej oblasti zvlášť, pretože každá oblasť je jedinečná. Ako príklad možno uviesť systém zachytávania dažďovej vody, budovanie potrubí, filtrov a iné opatrenia spolu so súbežným tréningom hygieny, ako aj zakladaním lokálnych komisií pre vodu. To pomáha zlepšovať prístup k čistej vode. Tieto organizácie, zväčša mimovládne, riešia problémy s tradičnými skúsenosťami a snažia sa zaistiť, aby sa každý dolár využil správne. Vytvárajú rôzne projekty a podporujú programy tam, kde je to potrebné. Snažia sa poskytovať predovšetkým vidieckym oblastiam prvotné prístupy k čistej vode. Mnohé z nich sa zároveň snažia ďalej starať o tie zdroje vody, ktoré už vytvorili, aby sa uistili, že ich projekty budú kontinuálne pokračovať. Predovšetkým potrubia sú aktivitou viacerých účastníkov – jednak miestnych lídrov, jednak inovatívnych technológii a vyučených mechanikov. Všetky tieto zložky musia stále spolupracovať, aby daný projekt fungoval dlhodobo.

Zlepšovanie prístupu: Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) v roku 2017 revidovala svoje usmernenia o kvalite pitnej vody. Smernica pre kvalitu pitnej vody (Guidelines for drinking-water quality), napísaná pre vodné a/alebo zdravotnícke regulačné orgány a tvorcov politik, má pomôcť pri rozvoji národných noriem kvality pitnej vody. Usmernenia zahŕňajú ciele zamerané na zdravie, plány bezpečnosti vody, dohľad a podporné informácie o akceptovateľných kontaminantoch pitnej vody. Dokument poskytuje aj usmernenia o kvalite vody. Podľa WHO je najúčinnjším prostriedkom dôsledného zabezpečenia bezpečnosti zdrojov pitnej vody využívanie komplexného prístupu k hodnoteniu rizík a riadenia rizík, ktorý zahŕňa všetky kroky v zásobovaní vodou od zdroja k spotrebiteľom. Tieto plány bezpečnosti vody poskytujú informácie, ktoré pomáhajú vodárenským spoločnostiam posudzovať ich vodný systém, rozvíjať monitorovacie systémy a postupy, riadiť a zdieľať svoj plán, vykonávať pravidelné prehodnocovanie plánov a revidovať ich po nehode (WHO, 2017).

Inovácie a globálne programy na zlepšenie

AQUAtap Community Drinking Water Stations: ide o jednoduchý systém, ktorý využíva solárnu energiu na čistenie znečistených podzemných vôd a úpravu poloslanej vody alebo morskej vody na bezpečnú pitnú vodu. Každá stanica na pitnú vodu je plne autonómna a môže vyčistiť až do 20 000 litrov vody denne bez existujúcej infraštruktúry. Môže byť prispôbená aj zvýšenému objemu čistenej vody. Okrem toho zahŕňa aj systém distribúcie (AfricanBrains, 2012).

HydroPack: predstavuje akýsi núdzový samohydratačný vak na jednorázové použitie. Obete prírodných katastrof často trpia nedostatkom čistej vody. Zdroje vody a zásoby pitnej vody sú počas katastrof zvyčajne kontaminované a obeť potom trpia chorobami. Pri kontakte s vodou HydroPack vytvára čistú vodu už v priebehu 10 až 12 hodín. Nezáleží na kvalite vody. Stačí len, aby tam bol zdroj vody. V tomto prípade však ide len o krátkodobé riešenie (Eastman Innovation Lab, 2012).

Wello: bol vyvinutý, aby zlepšil globálny prístup k vode. Ide o vodné koleso, ktoré umožňuje jednej osobe preniesť až 90 litrov vody v rámci jednej cesty. Konštrukcia umožňuje ľahké manévrovanie na rôznych terénoch. Koleso znižuje počet denných ciest potrebných na zabezpečenie vody a umožňuje ženám a dievčatám v týchto krajinách venovať viac času a energie vzdelávacím a ekonomickým aktivitám. Okrem toho je koleso udržateľným riešením na prenos vody. Na prevádzku nevyžaduje žiadnu energiu ani iné zásoby. Za 10 – 15 rokov fungovania si nevyžiadalo žiadne opravy (WelloWater, n.d.).

UN-Water: v rámci OSN bol už v roku 2003 vytvorený program „UN-Water“ – ide o vnútroagentúrny mechanizmus na pridanie hodnoty iniciatív OSN vytváraním väčšej spolupráce a zdieľaním informácií medzi existujúcimi agentúrami OSN a vonkajšími partnermi. „UN-Water“ publikuje materiály pre osoby s právomocou rozhodovať, ktoré priamo pracujú s problematikou vody, a poskytuje platformu na diskusie o globálnom vodnom hospodárstve. Sponzoruje tiež Svetový deň vody, ktorý je 22. marca, aby upriamil pozornosť na dôležitosť čistej vody a udržateľnosť manažmentu čistej vody (United Nations, n.d.).

Vodný projekt: ide o neziskovú organizáciu, ktorá vyvíja a implementuje udržateľné vodné projekty najmä v Keni, Rwande, Sierra Leone, Sudáne a Ugande. Vodný projekt finančne podporil alebo realizoval viac ako 250 projektov, ktoré pomohli viac ako 125 000 ľuďom zlepšiť prístup k čistej vode a hygiene (The Water Project, n.d.).

ACP-EU Vodné facility: získava peniaze z Európskeho rozvojového fondu na sponzorovanie projektov, ktoré zvyšujú kvalitu vody a hygieny a zlepšujú manažment riadenia v afrických, karibských a tichooceánskych krajinách (European Commission, n.d.).

Zlepšovanie kvality vody

Napriek jasným výhodám zo zlepšovania vodných zdrojov (WHO napríklad ukázala možný ekonomický benefit od 3 do 34 dolárov na každý investovaný dolár) finančná pomoc v tejto oblasti je stále nižšia, ako by bolo potrebné (Bartram, 2018). Okrem zvýšenia finančných prostriedkov na kvalitu vody mnohé rozvojové plány zdôrazňujú význam zlepšenia štruktúr politiky, trhu a riadiacich štruktúr s cieľom implementovať, monitorovať a presadzovať zlepšo-

vania kvality vody. Vzhľadom na rozsah zdrojov znečistenia na celom svete a rôznorodé sociálne, environmentálne a ekonomické systémy na riešenie a podporu zlepšenia kvality vody neexistuje žiadne riešenie, ktoré by vyhovovalo všade. Po celom svete sa tak objavujú rôzne snahy práve za účelom zlepšovania kvality vody, kde môžeme zaradiť napríklad aj:

Zníženie kontaminácie prostredníctvom zlepšenia politiky a trhu: Zníženie množstva znečistenia predstavuje priamu formu riešenia problémov s kvalitou vody. Ide o priamejšiu, a aj lacnejšiu metódu v porovnaní s drahými a rozsiahlymi vylepšeniami čistenia odpadových vôd. V krajinách globálneho Juhu by mohli pomôcť obmedziť a znížiť znečistenie vôd aj rôzne politické opatrenia a systémy infraštruktúry. Napríklad:

- zlepšenie riadenia, presadzovania a regulácie predúpravy priemyselného a poľnohospodárskeho odpadu vrátane poplatkov za znečistenie,
- politika na zníženie odtoku vody z poľnohospodársky využívanej pôdy alebo politika dotácií na zlepšenie kvality a zníženie množstva potrebných poľnohospodárskych vstupov znečisťujúcich vodu (napr. hnojivá),
- obmedzenie odberu vody počas kritických období s nízkym prietokom, aby sa obmedzila koncentrácia znečisťujúcich látok,
- silné a dôsledné politické vodcovstvo v problematike vody,
- krajinné plánovanie – napríklad umiestňovanie priemyselných lokalít mimo miest (The Eco Ambassador, 2016).

Recyklovanie/opätovné použitie: Jedným z významných spôsobov ako znížiť množstvo znečistenia odpadových vôd a zároveň zvýšiť zásoby vody, je využívanie odpadovej vody z jedného procesu v inom, v ktorom je nižšia kvalita vody akceptovateľná. Techniky recyklácie a opätovného použitia sa môžu využiť pri odpadových vodách z priemyselných podnikov alebo zo spracovania úžitkových vôd (z baníctva) použitím menej kvalitnej vody, napríklad v komerčných budovách (v toaletách či na priemyselné chladenie). Odborné správy tvrdia, že v priemysle by sa dalo ušetriť významné množstvo vody znížením množstva odpadu a recykláciou vody (The Eco Ambassador, 2016).

Odstraňovanie invázy cudzích rastlín: Invázne rastliny môžu znížiť prirodzené ekosystémové bilancie, ktoré potenciálne zvyšujú eróziu, prispievajú k tvorbe prekážok v toku a zanášajú ústia riek, čo znižuje kvalitu vody. Toto lacné opatrenie je jedným zo spôsobov, ako zlepšiť kvalitu vody v určitej oblasti (The Eco Ambassador, 2016).

Prístup k problému nakladania s odpadom v krajinách globálneho Juhu

Aj v tomto prípade sa väčšia pozornosť upiera na krajiny globálneho Juhu, v ktorých sa tento problém rieši menej než v krajinách globálneho Severu, a to zrejme preto, že tieto krajiny zápasia denne s problémami, ktoré sú pre ich existenciu akútnejšie. Avšak na podnet medzinárodného spoločenstva a kvôli participácii na udržateľnosti Zeme sa aj v týchto krajinách za posledných 20 rokov vytvorilo a zaviedlo množstvo projektov na nakladanie s odpadom najmä v spolupráci s rôznymi externými podpornými agentúrami. Niektoré projekty boli úspešné vo vytváraní trvalých zlepšení, iné boli odsúdené na zánik hneď, ako ustala podpora zo strany

týchto agentúr. Snahy sú však stále intenzívnejšie, a tak môžeme predpokladať, že aj v tejto oblasti bude viac trvalo udržateľných riešení a viditeľného zlepšenia. Na druhej strane je problémom, že krajiny globálneho Severu zvykli množstvo odpadu vyvážať do krajín globálneho Juhu, čo malo devastujúci dopad na ekosystémy po celom svete. Preto je nevyhnutné, aby sa aj krajiny globálneho Severu podieľali na zlepšení situácie v chudobnejších oblastiach sveta.

Problémom sú v tomto smere aj rozdielne tradície v nakladaní s odpadom. V krajinách globálneho Juhu si predkovia jednoducho všetko brali z prírody a následne to do nej aj vracali. Táto tradícia sa v mnohých oblastiach výraznejšie nezmenila. Avšak problém nastal s príchodom plastových obalov, olejových kontajnerov, pneumatík, batérií, elektroniky, ktoré narúšajú prirodzenú absorpčnú kapacitu ekosystémov. Všetky pochádzajú z umelého výrobného cyklu a na konci životnosti si vyžadujú umelé ošetrovanie. Inovácie prichádzajú rýchlo, ale povedomie o potrebe zmeny v odpadovom hospodárstve je veľmi pomalé. Do riešenia sa dnes aktívne zapájajú nielen lokálne, ale aj vonkajšie organizácie, ktoré bojujú s rôznymi problémami a obmedzeniami, a aj neziskové organizácie z krajín globálneho Severu, ktoré však často nemajú dostatočné informácie o lokálnych problémoch. Pre úspešnú spoluprácu je ale najdôležitejšia implementácia praktík, finančná udržateľnosť a zvyšovanie povedomia verejnosti a rozhodovacích činiteľov.

V súčasnosti stále neexistuje efektívny komplexný systém nakladania s pevným odpadom. Chudobnejší občania zväčša ani nemajú inú možnosť, ako odhadzovať odpadky v blízkosti riek, ktoré pretekajú mestami, čím dochádza k znečisťovaniu vodných zdrojov a to podporuje aj prenášanie rôznych chorôb. Ľudia tiež spaľujú odpadky namiesto toho, aby ich odniesli na skládku, pretože obce zbierajú odpad iba v bohatších častiach krajín. Tak sa znečisťuje aj ovzdušie. V tomto smere nemožno riešiť len technické aspekty odpadového hospodárstva, ale treba sa zamerať aj na úlohu jednotlivcov, ktorú zohrávajú ako pôvodcovia, ale aj ako dôležitý prvok riešenia. Zároveň nie je možné vyvinúť v týchto podmienkach univerzálny prístup, ale treba vytvoriť vhodný systém pre každú komunitu, aby sa zabezpečila jeho efektívnosť a udržateľnosť. Súčasne je potrebné používať vhodné technológie, aby s nimi vedeli miestni narábať.

S rastúcou urbanizáciou sa hospodárenie s odpadom stáva pre tieto krajiny jednou z najväčších výziev, a ak sa riadne nebude riešiť, zasiahne všetky sektory. Najlepším prístupom k nakladaniu s pevným odpadom je zavedenie integrovaného a udržateľného riadenia, ktoré zabezpečí zdravie ľudí aj životného prostredia a aktívnu účasť spoločnosti, autorít a politickej sféry.

Aj v krajinách globálneho Juhu sa stále viac rozmáha potreba recyklácie, no v tejto časti sveta naráža na mnoho problémov, ktoré jej bránia efektívne fungovať. Vo veľmi chudobných komunitách vidieckych oblastí je zvyčajne veľký nedostatok podnikateľských schopností a síl na podchytenie potenciálnych obchodovateľných položiek z odpadových produktov. Zmeny v znižovaní umelého odpadu sa ale začali diať najmä vďaka rastúcemu tlaku medzinárodného spoločenstva na jednotlivé vlády. Tie začali zavádzať zákaz plastových tašiek, čo upriamilo pozornosť na potrebu recyklácie, ktorá sa tak začala pomaly rozmáhať. Vo väčšine krajín globálneho Juhu existujú ale veľmi obmedzené technologické kapacity na recyklovanie.

Recyklačné firmy sa obávajú nedostatku materiálu na vytvorenie miestneho recyklačného závodu. Sú tiež obavy, že náklady na transport znemožnia finančnú uskutočniteľnosť nákupu od spätného odberateľa a prepravu na dlhé vzdialenosti. Faktom je, že v mnohých krajinách či oblastiach krajín si trh dostatočne neuvedomuje hodnotu recyklovaných materiálov. Stáva sa, že v niektorých krajinách neexistuje výrobca, ktorý by mohol použiť recyklované materiály. Inde zas môžu existovať recyklačné továrne či výkupcovia recyklačného materiálu na export, ale ceny prepravy z malých či vzdialených oblastí sú veľmi vysoké (Guererro et al., 2013).

Keďže systém efektívnej recyklácie v krajinách globálneho Juhu zatiaľ veľmi nefunguje, je potrebné zamerať sa primárne na niekoľko krokov. V prvom rade je potrebné zabezpečiť asistenciu zo strany vlád, ako aj zo strany mimovládnych organizácií cez rôzne podporné projekty. Ďalej zvyšovať povedomie o potrebe recyklácie v rámci vzdelávania, pomôcť pri zakladaní zberných dvorov na príjem (výkup) recyklovateľných materiálov, preskúmať spôsoby a prostriedky na zvýšenie využívania odpadových produktov, preskúmať spôsoby, ako zlepšiť recyklovateľnosť materiálov, vytvárať finančnú stabilitu na recyklačnom trhu, zapojiť výrobný sektor, podporiť legislatívne zásahy vlád a zelené politiky. Rozvoj recyklovania v týchto krajinách nepomôže len životnému prostrediu, alelepší aj zdravie ľudí, a tým všetko, na čo má zdravie dopad. Taktiež zvýši zamestnanosť. Pritom si nevyžaduje ani nijaké zvlášť moderné technológie. Je ale nevyhnutné, aby popri medzinárodnej podpore riešenia tohto problému aktívne podporili aj vlády dotknutých štátov, ako aj štáty globálneho Severu, ktoré majú nielen potrebné financie, ale aj väčšie skúsenosti (Guererro et al., 2013).

Prístup k problému znečistenia vody v krajinách globálneho Severu

Zatiaľ čo krajiny globálneho Juhu trpia nedostatkom vody, krajiny globálneho Severu jej stále spotrebúvajú neprimerane veľa. Ľudia nepociťujú problémy z jej nedostatku a väčšinou si neuvedomujú, prečo by sa ňou malo šetriť. Ale ako odborné správy ukazujú, postupne sa voda stane nedostatkovou v čoraz väčšom počte krajín. Svetové spoločenstvo na čele s krajinami globálneho Severu preto stále pripravuje a realizuje nové opatrenia, ktoré pomôžu šetriť vodou, budú predchádzať jej znečisteniu aj plytvaniu a budú tak prispievať k zvyšovaniu jej kvality aj kvantity. Keďže ekonomiky týchto krajín sú podstatne silnejšie, majú možnosti aj zodpovednosť pomáhať krajinám globálneho Juhu pri riešení ich problémov s vodou, a preto sa aktívne podieľajú na takmer všetkých projektoch tejto časti sveta.

Pretože voda sa stáva nedostatkovou komoditou, a tiež preto, že v bohatších krajinách dochádza k veľkému plytvaniu ňou, prichádzajú vedci s rôznymi stratégiami a možnými riešeniami. Medzi tie, ktoré sa postupne v rôznej intenzite v týchto krajinách zavádzajú do praxe, aby sa zabezpečila udržateľnosť života na zemi, patria najmä:

- **Vzdelávanie vedúce k zmene spotreby a životného štýlu:** Vzdelávanie je nevyhnutné, aby motivovalo ľudí k novému udržateľnému správaniu. Riešenie krízy z nedostatku vody si vyžaduje rozsiahlu zmenu všetkých foriem spotreby – od individuálneho použitia až po veľké spoločnosti. Je nevyhnutné zabezpečiť, aby ľudia na celom svete skutočne pochopili rozsah problému.

- **Vytváranie nových technológií ochrany vody:** Podzemné vody vysychajú a dažďová voda je čoraz nepredvídateľnejšia. Je potrebná inovácia. Avšak v tomto smere treba brať do úvahy aj spotrebu energie.
- **Recyklovanie odpadovej vody:** vyvíjanie technológií a opakované použitie odpadovej vody tam, kde nie je potrebná taká kvalitná voda.
- **Zlepšenie zavlažovacích a poľnohospodárskych postupov:** Až okolo 70% čistej vody sveta sa využíva na poľnohospodárske účely. Zlepšenie zavlažovania môže pomôcť odstrániť medzery v ponuke a dopyte. Nové praktiky umožnia pestovať viac plodín pre rastúcu populáciu sveta.
- **Primerané ceny vody:** Cena vody a právo na ňu idú ruka v ruke. Odborníci z OECD si myslia, že správne (vyššie) ceny vody pomôžu znížiť jej spotrebu, odpad aj znečistenie (OECD, 2017). Avšak tieto systémy oceňovania potrebujú zmenu. Dnes sú najvyššie ceny vody v krajinách, kde jej je najmenej, čo je na jednej strane logické, avšak ľudia tam bojujú s veľkou chudobou, a tak sa stáva, že si ani túto pre život nevyhnutnú komoditu nemôžu dovoliť. To treba zmeniť.
- **Vyvinutie energeticky úsporných odsolovacích zariadení:** Odsolovanie bolo vo svojich počiatkoch energeticky veľmi náročné. Dnes vznikajú energeticky úspornejšie zariadenia, ktoré sú ale náročné finančne.
- **Zlepšenie zachytávania a zberu vody:** najmä v krajinách, ktoré trpia vážnym nedostatkom zdrojov vody. Tieto snahy poskytujú možnosť nezávislej kontroly vodných zdrojov.
- **Zameranie sa na komunitné riadenie a medzinárodné partnerstvá:** Zabezpečenie efektívnejšieho riadenia môže viesť k účinným politickým zmenám v celoštátnom meradle.
- **Zavádzanie lepšej politiky a regulatívov:** Vlády musia preklasifikovať svoju úlohu, aby boli schopné komunitám zabezpečiť prístup k čistej vode.
- **Holisticky riadené ekosystémy:** Ide o praktický a rozumný prístup dohľadu nad prírodnými zdrojmi, ktorý prihliada na ekonomické, kultúrne a ekologické ciele. Celok je väčší ako časť a každá časť ovplyvňuje ostatných. Dobrými príkladmi holistického manažmentu sú komunity, ktoré prevádzkujú čističky odpadových vôd v partnerstvách s výrobcami čistej energie využívajúcimi na výrobu odpadovú vodu. Plodiny pohlcujú živiny a pritom čistia odpadovú vodu, čo výrazne znižuje náklady na jej čerpanie a ošetrovanie.
- **Zlepšenie distribučnej infraštruktúry:** Nedostatočná infraštruktúra poškodzuje zdravie a ekonomiku. Mrhá zdrojmi, zvyšuje ceny, znižuje kvalitu života a umožňuje šíriť choroby prenášané vodou, ktorým sa dá predísť. Problém nie je obmedzený len na krajiny globálneho Juhu.
- **Zmenšovanie hromadných vodných stôp:** množstvo vody, ktoré ľudstvo spotrebuje pri výrobe.
- **Vybudovanie medzinárodných rámcov a inštitucionálnej spolupráce:** Záväzné medzinárodné, ale aj regionálne dohody sa dosahujú ťažko. V týchto snahách treba ale pokračovať.

čovať. Zmluvy založené na humanitárnej pomoci, ako Miléniové rozvojové ciele alebo Ciele udržateľného rozvoja, ukazujú, že sú možné aj komplexné globálne stratégie.

- **Venovanie sa znečisteniu:** Meranie a monitorovanie kvality vody je základom ľudského zdravia a biodiverzity. V tejto oblasti existuje viacero možností. Nevyhnutná je ale medzinárodná spolupráca.
- **Spoločné verejné zdroje:** zabezpečovanie rovného prístupu ku zdrojom.
- **Výskumné a rozvojové inovácie:** Prístup k vode sa stáva stále vyššou prioritou aj pri obchodných rozhodnutiach. Treba preto vytvárať aj medzisektorové partnerstvá. Napríklad mestá, ktoré prevádzkujú čističky odpadových vôd, môžu uzatvárať partnerstvá s výrobcami čistej energie, ktorí použijú odpadovú vodu pri pestovaní plodín na biopalivá.
- **Projekty s vodou v krajinách globálneho Juhu/prenos technológií:** Jednou z možností je premiestňovať technológie na spracovanie vody v suchých oblastiach. Problémom sú ale slabé ekonomiky a medzery v zručnostiach.
- **Zmierňovanie zmeny klímy:** jedna z najväčších výziev pre ľudský druh, pretože klimatická zmena, ide ruku v ruke s nedostatkom vody.
- **Kontrola populačného rastu:** Populácia stále rastie. Pretože až 70% čistej vody sa využíva v poľnohospodárstve, treba prehodnotiť spotrebu vody pri produkcii potravín a prihliadať pritom na zmeny klímy a nedostatok zdrojov (Circle of blue, 2010).

Prístup k problému nakladania s odpadom v krajinách globálneho Severu

Tieto krajiny sa už niekoľko desaťročí venujú tvorbe a realizácii projektov na efektívne a udržateľné nakladanie s odpadom, a pretože si uvedomujú vážnosť tohto environmentálneho problému, ich snahy sú stále intenzívnejšie. Ale bohaté krajiny produkujú oveľa viac odpadu a kapacity skládok často prečerpávajú, a tak exportujú odpad do chudobnejších krajín. To má devastálny dopad na ekosystémy po celom svete. Preto sa medzinárodné spoločenstvo rozhodlo podporovať alternatívne energetické spoločnosti, ktoré vytvárajú nové spôsoby recyklácie odpadu a zároveň tvoria energiu zo skládkového odpadu a znečistenia. Nakladanie s pevným odpadom tak predstavuje ústredný pilier dlhodobu udržateľných environmentálnych politik.

Najmä za posledných 20 rokov sa krajiny globálneho Severu stále viac zameriavajú na riešenie problémov nakladania s komunálnym odpadom, jeho redukcii a recyklácii. Hoci komunálny odpad nepredstavuje také vysoké percento celkového vytvoreného odpadu (v EÚ je to približne 10%), je viditeľný a prevencia jeho tvorby má potenciál znížiť jeho vplyv na životné prostredie nielen počas fázy tvorby a spotreby, ale aj počas celého životného cyklu spotrebovaných výrobkov. Krajiny, ktoré vyvinuli účinné systémy nakladania s komunálnym odpadom, dosahujú v hospodárení s ním celkovo lepšie výsledky (EC, 2015).

Základom na dosiahnutie skutočne efektívnych a komplexných výsledkov je regulácia cez politiku. Najdôležitejšie pre komunálny odpad a jeho spracovanie sú najmä v európskych krajinách rôzne smernice o skládkach a v ich rámci smernice o skládkovaní biologicky rozložiteľného komunálneho odpadu a smernice o recyklácii obalov a obalových odpadov (ES, 1994),

ako aj ciele rámcovej smernice o odpadoch, týkajúce sa recyklácie a prípravy na opätovné použitie. Európska komisia, ktorá aktívne pôsobí v riešení tejto problematiky, v roku 2015 navrhla nové ciele nakladania s komunálnym odpadom so 60%-nou recykláciou a prípravou na opätovné použitie do roku 2025 a 65 %-nou do roku 2030. Okrem toho boli navrhnuté nové ciele na zníženie množstva komunálneho odpadu uloženého na skládkach a revízia cieľov pre odpad z obalov. Celková tvorba komunálnych odpadov tak napríklad v krajinách Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP) od roku 2004 do 2014 klesla o 3 % a priemerná výroba na osobu o 7 % (EC, 2015). Nešlo ale o jednotný trend. V niektorých krajinách sa tvorba komunálneho odpadu zvýšila. Bohatšie krajiny ho produkujú viac, k čomu prispieva aj turizmus. O to väčšie úsilie na znižovanie množstva komunálneho odpadu a jeho likvidáciu treba vynaložiť.

Jednoznačne sa ale miera recyklácie v jednotlivých krajinách zvyšuje, do čoho spadá recyklácia rôznych materiálov, ale aj kompostovanie a rozklad biologického odpadu. Napríklad len krajiny EHP sa v priemere dostali na hodnotu 33% v roku 2014 v porovnaní s 23 % v roku 2004 (EEA, 2013). Vysoké percentá dosahuje aj Austrália, kde v roku 2015 zrecyklovali viac ako 50 % odpadu z domácností (Planet Ark, 2015). Podobne napríklad USA, ako aj Kanada dosahujú v recyklácii stále vyššie hodnoty (Statista, n. d.; Recycling Today, 2016).

Rastúca miera recyklácie a klesajúca miera skládkovania sú jasne prepojené. Skládkovanie sa ale zvyčajne znižuje oveľa rýchlejšie ako rastie recyklácia, keďže stratégie odpadového hospodárstva väčšinou prechádzajú zo skládky na kombináciu recyklácie a spaľovania a v niektorých prípadoch aj na mechanicko-biologickú úpravu.

Krajiny globálneho Severu všeobecne využívajú rôzne politické nástroje na odvádzanie odpadov zo skládok a posúvanie sa k vyššej miere recyklácie. Ale v každej krajine sú tieto nástroje navrhnuté a implementované rôznymi spôsobmi, čo ovplyvňuje ich účinnosť.

Ďalšími faktormi prispievajúcimi k vyššej recyklácii sú okrem politiky aj úroveň bohatstva, environmentálne povedomie, tarify nakladania s odpadom a uplatňovanie právnych predpisov v oblasti odpadového hospodárstva. Čo sa týka EHP, takmer všetky krajiny, ktoré majú mieru recyklácie pod 30 %, vstúpili do EÚ v roku 2004 a neskôr. Aj recyklačnú politiku teda začali implementovať neskôr. Šesť z nich už ale dosiahlo 50%-nú recykláciu komunálneho odpadu. Ale mnohé krajiny nielen v Európe musia ešte vyvinúť veľké úsilie, pretože stále recyklujú menej ako 1/5 odpadu (EEA, 2013). Je potrebné zlepšiť údaje o odpadoch a harmonizovať vnútroštátne metodiky podávania správ, aby sa tak zvýšila úroveň hodnotenia pokroku a účinnosť politických opatrení. V tomto má v Európe pomôcť legislatívny návrh na zmenu a doplnenie rámcovej smernice o odpadoch, ktorý zahŕňa aj preskúmanie cieľov pre komunálne odpady, odpad z obalov a revíziu definícií a metód výpočtu.

Inovácie v prístupe k manažmentu odpadu

Odpad na energiu: Ide o dôležitý prístup krajín globálneho Severu, ktorý využíva odpad ako palivo na výrobu energie rovnako, ako elektrárne používajú uhlie, olej či zemný plyn. Horiace palivo zohrieva vodu na paru, ktorá poháňa turbíny a tvorí sa elektrina. Tento proces môže zredukovať skládky až o 90 % a predchádzať všetkým negatívnym javom, ktoré sú s nimi spojené (DeltaWay Energy, 2017).

Skládkové plyny na energiu: ďalší inovatívny prístup rozmáhajúci sa v krajinách globálneho Severu. Ako už z názvu vyplýva, nebezpečné plyny, ktoré vznikajú na skládkach, sa premeňujú na využiteľnú energiu. Plyny zo skládok obsahujú asi 50% metánu. Tieto projekty využívajú tzv. plynový zberný systém. Plyn, ktorý sa do neho dostáva, je nasýtený vodou. Tú najskôr treba z neho odstrániť. Po odvodnení sa dá plyn použiť priamo v motoroch. Môže sa tiež ďalej spracovať napr. na tepelný zdroj (na použitie v kotloch vo výrobných procesoch, ako aj na výrobu elektriny pomocou plynových turbín). Najdôležitejšou časťou procesu čistenia je odstránenie oxidu siričitého z plynu, ktorý vedie ku korózii v spaľovacom zariadení. Premena skládkového plynu na energiu je veľmi účinným prostriedkom na recykláciu a opätovné využitie tohto cenného zdroja (Advanced Disposal, 2017).

Kompostovanie: Prírodné ekosystémy majú preukázaný spôsob rozpadu organických materiálov na užitočný konečný produkt. „Rozkladače“ v potravinovom reťazci rozkladajú organický odpad z prírody a premenia ho na organickú zložku pôdy – humus. Kompostovanie je spôsob, ako využiť prirodzený proces na urýchlenie rozkladu odpadkov. Preto dnes nadobúda stále väčší význam. Záujem o efektívne hospodárenie s odpadom a výroba potravín spôsobom šetrným k životnému prostrediu viedli k obnoveniu záujmu o kompostovanie v malom rozsahu, ako aj k záujmu o rozvoj rozsiahlych komerčných a komunálnych kompostovacích systémov. Tieto poznatky sa krajiny zároveň snažia čo najviac rozširovať medzi študentov ako globálnych občanov a budúcnosť tejto planéty.

Môžeme konštatovať, že recyklácia a kompostovanie odpadu vedú k výraznej redukcii skleníkových plynov a emisií. Napríklad len v roku 2014 približne 89 miliónov ton recyklovaného a kompostovaného komunálneho odpadu viedlo k redukcii o viac ako 181 miliónov ton ekvivalentných emisií oxidu uhličitého, čo možno porovnať s ročnými emisiami z viac ako 38 miliónov osobných automobilov (EPA, 2017).

Pri presadzovaní snáh o lepšie nakladanie s pevnými odpadmi je dôležitá medzinárodná spolupráca – napríklad aj susedných krajín. V Európe je takáto spolupráca medzi Andorrou a Španielskom či Lichtenštajnskom a Švajčiarskom. Fínsko zas nadviazalo spoluprácu s Nórskom a Švédskom. Potrebné je tiež využívať vhodné technológie. V prípade potreby ich treba aj dovážať, aby sa zvýšila efektívnosť.

ZHRNUTIE

Environmentálne problémy predstavujú jedni z najviac akútnych a ohrozujúcich problémov, ktorým súčasný svet čelí a ktorých odstraňovanie by sme mohli označiť za najťažšie. Hoci tieto problémy spôsobuje hlavne človek, nie je úplne možné, aby ich človek aj v plnom rozsahu odstránil. V tejto kapitole sme našu pozornosť upriamili na dva konkrétne environmentálne problémy, ktorých príčiny a dopad sme hlbšie analyzovali a následne sme sa pozreli na to, aký postoj a prístup k týmto problémom zaujímajú bohatšie krajiny globálneho Severu a chudobnejšie krajiny globálneho Juhu.

V závere možno konštatovať, že oba problémy predstavujú pre dané skupiny krajín veľkú výzvu. Hoci sa aj so svojimi negatívnymi dôsledkami intenzívnejšie prejavujú v krajinách globálneho Juhu, prístup týchto krajín nie je taký koordinovaný ako prístup krajín globálneho Severu, ktoré zavádzajú množstvo projektov na zlepšenie stavu v daných oblastiach. Jednak na to majú finančné prostriedky a technológie, jednak to umožňujú, ba priam až poháňajú ich politické systémy. V chudobnejších krajinách je problémom nielen nepriaznivá politická situácia a slabá politická podpora, ale hlavne chudoba a potreba riešiť akútnejšie existenčné problémy. Faktom ale je, že krajiny globálneho Severu sa svojím spôsobom fungovania oveľa viac pričiňujú o tieto problémy než krajiny globálneho Juhu, ktoré však na tento spôsob života bohatších štátov doplácajú. Preto je povinnosťou a zároveň globálnou zodpovednosťou bohatších krajín tieto problémy riešiť celosvetovo, venovať sa im s maximálnou intenzitou a úsilím, ale tiež pomáhať riešiť ich ostatným krajinám, aby sa zaistila udržateľnosť rozvoja sveta a jeho zachovanie aj pre ďalšie generácie.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Aktivita 1: Mapovanie a lokalizácia environmentálnych problémov

Cieľ: s využitím metódy „world map“ a skupiny študentov nielen z rôznych miest, ale aj krajín, zmapovať a lokalizovať rôzne environmentálne problémy a navrhnúť možné riešenia.

Cieľová skupina: študenti VŠ

Pomôcky: veľká mapa sveta, flipcharty, fixky

Čas: 45 minút

Postup: Pedagóg vyzve študentov, aby pristupovali k veľkej mape sveta a každý inou farbou a číslom 1 označili odkiaľ pochádzajú, aby všetci nadobudli predstavu o vzdialenosti ich prirodzených prostredí, ktoré ich formovali. Potom sa postupne predstavia skupine, ktorá sa dozvie, z akého prostredia pochádzajú a akým environmentálnym problémom ich oblasť najviac čelí. Tieto výsledky sa zaznamenávajú na flipchart (15 minút).

Následne si študenti preštudujú spísaný flipchart a vyberú si, ktorá z uvedených častí sveta by im – s prihliadnutím na jej hlavný environmentálny problém – vyhovovala pre život najviac. Premyslia si, ako by daný problém navrhovali riešiť. Svoju voľbu študenti zaznačia na mapu svojou farbou a číslom 2. Odpovede sú opäť zaznamenané na flipchart (15 minút).

Na mape tak vznikne akási farebná sieť. V poslednej časti tejto aktivity bude pedagóg študentov po jednom privolať k mape, kde zopakujú, odkiaľ sú, kam a prečo by sa chceli presídliť a nakoniec aké riešenie danej problematiky navrhujú. Študenti tak majú možnosť vidieť mapu, ako aj vysvetlivky

na flipchartoch a na základe vypočutých argumentov vedú s pedagógom diskusiu. Na záver výsledky aktivity spoločne zhodnotia (15 minút).

.....

Aktivita 2: Vybraný environmentálny problém z pohľadu krajín globálneho Severu a globálneho Juhu

Cieľ: pohľad na vybraný environmentálny problém cez simuláciu medzinárodného summitu za účasti zástupcov krajín globálneho Severu a globálneho Juhu.

Cieľová skupina: študenti SŠ a VŠ

Pomôcky: papiere, perá, flipcharty, fixky

Čas: príprava doma + 80 minút

Postup: Pedagóg s predstihom vyberie konkrétny environmentálny problém a rozdelí študentov na dve skupiny. Jedna skupina bude simulovať zástupcov krajín globálneho Severu a druhá zástupcov krajín globálneho Juhu. Pedagóg pritom zároveň študentov rozdelí do dvojíc a týmto dvojiciam prideli konkrétny štát, ktorý budú reprezentovať. Ich úlohou bude vopred si preštudovať dostupné informácie o akútnosti vybraného environmentálneho problému v týchto skupinách krajín, ako aj v krajine, ktorú budú zastupovať.

Študenti sa posadia za okrúhly stôl a pedagóg otvorí simulovaný samit k vybranému environmentálnemu problému. Na tomto rokovaní pedagóg najskôr predstaví význam vybraného problému v celosvetovom meradle a stručne načrtne problém z pohľadu oboch skupín krajín (15 minút). Potom po celý čas rokovanie moderuje. Po prezentácii sa ku slovu dostávajú jednotlivé dvojice ako vrcholní predstavitelia určených krajín, ktorí sa budú k tomuto problému a jeho významu v reprezentovanej krajine vyjadrovať a predstavujú ho zo svojho pohľadu ostatným kolegom (20 minút).

Po predstavení problémov jednotlivých krajín pedagóg zhodnotí priebežný stav a spíše výsledky. Ďalšou úlohou bude, aby študenti na základe dovtedy získaných poznatkov a na základe vypočutých argumentov zhodnotili vážnosť problému a v rámci príslušnosti ku skupine krajín globálneho Severu či Juhu pripravili návrh možných riešení tohto problému (15 minút). Potom tieto návrhy zástupcovia skupín predstavujú ostatným a pedagóg k nim otvorí diskusiu. Cieľom diskusie bude dospieť k spoločným návrhom riešení daného environmentálneho problému realizovateľných v oboch skupinách krajín. Pedagóg tieto finálne návrhy priebežne zaznamenáva na flipchart (15 minút).

Na záver pedagóg výsledky rokovania predstaví celému plénu a spoločne zhodnotia celú aktivitu, riešenia, ku ktorým sa dopracovali a ich reálnu aplikovateľnosť z pohľadu oboch skupín krajín (15 minút).

.....

Aktivita 3: Lotosový kvet

Cieľ: využitím metódy „lotosový kvet“ vygenerovať všetky myšlienky spojené s problémom znečistenej vody a nedostatku čistej vody, s cieľom vymedziť možné riešenia aplikovateľné lokálne pod mottom „myslieť globálne, konať lokálne“.

Cieľová skupina: VŠ alebo SŠ študenti

Pomôcky: flipchartové papiere, fixky

Čas: 45 minút

Postup: Prvá časť aktivity spočíva v tom, že pedagóg do stredu flipchartu napíše slovné spojenie „nedostatok čistej vody“. Potom vyzve študentov, aby vygenerovali všetko, čo im v spojitosti s týmto slovným spojením napadá (10 minút).

V ďalšom kroku aktivity vezme pedagóg čistý flipchart a opäť napíše do stredu slovné spojenie „nedostatok čistej vody“. Následne spolu so študentmi na základe predošlých spísaných myšlienok naformulujú 5 – 6 spoločných odkazov, ktoré zhrnú všetky predchádzajúce myšlienky (10 minút).

Týchto 5 – 6 odkazov bude základom na vytvorenie samostatných skupín a každá myšlienka bude zapísaná na samostatný flipchart. Pedagóg vyzve študentov, aby sa priradili k odkazu, ktorý ich najviac zaujíma, a ich úlohou bude v týchto skupinách vygenerovať pre daný odkaz čo najviac myšlienok (10 minút).

Na konci jednotlivé skupiny predstavia svoje myšlienky a pedagóg k nim otvorí diskusiu (15 minút).

Literatúra

1. Advanced Disposal. 2017. *Landfill Gas-to-Energy*. [online]. [cit. 2017-05-30]. Dostupné na internete: <http://www.advanceddisposal.com/for-mother-earth/education-zone/landfill-gas-to-energy.aspx>.
2. AfricanBrains. 2012. *Angola: Solar Panels Turning Dirty Water Clean*. [online]. [cit. 2017-06-12]. Dostupné na internete: <http://africanbrains.net/2012/03/09/angola-solar-panels-turning-dirty-water-clean/>.
3. BARTRAM, J. 2018. *Flowing away: water and health opportunities*. [online]. Bulletin of the World Health Organization. [cit. 2018-01-08]. Dostupné na internete: <http://www.who.int/bulletin/volumes/86/1/07-049619/en/>
4. *Basel Convention*. 2014. [online]. [cit. 2017-06-15]. Dostupné na internete: <http://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/text/BaselConventionText-e.pdf>

5. CAMERON, Ch. 2012. *The World's 6 Most Pressing Environmental Issues*. [online]. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <http://inhabitat.com/why-we-need-earth-day-7-most-pressing-environmental-problems-we-need-to-solve/>.
6. Circle of Blue. 2010. *Experts Name the Top 19 Solutions to the Global Freshwater Crisis*. [online]. [cit. 2017-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.circleofblue.org/2010/world/experts-name-the-top-19-solutions-to-the-global-freshwater-crisis/>.
7. Conserve Energy Future. 2017a. *How To Conduct A Household Waste Audit*. [online]. [cit. 2017-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.conserve-energy-future.com/how-to-conduct-a-household-waste-audit.php>.
8. Conserve Energy Future. 2017b. *Sustainable Practices in Waste Management*. [online]. [cit. 2017-05-05]. Dostupné na internete: <http://www.conserve-energy-future.com/sustainable-practices-waste-management.php>.
9. Conserve Energy Future. 2017c. *What is Water Pollution?* [online]. [cit. 2017-05-04]. Dostupné na internete: <http://www.conserve-energy-future.com/sources-and-causes-of-water-pollution.php>.
10. DeltaWay Energy. 2017. *Waste-To-Energy: How it works*. [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <http://www.deltawayenergy.com/wte-tools/wte-anatomy/>.
11. Do something. *11 Facts About Water in the Developing World*. [online]. [cit. 2017-05-18]. Dostupné na internete: <https://www.dosomething.org/us/facts/11-facts-about-water-developing-world>.
12. Eastman Innovation Lab. 2012. *HydroPack*. [online]. [cit. 2017-06-15]. Dostupné na internete: <http://archive.li/13Rzp>.
13. EC. 2015. *Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council*. [online]. Brussels, 2nd December 2015. [cit. 2017-05-14]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52015PC0595>
14. EEA. 2013. *Managing municipal solid waste*. In *EEA Report No 2/2013*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 36 s. ISBN 978-92-9213-355-9.
15. EPA. 2017. *Advancing Sustainable Materials Management: Facts and Figures*. [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <https://www.epa.gov/smm/advancing-sustainable-materials-management-facts-and-figures>.
16. European Commission. *ACP-EU Water Facility*. [online]. [cit. 2017-05-01]. Dostupné na internete: <http://www.solutionsforwater.org/wp-content/uploads/2012/03/Water-Facility-UK-print-ready-27-02.pdf>.
17. Green Choices. 2017. *Environmental impacts*. [online]. [cit. 2017-04-29]. Dostupné na internete: <https://www.greenchoices.org/green-living/waste-recycling/environmental-impacts>.
18. GUERRERO, L., A. et al. 2013. *Solid waste management challenges for cities in developing countries*. In *Waste Management*, 33 (2013), pp. 220 – 232. ISSN 0956-053X.
19. Charity: water. 2017. *Why water?* [online]. [cit. 2017-04-29]. Dostupné na internete: <http://www.charitywater.org/whywater/>.

20. National Geographic. *Water Pollution*. [online]. [cit. 2017-04-29]. Dostupné na internete: <http://www.nationalgeographic.com/environment/freshwater/pollution/>.
21. OECD. 2017. *Water – The right price can encourage efficiency and investment*. [online]. Paris. [cit. 2018-01-09]. Dostupné na internete: <http://www.oecd.org/env/resources/water-the-right-price-can-encourage-efficiency-and-investment.htm>
22. Planet Ark. 2015. *How does Australia's recycling compare to the rest of the world?* [online]. [cit. 2017-05-07]. Dostupné na internete: <http://recyclingweek.planetark.org/recycling-info/the-world.cfm>.
23. Recycling Today. 2016. *Canada reports plastic recycling growth*. [online]. [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.recyclingtoday.com/article/canada-reports-plastic-recycling-growth/>
24. SKYE, J. *Environmental problems. Landfills*. [online]. [cit. 2017-04-30]. Dostupné na internete: http://greenliving.lovetoknow.com/Environmental_Problems:_Landfills.
25. Statista. *Recycling in the United States – Statistics & Facts*. [online]. [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <https://www.statista.com/topics/1275/recycling-in-the-united-states/>
26. SŤAHEL, R. 2016. Filozofia environmentálnej krízy globálnej priemyselnej civilizácie. In SUŠA, O. – SŤAHEL, R. *Environmentální devastace a sociální destrukce*. Praha: Filosofia. ISBN 978-80-7007-452-7, s. 97 – 225.
27. The Eco Ambassador. 2016. *Water Pollution Solutions*. [online]. [cit. 2017-05-02]. Dostupné na internete: <http://www.theecoambassador.com/WaterPollutionSolutions.html>.
28. *The Water Project*. [online]. [cit. 2017-06-15]. Dostupné na internete: <https://thewaterproject.org/>
29. United Nations. *About United Nations Water*. [online]. [cit. 2017-04-19]. Dostupné na internete: <http://www.unwater.org/about-unwater/>.
30. Wello Water. *Meet The water wheel*. [online]. [cit. 2017-06-15]. Dostupné na internete: <http://wellwater.org/products.html>.
31. WHO. 2017. *Guidelines for drinking-water quality: Fourth edition incorporating the first addendum*. Geneva: World Health Organization. ISBN: 978-92-4-154995-0. 631 p.
32. WOODFORD, Ch. 2017. *Water Pollution: Introduction*. [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <http://www.explainthatstuff.com/waterpollution.html>.
33. World Press. 2009. *Solid Waste Disposal – A burning problem to be resolved to save environment*. [online]. [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <https://saferenvironment.wordpress.com/2009/08/06/solid-waste-disposal-a-burning-problem-to-be-resolved-to-save-environment/>.

O autorke

Anna Mravcová

Pracuje ako odborná asistentka na Katedre spoločenských vied FEM SPU v Nitre, kde vedie prednášky a semináre z predmetov International Relations and Foreign Policy, Theory of Policy, Sociology for Economists and Managers, Filozofia a Estetika. Externe pôsobí na Katedre filozofie FF UKF v Nitre, kde vedie predmety Základy politológie, Aktuálne politologické problémy a Politický a ústavný systém SR. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava primárne na problematiku globálneho občianstva v súčasnej ére globalizácie, ako aj na problematiku európskeho občianstva v kontexte súčasných kríz.

PERFEKTNÁ BÚRKA 2020

KLÍMA, POPULÁCIA A MIGRÁCIA NA JUH OD STREDOZEMNÉHO MORA

Juraj Mesík

Anotácia

Prebiehajúca antropogénna zmena klímy, sprevádzajúca rast priemernej teploty na Zemi v dôsledku spaľovania fosílnych palív, odlesňovania a ďalších ľudských zásahov, predstavuje jednu z najväčších hrozieb pre ďalšie fungovanie a možno samotné prežitie súčasnej civilizácie a ľudstva. Problém pritom nespočíva v tom, že by súčasná veda nemala dostatok poznatkov o mechanizmoch a dynamike zmeny klímy, alebo že by o nej existovali relevantné vedecké pochybnosti. Problém je v tom, že zastaviť rast koncentrácie CO₂, CH₄ a ďalších skleníkových plynov by si vyžadovalo radikálne znížiť spotrebu fosílnych palív, od ktorých sú závislé zisky najbohatších a politicky najvplyvnejších odvetví globálneho priemyslu, ako sú ropný priemysel, výroba automobilov a energetika. A tiež v tom, že zmeny klímy predstavujú komplexný problém, ktorého pochopenie predpokladá dostatočnú intelektovú kapacitu a vzdelanie – kombináciu, ktorou disponuje len veľmi malá časť populácie vrátane malej časti politikov.

Výsledkom je nečinnosť, resp. predstieranie činnosti v podobe konferencií a prijímania politických kompromisov. Problém spočíva v tom, že fyzikálne kompromisy vo fyzike nefungujú. Keby boli zmeny klímy jediným nebezpečným faktorom, situácia ľudstva by nemusela byť taká hrozivá, ako je. Žiaľ, súčasne so zmenou klímy prebieha explozívny rast ľudskej populácie, rýchle vyčerpávanie zdrojov podzemnej vody, vyčerpávanie a erózia pôd, acidifikácia a veľkoplošná intoxikácia hydrosféry, masové vymieranie druhov a ďalšie navzájom sa potencujúce faktory smerujúce k „perfektnéj búrke“ a k veku dôsledkov.

Kľúčové slová: limity, emócie, antropogénna zmena klímy, paleoklimatológia, fosilne palivá, demografický rast, potravinová bezpečnosť, synergické pôsobenie

PROBLÉM KOMPLEXNÝCH SÚVISLOSTÍ

Jedným z kľúčových problémov rozvojových štúdií a predovšetkým predvídaní – anticipácie ďalšieho vývoja sveta a rozvoja samotného je, že budúcnosť sa neodohráva v navzájom oddelených segmentoch reality, ale v komplexnom prostredí, v ktorom sa navzájom prelínajú, potierajú, alebo naopak, zosilňujú rozličné prírodné, ekonomické, sociálne, kultúrne a iné trendy. Každý z týchto trendov sa pritom sám v čase vyvíja a je predmetom vnútorných zoslabujúcich i zosilňujúcich spätných väzieb. V niektorých prípadoch majú tieto trendy navyše nelineárny charakter, napríklad majú podobu exponenciálneho rastu.¹

Analýza a chápanie týchto trendov vo vzájomných súvislostiach predstavuje veľkú intelektuálnu výzvu a, samozrejme, komunikačný problém, či už vo formálnom vzdelávaní, alebo v masmédiách. Neschopnosť zložitých analýz alebo intelektuálna lenivosť, prípadne oboje v kombinácii, vytvárajú v dobe internetu a fejsbúku – či skôr „ego, hate and fake búku“? – široký priestor na všeludovú tvorbu a šírenie rozličných vedecky nepotvrdených tvrdení, výmyslov aj bezostyšných lží vrátane šírenia návrhov jednoduchých a zaručených „riešení“ zložitých problémov.

***„Problémom súčasného sveta je,
že hlupáci sú si skalopevne istí,
zatiaľ čo inteligentní ľudia
sú plní pochybností.“***

Bernard Russel

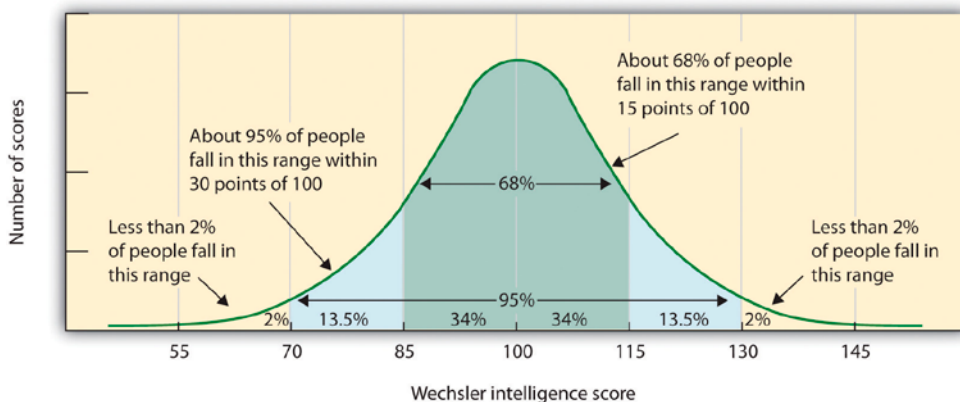
1 O povahe exponenciálneho rastu pozri napríklad legendárnu prednášku profesora Alberta Bartletta (Barlett, n.d.).

LIMITY CHÁPANIA LIMITOV

Pokiaľ vzdelávací systém nenaučí aspoň tú časť žiakov a študentov, ktorá má základnú intelektuálnu kapacitu kriticky uvažovať, klásť logické otázky a pracovať s vedecky podloženými faktami pochádzajúcimi z recenzovanej literatúry, budú šance na racionálne pochopenie globálneho vývoja širšou verejnosťou vrátane hospodárskych a politických elít len minimálne.

Racionálnu analýzu a inteligentné konanie budú v takom prípade nevyhnutne nahrádzať postoje založené na pocitoch. Pri schopnosti chápať zložité deje v ich komplexných interakciách totiž ľudstvo ako celok naráža nielen na objektívne limity ľudského intelektu, ale aj na jeho gaussovskú distribúciu v populácii zobrazenú na obrázku č. 1.

Obr. 1 Distribúcia IQ v populácii

Zdroj: Libraries, n. d.

Veľmi zjednodušená definícia inteligencie je, že je to schopnosť riešiť problémy. Samotná inteligencia má mnoho zložiek a jej meranie je samo osebe predmetom sporov, takže aj intelligenčný kvocient jednotlivcov a populácií, ktorým sa výšku intelektu snažíme vyčíslieť, je dobré brať s rezervou. IQ a jeho distribúcia v populácii nám napriek tomu dávajú základné predpoklady na to, aby sme lepšie chápali limity schopností jednotlivcov aj celých spoločností konfrontovaných s veľmi zložitými problémami veľmi komplexného sveta.

Čisto hypoteticky predpokladajme, že na základné pochopenie fenoménu klimatickej zmeny okrem všetkých vstupných údajov – tie by samozrejme mal vzdelávací systém odovzdať všetkým študentom, v čom u nás na celej čiare zlyháva – treba aj dostatočne výkonný nástroj na ich spracovanie a pochopenie. Predpokladajme, že takým nástrojom je intelekt s IQ 100 a viac. Znamená to, že polovica populácie ani pri kvalitnom vzdelávaní – ktoré nemáme – nemá šancu problém pochopiť. Pokračujme v úvahe ďalej: čo ak je na základné pochopenie

klimatických zmien potrebné IQ 115? Potom ho nedokáže pochopiť až 84% ľudí. A ak je naň potrebné IQ 130, potom sú situáciu schopné chápať len 2% populácie...

Podobne sme na tom s každým iným zložitým javom a problémom, či už ide o otázky zložitých prírodných procesov alebo o technológie. To, že zjavne existujú limity ľudského chápania komplexných javov, má svoje vážne konzekvencie. Jednou z nich je, že malá časť ľudí s vyššou inteligenciou nesie oveľa vyššiu mieru zodpovednosti za ďalšie osudy ľudstva. Vyššiu mieru zodpovednosti za širší svet nesie, či už si to uvedomuje alebo nie, každý vysoko inteligentný človek. Skutočnosť, že – slovami jedného z inžinierov firmy Facebook – „*Najlepšie mozgy mojej generácie premýšľajú o tom, ako dostať ľudí k tomu, aby klikali na reklamy*“ (Vance, 2015, s. 12) však ukazuje, že ani vysoký intelekt nie je zárukou, že ho jeho majiteľ nasadí v záujme riešenia kľúčových otázok a dosahovania kľúčových cieľov ľudstva. Inými slovami, aj ľudia s veľmi vysokým intelektom často zlyhávajú v pochopení sveta, v ktorom žijú.

To ešte zvyšuje zodpovednosť tých ostatných za osudy ľudstva. Parafrázujúc slová Winstona Churchilla tvrdím, že nikdy v ľudských dejinách nezáviselo tak veľa a ani také množstvo osudov od práce takého malého počtu ľudí.²

Pre tých, ktorí objektívne nemajú schopnosť chápať komplexný svet – alebo im školstvo a médiá neposkytujú dostatočné vstupné informácie – zostávajú iné možnosti, ako svet interpretovať, a návody, ako sa v ňom správať. Správanie tejto početnej časti verejnosti je viac alebo menej iracionálne, determinované predovšetkým emóciami, hodnotami vštepenej výchovou a kultúrou, v ktorej ten-ktorý človek vyrastal, náboženskou vierou, reklamou, ideologickou indoktrináciou, príkladmi okolia a autorít, ktoré uznáva, a inými faktormi. Herci, rockové hviezdy, známi športovci, rozličné televízne či youtube celebrity, charizmatickí kňazi a mnohí ďalší ľudia sa môžu stať – a občas aj stávajú – nositeľmi dôležitých posolstiev o svete, často bez toho, aby nevyhnutne v plnom rozsahu chápali komplexnosť problémov, ku ktorým sa vyjadrujú. Ich apel smeruje primárne na emócie: „Máte ma radi? Vážite si, čo som dokázal(a)? Ja cítim súcit s hladujúcimi deťmi v Etiópii – a preto by ste ho mali cítiť aj vy, ľudia, ktorí ma máte radi.“

Zdá sa, že bez schopnosti uchopiť realitu cez emócie veľkú šancu nemáme. Vieme predsa veľmi dobre, že ľudia najrýchlejšie menia svoje konzumné správanie pod vplyvom ceny tovaru. Rovnako dobre vieme aj to, že ak majú civilizácia a ľudský druh prežiť – a ak chceme dať šancu na prežitie aj pár ďalším biologickým druhom – musíme znížiť našu spotrebu surovín, energie, pôdy, lesov, morí... Nástroj ako to dosiahnuť je dávno známy a funguje veľmi dobre – volá sa dane. Zvýšte dane na benzín, naftu, plyn, uhlie, elektrinu – a ľudia znížia ich spotrebu. Prečo to teda v záujme záchrany klímy, o ktorej bude o chvíľu reč, neurobíme napriek tomu, že je prakticky isté, že v opačnom prípade čaká aj nás aj naše deti – nielen tie africké, arabské či indické – klimatická katastrofa? Dôvod je veľmi jednoduchý: len čo by nejaká politická strana vo voľbách navrhla radikálne zvýšenie daní za energie – teda zavedenie uhlíkovej dane za produkciu CO₂ – iné strany by okamžite spustili kampaň tvrdiacu, že to vôbec nie je potrebné

2 „*Never in the history of mankind has so much been owed by so many to so few*“ – z reči Winstona Churchilla v britskom parlamente 20. augusta 1940.

a vlastne ide o sprisahanie pomätených vedcov proti priemyslu a národu. Hádajte, kto by voľby vyhral a kto by zostal pred dverami parlamentu.

EMÓCIE NA STEROIDOCH: ĽUDSTVO A ICT

Naša technologická civilizácia s jej obrovským blahobytom aj deštruktívnym potenciálom je produkt ľudského intelektu. Všetky naše technológie, ktorými pretvárame svet, ktorými sme kolonizovali svet, stali sa najpočetnejším druhom veľkých organizmov na planéte, zmenili sme kontinenty, oceány aj klímu a rozpútali šieste masové vymieranie druhov, všetky tieto technológie sú produktom práce uzučkej vrstvy najinteligentnejších jednotlivcov. Jednotlivcov, ktorí – generácia po generácii, géniovia stojaci na pleciah iných géniov – stvorili dnešnú technologickú civilizáciu. Technológie stvorené maličkou hyper-inteligentnou časťou ľudí dnes ale používajú masy konajúce viac na báze negatívnych emócií ako na báze inteligentných úvah. To je kolosálny problém.

V roku 2015 sme boli svedkami obrovskej vlny emócií, keď do Európy prišla asi jeden až jeden a pol miliónová vlna migrantov prevažne z arabského sveta a subsaharskej Afriky. Neschopnosť uchopiť situáciu na základe racionálnej analýzy viedla k emočne vyhrotenému sporu medzi „slniečkármi“ hlásajúcimi súcit a otvorené hranice a „obrancami Európy a kresťanstva“ hlásajúcimi ploty s ostnatými drôťmi a, v horšom prípade, potápanie člnov s migrantmi. Prívrženci oboch týchto pólov, ako aj množstvo ľudí medzi nimi, sa dali a dajú popisovať z hľadiska ich sociálno-ekonomického statusu, národnej a náboženskej príslušnosti, úrovne vzdelania a iných parametrov, ale spoločným menovateľom väčšiny z nich sa zdá byť rezignácia na fakty.

Tie sú v kocke takéto: milión ani dva milióny migrantov z islamského sveta a Afriky nie sú dôvodom na paniku v 500-miliónovej Európskej únii. Rovnako by ani desať- alebo dvadsaťtisíc migrantov nezničilo slovenský národ ani jeho kultúru. Druhá strana mince je, že Európa objektívne nemôže prijať také množstvo migrantov, aké môže do Európy z arabského sveta a subsaharskej Afriky zamieriť už pri najbližšej veľkej kríze.

Pravdu majú a mýlia sa aj slniečkári, aj budovatelia plotov. Správna odpoveď na ich vyhrotený spor je v číslach. Ich analýza ale predpokladá prácu s objektívnymi zdrojmi a racionálnu analýzu, nie orgie emócií.

Tak ako veľký záchranný čln, aj Európa môže zachrániť mnohých.

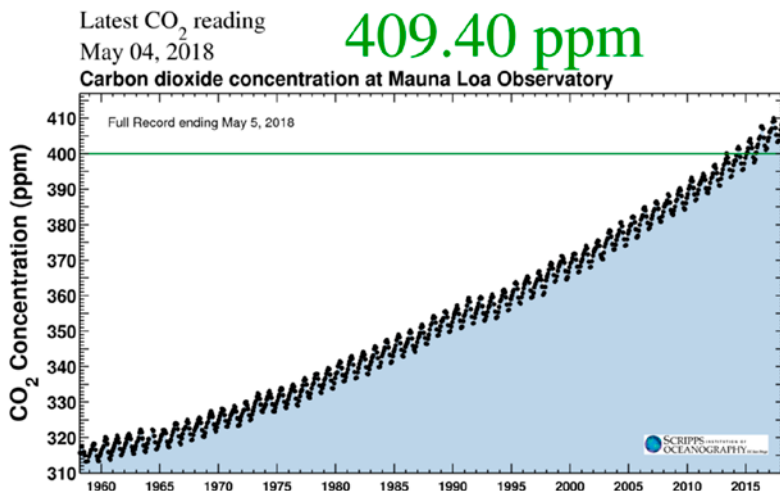
Tak ako žiadny záchranný čln, ani Európa nemôže zachrániť všetkých.

ZMENY KLÍMY – FAKTY VERZUS EMÓCIE

Klíma bola a dodnes je jedným zo základných predpokladov vývoja druhu Homo sapiens vrátane vzniku a vývoja civilizácií. Predpokladom vzniku všetkých civilizácií bola stabilná a mierna klíma posledných približne 10 000 rokov, teda počas poslednej medzifačovej doby, ktorú nazývame holocén – „naša doba“. Bez stabilnej klímy priaznivej na rozvoj poľnohospodárstva by naši vzdialení predkovia nedokázali dlhodobo vyrábať na jednom mieste dostatočné prebytky potravín, ktoré umožnili koniec nomádskeho života lovcov a zberačov, vznik trvalých ľudských sídiel, rast ich populácie a postupnú špecializáciu práce. Tá postupne umožnila špecializáciu ľudí, rozvoj remesiel a pokročilejších technológií.

Už na prelome 19. a 20. storočia fyzikálny chemik Svante Arrhenius vypočítal, že rast koncentrácie oxidu uhličitého v atmosfére povedie cez skleníkový efekt k výraznému vzostupu priemernej teploty na povrchu Zeme. Konkrétne pozorovania počas celého 20. storočia to potvrdili: ako rástla koncentrácia CO₂ v atmosfére, stúpala aj priemerná globálna teplota. Vzťah medzi teplotou, CO₂ a ďalšími skleníkovými plynmi – napríklad metánom – však nie je v zložitých podmienkach zemskej atmosféry a celkového povrchu Zeme jednoduchý. Kým koncentrácia CO₂ – abstrahujem pre jednoduchosť od iných skleníkových plynov a faktorov – stúpa po pomerne jednoduchej krivke nazwanej podľa amerického geochemika Davida Keelinga „Keelingova krivka“, vývoj teploty na Zemi podlieha mnohým ďalším vplyvom. Výsledná krivka rastu priemernej globálnej teploty má preto zložitejší tvar.

Obr. 2 Keelingova krivka – vývoj koncentrácie atmosférického CO₂ na observatóriu Mauna Loa na Havaji od roku 1958 do súčasnosti

Zdroj: SCRIPPS, 2017a.

Napriek Arrheniovi bol až do roku 1958 atmosférický CO_2 považovaný za tak málo významný plyn, že jeho koncentrácie systematicky nemerali žiadne stanice. Jedna zo zásluh Davida Keelinga bola, že presadil a zaviedol systematické dlhodobé meranie CO_2 . Aby „odfiltraval“ vplyv lokálnych emisií, zvolil ako miesto meraní základňu Mauna Loa na Veľkom ostrove súostrovia Havaj, ďaleko v Tichom oceáne, vo výške 3 400 metrov nad morom. Dnes sa koncentrácia CO_2 meria aj inde, ale merania z Mauna Loa sú všeobecne považované za základné, čiže *baseline* dáta (SCRIPPS, 2017c).

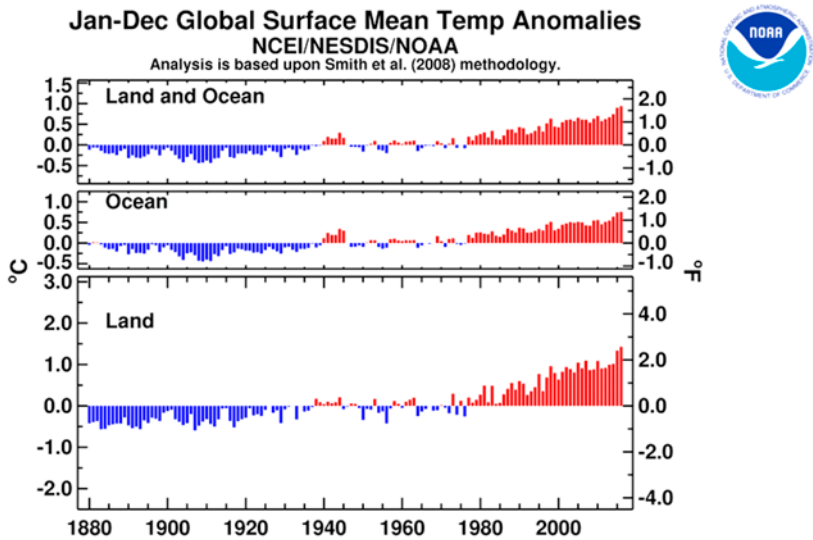
Teplotu merajú ľudia podstatne dlhšie ako CO_2 . Siete spočiatku neprepojených meteorologických staníc začali vznikať v Európe už v 18. storočí a do poslednej štvrtiny 19. storočia sa rozšírili na všetky kontinenty. Zhromaždením a matematickým spracovaním priamo nameraných dát z celého sveta sú vedci schopní rekonštruovať vývoj priemernej teploty na kontinentoch Zeme približne od roku 1880. K dátam z pevnín neskôr začali pribúdať údaje z povrchu oceánov merané na meteorologických bójach rozmiestnených v moriach a oceánoch, a v posledných dekádach aj výsledky meraní vývoja teploty v hĺbkach oceánov. Sieť hlbinných sond Argo meria teploty až do hĺbky 2 000 metrov pod hladinou a prostredníctvom satelitov sú merania z globálnej siete asi 3 800 sond dostupné prakticky okamžite (Argo, n.d.). Vývoj priemernej ročnej globálnej teploty na povrchu pevnín, oceánov, celej Zeme a jej plogúľ je zobrazený na obrázkoch č. 3 a 4.

Predchádzajúce grafy jasne dokumentujú rast priemerných globálnych teplôt vo všetkých prostrediach povrchu planéty. Podrobnejší pohľad na dáta nám hovorí, že 9 z 10 najteplejších rokov za posledných skoro 140 rokov bolo zaznamenaných po roku 2000, osem z nich v posledných desiatich rokoch.

Zdrojom vyššie uvedených grafov je americká vládna inštitúcia NOAA – National Oceanic and Atmospheric Administration. Podobné globálne spracovanie dát o vývoji teploty na Zemi publikuje okrem NOAA ešte niekoľko málo renomovaných inštitúcií, napríklad americká NASA (NASA, 2018) alebo Hadley Center britského Met Office (Met Office, 2018).

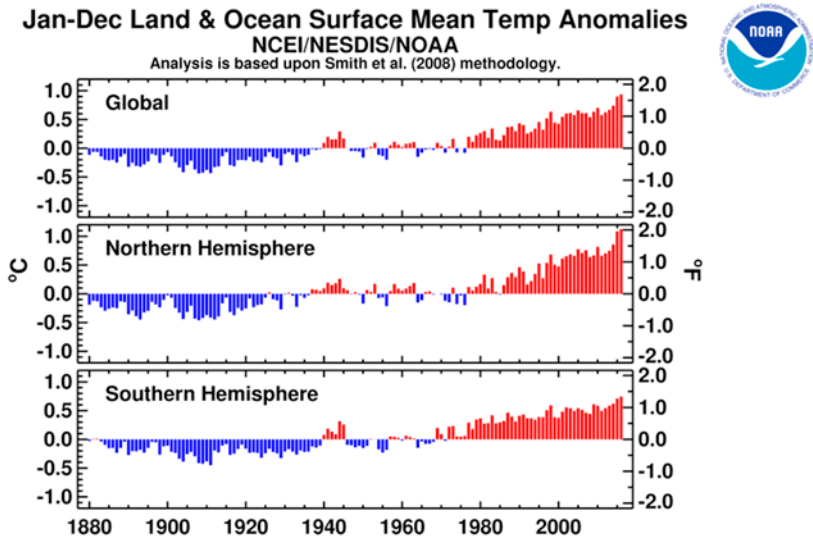
Dnes niet ani najmenších vedeckých pochyb o tom, že priemerná teplota na Zemi stúpa. Fyzici už viac ako sto rokov rozumejú, prečo a ako sa to deje. Vieme veľmi presne, že stúpa aj koncentrácia CO_2 v atmosfére.

Obr. 3 Priemerná ročná globálna teplota v rokoch 1880 – 2016 na povrchu Zeme, pevnín a oceánov

Zdroj: NOAA, 2016.

Obr. 4 Priemerná ročná teplota v rokoch 1880 – 2016 na povrchu celej Zeme, severnej a južnej pologule

Zdroj: NOAA, 2016.

Ako ale vieme, že je vzostup teploty aj koncentrácie CO_2 významný a nejde len o bežné anomálie, aké sa v prírode vyskytovali aj v minulosti?

Možnosť porovnávať súčasnú klímu, jej chemické zloženie a dynamiku s klímou v minulosti nám dáva množstvo nepriamych vedeckých metód, ktoré využíva paleoklimatológia. Patrí medzi ne štúdium kroník (naši predkovia žili spätí s prírodou a podrobne zaznamenávali všetky nezvyčajné meteorologické úkazy, ale aj bežné javy, ako prvý sneh, prvý mráz, začiatok žatvy atď.), rozbor letokruhov stromov, analýza rastu a zloženia kvapľov v jaskyniach, rozbor riečnych, jazerných a morských sedimentov a iné.

Jedna z najelegantnejších metód rekonštrukcie klímy v hlbokjej minulosti je analýza polárnych a horských ľadovcov. Ľadovce vznikajú hromadením a premenou každoročne napadnutého snehu na ľad a v ich vrstvách zostáva zachovaný záznam o chemickom zložení snehových vločiek a atmosféry v čase, keď príslušná vrstva ľadu vznikala.

V Antarktíde a v Grónsku dodnes existujú kontinentálne ľadovce dosahujúce hrúbku niekoľkých kilometrov, ktorých najhlbšie vrstvy vznikali pred miliónom i viac rokov. K týmto vrstvám sa dokážu glaciológovia prevrátať pomocou vrtných súprav podobných tým, aké používajú geológovia napríklad pri ťažbe ropy. V ich dutých vrtákoch zostávajú zachované ľadové valce nazývané jadrá (ice cores). Z čím väčšej hĺbky sú vytiahnuté, tým sú staršie. Jadrá sa skladujú hermeticky uzavreté a pri ďalšom skúmaní sa režu na tenké rezy, ktoré vedci analyzujú. Pri ich rozpustení sa napríklad uvoľňuje vzduch dávnej atmosféry zakonzervovaný v kryštálikoch ľadu – jeho chemickou analýzou dokážu vedci rekonštruovať chemické zloženie atmosféry v dávnej minulosti. Meranie pomeru ťažkého izotopu kyslíka $\text{O}18$ a mnohonásobne častejšieho ľahšieho izotopu $\text{O}16$ vo vrstvách ľadu zase umožňuje vedcom rekonštruovať vývoj teploty v minulosti.

Obr. 5 Vŕtanie ľadovcových jadier

Zdroj: Riebeek – Simmon, 2005

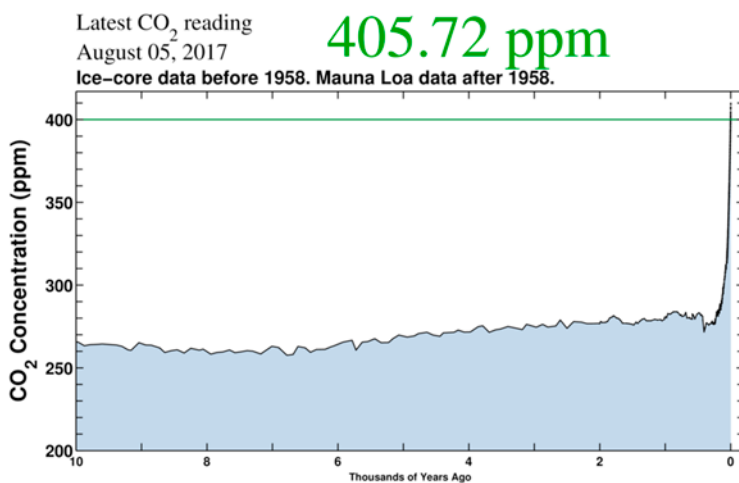
Písať o metódach, akými vedci získavajú poznatky o vývoji klímy sa môže zdať nadbytočné, ale je veľmi dôležité mať aspoň základnú predstavu o metódach získavania dát. Študenti i verejnosť objektívne nemôžu poznať zložité metódy vedeckého poznávania, ale mali by mať aspoň základnú predstavu, čo vedcom umožňuje robiť vážne závery – a v tomto prípade vydávať varovania – o vývoji klímy.

Analýza ľadovcových jadier nám totiž umožňuje porovnať súčasnú klímu aj atmosféru s klímou a atmosférou v minulosti, dávno pred rokom 1958, v ktorom začína Keelingova krivka, a dávno pred rokom 1880, odkedy máme k dispozícii priame merania vývoja globálnej teploty.

Grafy nižšie ukazujú, že nikdy v dejinách ľudských civilizácií (obrázok č. 6) ani v dejinách druhu Homo sapiens (obrázok č. 7) sa koncentrácia CO₂ v atmosfére ani len nepriblížila k dnešným hodnotám: tie dosiahla za jediné storočie ľudskej činnosti.

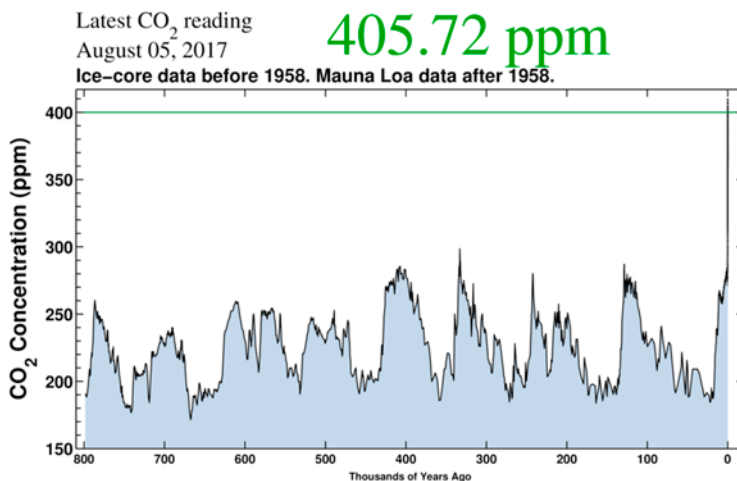
Vďaka použitiu iných paleoklimatologických metód ale vieme, že podobné koncentrácie CO₂ v atmosfére, ako sú dnes, už v minulosti boli. Naposledy pred asi tromi miliónmi rokov v období pliocénu. Z analýz morských sedimentov vieme, že globálne teploty boli vtedy oproti dnešku o 3 až 4 stupne Celzia vyššie a hladiny oceánov boli oproti dnešku vyššie o 5 až 40 metrov (Monroe, 2013). Inými slovami, keby vtedy existovali mestá ako Londýn, Amsterdam, New York, Miami, Los Angeles, Káhira či Lagos, boli by ich ulice desiatky metrov pod hladinou mora – rovnako ako celé krajiny ako Bangladéš či Holandsko, ale aj asi tretina Poľska či Nemecka.

Obr. 6 Koncentrácia CO₂ v atmosfére za posledných 10 000 rokov – v ére poľnohospodárstva a civilizácií

Zdroj: SCRIPPS, 2017b.

Obr. 7 Koncentrácia CO₂ v atmosfére za posledných 800 000 rokov – podľa najnovších poznatkov vznikol druh *Homo sapiens* pred 200 000 až 300 000 rokmi

Zdroj: SCRIPPS, 2017b.

NEJASNOSTI OKOLO BUDÚCNOSTI

***Je ťažké robiť predpovede –
zvlášť o budúcnosti.***

Výrok pripisovaný Nielsovi Bohrovi

Ak je náročné rekonštruovať klímu v minulosti, predpovedať jej budúcnosť je ešte zložitejšie. Do hry vstupuje veľké množstvo faktorov, ktorých vývoj a rýchlosť dokážeme len odhadnúť, a tak existuje veľký počet ich možných kombinácií a scenárov. Scenáre budúceho vývoja priemernej globálnej teploty sú preto – aj napriek tomu, že ich robia tie najlepšie vedecké pracoviská sveta s využitím najmodernejších postupov a najvýkonnejších počítačov – veľmi rôznorodé a výsledné krivky budúcej teploty na Zemi v nich stúpajú rôzne strmo.

Jednotlivé scenáre sa, samozrejme, budú líšiť aj podľa toho, ako sa ľudstvu podarí, alebo naopak, nepodarí znížiť spaľovanie ropy, uhlia a zemného plynu – a teda naše emisie CO₂ – ale tiež od mnohých iných faktorov, ktoré sú úplne mimo ľudskú kontrolu.

Už dnes vedie napríklad rast teplôt v polárnych a vysokohorských oblastiach k roztápaniu permafrostu – večne zamrzutej pôdy – na Sibíri, v severnej Kanade, na Aljaške, ale aj v Tibete. Pri jeho topení sa uvoľňuje metán, ktorého sú v permafroste zamrznuté obrovské množstvá. Koľko sa ho bude uvoľňovať v ďalších rokoch a desaťročiach? Nevieme.

Podobne sa už dnes rozpúšťa metánový ľad (metánhydráty) uložený na dne šelfových morí – napríklad vo Východosibírskom mori – a do atmosféry unikajú bublinky metánu. Koľko sa ho bude uvoľňovať v ďalších rokoch a desaťročiach? Nevieme.

Už dnes vysychajú lesy v Kanade, na Sibíri, ale aj v Amazónii a oveľa častejšie ako v minulosti sa v nich šíria rozsiahle požiare. Teplé zimy umožňujú prežívať väčšiemu množstvu drevo-kazného hmyzu ako sú lykožrúty – pri ich premnožení stromy hynú. Kým živé lesy CO_2 zo vzduchu pohlcujú, vysychajúce, mŕtve a horiace lesy sa naopak stávajú zdrojom CO_2 . O koľko to zrýchli stúpanie teplôt na Zemi? Nevieme.

Už dnes ubúda na pevninách – vrátane Slovenska – sneh a pokrýva krajinu kratšie, v Arktíde sa v lete rozpúšťa čoraz viac morského ľadu. Sneh a ľad veľkú časť slnečnej energie, ktorá na ne dopadá, odrážajú – naopak tmavé povrchy bez snehu a ľadu energiu pohlcujú a zohrievajú sa. Mení sa tak odrazivosť – albedo – Zeme. Ako to zrýchli vzostup teplôt? Nevieme.

Vypočítať alebo aspoň dostatočne presne odhadnúť, koľko metánu bude unikať z permafrostu a z metánhydrátov, koľko lesov bude zomierať, vysychať a horieť, koľko zrážok, ktoré boli kedysi snehom, spadne v podobe dažďov, alebo sa predčasne roztopí, koľko morského ľadu v Arktíde sa roztopí... tieto a mnoho ďalších faktorov, ktoré sú v hre, jednoducho nepoznáme. Vieme, že tieto procesy už prebiehajú a vieme, že sa s rastúcou teplotou budú zrýchľovať – ale akým tempom a v akom rozsahu – to dokážeme len veľmi nepresne modelovať a odhadovať.

Keďže scenárov ďalšieho vývoja je veľa – od optimistických až po úplne katastrofálne – a všetky sú rovnako „vedecké“ – teda presne spracovali neznáme, a preto nepresné vstupné dáta – je prirodzenou voľbou aj politikov brať ako smerodajné tie najoptimistickejšie. A to sa týka aj tých najvzdelanejších a najslušnejších. Optimistické scenáre totiž od politikov aj verejnosti vyžadujú menej aktivít smerujúcich k obmedzovaniu emisií. Prečo by som mal obmedzovať svoje jazdenie autom, lietanie na dovolenky a iné rozkoše života, keď niektoré modely hovoria, že to nemusí byť nutné? Stačí si vybrať model, ktorý mi sedí – a vec je vyba-vená, letí sa na dovolenku. Spaľovať čo najviac ropy, plynu a uhlia je tiež v zisťovnom záujme najväčšieho a najbohatšieho priemyselného odvetvia na svete – priemyslu ropy a plynu. A aj toho druhého najväčšieho priemyselného odvetvia na svete – automobilového priemyslu. Obe tieto odvetvia – zisky ich majiteľov aj zamestnanosť ich robotníkov – závisia od toho, koľko áut predajú, koľko kilometrov denne ľudia najazdia, koľko plynu spália. Ich spotrebu vytrvalo a úporne povzbudzujú nekonečným tokom všadeprítomnej reklamy.

Dá sa vôbec zodpovedne orientovať v situácii, keď vedci sami ponúkajú celé spektrum možností ďalšieho vývoja? Od zdanlivo neškodného nárastu teploty „len“ o 1,5 až 2 stupne (do roku 2100) – len je v úvodzovkách, lebo nevieme, či aj taký zdanlivo malý vzostup teploty civilizáciu nezrazí na kolená – až po vzostup o 4 až 6 stupňov. To už je teplotný rozdiel, ktorý nás privedie do doby ľadovej.

James Hansen, špičkový vedec a mnohoročný riaditeľ Goddardovho inštitútu NASA hovorí, že scenáre a modely sú sice zaujímavé, ale zavádzajúce. Odpoveď na to, kam klíma smeruje, treba podľa neho hľadať predovšetkým v paleoklimatologických dátach, teda v tom, čo vieme, že sa už v minulosti stalo a nie je to len hypotetický scenár. Tie sú jednoznačné: koncentrácii 400 ppm CO_2 v atmosfére zodpovedá o 2 – 3 stupne teplejšiemu svetu a hladinám oceánov

o 20 až 40 metrov vyšším ako sú dnes. S takým svetom musíme počítať a pripravovať sa na život v ňom (Hansen, 2009). Ako to môžu urobiť obyvatelia Benátok, Londýna alebo Holandska? A ako obyvatelia Káhiry, Bangladéša a stoviek iných pobrežných veľkomiest a nížinatých krajín?

Pre obyvateľov Slovenska – tú maličkú časť z nich, ktorá si ich vôbec kladie – sú to zatiaľ rečnícke otázky. Pre obyvateľov pobrežných miest a krajín sú to otázky existenčné, ktoré si ale nekladú. Prečo? Z rozličných príčin: veľká časť nevie, že by si také otázky mali klást, lebo nemajú potrebné vzdelanie ani vstupné informácie. Veľká časť populácie – tak ako v každej inej krajine – nemá na úvahy o komplexných problémoch potrebnú intelektovú kapacitu. Obrovská časť chudobných obyvateľov Bangladéša jednoducho nemá privilegium uvažovať o tom, čo bude o 10 alebo 50 rokov, pretože každý deň musia premýšľať a pracovať na tom, ako sa dnes najesť a nakrímiť deti. Pre veľmi malú časť Bangladéšanov, ktorí vedia, čo sa deje, dokážu analyzovať trendy a ich dôsledky a sú dostatočne bohatí, aby si mohli dovoliť tráviť čas premýšľaním o tom, čo bude o 10, 20 či viac rokov, môžu byť závery ku ktorým prichádzajú také paralyzujúce a bezvýhodiskové, že o nich radšej nehovoria.

ČO TO ZNAMENÁ?

Citát zo správ BBC: „Ak neurobíme nič, aby sme obmedzili dôsledky zmeny klímy, extrémne počasie by mohlo do roku 2100 zabíjať v Európe každoročne až 152 000 ľudí, hovoria vedci. Toto číslo je 50-krát vyššie ako počet dnes zaznamenaných úmrtí, píše štúdia v časopise *The Lancet Planetary Health*. Až 99% týchto úmrtí by spôsobovali vlny horúčav, pričom najviac postihnutá by bola južná Európa.“ (BBC, 2017)

Správy ako táto zaplavujú svetové médiá prakticky pri každej vlne horúčav, ktorá zasiahne tú-ktorú oblasť sveta. Sú vítaným vyplnením mediálneho priestoru, keď čitatelia a diváci očakávajú, že médiá budú referovať o tom, čo práve pociťujú. Tento typ správ treba brať s veľkou rezervou, aj keď je za nimi – ako v tomto prípade – autorita prestížneho média, akým je BBC. Prečo? Seriózne predpovedať, čo bude v roku 2100 v Európe či inde na svete je ešte viac nemožné, ako predpovedať, aká bude vtedy priemerná teplota na Zemi. A zvolená téma – zvýšenie úmrtnosti v dôsledku horúčav a iných extrémov počasia – je z hľadiska dôsledkov zmien klímy zrejme skôr okrajová záležitosť. Samozrejme, že chyba nie je vo vedcoch – tí skúmajú a publikujú svoje výsledky o ktorejkoľvek oblasti, ktorej sa venujú a na ktorú dokážu získať finančné prostriedky. Zavádzajúci je len dojem, ktorý môžu takéto správy prinášať – v tomto prípade dojem, že dokážu seriózne odhadnúť vplyv zmien klímy na úmrtnosť obyvateľstva v roku 2100 a implicitne vytváraný dojem, že práve toto bude pre Európanov v roku 2100 ten najväčší dôsledok zmeny klímy. Nedokážu – a zrejme nebude.

Niežby vysoké teploty nezvyšovali úmrtnosť – to, samozrejme, dokázateľne robia už dnes a nielen v južnej Európe, ale aj na Slovensku. Podľa jednej z analýz úmrtnosti si napríklad vlny horúčav už v rokoch 1996 – 2015 vyžiadali na Slovensku 2 750 ľudských životov (Krempaský, 2017). Horúčavy sú a budú vážnym faktorom, ale spôsob, ako nás zasiahnu – oveľa skôr a oveľa devastujúcejším spôsobom – je iný než úpaly.

Rovnako topenie ľadovcov a stúpanie hladín oceánov – iná mediálne populárna téma – je, našťastie pre nás, z hľadiska ľudského života pomerne pomalý proces. To hlavné, čo ohrozí už životy súčasných generácií, zrejme nebude pribúdanie vody v moriach a stúpanie ich hladín, ale jej ubúdanie na kontinentoch. Presnejšie v ich pôdach a v podzemných rezervoároch, ktoré ľudia čerpajú oveľa rýchlejším tempom, ako sa stihajú obnovovať, a ich hladiny preto v mnohých oblastiach sveta – v Číne, Indii, arabských krajinách, ale aj v USA – rýchlo klesajú.

Ako vieme z elementárnej fyziky, vyššie teploty znamenajú vyšší a rýchlejší odpar vody z krajiny: uterák sušený pri 30 °C vyschne rýchlejšie, ako keď ho budete sušiť pri 25 stupňoch. Vyššie teploty nad prehrievajúcimi sa kontinentmi budú meniť aj charakter zrážok – ich prenikanie do hĺbky kontinentov, ich skupenstvo a formu, intenzitu a rozloženie počas roka. Viac dažďa a menej snehu môže napríklad znamenať menšiu infiltráciu pôdy vodou, lebo v zime viac vody rýchlo odtečie a na jar bude v pôde chýbať. Ak aj spadne za rok nad konkrétnym územím rovnaké množstvo zrážok, pomalé, rovnomerne rozložené zrážky majú oveľa viac času na vsiaknutie do pôdy, kým občasné prudké lejaky nárazovo odtečú do riek. Tam, kde bola jeden deň povodeň, môže byť o pár týždňov vyprahnutá zem s popraskanou pôdou a zoschnutou vegetáciou, tak ako je to dnes bežné v mnohých subtropických a tropických oblastiach.

Suchá pôda znamená nutnosť zavlažovania – ak je čím – alebo neúrodu.

Neúroda znamená hlad. Ak je ľudí veľa, znamená to, že na jedného pripadá menej potravín. Ak denný prísun potravín klesne pod kritickú hodnotu, hlad trvá dlho a je intenzívny, prechádza do chronickej podvýživy obyvateľstva a v ďalšej fáze do hladomoru. V ňom najprv zomierajú slabí a nepriviligovaní – najmä deti a ženy. Hladomor často vedie k nepokojom a destabilizácii spoločností, konfliktom a vojnám.

RUŽOVÝ SLON V PORCELÁNE

Keby sa klíma menila – hoc aj bezprecedentne rýchlo, ako je tomu v poslednom storočí – pri nízkej alebo aspoň stabilnej ľudskej populácii by sa dalo optimisticky uvažovať o ako-tak prijateľnom zvládnutí klimatickej krízy. Lenže súčasne s rastom koncentrácie oxidu uhličitého v atmosfére rastie, rovnako bezprecedentnou rýchlosťou, aj počet ľudí na planéte.

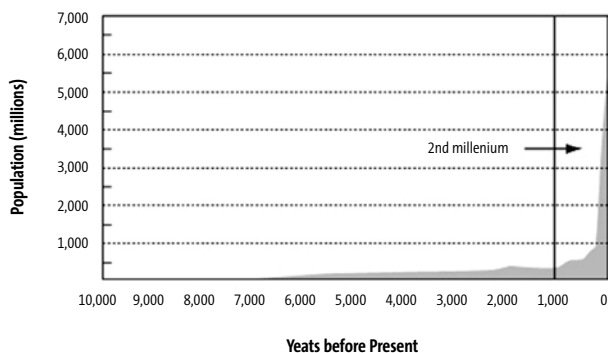
Odborné odhady hovoria, že na začiatku agrárnej revolúcie – pred asi 10 000 rokmi – žilo na svete niekoľko málo miliónov jednotlivcov druhu *Homo sapiens*. Na začiatku nášho letopočtu to bolo už okolo 200 miliónov ľudí, okolo roku 1000 nášho letopočtu 500 miliónov. Trvalo ďalších 800 rokov, kým sa tento počet zdvojnásobil a ľudská populácia na začiatku industriálnej revolúcie okolo roku 1800 dosiahla 1 miliardu.

Ako lovcov a zberačov bolo našich predkov po desiatky tisíc rokov maximálne niekoľko miliónov. Agrárna revolúcia umožnila za menej ako 10-tisíc rokov zvýšiť tento počet na jednu miliardu. Priemyselná revolúcia rast populácie ešte viac zrýchlila: v roku 2017 je nás bezmála 7,6 miliardy³ a len za môjho života – narodil som sa v roku 1962 – stúpol počet ľudí

3 Aktuálne informácie o populácii vrátane historických dát z jednotlivých krajín nájdete na Worldometers, n.d.

2,5-násobne. Za života súčasnej anglickej kráľovnej Alžbety II. narodenej v roku 1926 stúpol skoro 4-násobne.

Obr. 8 Rast ľudskej populácie za posledných 10 000 rokov – vplyv agrárnej a priemyselnej revolúcie

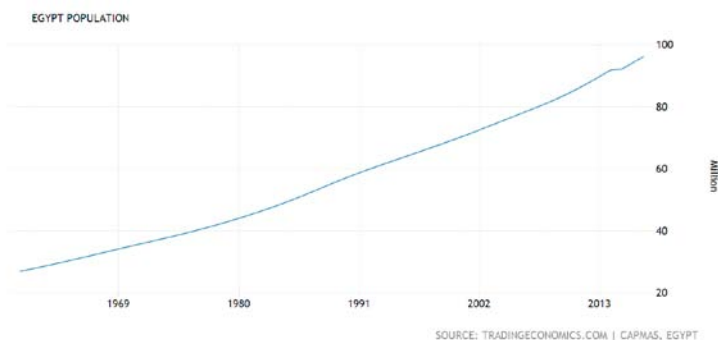

Zdroj: World History For Us All, n.d.

Kým v Európe sa prirodzený populačný rast koncom 20. storočia zastavil, inde vo svete pokračuje ďalej a v subsaharskej Afrike a v arabskom svete (región MENA – Middle East and North Afrika) pokračuje dokonca explozívne. Pozrime sa len na vývoj v niekoľkých najľudnatejších krajinách najbližších k Európe – Egypt, Nigériu, Etiópiu a Pakistan.

Najľudnatejšia krajina MENA – Egypt – mala v roku 1950 približne 20 miliónov obyvateľov: v lete 2017 ich bolo viac ako 95 miliónov. Za jediný ľudský život teda stúpol počet Egypťanov 5-násobne. Pre hlbší historický kontext: odhaduje sa, že po tisícročia vlád dynastií faraónov kolísala populácia Egypta medzi 2 a 4 miliónmi ľudí a delta Nílu bola v časoch Rímskej ríše obilnicou Stredomoria. Napriek tomu sporadicky sa opakujúce neúrody a hladomory viedli mnohokrát k pádu jednotlivých faraónov i dynastií. Žiadny faraón však nebol nikdy ani vzdialene konfrontovaný so situáciou, že by sa mu počet obyvateľov počas jedného ľudského života čo i len znásobil.

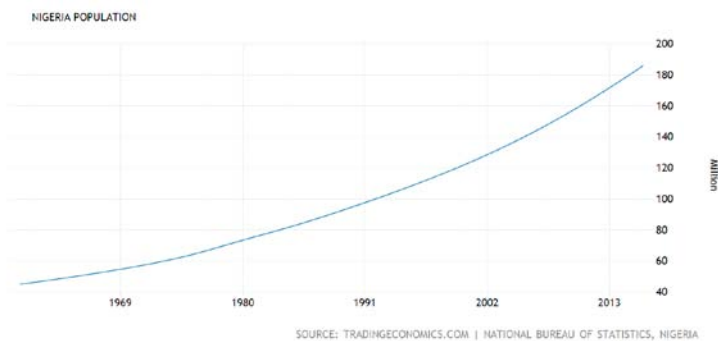
Obr. 9 Populácia Egypta 1960 – 2016

Zdroj: *Trading Economics, 2018a.*

Najľudnatejšia krajina Afriky – Nigéria – mala v roku 1950 asi 38 miliónov ľudí: v polovici roka 2017 ich má 192 miliónov, teda viac ako 5-násobok. Od roku 2000 stúpol počet obyvateľov Nigérie o 55 % a detí do 17 rokov je tam aktuálne asi 70 miliónov.

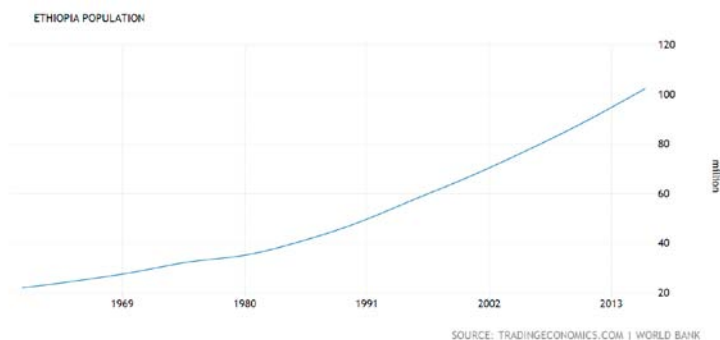
Obr. 10 Populácia Nigérie 1960 – 2016

Zdroj: *Trading Economics, 2018e.*

Druhá najľudnatejšia krajina Afriky – Etiópia – mala v roku 1950 18 miliónov obyvateľov, v polovici roka 2017 ich má 106 miliónov: vzostup za jeden život je 6-násobný.

Obr. 11 Populácia Etiópie 1960 – 2016

Zdroj: Trading Economics, 2018b.

A napokon Pakistan: ten mal v roku 1950 podobne ako Nigéria 38 miliónov obyvateľov, v polovici roku 2017 ich mal 198 miliónov, teda ešte o jedno Slovensko viac ako Nigéria.

Obr. 12 Populácia Pakistanu 1960 – 2016

Zdroj: Trading Economics, 2018f.

Keď si spočítate dnešnú populáciu Egypta, Nigérie a Pakistanu, dostanete súčet približne 500 miliónov ľudí, teda rovnaký počet, ako je počet obyvateľov Európskej únie. Priepastný rozdiel je, žiaľ, v životnej úrovni ich obyvateľstva. Vybrané krajiny pritom nie sú žiadne selektívne výnimky. Naopak – krajín s podobne rýchlo rastúcim počtom obyvateľov sú v Afrike a v MENA celé desiatky. V niektorých je populačný rast ešte prudší. Populácia celej Afriky stúpla od roku 1950 viac ako 5-násobne – z 230 miliónov na 1 miliardu a 270 miliónov v roku 2017.

Otázka, ktorú si nevyhnutne treba položiť, je: akú dynamiku budú mať dva na seba nasadajúce exponenciálne trendy – exponenciálny rast populácie a bezprecedentne rýchly rast koncentrácie oxidu uhličitého a ďalších skleníkových plynov v atmosfére?

Druhá zásadná otázka je: kde sa podiel populačný rast v Cieľoch trvalo udržateľného rozvoja – Sustainable Developments Goals – prijatých v roku 2015 na pôde OSN? Považujú svetoví politici, ktorí tieto ciele formálne prijali, exponenciálny rast populácie za trvalo udržateľný? Nevidia veľkého ružového slona uprostred nášho malého obchodu s porcelánom zvanom Zem? Nepovažujú slona v porceláne za problém?

POTRAVINOVÁ BEZPEČNOSŤ

Nevyhnutným predpokladom života ľudí a iných živočíchov je dostatok potravy. Rast produkcie potravín v dôsledku agrárnej revolúcie bol základným predpokladom vzostupu ľudskej populácie z pár miliónov lovcov a zberačov na stovky miliónov a nakoniec okolo roku 1800 až jednu miliardu ľudí – zväčša roľníkov.

Podstatou agrárnej revolúcie bolo pestovanie a šľachtenie poľnohospodárskych, teda z pohľadu ľudskej výživy výhodných rastlín a domestikácia určitých druhov divo žijúcich zvierat, menovite oviec, kôz, hovädzieho dobytky, koní, ošípaných, hydiny a ďalších. Súčasťou agrárnej revolúcie bolo aj vyvinutie a zdokonaľovanie poľnohospodárskych techník, napríklad zavlažovania, meliorácií, klčovania lesov, orby, žatia, hnojenia, ale aj uskladňovania a konzervovania nahromadených potravín.

Industriálna revolúcia, ktorá nasledovala, podporila prudký rast počtu ľudí za posledné dve storočia tým, že umožnila ďalšie dramatické zvýšenie produkcie potravín. Zásadné technické faktory, ktoré k tomu prispeli, boli stroje. Stroj násobili rozlohu zavlažovanej pôdy na Zemi, pumpy umožnili čerpať podzemnú vodu z veľkých hĺbok, poľnohospodárske stroje ako traktory a kombajny umožnili rýchlejšie a z hľadiska produktivity lepšie obrábať viac pôdy, nové konzervačné postupy a technológie v potravinárstve obmedzili straty úrody a predĺžili jej skladovanie.

Obrovský význam malo pochopenie výživy rastlín chemikmi v 19. storočí a vzostup chemického priemyslu, ktorý vyvinul umelé hnojivá, pesticídy, insekticídy a ďalšie agrochemikálie umožňujúce zvyšovanie celkovej úrody. Jednu z kľúčových úloh zohrala Haber-Boschova syntéza amoniaku, ktorá umožnila vznik priemyselnej veľkovýroby dusíkatých hnojív.

Dopravné stroje – vlaky, autá, lode – umožnili rýchlu a masovú prepravu potravín na trhy nielen v jednotlivých krajinách a kontinentoch, ale aj v skutočne globálnom meradle. Vďaka nim Európa – s výnimkou kratších období hladu v niektorých oblastiach po prvej a druhej svetovej vojne – nezažila od čias Veľkého írského hladomoru v rokoch 1845 – 52 už žiadny veľký hladomor. Výnimkou sú, samozrejme, katastrofálne genocídne hladomory rozpútané komunistickými vládcami Moskvy na Ukrajine a v Rusku v 20. a v 30. rokoch 20. storočia.

Priemyselná revolúcia priniesla aj obrovský pokrok šľachtiteľstva a biologických vied, ktoré dali ľudstvu výnosné a odolné odrody rozličných plodín.

Tento pokrok vymazal z hláv občanov bohatých krajín spomienky na hlad, ktorý býval ešte v 19. storočí úplne bežnou súčasťou života každej generácie Európanov aj obyvateľov ostatných kontinentov. Nedostatok potravín, hlad a podvýživa, žiaľ, nezostali len spomienkou pre stovky miliónov ľudí v chudobnejších štyroch pätinách sveta, najmä v Afrike a v Indii.

V roku 2017 žije po celom svete v podmienkach označovaných ako „ťažký nedostatok potravín“ 108 miliónov ľudí. V jednoduchej slovenčine to znamená, že ich prístup k jedlu v množstve a kvalite umožňujúcej prijateľný život je kriticky obmedzený a nepredvídateľný. Sú to ľudia, ktorí ráno vstanú a nevedia, či v ten deň budú oni a ich deti jesť – a čo. Situácia 20 miliónov ľudí – z toho asi 15 miliónov detí – v Somálsku, Jemene, Južnom Sudáne a Nigérii – sa blíži ku katastrofe. Mnoho z nich je podvyživených a v októbri 2017 hrozila 800-tisíc deťom v priebehu niekoľkých týždňov až mesiacov smrť hladom.⁴

Takýto je stav napriek tomu, že 40% všetkých peňazí poskytovaných na humanitárnu pomoc vo svete ide na potravinovú pomoc a napriek tomu, že výdaje na ňu sa len medzi rokmi 2009 a 2015 znásobili z 2,2 miliardy dolárov na 5,3 miliardy dolárov (IRIN, 2017).

Každé ďalšie dieťa narodené do tejto situácie znamená ďalší hladný krk.

Každý rok rastúcich koncentrácií skleníkových plynov znamená vyššie riziko klimatických extrémov a neúrod.

VEK KONZEVENCÍÍ

Čo to znamená pre Európu a čo to znamená pre svet ako celok?

Vlastnosťou demografických trendov je, že majú obrovskú zotrvačnosť, a tak – pokiaľ nepríde k mimoriadnym, spravdivla katastrofickým otrasom, akými môžu byť vojny, hladomory alebo epidémie – na desiatky rokov dopredu predurčujú ďalší vývoj. Ak sa dnes v Egypte alebo v Nigérii rodí veľké množstvo detí, demografovia vedia pomerne presne predpovedať, že vo veku medzi povedzme 15 a 30 rokmi väčšina mladých žien začne rodiť deti a v daných kultúrnych, ekonomických a ďalších podmienkach počas fertillného obdobia porodí určitý počet detí: tie opäť dorastú a porodí ďalšiu generáciu.

Inými slovami, explozivny demografický rast uplynulých desaťročí v Afrike či v Ázii nie je dokonaný proces, ale naopak, je len začiatkom dlhého rastového obdobia.

Ťažko nájsť lepší dôkaz a ukážku obrovej zotrvačnosti populačných trendov, než je vývoj populácie v najľudnatejšom štáte sveta, v komunistickej Číne. Čínski vládcovia zaviedli v roku 1979 politiku jedného dieťaťa, podľa ktorej mohla mať jedna žena počas života len jedno dieťa. Z tejto politiky boli určité výnimky – niektorí ľudia mohli mať aj druhé dieťa – ale väčšina obyvateľstva ju musela nekompromisne dodržiavať. Na rozdiel od demokratických krajín, komunistická vláda Číny mala moc nielen takú politiku uzákoniť, ale si ju aj tvrdo od svojich obyvateľov vynuocovať. Čo sa stalo, vidíte na grafe číslo 13: rast populácie Číny skoro 40 rokov

4 Pozri napríklad Mesík, 2017.

po zavedení politiky jedného dieťaťa pokračuje. Až približne 20 rokov po jej zavedení začala populačná krivka zmierňovať svoje stúpanie.

Obr. 13 Populácia Číny 1950 – 2016

Zdroj: *Trading Economics, 2018d.*

Pokiaľ ani autoritárska komunistická vláda nedemokratickej Číny nedokázala tvrdo presadzovanou politikou jedného dieťaťa za skoro 40 rokov výraznejšie spomaliť rast čínskej populácie, musí byť každému jasné, že málo kompetentné, nevykonné a formálne demokratické krajiny Afriky a iných regiónov sveta majú len minimálne možnosti rozbehnutý populačný vlak pribrzdiť, alebo dokonca zastaviť.

Skôr ako prikrčíme k úlohám, pozrime si ešte vývoj populácie Slovenska a susedného Maďarska od roku 1960 do súčasnosti.

Obr. 14 Populácia Slovenska 1960 – 2016

Zdroj: *Trading Economics, 2018g.*

Obr. 15 Populácia Maďarska, 1950 – 2016

Zdroj: Trading Economics, 2018c.

Oba grafy vyššie a ich porovnanie s grafmi z krajín globálneho Juhu sú príležitosťou na mnohé otázky.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

- Zistíte súčasnú priemernú ročnú teplotu v meste vášho bydliska alebo štúdia. Aká bude asi priemerná ročná teplota vo vašom meste, keď priemerná globálna teplota stúpne o 2 stupne Celzia?
- Nájdite, ktoré mestá/oblasti na svete majú v súčasnosti rovnakú priemernú ročnú teplotu ako bude mať mesto/oblasť, kde žijete, keď stúpne priemerná globálna teplota o 2 stupne Celzia. Ktoré z nich by mohlo – vzhľadom na svoju nadmorskú výšku a geografickú polohu vo vzťahu k moriam a oceánom – mať najpodobnejšie podmienky s vašim mestom?
- Aké ekosystémy dnes prevládajú v jeho okolí?
- Aké je tam poľnohospodárstvo a produkcia potravín?
- Na základe toho odhadnite, ako bude vyzeráť poľnohospodárska produkcia v okolí vášho mesta pri novom klimatickom režime vo svete s priemernou globálnou teplotou vyššou o 2 °C.
- Čo je možné urobiť vo vašom regióne/meste pre adaptáciu na takúto predvídateľnú zmenu miestnych podmienok?
- Ako a aké potraviny budú produkovať obyvatelia vášho regiónu vo svete teplejšom o 2 °C? Akú veľkú populáciu dokážu užiť? Stúpne, alebo klesne u vás produkcia potravín v novej klíme? Ak to bude potrebné, budú mať možnosť dovážať potraviny z iných oblastí sveta? Z ktorých?

- Predstavte si, že máte 18 (vek študenta) rokov, narodili ste sa ako obyvateľ Bangladéša (alebo Káhiry, Lagosu, iného vytypovaného pobrežného mesta/krajiny), patríte k tamajšej strednej triede (iná skupina môže dostať príslušnosť k chudobnej vrstve alebo k bohatej vrstve) a chápete, aké budú dôsledky klimatických zmien pre vašu krajinu (mesto). Čo urobíte so svojím životom? Aká by bola vaša životná stratégia?

- Populácia na Slovensku v posledných 20 rokoch viac-menej stagnuje, hrubý domáci produkt Slovenska pritom vytrvalo stúpa, a tak na jedného človeka – vrátane žiaka alebo učiteľa – pripadá čoraz viac peňazí. Odrazilo sa to na kvalite vzdelávania? Ak áno – ako? Ak nie – prečo?

- V slovenských médiách sa pravidelne stretávame s titulkami typu „Slovensko vymiera“ a podobne – nikdy v dejinách pritom na tomto území nežilo toľko ľudí, ako tu žije dnes. Ak teraz, keď je nás vyše 5,4 milióna „vymierame“, boli sme pred 50 rokmi, keď bol počet obyvateľov Slovenska o 1 milión nižší ako dnes, vymreť? Alebo sme azda boli vymreť pred 100 rokmi, keď bol počet obyvateľov Slovenska nižší ako 3 milióny?

- Počet obyvateľov Maďarska dosiahol maximum okolo roku 1985 a odvtedy pozvoľna klesá: ich počet je v súčasnosti približne na úrovni roku 1960. Aké sú príčiny tohto vývoja? Znamená to, že Maďari vymrú? Je pokles počtu obyvateľov Maďarska (alebo povedzme aj Bulharska, Srbska, Ukrajiny, Ruska a iných krajín) pohromou? Môže mať takýto trend nejaké pozitívne stránky?
- Na lepšie pochopenie toho, čo takýto rast znamená pre krajinu, si ho prenese do slovenských reálií. Predstavme si, že v roku 2000 malo Slovensko okružných 5 miliónov obyvateľov. Pri podobnom raste populácie ako je v Nigérii, by Slovensko v roku 2017 malo o 55 % viac ľudí. Bolo by nás teda asi 7,75 milióna, z čoho by na deti do 18 rokov pripadali skoro 3 milióny.
 - Kam by chodili tie tri milióny detí do jasli, škôlok, škôl?
 - Za čo by sme pre ne postavili školy?
 - Kde by sme zobrali potrebné množstvo učiteliek?
 - Kde by sa vzali pôrodnice, detské ambulancie a nemocnice, ktoré by týmto 3 miliónom detí mali poskytovať zdravotnú starostlivosť?
 - Kde by tie 3 milióny detí, ktoré pribudli, bývali?
 - Z čoho by sme zaplatili všetky tie školy, polikliniky, učiteľky, pediatrov, zdravotné sestry?
 - Keby onedlho začali tie tri milióny mladých vstupovať na trh práce, kde by sa pre nich našlo zamestnanie?

- Zvoľte si niektorú africkú krajinu – Egypt, Nigériu či inú. Aké vzdelanie dokáže krajina, ktorú ste si zvolili, zabezpečiť pre svoje deti a mládež? Ako vyzerajú školy v tejto krajine? Koľko detí je v triedach, koľko ich pripadá na jedného učiteľa, koľko ich vôbec chodí do školy – a ako dlho. Akú zdravotnú starostlivosť dostávajú tieto deti? Kde bývajú a za čo si postavili vlastné obydlia, keď dospejú? Kde si nájdu prácu? Aké ďalšie otázky možno k tejto téme položiť?
 - Ako dokážu púštne a polopúštne krajiny ako Egypt užiť tak rýchlo rastúce obyvateľstvo? Odkiaľ majú potraviny, ktoré konzumujú? Dokážu tieto potraviny zabezpečovať/získavať aj v budúcnosti – počas celého života dnešných detí? Dokážu zvyšovať produkciu potravín pre rastúci počet hladných krkov? Ako a kde? Ako to dokážu v podmienkach meniacej sa klímy o 10, 20, či 30 rokov?
 - Ak nedokážu zabezpečiť dostatok potravín pre svoje obyvateľstvo, aké to bude mať dôsledky?
 - Čo by ste urobili vy, keby ste boli mladý Egyptan/Egyptanka a vedeli by ste to, čo viete teraz?
 - Ako súvisia tieto otázky s Európou a Slovenskom?
 - Ako súvisia tieto otázky s krajinami ako sú USA, Kanada, Argentína, Austrália? Čo majú vymenované krajiny spoločné a zásadne dôležité pre diskutovanú tému (pozn.: tieto krajiny patria medzi hŕstku najväčších exportérov potravín na svete – predovšetkým zrnovín, ktoré poskytujú ľuďstvu približne polovicu kalórií).
 - Čo by sa udialo v Egypte (a v celom MENA regióne), keby územie Spojených štátov amerických zasiahlo dlhotrvajúce extrémne sucho? Čo by to znamenalo pre nás v Európe?
-

Literatúra

1. Argo. *Current status of Argo*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: http://www.argo.ucsd.edu/About_Argo.html.
2. BARTLETT, A. *Arithmetic, Population, and Energy*. Prednáška. [online]. [cit. 2017-04-19]. Dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=F-QA2rkpBSY>.
3. BBC. 2017. *Extreme weather „could kill up to 152,000 a year“ in Europe by 2100*. 5. 8. 2017. [online]. [cit. 2017-04-19]. Dostupné na internete: <http://www.bbc.com/news/world-europe-40835663>.
4. FAO. 2018. *FAO food Price Index*. [online]. [cit. 2017-04-19]. Mesačné aktualizácie. Dostupné na internete: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.
5. HANSEN, J. 2009. *Storms of My Grandchildren. The Truth About the Coming Climate Catastrophe and Our Last Chance to Save Humanity*. New York: Bloomsbury Press.

6. IRIN. 2017. *No food, Notatarget, and what next in Zimbabwe: The Cheat Sheet*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <http://www.irinnews.org/news/2017/08/18/no-food-notatarget-and-what-next-zimbabwe-cheat-sheet>.
7. KREMPASKÝ, J. 2017. *Horúčavy u nás za dvadsať rokov zabili tisícky ľudí*. [online]. SME. [cit. 2017-10-02]. Dostupné na internete: <https://domov.sme.sk/c/20622748/horucavy-u-nas-za-20-rokov-zabili-tisicky-ludi.html>.
8. LIBRARIES. 9.2. *The Social, Cultural, and Political Aspects of Intelligence*. [online]. [cit. 2017-09-29]. Dostupné na internete: <http://open.lib.umn.edu/intropsyc/chapter/9-2-the-social-cultural-and-political-aspects-of-intelligence/>.
9. MEŠÍK, J. 2017. *Hladujúce deti v Afrike: čo oko nevidí, to srdce nebolí*. [online]. SME komentáre. [cit. 2017-09-06]. <https://komentare.sme.sk/c/20668899/hladujuce-deti-v-afrike-co-oko-nevidi-to-srdce-neboli.html>.
10. Met Office. 2018. *Exploring one of the world's leading climate change research centre*. [online]. [cit. 2017-04-19]. Dostupné na internete: <http://www.metoffice.gov.uk/climate-guide/science/science-behind-climate-change/hadley>.
11. MONROE R. 2013. *What does 400 ppm look like?*. [online]. Scripps Institution of Oceanography. [cit. 2017-09-20]. Dostupné na internete: <https://scripps.ucsd.edu/programs/keelingcurve/2013/12/03/what-does-400-ppm-look-like/>.
12. NASA. 2018. *Climate change: How do we know?*. [online]. [cit. 2017-10-01]. Dostupné na internete: <https://climate.nasa.gov/evidence/>.
13. NOAA. 2016. *Global Climate Report – December 2016*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://www.ncdc.noaa.gov/sotc/global/201612>.
14. Population Matters. *Overshoot Index*. [online]. [cit. 2017-10-04]. Dostupné na internete: https://www.populationmatters.org/documents/overshoot_index.pdf.
15. RIEBEEK, H. – SIMMON, R. 2005. *Paleoclimatology: The Ice Core Record*. [online]. NASA. [cit. 2017-10-09]. Dostupné na internete: https://earthobservatory.nasa.gov/Features/Paleoclimatology_IceCores/.
16. SCRIPPS. 2017a. *Carbon Dioxide Concentration at Mauna Lao Observatory*. [online]. Scripps Institution of Oceanography. Denné aktualizácie Data z 5. augusta 2017. [cit. 2017-09-01]. Dostupné na internete: https://scripps.ucsd.edu/programs/keelingcurve/wp-content/plugins/sio-bluemoon/graphs/mlo_full_record.png.
17. SCRIPPS. 2017b. *Ice core data before 1958. Mauna Lao data after 1958*. [online]. Scripps Institution of Oceanography. Denné aktualizácie. Data z 5. augusta 2017. [cit. 2017-09-01]. Dostupné na internete: https://scripps.ucsd.edu/programs/keelingcurve/wp-content/plugins/sio-bluemoon/graphs/co2_800k.png.
18. SCRIPPS. 2017c. *The Keeling Curve*. [online]. Scripps Institution of Oceanography. Denné aktualizácie. [cit. 2017-09-01]. Dostupné na internete: <https://scripps.ucsd.edu/programs/keelingcurve/>.
19. TRADING ECONOMICS. 2018a. *Egypt population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/egypt/population>.

20. TRADING ECONOMICS. 2018b. *Ethiopia population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/ethiopia/population>.
21. TRADING ECONOMICS. 2018c. *Hungary population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/hungary/population>.
22. TRADING ECONOMICS. 2018d. *China population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/china/population>.
23. TRADING ECONOMICS. 2018e. *Nigeria population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/nigeria/population>.
24. TRADING ECONOMICS. 2018f. *Pakistan population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/pakistan/population>.
25. TRADING ECONOMICS. 2018g. *Slovakia population*. [online]. [cit. 2017-09-19]. Dostupné na internete: <https://tradingeconomics.com/slovakia/population>.
26. VANCE, A. 2015. *Elon Musk*. Virgin Books 2015, str. 12.
27. WORLD HISTORY FOR US ALL. *Key Theme 1: Patterns of Population*. [online]. [cit. 2017-10-19]. Dostupné na internete: <http://worldhistoryforall.ss.ucla.edu/themes/keytheme1.htm>.
28. Worldometers. *Current World Population*. [online]. [cit. 2017-09-06]. Dostupné na internete: Dostupné na internete: <http://www.worldometers.info/world-population/>.

O autorovi

Juraj Mesík

Absolvoval Lekársku fakultu UK v Martine. Po roku 1989 – 1990 bol poslancom Federálneho zhromaždenia ČSFR, neskôr pôsobil ako riaditeľ odboru sociálnych súvislostí environmentálnej krízy a poradca ministra na Federálnom výbore pre životné prostredie v Prahe. Od roku 1993 do roku 2002 bol prvým riaditeľom Nadácie Ekopolis a pôsobil v správnych radách viacerých mimovládnych organizácií, v Grémiu tretieho sektora, v riadiacom výbore Kampane OK 98, v ďalších občianskych iniciatívach, bol členom Rady vlády pre trvalo udržateľný rozvoj, z ktorej odišiel na protest proti formalizmu v jej práci. Od roku 2003 do roku 2008 pracoval ako starší špecialista pre sociálny rozvoj v Svetovej banke vo Washingtone a neskôr ako jej externý konzultant. Podieľal sa na projektoch v Moldavsku, Keni, Nigérii, Tanzánii, Thajsku, konzultačne pôsobil v ďalších krajinách globálneho Juhu. Je autorom myšlienky a spoluzakladateľ Globálneho fondu pre komunitné nadácie. Neskôr zastupoval SR v rade riaditeľov European Environmental Bureau, vyučoval predmet „Global Challenges“ a viedol ďalšie kurzy o globálnych trendoch a rizikách na Univerzite Palackého v Olomouci a na FSEV UK. Je autorom stoviek komentárov a analytických článkov uverejnených v slovenských a zahraničných médiách a dvoch kníh.

ADAPTÁCIA POĽNOHOSPODÁRSTVA EÚ NA ZMENU KLÍMY

Milan Macák

Anotácia

Dopady klimatickej zmeny spôsobené antropogénnou činnosťou patria medzi najväčšie globálne problémy ľudstva. Cieľom kapitoly je poskytnúť čitateľom základný prehľad o šírke a vážnosti problematiky klimatickej zmeny, ktorá sa dotýka každého z nás, s dôrazom na sektor produkcie potravinových zdrojov – poľnohospodárstvo. Odkazy na relevantné internetové zdroje svetových a európskych inštitúcií umožnia hlbšie samoštúdium pri utváraní globálneho pohľadu na problematiku. Prvá časť sa venuje environmentálnej politike a snahe svetovej komunity čeliť tejto reálnej hrozbe mitigačnými (zmierňujúcimi) a adaptačnými opatreniami, ktoré je nutné čo najširšie akceptovať a rozvíjať na globálnej, národnej a regionálnej úrovni. Poľnohospodársky sektor je považovaný za významný zdroj skleníkových plynov metánu a oxidu dusného. Z dôvodu uzatvoreného cyklu kolobehu uhlíka v poľnohospodárstve sa nepokladá za zdroj oxidu uhličitého. Poľnohospodárstvo je naopak jedinečné svojou schopnosťou sekvestrácie uhlíka, čiže schopnosťou biologickým spôsobom zachytávať, resp. odoberať CO₂ z atmosféry a viazať ho v biologickom materiáli vo veľkom rozsahu. Nosnou

témou kapitoly je adaptačná odozva sektoru poľnohospodárstva na možné dopady zmeny klímy. Adaptácia si vyžaduje krátkodobé aj dlhodobé riešenia na úrovni farmy, ale aj na úrovni Európskej únie. Úspešnosť adaptácie poľnohospodárstva na možné dopady klimatickej zmeny rozhodne o udržateľnosti produkcie potravín pre 21. storočie.

Kľúčové slová: adaptačné opatrenia, klimatická zmena, poľnohospodárstvo, mitigácia

ÚVOD

Zmena klímy sa stáva jednou z najväčších výziev environmentálnej politiky 21. storočia. Správa Svetového ekonomického fóra o globálnych rizikách (WEFGR, 2017) zaradila medzi 5 najväčších globálnych rizík popri zbraniach hromadného ničenia štyri riziká nejakým spôsobom spojené so zmenami klímy a to (i) extrémny počasie, (ii) vodnú krízu, (iii) prírodné katastrofy a **(iv) zlyhanie mitigačných a adaptačných opatrení proti klimatickej zmene.**

V Európe a na celom svete sú čoraz viac citelné dôsledky zmeny klímy. Priemerná globálna teplota sa aj naďalej zvyšuje. Menia sa niektoré prírodné procesy aj zrážkové modely, topia sa ľadovce a hladiny morí stúpajú.

Aj keď sú prejavy zmeny klímy na celom svete a v regiónoch rôzne, jej nepriaznivé dôsledky na sociálno-ekonomické a prírodné systémy sú stále významnejšie a vyžadujú si aktívne riešenie. Globálne otepľovanie jednoznačne prebieha, je rýchlejšie ako predpokladali niektoré scenáre v minulosti a do roku 2100 sa môže Zem oteplieť v priemere o 1,5 až 4,5 °C v porovnaní s predindustriálnou úrovňou. Koncentrácie atmosférického oxidu uhličitého, metánu a oxidu dusného stúpili na úrovne, ktoré presahujú úrovne za posledných 800-tisíc rokov, a to najmä v dôsledku ľudskej činnosti, akou je napríklad produkcia emisií zo spaľovania fosílnych palív alebo zo zmeny využívania pôdy a odlesňovania (IPCC, 2013).

Riešením, ktoré by malo v konečnom výsledku zabrániť, alebo aspoň minimalizovať riziká a negatívne dôsledky zmeny klímy, je kombinácia opatrení zameraných na znižovanie emisií skleníkových plynov s opatreniami, ktoré znížia zraniteľnosť a umožnia adaptáciu človeka a ekosystémov s nižšími ekonomickými, environmentálnymi a sociálnymi nákladmi.

Často používanými výrazmi v súvislosti s touto problematikou sú tzv. adaptácia a mitigácia. *Adaptácia* znamená prispôbenie sa zmeneným podmienkam v dôsledku zmien klímy. Predstavuje zmierňovanie dopadu klimatických zmien, resp. snahu prispôbiť sa a naučiť sa žiť s klimatickými zmenami, čo znamená chrániť sa pred ich negatívnymi vplyvmi a využívať pozitívne vplyvy vo svoj prospech. *Mitigácia* je zmierňovanie, resp. snaha o elimináciu klimatických zmien. Taktiež sa často definuje ako minimalizácia rozsahu budúcich klimatických zmien, t. j. zníženie množstva vypustených plynov vytvárajúcich skleníkový efekt, ako aj zvýšenie schopnosti odbúravať oxid uhličitý z atmosféry (Mindaš et al., 2011).

ODOZVA SVETOVÉHO SPOLOČENSTVA – MEDZINÁRODNÉ DOHODY O ZMENE KLÍMY

Už od polovice minulého storočia viacero vedcov upozorňovalo na negatívne dôsledky, ktoré môže priniesť neustále zvyšovanie koncentrácie emisií skleníkových plynov v atmosfére. V roku 1979 sa zišla Prvá svetová klimatická konferencia a uznala zmenu klímy ako vážny problém. Koncom 80. a začiatkom 90. rokov sa konalo mnoho medzivládnych konferencií zameraných na zmenu klímy. Spolu s rastúcim počtom vedeckých dôkazov pomohli zvýšiť medzinárodný záujem o tento problém. Účastníkmi boli vládni činitelia, vedci a environmentalisti. Stretnutia sa zaoberali vedeckými aj politickými problémami a vyzývali ku globálnej akcii.

Medzitým bol Environmentálnym programom OSN (UNEP) a Svetovou meteorologickou organizáciou (WMO) v roku 1988 založený Medzivládny panel pre zmenu klímy (IPCC) s mandátom na zhodnotenie stavu jestvujúceho vedeckého poznania o klimatickom systéme a jeho zmenách, o environmentálnych, ekonomických a sociálnych vplyvoch zmeny klímy a o možných postupoch a stratégiách. V roku 1990 IPCC vydal prvú hodnotiacu správu. Správa potvrdila vedecké dôkazy o zmene klímy. Schválenie správy malo významný vplyv jednak na politikov a jednak na verejnosť, a tak správa vytvorila základ na vyjednávanie o dohovore o zmene klímy. Rámcový dohovor OSN o zmene klímy bol prijatý v New Yorku 9. mája 1992 a na Svetovom samite v Riu de Janeiro ho podpísalo 154 štátov (plus Európska komisia). Dohovor predovšetkým stanovil základný cieľ, ktorý chce medzinárodné spoločenstvo jeho prostredníctvom dosiahnuť, a to „stabilizáciu koncentrácie plynov spôsobujúcich skleníkový efekt v atmosfére na úrovni, ktorá by zabránila nebezpečnej a antropogénnej interferencii s klimatickým systémom. Takáto úroveň by sa mala dosiahnuť v rámci dostatočnej časovej lehoty, ktorá by umožnila ekosystémom adaptovať sa prirodzeným spôsobom na zmenu klímy, zabezpečiť, aby nebola ohrozená produkcia potravín a umožniť, aby ekonomický rozvoj pokračoval udržateľným spôsobom“ (Fischerová, 2007, s. 12).

Kjótsky protokol je doplnok k Rámcovému dohovoru OSN o zmene klímy a je jedným z najdôležitejších medzinárodných právnych nástrojov na riešenie problému zmeny klímy. Obsahuje záväzok priemyselne rozvinutejších štátov znížiť emisie skleníkových plynov, ktoré spôsobujú globálne otepľovanie. Kjótsky protokol rieši problém emisií šiestich druhov skleníkových plynov:

- oxidu uhličitého (CO₂);
- metánu (CH₄);
- oxidu dusného (N₂O);
- hydrofluórovaných uhľovodíkov (HFC);
- perfluórovaných uhľovodíkov (PFC);
- fluoridu sírového (SF₆).

Európska únia schválila Kjótsky protokol 31. mája 2002. Platnosť nadobudol 16. februára 2005 po tom, čo ho ratifikovalo Rusko.¹

Kjótsky protokol rozšíril možnosti krajín pri výbere spôsobu a nástrojov, ktoré sú na splnenie redukčných cieľov emisií skleníkových plynov pre tú-ktorú krajinu najvhodnejšie. Zadefinovali sa nové flexibilné nástroje, ktorých spoločným cieľom je ekonomicky čo najefektívnejšie dosiahnuť maximálne možné zníženie emisie skleníkových plynov.

Ku kľúčovým mechanizmom flexibility patria (a) spoločné plnenie záväzkov (čl. 6), (b) mechanizmus čistého rozvoja (čl. 12) a (c) obchodovanie s ušetrenými emisiami (čl. 17).

Spoločné plnenie záväzkov (*Joint Implementation*) predstavuje mechanizmus, v rámci ktorého „darcovská“ krajina investuje v „hostiteľskej“ krajine do projektu na zníženie emisií skleníkových plynov, pretože v hostiteľskej krajine sa dosiahne zníženie emisií o jednu tonu s nižšími nákladmi. Zníženie emisií si potom podľa dohody rozdelia. Obidve krajiny musia figurovať v *Prílohe I* dohovoru. Predmetom transferu sú emisné redukčné jednotky.

Mechanizmus čistého rozvoja (*Clean Development Mechanizmus*) sa realizuje obdobne ako mechanizmus spoločného plnenia záväzkov s tým rozdielom, že hostiteľská a darcovská krajina nepatria do zoznamu krajín uvedených v *Prílohe I* dohovoru. Predmetom transferu sú certifikované emisné redukcie. **Obchodovanie s ušetrenými emisiami** (*Emission Trading*) znamená, že krajina, ktorá dosiahne nižšie emisie než požaduje protokol, môže tento rozdiel (ušetrené emisie – „uhlíkové kredity“) predať, pričom iná krajina ich môže nakúpiť, a tak plniť redukčný cieľ.

V katarskej Dohe bol v roku 2012 schválený dodatok ku Kjótskemu protokolu.² Týmto dodatkom sa rozhodlo o pokračovaní Kjótskeho protokolu a stanovilo sa druhé funkčné záväzné osemročné obdobie (2013 – 2020). Redukčné záväzky EÚ a členských štátov na druhé obdobie Kjótskeho protokolu sú rovnaké ako prijaté ciele zníženia emisií do roku 2020 podľa klimaticko-energetického balíčka, teda 20%-ná redukcia emisií skleníkových plynov v porovnaní s úrovňou v roku 1990. Únia prijala záväzok dosiahnuť do roku 2030 najmenej 40%-né zníženie vlastných emisií skleníkových plynov v porovnaní s rokom 1990.³ K monitorovaným šiestim skleníkovým plynom z prvého obdobia pribudne nový plyn – fluorid dusitý NF_3 , ktorý má 17-tisíckrát vyšší globálny potenciál otepľovania ako CO_2 . Používa sa okrem iného pri výrobe solárnych panelov a displejov z kvapalných kryštálov. Za 30 rokov vzrástla jeho koncentrácia o 11 % (Foster et al., 2007).

Na 21. konferencii zmluvných strán Rámcového dohovoru Organizácie Spojených národov o zmene klímy (COP 21), ktorá sa konala v Paríži, sa 12. decembra 2015 prijalo znenie dohody o posilnení globálnej reakcie na hrozbu zmeny klímy. Nasledovali národné ratifikačné procesy.

Parížska dohoda nadobudla platnosť 4. 11. 2016, tridsať dní po dátume, keď najmenej 55 zmluvných strán dohovoru, ktoré spolu produkujú približne 55 % celkových emisií skleníkových plynov, uložilo svoje listiny o ratifikácii, prijatí, schválení alebo pristúpení. Medzi zmluvné

1 EUR-Lex, 2002

2 United Nations Climate Change, 2012

3 Úradný vestník Európskej únie, 2016a

strany dohovoru patrí aj Európska únia a jej členské štáty. Po rozhodnutí USA o prípadnom odstúpení od Parížskej dohody sa jej realizácia komplikuje. Oficiálne však Spojené štáty môžu od dohody odstúpiť až v novembri 2020.

Parížska dohoda o zmene klímy **je prvou všeobecnou, právne záväznou celosvetovou dohodou** v tejto oblasti. Bola podpísaná 22. apríla 2016 po Rozhodnutí Rady EÚ 2016/590 z 11. apríla 2016 o podpise Parížskej dohody prijatej na základe Rámcového dohovoru Organizácie Spojených národov o zmene klímy v mene Európskej únie.⁴ Európska únia Parížsku dohodu ratifikovala 5. októbra 2016. Jej cieľom je obmedziť rast globálnej teploty do konca storočia o maximálne 2 °C a podľa možnosti výrazne pod túto hodnotu – len o 1,5 °C – v porovnaní s predindustriálnym obdobím. V druhej polovici 21. storočia by sa mala dosiahnuť uhlíková neutralita, teda malo by sa vypustiť len toľko emisií skleníkových plynov, koľko ekosystémy dokážu zachytiť.

POSTAVENIE A VÝZNAM POĽNOHOSPODÁRSTVA VO VZŤAHU KU KLIMATICKÝM ZMENÁM

Poľnohospodársky sektor má výnimočné postavenie vo vzťahu ku klimatickým zmenám, pretože mitigačné opatrenia môžu mať aj významný adaptačný potenciál. Každé mitigačné opatrenie zahŕňa jednu alebo viac stratégií. Stratégia *znižovania/prevencie* emisií CO₂ do atmosféry sa zameriava na uchovávanie existujúcich zásob uhlíka v pôde a vo vegetácii alebo na znižovanie emisií CH₄ a N₂O. Stratégia *sekvestrácie* je založená na zvýšenom zachytávaní CO₂ rastlinami v porastoch počas fotosyntézy a následne aj v pôde zapracovaním rastlinnej biomasy a tvorbou pôdnych zásob uhlíka v procese humifikácie. Sekvestrácia je aktívny proces, pri ktorom sa odoberá CO₂ priamo z atmosféry, čím sa znižuje skleníkový efekt. Znižovanie emisií CO₂ možno dosiahnuť aj uplatňovaním stratégie *nahrádzania* fosílnych palív biologickými produktmi (Smith et al., 2014).

Poľnohospodársky sektor s viac ako 50%-ným podielom je najväčším producentom globálnych antropogénnych emisií iného ako CO₂ pôvodu. Emisie skleníkových plynov z poľnohospodárstva (okrem CO₂) majú 10 – 12%-ný podiel na celkových antropogénnych emisiách skleníkových plynov (FAOSTAT, 2014).

Zadefinovanie emisných faktorov a kvantifikácia skleníkových plynov z poľnohospodárstva bol dlhodobý proces, ktorého výstupom sú databázy FAOSTAT – pozri praktickú časť aktivita 1. Pre úspešnú implementáciu mitigačných a adaptačných procesov je kľúčovým faktorom analýza zdrojov a spôsobov regulácie emisie skleníkových plynov v poľnohospodárstve.

Kvantifikácia a emisie metánu a oxidu dusného sa vzťahujú na špecifické poľnohospodárske aktivity, ako sú intenzívne pestovanie poľnohospodárskych plodín (hnojenie dusíkom, nakladanie s exkrementmi, obrábanie pôdy a pod. prispievajúce k emisiám N₂O) a chov dobytka, pestovanie ryže, manipulácia s maštalným hnojom zvyšujúce emisie CH₄. Medzi naj-

4 Úradný vestník Európskej únie, 2016b

väčších producentov metánu patrí poľnohospodárstvo (živočišna výroba), najmä veľkochovy hovädzieho dobytku a ošípaných. Metán vzniká ako priamy produkt látkovej výmeny bylinožravcov (enterická fermentácia) a ako produkt odbúravania živočišných exkrementov.

Tab. 1. Najvýznamnejšie zdroje emisie skleníkových plynov z poľnohospodárstva podľa databázy FAOSTAT. Emisná jednotka pre N_2O je vyjadrená v $kg N_2O-N/kg N$; pre enterickú fermentáciu v $CH_4.kg.kus^{-1}.rok^{-1}$, pre pestovanie ryže v $CH_4.g.m^{-2}.rok^{-1}$, pre manipuláciu s maštalným hnojom v $CH_4.kg.kus^{-1}.rok^{-1}$.

Emisná kategória	Skleníkový plyn	Zdrojové údaje	Emisný faktor	
Enterická fermentácia	CH_4	počet kusov dobytku	mliekový dobytok čavy ovce, kozy ošípané	42 – 128 46 5 – 8 1 – 1,5
Pestovanie ryže	CH_4	obrábaná plocha v ha	ryžové polia	10 – 27,5
Manipulácia s MH (maštalný hnoj)	CH_4	počet kusov dobytku	mliekový dobytok	1 – 93
Priemyselné hnojivá	N_2O (priamo)	spotreba N hnojív (t.rok ⁻¹)	pôda	0,01
	N_2O nepriamo)		vyprchanie vyplavovanie	0,01 0,0075
MH aplikovaný do pôdy	N_2O (priamo)	N v MH (t.rok ⁻¹ N)	pôda	0,01
	N_2O nepriamo)		vyprchanie vyplavovanie	0,01 0,0075
Hnojenie pasúcimi sa zvieratami	N_2O (priamo)	N v MH (t.rok ⁻¹ N)	mliekový a nemliekový dobytok, ovce	0,02 0,01
	N_2O (nepriamo)		vyprchanie vyplavovanie	0,01 0,0075
Pozberové zvyšky rastlín	N_2O (priamo)	obsah N v pozberovom zvyšku (t.rok ⁻¹ N)	plodina	0,01
	N_2O (nepriamo)		vyplavovanie	0,0075

Zdroj: (Tubiello et al., 2013)

Hlavným zdrojom oxidu dusného (N_2O) v poľnohospodárstve je rastlinná výroba – prebytky minerálneho dusíka v pôde ako dôsledok intenzívneho hnojenia a nepriaznivý vzdušný režim pôd spôsobený najmä zhutňovaním pôd. Tubiello et al. (2013) využili databázu FAOSTAT na kvantifikáciu emisií z poľnohospodárstva (tab. 1) využívajúc nasledovnú rovnicu pre sektor poľnohospodárstva:

$$\text{Emisia} = \text{EF} \cdot A$$

EF je emisný faktor a A (activity data) zdrojové údaje.

Emisný faktor pre pestovanie ryže je v intervale 10 – 27,5 v závislosti od spôsobu pestovania. Najväčší zdroj skleníkových plynov je počítaný na pestovanie ryže v trvalo zaplavených poličkách (paddy field), alebo na pestovanie ryže vo vode hlbokoj min. 0,5 m a viac (deep water rice) minimálne 1 mesiac počas pestovateľskej sezóny.⁵

GLOBÁLNY DOPAD KLIMATICKÝCH ZMIEN NA POĽNOHOSPODÁRSKU PRODUKCIU

Zmena klímy stavia globálnu výzvu zabezpečenia dodávok potravín pre rastúcu svetovú populáciu pri zachovaní noriem ochrany životného prostredia do nového svetla.

V **nižších zemepisných šírkach**, kde sa nachádza väčšina krajín s nízkym HDP, aj minimálne dodatočné oteplenie zníži úrodu plodín a spôsobí vyššiu nestálosť úrod. To bude mať vážne negatívne dôsledky na zabezpečenie dodávky potravín z miestnych zdrojov. Negatívne vplyvy na úrodu poľnohospodárskych plodín sa ešte zhoršia častejšími extrémnymi výkyvmi počasia. Táto situácia s najväčšou pravdepodobnosťou zvýši závislosť týchto oblastí od dovozu potravín a zvýši počet ľudí ohrozených hladom (Macák – Smatana, 2015).

Vo **vyšších zemepisných šírkach** sa v dôsledku klimatickej zmeny predpokladá celkovo zvýšená produktivita, čo môže zabezpečiť, že v nasledujúcich dvoch alebo troch desaťročiach nebude globálna produkcia potravín ohrozená. V existujúcich prognózach sa však neberú vždy do úvahy niektoré riziká spojené s extrémnymi poveternosťnými prejavmi a výskytom škodcov a chorôb, ktoré by zhoršili súčasný obraz týkajúci sa klimatických vplyvov na produktivitu v krajinách globálneho Juhu a globálneho Severu. Navyše, v druhej polovici tohto storočia môže globálna poľnohospodárska produktivita začať klesať (Macák – Smatana, 2015).

Okrem priamych vplyvov zmeny klímy (napr. vysušovanie, zvýšené riziko požiarov, zvýšená teplota a obmedzená doba so snehovou pokrývkou, šírenie invázných druhov) budú ovplyvňovať **biodiverzitu aj súvisiace sociálno-ekonomické zmeny, najmä zmeny vo využívaní územia, ktoré môžu byť významnejšie ako priame vplyvy.**

Z globálneho pohľadu sa v rôznych častiach sveta, najmä v juhovýchodnej Ázii, resp. v Afrike, vo veľkom rozsahu využíva žiarový systém založený na dočasnom získaní poľnohospodárskej pôdy vyrúbaním, resp. vypálením územia. Vzhľadom na vysoký tlak na lokálne zvyšovanie produkcie potravín tento spôsob (slash and burn) zároveň výrazne zvyšuje objem skleníkových plynov a pôdnu eróziu. To vedie k degradácii agroklimatického produkčného potenciálu územia s následným tlakom na rozširovanie plôch na úkor lesa (Kováč – Lacko – Bartošová, 2004).

Vplyvy na poľnohospodársku výrobu v EÚ

V nasledujúcich desaťročiach bude poľnohospodárstvo ovplyvnené zmenou klímy vo svetovom aj európskom meradle. Hoci je poľnohospodárstvo EÚ technologicky vyspelé, jeho

5 Viac informácií nájdete na stránke Banglapedia (Banglapedia, 2014)

schopnosť poskytovať potraviny a prispievať k ekosystémovým službám v rámci európskej spoločnosti je priamo závislá od klimatických podmienok.

Keďže poľnohospodári spravujú väčšinu pôdy v EÚ, dôležitou úlohou Spoločnej poľnohospodárskej politiky (SPP) je uľahčiť adaptáciu na meniace sa podmienky tým, že pomôžu poľnohospodárom prispôbiť ich produkciu a poskytnúť širšie ekosystémové služby v závislosti od pôdneho manažmentu.

Zmena klímy bude mať komplexný vplyv na biofyzikálne procesy, ktoré sú oporou poľnohospodárskych systémov, a to s negatívnymi aj pozitívnymi dôsledkami v rôznych regiónoch EÚ. Zvyšujúca sa atmosférická koncentrácia CO₂, vyššie teploty, zmeny v ročnom a sezónnom úhrne zrážok a frekvencia extrémnych udalostí sú faktory, ktoré ovplyvnia množstvo, kvalitu a stabilitu výroby potravín a prirodzené prostredie poľnohospodárstva.⁶

Klimatické zmeny budú mať dôsledky na dostupnosť vodných zdrojov, na škodcov a choroby, ako aj na pôdu. Povedú k významným zmenám podmienok na rastlinnú a živočíšnu výrobu. V extrémnych prípadoch môže degradácia poľnohospodárskych ekosystémov znamenať dezertifikáciu, čo by viedlo k celkovej strate kapacity produkcie danej pôdy. Z krátkodobého hľadiska poľnohospodárstvo najviac zasiahnu najmä frekvencia a intenzita extrémnych výkyvov počasia a sezónne zmeny v úhrne zrážok. Klimatické podmienky, ktoré predpokladáme v 21. storočí, sa budú výrazne líšiť podľa geografických oblastí. Hoci je zmena klímy globálnym procesom, jej lokálny dosah je rozdielny. Niektoré oblasti zaznamenajú negatívne, a zároveň aj pozitívne vplyvy. Rozsah dopadu nie je známy, keďže reakcie plodín na klimatické zmeny ešte nie sú dostatočne preskúmané. Niektoré aspekty zmeny klímy, ako sú napríklad vyššie teploty, zvýšená fotosyntéza (kvôli vyšším úrovňam CO₂ v ovzduší) a dlhšie vegetačné obdobia môžu mať v niektorých oblastiach mierne pozitívne účinky na produktivitu **plodín pestovaných na ornej pôde** a to aspoň do polovice 21. storočia. V severných regiónoch môže dôjsť ku zvýšeniu úrod a k rozšíreniu spektra možných plodín. Tieto výhody však vyplývajú z nízkej úrovne zvýšenia teploty a sú veľmi neisté. Škodlivosť ďalšieho otepľovania však bude stúpať, pretože rast a úrody plodín sú podmienené teplotnými prahovými hodnotami spojenými s kľúčovými reprodukčnými stupňami. Urýchľovanie vegetačného cyklu má negatívne účinky na nalievanie zrna a jeho kvalitu (EC, 2009b).

Spektrum nepriaznivých vplyvov sa môže očakávať v rámci zvýšenej medziročnej a sezónnej premenlivosti zrážok. Očakáva sa zníženie letných zrážok v južnej časti EÚ a zvýšenie intenzity zimných zrážok v strednej a severnej časti EÚ. Extrémne poveternostné podmienky, ako sú vlny horúčav a sucha, môžu vážne narušiť produkciu najmä počas kritickej fázy rastu plodín. Veľký adaptačný potenciál na budúce zmeny vyššieho teplotného zabezpečenia má **kukurica**. Naopak zvýšené teploty budú mať rozsiahly negatívny vplyv na **pšenicu a jačmeň**, ktoré majú obmedzený adaptačný potenciál (Moore – Lobell, 2014).

Produkcia **zeleniny** je veľmi citlivá na dostupnosť vody, a dokonca aj na mierny stres spôsobený výkyvmi z optimálneho teplotného rozpätia. Tento druh produkcie je preto zmenami klímy veľmi ohrozený.

6 Komisia Európskych spoločenstiev, 2009

Pre viacročné plodiny predstavujú extrémne udalosti takisto vážne riziko, keďže môžu ovplyvniť kapacitu produkcie na niekoľko rokov. Pestovanie viacročných plodín bude ovplyvnené časovým posunutím fenologickej fázy, keďže možnosti ich prispôsobenia prostredníctvom poľnohospodárskych činností sú menšie ako pri jednoročných poľných plodinách. Mnoho druhov **ovocných stromov** je citlivých na jarné mrazy počas obdobia kvitnutia. Riziko škôd spôsobených skorým príchodom jesenných mrazov sa pravdepodobne zníži, potreba vody sa však asi zvýši. Vzrastú aj ťažkosti spojené s výskytom škodcov a chorôb.

Chov hospodárskych zvierat ovplyvnia suchšie podmienky a vyššie teploty v mnohých aspektoch vrátane dosahu na zdravie a dobré životné podmienky zvierat. Zmena klímy má komplexný vplyv na sektor živočíšnej výroby najmä kvôli značnej diverzite výrobných systémov v EÚ. Otepľovanie a extrémne udalosti ako sú horúčavy, budú mať priamy vplyv na zdravie zvierat, ich rast a produkciu, a zároveň aj na ich reprodukciu.

Nepriame účinky sa odrazia na zmenách v produktivite pasienkov a krmovín a na rozložení chorôb zvierat. Značnými škodlivými účinkami budú s najväčšou pravdepodobnosťou postihnuté systémy extenzívneho spásania, ktoré, pokiaľ ide o krmivo a ustajnenie, sú priamo závislé od klimatických podmienok. Vyššie teploty a deficit letných zrážok v stredozemných oblastiach skrátia obdobie spásania a znížia produkciu a kvalitu krmovín. Vo vlhkých oblastiach severozápadu môže však mierne oteplenie predstavovať pre živočíšnu výrobu výhodu, pretože z krátkodobého až strednodobého hľadiska sa produktivita pastvín zvýši (EC, 2009b).

EÚ A ADAPTÁCIA NA ZMENU KLÍMY V POĽNOHOSPODÁRSTVE

Aj keby sa celosvetové úsilie o zníženie emisií ukázalo ako efektívne, určitá zmena klímy je neodvratiteľná. Preto sú potrebné opatrenia na zmiernenie jej vplyvov.

EÚ a iné členské krajiny Európskej environmentálnej agentúry (EEA) prijímajú viacero opatrení na zníženie emisií skleníkových plynov. Toto úsilie dopĺňajú politiky na adaptáciu a zmiernenie dopadov klimatických zmien.

Ak sa aj podarí celosvetovo obmedziť a následne znížiť emisie skleníkových plynov, našej planéte ešte chvíľu potrvá, kým sa spamätá z náporu skleníkových plynov, ktoré sa už v atmosfére nachádzajú. Dôsledkami zmeny klímy sa budeme zaoberať ešte minimálne najbližších 50 rokov. Preto je potrebné prijať vhodné adaptačné opatrenia.

Zmena klímy ovplyvní viacero sektorov. V **poľnohospodárstve** sa predpokladané klimatické zmeny prejavia na úrodách plodín a ich geografickom rozšírení, ako aj v chove hospodárskych zvierat. V dôsledku narastania intenzity extrémnych výkyvov počasia sa zvýši riziko neúrody. Dôsledky zmeny klímy ovplyvnia aj pôdu – zníži sa množstvo organických látok, ktoré predstavujú rozhodujúci faktor úrodnosti pôdy (EEA, 2016).

Zmena klímy urýchli úpadok **ekosystémov** a stratu **biodiverzity**. To neovplyvní len jednotlivé druhy dôležité z hľadiska týchto ekosystémov, ale aj súvisiace služby ekosystémov, na ktoré je ľudská spoločnosť odkázaná. Ekosystémy zohrávajú bezprostrednú úlohu pri regulácii pod-

nebia. Negatívnym vplyvom sa nevyhnú ani ďalšie ekosystémové služby, ako sú dostupnosť pitnej vody, dostatok potravín a stavebných materiálov. V dôsledku intenzívnych postupov využívania pôdy, ako aj neudržateľného využívania morí (napríklad nadmerného rybolovu) sa znížila odolnosť ekosystémov a socioekonomických systémov voči zmene klímy, a teda aj ich schopnosť adaptácie na túto zmenu (EEA, 2016).

Stratégie, ktorých ťažiskom je hospodárenie s vodnými, pôdnymi a biologickými zdrojmi a ich ochrana v záujme zachovania zdravých a účinne fungujúcich ekosystémov odolných voči zmene klímy, resp. ich obnovy, sú jedným z možných riešení dôsledkov zmeny klímy, ktoré môžu prispieť aj k prevencii katastrof. Proces adaptácie je účinnejší, ak sa nekladie dôraz len na fyzické infraštruktúry, ale prihliada sa aj na schopnosť prírody absorbovať alebo regulovať záťaž v mestských či vidieckych oblastiach. Zásadnú úlohu môže pri adaptácii zohrávať **ekologická infraštruktúra**, pretože v extrémnych klimatických podmienkach poskytuje zdroje, ktoré sú dôležité zo spoločenského a ekonomického hľadiska. Vhodná ekologická infraštruktúra zlepšuje schopnosť pôdy zadržiavať uhlík a vodu a uchováva vodu v prírodných systémoch. To zmierňuje následky obdobia sucha a pôsobí ako prevencia záplav, erózie pôdy a dezertifikácie.

Niektorí farmári a poľnohospodárske subjekty môžu byť do istej miery schopní reagovať na zmeny životného prostredia zapríčinené zmenou klímy („**autonómna adaptácia**“). Vzhľadom na neistotu vplývajúcu zo zmeny klímy, z nedostatočných informácií a finančných obmedzení, nemôžeme adaptačné úsilie ponechať len na farmároch či poľnohospodárskych podnikoch.

Niektoré adaptačné opatrenia môžu navyše viesť skôr k zvýšeniu ako k zníženiu ohrozenia. Ako príklad tejto „nevhodnej adaptácie“ možno uviesť infraštruktúru na ochranu pred záplavami, ktorá môže narušiť prirodzenú dynamickú povahu pobrežných a riečnych systémov. Ďalším typickým príkladom sú chladiace technológie alebo technológie dodávok vody, ktoré môžu spôsobiť zvýšenie spotreby energie.

Preventívne opatrenia majú hospodárske, environmentálne a sociálne výhody, pretože predvídajú (anticipujú) potenciálne dôsledky a minimalizujú riziko pre ekosystémy, ľudské zdravie, hospodárstvo a infraštruktúru. Zo strednodobého až dlhodobého hľadiska budú finančné náklady vynaložené na opatrenia zamerané na riešenie otázok zmeny klímy (vrátane zmierňovacích a adaptačných opatrení) nižšie ako náklady v prípade nečinnosti (Macák – Smatana, 2015).

V **Bielej knihe** „Adaptácia na zmenu klímy“ (EC, 2009a) bol vytvorený európsky rámec činností na zlepšenie odolnosti Európy voči zmene klímy. Zdôrazňuje potrebu začleniť adaptáciu do všetkých kľúčových európskych politík a zintenzívniť spoluprácu na všetkých úrovniach správneho riadenia.

Bielu knihu dopĺňa dokument „Adaptácia na zmenu klímy: Výzva pre európske poľnohospodárstvo a vidiecke oblasti“ (EC, 2009b). Dokument poskytuje súhrn hlavných vplyvov zmeny klímy na poľnohospodárstvo EÚ, zvažuje potreby adaptácie, opisuje dosah na spoločnú poľnohospodársku politiku (SPP) a skúma možné smerovanie budúcich opatrení.

Vplyv na ekosystémy a zraniteľnosť ekosystémov, hospodárskych odvetví, ľudského zdravia a životných podmienok zvierat sa naprieč Európou líšia. Najviac sa zvyšujú teploty počas leta v južnej Európe a v zime v arktickej oblasti. Zrážok ubúda v južnej Európe a pribúda na

severe. Zmena klímy vytvára ďalší tlak na ekosystémy, čo vedie k presunom mnohých rastlinných a živočíšnych druhov na sever a do vyšších polôh.

Medzi európske regióny vrátane mestských oblastí, ktoré sú obzvlášť citlivé na zmenu klímy patria:

- južná Európa a stredozemská oblasť,
- horské oblasti,
- pobrežné zóny, delty a záplavové územia,
- ďaleký sever Európy a Arktída.

Adaptácia na klimatické zmeny je potrebná, a to predvídaním účinkov zmeny klímy a prijatím vhodných opatrení na zabránenie alebo minimalizovanie jej vplyvov. Stratégie a opatrenia sú potrebné na miestnej, národnej a medzinárodnej úrovni, ako aj na úrovni EÚ. Predpokladané zvýšenie intenzity a frekvencie vln horúčav, záplav a zmeny v šírení niektorých infekčných chorôb a peľu môžu nepriaznivo ovplyvňovať aj ľudské zdravie. Nevyhnutná a čoraz častejšia je integrácia do iných oblastí politiky, ako sú riadenie ekosystémov a vodné hospodárstvo, znižovanie rizika katastrof, manažment pobrežnej zóny, rozvoj poľnohospodárstva a vidieka (EEA, 2016).

Európska komisia uverejnila dokument **„Stratégia EÚ pre adaptáciu na zmenu klímy“** v apríli 2013 (COM, 2013).

Stratégia má tri hlavné ciele:

- Podpora činnosti členských štátov: podnecovanie všetkých členských štátov, aby prijali komplexné stratégie a vyčlenili finančné prostriedky na budovanie kapacít na adaptáciu a prijímanie opatrení.
- Opatrenia na úrovni EÚ na zvyšovanie „odolnosti voči zmene klímy“: ďalším podporovaním adaptácie v kľúčových zraniteľných odvetviach, akými sú poľnohospodárstvo, rybolov a politika súdržnosti, s cieľom zabezpečiť odolnejšiu infraštruktúru Európy a podporovať využívanie poistenia proti prírodným katastrofám.
- Podpora informovaného prijímania rozhodnutí vyplňaním medzier v znalostiach o adaptácii a ďalším rozvíjaním Európskej platformy pre adaptáciu na zmenu klímy.⁷

V Stratégii EÚ pre adaptáciu na zmenu klímy (COM, 2013) sa zdôrazňuje, že zmierňovanie a adaptácia na klimatické zmeny musí byť aj naďalej prioritou medzinárodného spoločenstva. Bez ohľadu na scenáre otepľovania a na to, nakoľko úspešné sa ukáže byť úsilie o jeho zmiernenie, vplyv zmeny klímy sa v nadchádzajúcich desaťročiach zvýši, a to z dôvodu oneskorených účinkov emisií skleníkových plynov v minulosti i súčasnosti. Nemáme preto inú možnosť, než prijať opatrenia na prispôsobenie sa zmenám klímy, riešiť neodvratné vplyvy na klímu a ich ekonomické, environmentálne a sociálne dopady. Vzhľadom na špecifický a veľmi rôznorodý charakter vplyvov týchto zmien na územie EÚ je potrebné prijať opatrenia na adaptáciu na zmenu klímy na všetkých úrovniach – od miestnej cez regionálnu až po celoštátnu úroveň.

7 Climate-ADAPT, n.d.

Rastúci počet členských krajín EEA prijíma národné stratégie adaptácie a niektoré vypracovali a zavádzajú národné akčné plány adaptácie. Ministerstvo životného prostredia SR v januári 2014 prijalo Stratégiu adaptácie Slovenskej republiky na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy. Časti týkajúcej sa poľnohospodárstva sa budeme venovať na konci kapitoly.

Adaptácia poľnohospodárstva EÚ na zmenu klímy – úloha pre európske poľnohospodárstvo a vidiecke oblasti

V EÚ je možné pozorovať neustály vývoj modelov pestovania plodín, metód riadenia poľnohospodárskych podnikov a využívania pôdy čiastočne ako reakciu na klimatické zmeny. Adaptácie na úrovni poľnohospodárskych podnikov vedú k zvýšenej produktivite v existujúcich klimatických podmienkach, pričom sa zakladajú na súčasných poznatkoch a skúsenostiach poľnohospodárov. Počas nasledujúcich desaťročí bude pravdepodobne potrebné urobiť viac ako iba prispôsobiť súčasné postupy.

Možné krátkodobé a strednodobé **adaptačné riešenia** zahŕňajú:

- prispôsobenie načasovania poľnohospodárskych činností, ako sú dátumy sejby, sadenia a ostatných agrotechnických operácií vrátane ochranných zásahov,
- výber plodín a odrôd, ktoré sa lepšie prispôbia predpokladanej dĺžke vegetačného obdobia a dostupnosti vody a sú odolnejšie voči novým podmienkam týkajúcim sa teploty a vlahy,
- prispôsobenie plodín prostredníctvom dostupnej genetickej diverzity (nových odrôd a hybridov) a nových biotechnologických možností (GMO),
- zlepšenie účinnosti kontroly škodcov a chorôb, napríklad prostredníctvom lepšieho monitorovania, rotácie rôznych plodín alebo integrovaných metód riadenia kontroly škodcov,
- efektívnejšie využívanie vodných zdrojov znížením ich strát, zlepšením závlahových postupov a recyklovaním alebo zásobárňami vody,
- zlepšenie pôdneho manažmentu zvýšeným zadržiavaním vody s cieľom udržať vlhkosť pôdy a zlepšenie riadenia krajiny tvorby,
- zavedenie chovu druhov a plemien hospodárskych zvierat odolnejších voči vysokým teplotám a prispôsobenie modelu ich výživy stresovým podmienkam vyplývajúcim zo zvýšenej teploty,
- technické riešenia, t. j. ochrana sadov pred poškodením mrazom alebo zlepšenie ventilačných a chladiacich systémov v stajniach.

Individuálne alebo v kombinácii majú tieto riešenia významný potenciál vyvážiť negatívne a využiť pozitívne zmeny klímy. Mnohé z týchto adaptačných možností môžu poľnohospodári implementovať už dnes, prípadne v blízkej budúcnosti za predpokladu, že majú dostatočné znalosti a usmernenia. Zvládnuť zvyšujúcu sa klimatickú variabilitu bude predstavovať väčší problém ako len prispôsobiť sa postupným zmenám priemerných klimatických premenných.

Pravdepodobne bude potrebná aj diverzifikácia poľnohospodárskych činností a zdrojov príjmov, pričom sa zásadne zmenia štruktúry poľnohospodárskych podnikov (COM, 2013).

Autonómne adaptačné opatrenia na úrovni poľnohospodárskych podnikov majú svoje obmedzenia, napr. ak sa vplyvy zmeny klímy postupne stanú čoraz intenzívnejšími. Adaptačné stratégie môžu rozšíriť informovanosť poľnohospodárov o plánovaných zmenách, podporiť včasné kroky a uľahčiť vhodné reakcie a riešenia s dlhodobou realizovateľnosťou.

Stratégia adaptácie SR na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy

Pri formovaní stratégie adaptácie Slovenska na klimatické zmeny sa vychádzalo zo stratégie EÚ pre adaptáciu na zmenu klímy (COM, 2013) a z analýzy možných dopadov klimatickej zmeny na jednotlivé médiá (pôda, voda) a systémy (biodiverzita, krajina).

V súvislosti so zmenou klímy sa očakávajú zvýšené prejavy **degradácie pôdneho fondu**:

- predovšetkým zníženie pôdnej organickej hmoty v pôde,
- zrýchlené erózo-akumulačné procesy (veterná a vodná erózia),
- zhoršenie štruktúry pôdy (kompakcia),
- znížená dostupnosť vody v pôdnom profile,
- procesy salinizácie a sodifikácie.

Predpokladané vysušovanie pôdy a krajiny v južnej časti Slovenska (asi do 400 m n. m.) spôsobí rýchlejší rozklad pôdnej organickej hmoty, pričom tento proces bude sprevádzaný poklesom pôdnej organickej hmoty. Mineralizačné procesy budú mierne prevažovať nad tvorbou a akumuláciou humusu. Pri nešetrnom hospodárení na pôde a pri nedodržaní pôdoochranných opatrení môžu pôdy rýchle degradovať.

V oblastiach náchylných na eróziu sa negatívne prejaví účinky intenzívnych búrok. Oblasti s výparným pôdnym režimom sa budú zväčšovať. V najjužnejších oblastiach Slovenska sa predpokladá zvýšená mineralizácia podzemných vôd, čo spôsobí mierny až stredný nárast zasoľovania pôd.

Strata **biodiverzity** spolu so zmenou klímy, s ktorou je neoddeliteľne spätá, predstavuje najkritickejšiu globálnu environmentálnu hrozbu. Zmena klímy ovplyvňuje biodiverzitu, zároveň je zrejmé, že zmena biodiverzity a fungovania ekosystémov ovplyvňuje klimatické procesy. Napríklad degradácia rašelinísk je významným zdrojom skleníkových plynov.

Dôsledky zmeny klímy budú mať priame a nepriame vplyvy na druhy a biotopy

Priame:

- zmeny v životnom cykle rastlín a živočíchov (začiatok a koniec vegetačnej sezóny, obdobie rozmnožovania),
- zmeny vo vzájomnej závislosti druhov (vzťahy predátor – korisť, rastlina – opeľovač, symbiotické závislosti),
- na fyziológiu druhov zvýšenou úrovňou fotosyntézy a respirácie,

- zmeny v štruktúre a zložení biotopov a odolnosti ekosystémov – výmena druhov v biotopoch a štruktúrne zmeny (smerom od špecializovaných druhov k prispôsobivým, prípadne inváznym druhom) spôsobia zníženie odolnosti ekosystémov, zníženie produkcie ich služieb, alebo dokonca ich rozpad,
- oslabenie adaptačného potenciálu druhov v dôsledku straty genetických zdrojov.

Nepriame:

- prostredníctvom zmien v abiotických podmienkach biotopov – napr. zmeny v hladine povrchovej alebo podzemnej vody, zvýšená erózia,
- zmeny v geografickej distribúcii druhov – limitované fragmentáciou biotopov a dostupnosťou vhodných biotopov v nových územiach, ktoré sú klimaticky vhodné,
- rýchlosť prebiehajúcich zmien,
- zmeny vo využívaní územia a zdrojov v nadväznosti na prispôsobovanie sa spoločnosti zmene klímy – vplyv bude väčší ako priame dopady vzhľadom na ich rozsah a rýchlosť (Stratégia adaptácie SR, 2014).

Podľa „Stratégie adaptácie SR na nepriaznivé dôsledky klimatických zmien“ publikovanej v roku 2014 možno očakávané dôsledky zmeny klímy prevažne na rastlinnú výrobu zhrnúť ako:

- zmeny v skladbe škodlivých organizmov (chorôb, škodcov, burín), ale najmä v náraste počtu hospodársky významných škodlivých organizmov, čo zvýši potrebu pesticídnej ochrany,
- zmeny teplotnej zabezpečnosti rastlinnej výroby, predĺženie hlavného vegetačného obdobia (priemerná teplota nad 10 °C) do horizontu roku 2075 o 43 dní na južnom Slovensku a o 84 dní na severe Slovenska. To si vyžiada zmenu agrotechnických termínov a odrodovej skladby najvýznamnejších plodín, napr. možnosť pestovania úrodnejších hybridov kukurice s vyšším číslom FAO,
- zmeny fenologických pomerov plodín a ovplyvnenie úrody najmä nedostatočným vlhkostným zabezpečením v kritických fázach vývoja rastlín zvýši nestabilitu úrod,
- zmeny agroklimatického produkčného potenciálu, ktoré vytvoria tlak na zmenu regionálnej štruktúry osevu plodín a introdukcii nových, resp. staronových plodín, ako je napr. tabak virgínsky,
- zmeny v rozdelení zrážok a vlhkostnej zabezpečnosti (do 400 m n. m. pokles),
- zmeny podmienok prezimovania (absencia snehovej pokrývky) spôsobí zvýšené riziko vymázania ozimných plodín (kapusta repková pravá (repka olejná), ozimná forma pšenice letnej atď.),
- zmeny pôdnej diverzity a fyzikálnych a chemických vlastností pôdy,
- urýchlený rozklad organickej hmoty, zrýchlený rast koreňovej sústavy,
- zvýšená veterná erózia.

Navrhované adaptačné opatrenia v oblasti rastlinnej výroby sú definované v ochrane rastlín, odrodovom skúšobníctve a závlahách. Opatrenia týkajúce sa pedosféry sú navrhnuté

samostatne a sú zamerané na oblasti (i) zachovania a zvýšenia množstva organického uhlíka v pôde, (ii) elimináciu erózie pôdy, (iii) adaptačné opatrenia proti zasoľovaniu pôdy a (iv) adaptačné opatrenia proti vysychaniu pôdy. Vzhľadom na vážnosť problematiky a nezastupiteľnosť funkcie poľnohospodárstva ako správcu krajiny sú však opatrenia podané príliš povrchné a nekomplexne.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

V praktickej časti sú uvedené 3 aktivity. Aby sa zachovala nadväznosť preberanej problematiky, treba ich postupne zaradiť do vyučovacieho procesu podľa uvedeného poradia. V jednotlivých aktivitách sa využívajú viaceré aktivizujúce metódy. V každej aktivite je možné využiť diskusiu v skupine, resp. diskusiu vo dvojiciach. Tretia aktivita môže zabráť celý vyučovací blok, v ktorom sa kladie dôraz na prepojenie teoretických vedomostí a praktických skúseností. Riešenie reálneho problému formou prípadovej štúdie adaptácie na klimatickú zmenu reálneho agroekosystému je spojené aj s rozvojom konkrétnych zručností. Aktivita vyžaduje terénne cvičenie, ktoré môže byť zorganizované nenáročným spôsobom na vyvýšenom mieste konkrétnej lokality.

Aktivita 1: Poľnohospodárstvo ako globálny producent skleníkových plynov a jeho úloha v zmierňovaní možných dopadov zmeny klímy

Cieľ: pochopiť význam a miesto poľnohospodárstva pri zmierňovaní dopadu na klimatickú zmenu v kontexte Rámcového dohovoru OSN o zmene klímy.

Úvod do problematiky:

Multimediálna obrazová prezentácia s aktívnym prepojením na dôležité stránky EÚ ako sú EÚ a klíma.⁸

Následne je potrebné vysvetliť klasifikáciu a význam skleníkových plynov v sektore poľnohospodárstva. Organické a anorganické materiály používané v manažmente agroekosystémov sa zvyčajne rozložia v procese mikrobiálneho rozkladu, pričom sa uvoľňuje množstvo CO₂, CH₄ a N₂O do atmosféry. Emisie CO₂ sa považujú vo vzťahu ku skleníkovým plynom za neutrálne, pretože sa spájajú s ročným cyklom fixácie a oxidácie uhlíka v procese fotosyntézy.

Trvanie: dve + jedna vyučovacie hodiny + domáce zadanie

Postup:

Prvá časť: Krátka multimediálna prezentácia využitia možností a nástrojov zdrojovej databázy FAO pre emisie skleníkových plynov v sektore poľnohospodár-

⁸ Prezentácie sú dostupné na: European Commission, n. d.; Európska environmentálna agentúra, 2017

stva (FAOSTAT database. Food and Agriculture Organization of the United Nations⁹).

- Druhá časť:** Študenti sú rozdelení na 2 skupiny, ktoré budú spracúvať problematiku „Poľnohospodárstvo ako zdroj emisie skleníkového plynu“ – metánu (CH_4) a oxidu dusného (N_2O). V rámci skupiny si študenti delegujú jednotlivé úlohy spracovania kvantifikácie a tendencií produkcie skleníkových plynov podľa jednotlivých emisných kategórií tak, aby boli pokryté všetky kategórie pre daný plyn v rozsahu uvedenom v tab. 1 v prvej časti tejto kapitoly. Podľa veľkosti skupiny sa vytvoria pre každý emisný faktor aktívne dvojice, resp. trojice študentov, ktoré budú spoločne spracúvať kvantifikácie a tendencie emisií v časovom rade podľa jednotlivých emisných kategórií: enterická fermentácia, pestovanie ryže, manipulácia s hnojom ako zdrojom metánu (CH_4); a emisné kategórie: manipulácia s hnojom ako zdrojom N_2O , priemyselné hnojivá, maštalný hnoj aplikovaný do pôdy, hnojenie pasúcimi sa zvieratami a pozberové zvyšky ako emisné kategórie priameho a nepriameho zdroja N_2O . *Pedagóg priebežne sleduje progres spracovania základných údajov a poskytuje aktívnu pomoc.* Výstupom budú grafické analýzy produkcie skleníkových plynov metánu a oxidu dusného podľa jednotlivých emisných kategórií a typu, ako aj odborné zhodnotenie každej emisnej kategórie v rozsahu 3 až 4 obrázkov vhodných na multimediálnu prezentáciu.
- Tretia časť:** Domáce zadanie: spracovať v rozsahu 3 až 4 obrázkov vo formáte Powerpoint grafickú a textovú časť zhodnotenia významu a tendenciu emisie skleníkového plynu príslušnej emisnej kategórie.
- Štvrtá časť:** Riadená diskusia k parciálnym prezentáciám študentov s cieľom hľadať mitigačný a adaptačný potenciál jednotlivých emisných kategórií v globálnom meradle. Koncipovať spoločné závery.

Pretože nástroje FAOSTAT umožňujú veľkú flexibilitu spracovania hlavne čo sa týka zdrojov v rámci svetadielu, regiónu, resp. takmer 200 štátov, záleží od pedagóga, aký záber vyhodnotenia zvolí. V rámci globálneho vzdelávania a v závislosti od študijných programov je možná obdoba tejto aktivity zameraná na spracovanie iba vybraných emisných faktorov – napr. enterickej fermentácie – a zamerať sa na porovnanie napr. krajín globálneho Severu resp. globálneho Juhu v kontexte budúceho vývoja.

.....

Aktivita 2: Zaškrťovací dotazník spojený s diskusiou

Cieľ: Cieľom zaškrťavacieho dotazníka je aktivizovať úvahy študentov o prepojení mitigačných a adaptačných opatrení na úrovni poľnohospodárskeho subjektu.

Postup a trvanie: Skladá sa z troch fáz: inštruktáž, zaškrťávanie možností – max. 5 minút, spätná väzba a rozširujúce úlohy spojené s diskusiou vo dvojiciach a v skupine – max. 25 minút.

Inštruktáž: V krátkosti vysvetliť a zopakovať študentom presnú formuláciu a striktný rozdiel chápania pojmu mitigácia a adaptácia na možné dopady klimatickej zmeny, ako aj jedinečnosť poľnohospodárskeho sektora vo väzbe na niektoré mitigačné a adaptačné opatrenia.

Zaškrťávanie: Počas tejto fázy vyučovacej metódy nezasahovať do procesu a nekontrolovať študentov. Maximálne zhodnotiť stav, prípadne povzbudiť zaostávajúcich ku zvýšenej aktivite spoločnou otázkou do pléna napr. „Máte už otázku č. 6“?

Spätná väzba: Zameraná na triedenie výsledkov podľa zaškrťaných možností z pohľadu sily vzájomného ovplyvňovania. Napr. sekvestrácia uhlíka ako významné mitigačné opatrenie je zároveň aj efektívnou adaptačnou odozvou, pretože zvýšenie organickej hmoty ako dôsledok sekvestrácie bude aj adaptačnou odozvou zlepšenia vlhovej bilancie a obsahu vody v pôdnom profile. To zvýši odolnosť plodín voči deficitu zrážok, resp. zmeny distribúcie zrážok v krajine.

Pokúste sa rozprúdiť diskusiu o výbere študentov otázkou prečo?

Dajte študentom ďalšiu úlohu – zoradiť podľa poradia významnosti iba opatrenia, ktoré klasifikovali **aj ako adaptačné opatrenia** (vopred pripravená voľná kolónka bez záhlavia, aby nerozptyľovala študentov pri zaškrťávaní prvej úlohy).

Požiadajte študentov, aby vytvorili dvojice a riešili nasledovnú čiastkovú úlohu: Po vzájomnej dohode vyberte ako dvojica najvýznamnejšie adaptačné opatrenie a zdôvodnite výber.

Po krátkom čase vyzvite študentov, aby nadiktovali iba jedno najvýznamnejšie adaptačné opatrenie, na ktorom sa dohodli. Zapište výsledky všetkých dvojíc s premietnutím na monitore a následným vyhodnotením poradia podľa počtu bodov, ktoré získali jednotlivé adaptačné opatrenia.

V riadenej diskusii nasleduje záverečné zdôvodnenie významu opatrenia pri plošnej implementácii v poľnohospodárskej praxi a celkové zhodnotenie pedagógom.

Príklad zaškrťavacieho dotazníka:

Otázky sú zvolené tak, aby podnecovali študentov zvažovať všetky štyri možnosti, tzn. či môže ísť len o (i) mitigačné opatrenie, alebo len o (ii) adaptačné opatrenie, (iii) prípadne či existuje vzťah medzi oboma mechanizmami, resp. (iv) opatrenie nemá efekt vo vzťahu ku klimatickej zmene.

Zakrúžkujte jednotlivé opatrenia, resp. mechanizmy podľa možného mitigačného alebo adaptačného potenciálu, prípadne oboch potenciálov zároveň, resp. žiadneho efektu (nezakrúžkujte žiadnu možnosť).			
Opatrenie	Mitigačný potenciál	Adaptačný potenciál	
Zvýšenie podielu viacročných plodín	1a	1b	
Zvýšenie podielu závlah	2a	2b	
Zaorávanie slamy obilnín a strukovín	3a	3b	
Oranie po vrstevniciach	4a	4b	
Zvýšenie ekologickej infraštruktúry – multifunkčné okraje poľí	5a	5b	
Zvýšenie podielu kukurice	6a	6b	
Striktné zavedenie osevného postupu	7a	7b	
Pestovania medziplodín	8a	8b	
Využívanie bioplynových staníc na báze maštalného hnoja, resp. exkrementov zvierat	9a	9a	
Pestovanie plodín z dlhšou vegetačnou dobou	10a	10a	

Aktivita 3: Zvýšenie ekologickej stability a návrh adaptačných opatrení výrobného územia pre konkrétny agroekosystém

Cieľ: Analyzovať konkrétne územie poľnohospodárskeho subjektu a navrhnuť adaptačné opatrenia. Prípadová štúdia bude slúžiť na aplikáciu teoretických vedomostí na modelovom objekte (agroekosystém) a prispeje k rozvoju zručnosti – práca s digitálnou ortofotomapou v aplikácii Geopriestorovej žiadosti o podporu (GSAA)¹⁰.

Úvod do problematiky:

Úvodná prednáška k obsahovej náplni najvýznamnejších dokumentov týkajúcich sa adaptačnej odozvy vrátane mechanizmov a implementačných nástrojov EÚ. Príklady konkrétnych adaptačných snáh s hypertextovým prepojením na EEA a Európsku platformu pre adaptáciu na zmenu klímy Climate-ADAPT¹¹.

10 Digitálne mapy (Pôdny portál, 2017)

11 Climate-ADAPT, n.d.

Prednáška musí odrážať adaptačné odozvy v sektore poľnohospodárstva vo väzbe na ochranu prírodných zdrojov (pôda, voda v krajine, biodiverzita), ktoré sa vyskytujú v dokumentoch ako: Biela kniha, Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení (2009), Stratégia EÚ pre adaptáciu na zmenu klímy (2013), Stratégie adaptácie Slovenskej republiky na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy (2014). Linky na uvedené informačné zdroje sú uvedené v teoretickej časti tejto kapitoly.

Trvanie: Teoretická príprava – 1 vyučovacia hodina + terénne cvičenie 2 hodiny + 1 hodina práca s ortofotomapou príslušného katastra v počítačovej cvičebni vrátane spracovania obrazovej dokumentácie + 1 hodina prezentácia prípadovej štúdie a diskusia k navrhnutým adaptačným opatreniam.

Postup: Po absolvovaní úvodnej prednášky (1 vyučovacia hodina) budú študenti rozdelení do dvojíc a všetci sa zúčastnia na terénnom cvičení analýzy územia konkrétneho poľnohospodárskeho podniku. V rámci terénneho cvičenia si graficky zdokumentujú plán vybraného územia osevných postupov s existujúcim pokryvom poľnohospodárskych plodín. Zakreslia všetky ekostabilizačné prvky: líniové prvky, biokoridory, nelesnú drevinovú vegetáciu, trvalé trávne porasty, poľné cesty, vodné toky, brehové porasty. Zabezpečia si obrazovú fotodokumentáciu územia tak, aby mohli bližšie špecifikovať všetky útvary na budúcej ortofotomape.

Nasledujúcu vyučovaciu hodinu si v počítačovej cvičebni spracujú údaje z terénneho cvičenia a zakreslia ich do ortofotomapy¹². Dvojice študentov budú zaradené do dvoch skupín. Jedna skupina spracuje a implementuje na úrovni ortofotomapy konkrétneho územia výrobného podniku navrhované adaptačné opatrenia pre pedosféru (Stratégia adaptácie SR, 2014, s. 59 – 60) a druhá skupina navrhované adaptačné opatrenia v oblasti biodiverzity založené na ekosystémoch (Stratégia adaptácie SR, 2014, s. 62 – 63).

Výsledkom bude faktografická powerpointová prezentácia na tému: „Analýza súčasného stavu výrobného územia a implementácia adaptačných opatrení na možné dopady klimatickej zmeny na úrovni farmy“.

Záverečná krátká riadená diskusia k efektívnosti a komplexnosti navrhnutých adaptačných opatrení.

12 Mapy sú dostupné na portáli <<https://gsaa.vupop.sk/>> v aplikácii geopriestorová žiadosť o podporu, prípadne na portáli <www.podnemapy.sk>

Literatúra

1. Banglapedia. 2014. *Deepwater rice*. [cit. 2017-5-16]. Dostupné na internete: http://en.banglapedia.org/index.php?title=Deepwater_Rice
2. Climate-ADAPT. *European Climate Adaptation Platform*. [cit. 2017-5-18]. Dostupné na internete: <http://climate-adapt.eea.europa.eu/>
3. COM, 2013. *Stratégia EÚ pre adaptáciu na zmenu klímy*. COM(2013)216 final. [cit. 2017-5-26]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX%3A52013DC0216>
4. EC, 2009a. *Biela kniha. Adaptácia na zmenu klímy: Európsky rámec opatrení*. KOM(2009) 147 v konečnom znení. [cit. 2017-5-22]. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0147:FIN:sk:PDF>
5. EC, 2009b. KOMISIA EURÓPSKÝCH SPOLOČENSTIEV. Pracovný dokument útvarov Komisie pripojený k Bielej knihe „Adaptácia na zmenu klímy: európsky rámec opatrení“: *Adaptácia na zmenu klímy: výzva pre európske poľnohospodárstvo a vidiecke oblasti*. COM (2009) 147 v koneč. znení. SEK (2009) 417, 13 s. [cit. 2017-5-22]. Dostupné na internete: <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=SK&f=ST%208526%202009%20ADD%205>
6. EEA, 2016. *Adaptácia na zmenu klímy*. Európska environmentálna agentúra. [cit. 2017-5-28]. Dostupné na internete: <https://www.eea.europa.eu/sk/themes/adaptacia-na-zmenu-klimy/intro>
7. Európska environmentálna agentúra. 2017. *Zmierňovanie dopadov zmeny klímy*. [cit. 2017-5-18]. Kodaň: EEA. Dostupné na internete: <https://www.eea.europa.eu/sk/themes/climate/intro>
8. EUR-Lex. 2002. *Kjótský protokol o zmene klímy*. [cit. 2017-5-15]. Brusel: Rada Európskej únie. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=LEGISSUM:I28060>
9. European Commission. *EU Adaptation Strategy*. [cit. 2017-5-18]. Brussels: European Commission. Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/clima/policies/adaptation/what_en
10. FAO. 2017. *FAOSTAT*. [cit. 2017-6-20]. Rome: FAO. Dostupné na internete: <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
11. FAOSTAT, 2014. *FAOSTAT database*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. [cit. 2017-5-22]. Dostupné na internete: <http://www.fao.org/faostat/en/#data>
12. FORSTER, P. – RAMASWAMY, V. – ARTAXO, P. – BERNTSEN, T. – BETTS, R. – FAHEY, D. W. – HAYWOOD, J. – LEAN, J. – LOWE, D.C. – MYHRE, G. – NGANGA, J. – PRINN, R. – RAGA, G. – SCHULZ, M. – VAN DORLAND, R. 2007: Changes in Atmospheric Constituents and in Radiative Forcing. In *Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [SOLOMON, S. – QIN, D. – MANNING, M. – CHEN, Z. – MARQUIS, M. – AVERYT, K. B. – TIGNOR M. and MILLER, H.L. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA.
13. FISCHEROVÁ, G. 2007. Stojíme pred prahom nového veku. In *Enviromagazín*. roč. 12, č. 2, s. 12–15. ISSN 1335-1877.

14. IPCC, 2013: Climate Change 2013: The Physical Science Basis. *Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [STOCKER, T. F. – QIN, D. – PLATNER, G.K. – TIGNOR, M. – ALLEN, S. K. – BOSCHUNG, J. – NAUELS, A. – XIA, Y. – BEX, V. and MIDGLEY, P.S. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 1535 pp. [cit. 2017-6-20]. Dostupné na internete: http://www.climatechange2013.org/images/report/WG1AR5_ALL_FINAL.pdf
15. Komisia Európskych spoločenstiev. 2009. *Adaptácia na zmenu klímy: výzva pre európske poľnohospodárstvo a vidiecke oblasti*. [cit. 2017-5-18]. Brusel: Európska komisia. Dostupné na internete: [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sec/com_sec\(2009\)0417_/com_sec\(2009\)0417_sk.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/sec/com_sec(2009)0417_/com_sec(2009)0417_sk.pdf)
16. KOVÁČ, K. – LACKO-BARTOŠOVÁ, M. 2004. The Forms of Agricultural Landscape Management: History, Present and Future. In *Životné prostredie*, roč. 38, č. 3, s. 77–80. ISSN 0044-4863
17. MACÁK, M. – SMATANÁ, J. 2015. *Základy udržateľného poľnohospodárstva*. Nitra: SPU v Nitre. 218 s. ISBN: 978-80-552-1291-3.
18. MINĎAŠ, J. – PÁLENÍK, V. – NEJEDLÍK, P. (eds.) 2011. *Dôsledky klimatickej zmeny a možné adaptačné opatrenia v jednotlivých sektoroch*. Zvolen, Bratislava: EFRA – vedecká agentúra pre lesníctvo a ekológiu. 252 s.
19. MOORE, F. C. – LOBELL, D.B. 2014. Adaptation Potential of European Agriculture in Response to Climate Change. In *Nature Climate Change*, roč. 4, s. 610-614.
20. Pôdny portál. 2017. *Informačný portál o pôde*. Bratislava. [cit. 2017-6-20]. Dostupné na internete: <http://www.podnemapy.sk/default.aspx>
21. SMITH, P. – BUSTAMANTE, M. – AHAMMAD, H. – CLARK, H. – DONG, H. – ELSIDDIG, E. A. H. – HABERL, H. – HARPER, R. – HOUSE, J. – JAFARI, M. – MASERA, O. – MBOW, C. – RAVINDRANATH, N.H. – RICE, C. W. – ROBLEDO ABAD, C. – ROMANOVSKAYA, A. – SPERLING, F. – TUBIELLO, F. 2014: Agriculture, Forestry and Other Land Use (AFOLU). In *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [EDENHOFER, O. – PICHES-MADRUGA, R. – SOKONA, Y. – FARAHANI, E. – KADNER, S. – SEYBOTH, K. – ADLER, A. – BAUM, I. – BRUNNER, S. – EICKEMEIER, P. – KRIEMANN, B. – SAVOLAINEN, J. – SCHLÖMER, S. – VON STECHOW, C. – ZWICKEL T., MINX, J. C. (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA. [cit. 2017-5-22]. Dostupné na internete: https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg3/ipcc_wg3_ar5_chapter11.pdf
22. STRATÉGIA ADAPTÁCIE SR. 2014. *Stratégia adaptácie Slovenskej republiky na nepriaznivé dôsledky zmeny klímy*. Bratislava: MŽP SR. 118 s.
23. TUBIELLO, F.N. – SALVATORE, M. – ROSSI, S. – FERRARA, A. – FITTON, N. – SMITH, P. 2013. The FAOSTAT database of greenhouse gas emissions from agriculture. Environmental Research. In *Letters*, 8, s. 1–11. [cit. 2017-6-14]. Dostupné na internete: <http://dx.doi.org/10.1088/1748-9326/8/1/015009>

24. United Nations Climate Change. 2012. *Doha amendment to the Kyoto Protocol*. [cit. 2017-5-15]. Doha. Dostupné na internete: http://unfccc.int/files/kyoto_protocol/application/pdf/kp_doha_amendment_english.pdf
25. Úradný vestník Európskej únie. 2016a. *Medzinárodné dohody*. [cit. 2017-5-16]. Brusel: Rada Európskej únie. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D0590&from=SK>
26. Úradný vestník Európskej únie. 2016b. *Rozhodnutie Rady (EÚ) 2016/590 z 11. apríla 2016 o podpise Parížskej dohody prijatej na základe Rámcového dohovoru Organizácie Spojených národov o zmene klímy v mene Európskej únie*. [cit. 2017-5-16]. Brusel: Rada Európskej únie. Dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX:32016D0590>
27. WEFGR, 2017. *World Economic Forum Global Risks 2017 Report*. [cit. 2017-5-20]. Dostupné na internete: <http://wef.ch/risks2017>

O autorovi:

Milan Macák

Pôsobí ako docent na Katedre udržateľného poľnohospodárstva a herbológie, Fakulty agrobiológie a potravinových zdrojov Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre. Prednáša a vyučuje predmety z oblasti udržateľného poľnohospodárstva na všetkých troch stupňoch štúdia, vrátane študentov v programe ERASMUS. Vo svojej vedecko-výskumnej práci sa venuje aspektom udržateľnosti agroekosystémov v podmienkach klimatickej zmeny.

UDRŽATEĽNÁ SPOTREBA A JEJ VPLYV NA SVET

Paulína Stachová

Anotácia

Súčasnú spotrebnú zvyklosť sa veľmi líšia od tých spred 50-tich rokov. Je to ovplyvnené viacerými významnými zmenami, rastom ekonomickej prosperity, nesmierne dôležitým technologickým pokrokom, znižovaním vzdialeností (z pohľadu dopravy ľudí, ale aj prepravy tovarov), demografickými zmenami, rozvojom zdravotníctva, školstva a pod. Naším cieľom v nasledujúcom texte bude v kontexte spomínaných zmien skúmať a analyzovať naše spotrebné zvyklosti a poukázať na širšie súvislosti v globálnom meradle. Detailnejšie poukážeme na dopady spotrebných trendov v rôznych oblastiach (napr. potraviny, oblečenie, doprava). Zároveň bude snahou priblížiť ukazovatele, ktoré sa vo svete v tejto súvislosti používajú (napr. ekologická stopa).

Kľúčové slová: zodpovedná spotreba, trvalo udržateľná spotreba, ekologická stopa, vodná stopa

ÚVOD

Dnešný svet nás núti žiť pomerne rýchlo, chceme veľa stihnúť, všade byť, každého poznať, pritom byť vždy módnym a moderným, zdravo sa stravovať, vo voľnom čase chodiť do posilňovne a veľa cestovať... Možnosti, ktoré nám súčasná doba ponúka, sú veľmi lákavé a pokiaľ chceme „držať krok s dobou“, tak sa musíme prispôbiť. To prispôsobovanie má ale veľmi vysokú daň, nad ktorou sa v tej rýchlosti nestíhame zamýšľať, vlastne nám to ani len nenapadne.

Súčasnú spotrebnú zvyklosť u nás na európskom kontinente, ale aj v iných častiach sveta, sa veľmi líšia od tých spred 50-tich rokov. Je to ovplyvnené rastom príjmov, technologickým pokrokom (najmä rozvojom internetu a informačno-komunikačných technológií), zmenšovaním vzdialeností, demografickými zmenami, ale napríklad aj predlžovaním dĺžky života. 21. storočie je okrem iného storočie, v ktorom po prvýkrát žije väčšia časť populácie sveta v mestách ako na vidieku. Našou snahou tu nie je polemizovať, či je to správne alebo nie, ale poukázať na niektoré súvislosti týchto zmien. Rýchly rast populácie, ktorý sa naplno prejavil v 20. storočí a pokračuje aj v tom aktuálnom, naznačuje, že oveľa urgentnejšie ako predtým sa musíme začať zamýšľať nad využívaním a distribúciou zdrojov, ktoré máme k dispozícii, najmä tých neobnoviteľných.

Paradoxom súčasného ekonomického nastavenia je, že v našej osobnej spotrebe rastie podiel globálnych produktov nad lokálnymi. Na jednej strane je to vysvetliteľné zmenšujúcimi sa vzdialenosťami, ktoré však nezohrávajú úlohu len v doručení produktov do nášho nákupného košíka, ale aj v delení produkčného procesu medzi väčší počet hráčov ako kedykoľvek predtým. A tak sa veľakrát o skutočnom pôvode našich produktov (napr. primárnych surovín, bez ktorých by naše produkty jednoducho neboli) nemáme odkiaľ dozvedieť. Globalizácia je neodškriepiteľne charakteristikou dnešnej doby, keď sa dokonca začína javiť ako korektnejšie namiesto „medzinárodný“ používať pojem „globálny“.

Rast spotreby kladie väčšie nároky na využívanie zdrojov, a teda zároveň zrýchľuje ekonomiku, podporuje jej rast, ale aj technologickú inováciu, efektívnosť a v ideálnom prípade prináša nové riešenia environmentálnych problémov. Je však paradoxné, že hoci rast spotreby a zvyšovanie životnej úrovne (veľa ľudí si pod tým predstavuje hromadenie materiálnych statkov, teda kvantitu) pomáha ekonomikám rásť, na druhej strane má na svedomí väčšinu aktuálnych sociálnych, ekonomických a environmentálnych problémov. Súčasný ekonomický rast zvyšuje spotrebu prírodných zdrojov, poškodzuje životné prostredie a pritom nevedie k zlepšeniu kvality života (ani toho materiálneho). Zdá sa, že, ako uvádza Oláh (2014), niekde sa stala principiálna chyba.

V rámci medzinárodného spoločenstva sa ukázala ako veľmi akútna potreba priviesť štáty k transformácii ekonomického systému na udržateľný systém vo všetkých oblastiach, spotrebu nevynímajúc. Táto potreba dostala podobu *Agendy 2030 pre udržateľný rozvoj*, ktorej je venovaná priebežná pozornosť aj v rámci tejto publikácie. Jeden spomedzi 17 cieľov udržateľného rozvoja (SDGs) sa dotýka práve nevyhnutnosti zodpovednej spotreby – cieľ č. 12: „Zabezpečiť trvalo udržateľnú spotrebu a výrobné schémy“. Otázka neudržateľných spotrebných

návykov najmä obyvateľov krajín globálneho Severu tak začína čoraz viac rezonovať nielen v rámci miestnych či lokálnych komunít, ale aj na úrovni národnej či nadnárodnej. Už spomenutý proces globalizácie naznačuje, že problém spotreby je potrebné riešiť na úrovni medzinárodnej, resp. celosvetovej. Je to aj napriek tomu, že je potrebná participácia na všetkých stupňoch reťazca, od úrovne samotného spotrebiteľa a jeho spotrebiteľských zvyklostí, cez komunitnú po lokálnu úroveň. Avšak bez medzinárodnej spolupráce nie je možné problém vyriešiť.

Zajac (2016, s. 14) v publikácii Ciele udržateľného rozvoja uvádza v súvislosti s cieľom č. 12: „Do roku 2050 má počet obyvateľov na Zemi presiahnuť 9,78 miliardy¹. Polovica tohto rastu bude pripadať na Afriku. Rast obyvateľstva, jeho možnosti a požiadavky na spotrebu budú znamenať obrovskú výzvu pre životné prostredie, poľnohospodárstvo a pre sociálne a ekonomické aspekty našej planéty. My, spotrebiteľia, ak chceme udržať aspoň doterajšiu kvalitu nášho životného prostredia, musíme znížiť našu ekologickú stopu a správať sa voči nemu zodpovednejšie. Zodpovedná spotreba a výroba znamená zníženie spotreby zdrojov, znečistenia a degradácie pri výrobných cykloch. Do plnenia tohto cieľa musíme zapojiť rôznych aktérov – obchodníkov, spotrebiteľov, prepravcov, tvorcov politik, vedcov, médiá či rozvojové organizácie.“

Citovaný úryvok pomenúva veľmi dôležité aspekty zodpovednej spotreby, ktoré sú v rámci cieľa č. 12 podrobnejšie rozpracované v 11 čiastkových cieľoch.

Táto medzinárodná agenda poukazuje na dôležité aspekty aktuálne nastavených produkčných a distribučných reťazcov a spotrebných zvyklostí. Nezávisle od tohto medzinárodného úsilia sa začali objavovať rôzne štúdie mapujúce dopady spotreby na životné prostredie a pod. Tieto prístupy zahŕňajú napríklad meranie ekologickej stopy, vodnej stopy či uhlíkovej stopy.² Iné štúdie poukazujú na spotrebu poľnohospodárskych produktov, resp. prírodných zdrojov, ktoré nám zabezpečujú obživu, textilie aj palivá. Rastúci dopyt a na to reagujúca produkcia týchto poľnohospodárskych produktov zanecháva, žiaľ, nezmazateľné stopy na životnom prostredí, ktoré budú mať v dlhodobom horizonte nepriaznivé dopady na život ľudstva. Môžeme uviesť niekoľko príkladov: pestovanie sójových bôbov v Latinskej Amerike si vyžaduje významné odlesňovanie (nehovoriac o genetickej modifikácii práve tejto plodiny, ktorá vyvoláva sama osebe búrlivú spoločenskú diskusiu); pestovanie rajčín v Kalifornii má veľké nároky na vodu; ešte kritickejšie je to s využívaním zdrojov pitnej vody na pestovanie ruží v Keni. Súčasná spotreba má úplne iný charakter ako spotreba pred 50-timi rokmi. Rozdiel je najmä v tom, že dnes je miesto produkcie tovaru viac ako kedykoľvek predtým vzdialené od miesta jeho spotreby. (Pritom produkčný reťazec väčšiny produktov bežnej spotreby prechádza cez niekoľko zapojených krajín.) (Kastner et al., 2011)

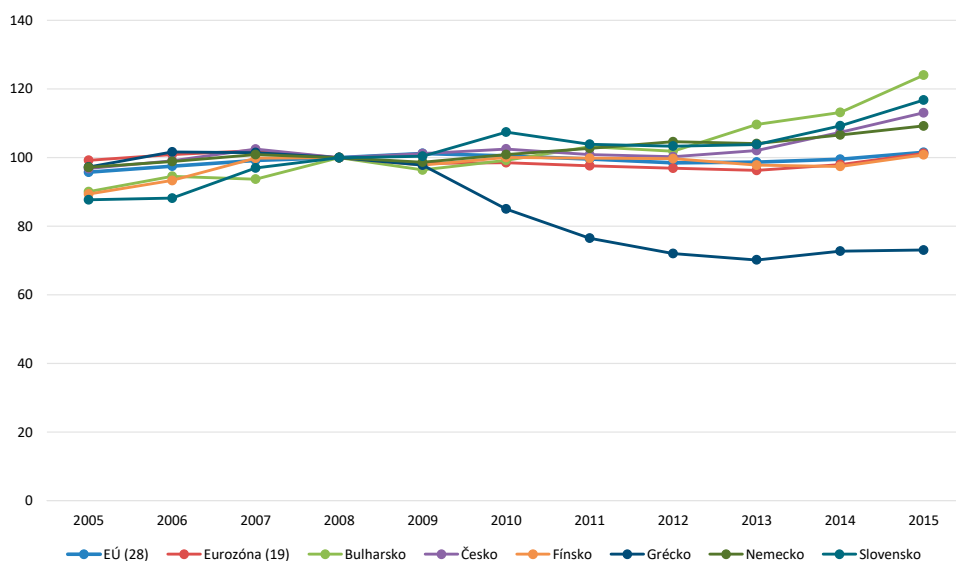
1 Pozri: UN. 2015. *World Population Prospects – Key findings & advance tables*. Dostupné na internete: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf.

2 Pozri napr. štúdie spomínané v Kastner, T. et al., 2011 (Wackernagel and Rees, 1996; Hoekstra and Chapagain, 2008; Hertwich and Peters, 2009).

EKONOMICKÁ SITUÁCIA V ŠTÁTOCH EÚ Z POHLADU RELEVANTNÝCH UKAZOVATEĽOV

V posledných 10 rokoch rástli disponibilné príjmy³ vo väčšine krajín Európskej únie (ďalej aj EÚ). Rýchlejší rast zaznamenali krajiny strednej a východnej Európy. Pokles príjmov v porovnaní s rokom 2008 bol citeľný a stále pretrváva v krajinách, ktoré v dôsledku prepuknutia krízy prestali byť schopné splácať svoje dlhy (tzv. krajiny PIIGS – Portugalsko, Taliansko, Írsko, Grécko a Španielsko). Vo všeobecnosti však dáta ukazujú zvyšovanie disponibilných príjmov celoplošne v EÚ, aj keď v niektorých krajinách tieto príjmy zatiaľ nedosiahli predkrízovú úroveň z roku 2008. Vývoj disponibilných príjmov vo vybraných európskych krajinách je možné vidieť v grafe 1.

Graf 1. Reálny prispôbený disponibilný príjem domácností na obyvateľa v PPS (index = 2008)

Zdroj: Eurostat. Real adjusted gross disposable income of households – per capita in PPS (index = 2008).

V nadväznosti na rast príjmov obyvateľstva má logicky rastovú tendenciu aj spotreba. V rámci EÚ pretrvávajú veľké rozdiely medzi krajinami. Pri porovnaní HDP na obyvateľa a individuálnej spotreby vyjadrenej na obyvateľa je zjavné, že druhé spomínané má väčšiu výpovednú hodnotu z hľadiska porovnávania životnej úrovne a úrovne dosiahnutého blaho-

3 Pozn. Disponibilný príjem je hrubý príjem očistený od daní a odvodov – tzv. čistý príjem.

bytu. Z pohľadu oboch premenných sa dlhodobo na 1. priečke v rámci EÚ drží Luxembursko (z pohľadu spotreby jeho náskok však nie je taký obrovský ako v prípade HDP na obyvateľa). Nad priemerom celej EÚ sa držia štáty západnej Európy. Naopak, pod priemerom sú krajiny strednej Európy spolu s pobaltskými štátmi, najslabšie výsledky dosahujú Rumunsko (v roku 2016 len 59% priemeru EÚ z pohľadu HDP na obyvateľa a 63% z pohľadu spotreby) a Bulharsko (v roku 2016 len 46% priemeru EÚ z pohľadu HDP na obyvateľa a 53% z pohľadu spotreby). Vývoj od roku 2013 je pre vybrané štáty EÚ v tabuľke 1.

Tabuľka 1. Indexy HDP, resp. aktuálnej individuálnej spotreby na obyvateľa (EÚ28 = 100)

	HDP				Aktuálna individuálna spotreba			
	2013	2014	2015	2016	2013	2014	2015	2016
Luxembursko	262	270	269	267	142	141	137	132
Dánsko	128	127	127	125	116	115	115	114
Nemecko	124	125	124	123	123	124	122	122
Eurozóna (19)	107	107	106	106	106	106	105	105
Česko	84	86	87	88	76	78	78	78
Slovensko	77	77	77	77	75	76	77	77
Grécko	72	70	68	67	80	79	77	77
Bulharsko	46	46	47	48	49	51	53	53

Zdroj: Eurostat. GDP per capita, consumption per capita and price level indices.

Celosvetový rast spotreby zvyšuje nároky na využívanie zdrojov. Podľa Európskej environmentálnej agentúry (2016) práve spotreba v EÚ je hlavnou hnacou silou celosvetového využitia zdrojov – a súvisiacich environmentálnych vplyvov. Masový charakter spotreby nútiaci nakupovať stále lepšie a novšie produkty prispieva k nadprodukcii, ktorú podporuje aj snaha o ekonomický rast a rast blahobytu. Výdavky na spotrebu v EÚ-27⁴ sa v období rokov 1990 až 2010 zvýšili o 33%. V krajinách západného Balkánu a Turecka sa v rovnakom období zaznamenal prudší nárast – o 120%, resp. 63%. Domácnosti minuli dva- až šesťkrát viac ako verejný sektor. Negatívne environmentálne účinky tovaru spotrebovaného v Európe sú celosvetové – ťažba surovín, výroba, spracovanie a preprava majú vplyv na ostatné regióny.⁵ Dosiahnutie významného zníženia týchto účinkov si vyžaduje zmenu návykov súkromnej i verejnej spotreby, ktoré by doplnili prínosy zdokonalených technológií a výrobných postupov.

Rast spotreby vedie k rozvoju svetového obchodu, čo má ďalekosiahle environmentálne dopady. Európska únia je spolu s Čínou a USA najväčším globálnym hráčom v rámci medziná-

4 EÚ-27 je Európska únia bez Chorvátska, ktoré pristúpilo do Únie až v roku 2013.

5 Pozri napr. Piatrik, M. a kol. (2016) *Posun k proenvironmentálnej orientovaným aktivitám v oblasti spotreby*. Manažérstvo životného prostredia. Zborník. s. 145.

rodného obchodu od roku 2004, keď Čína predbehla Japonsko. V roku 2016 bol objem medzinárodného obchodu pre všetky tri veľmoci takmer identický (EÚ – 3 455 mld. EUR). V roku 2016 bol podiel exportu na importe pomerne vysoký v prospech Ruska, Brazílie a Číny. V absolútnych číslach mali najväčší obchodný prebytok od roku 2006 Rusko a Čína. V roku 2016 mali najväčší deficit obchodnej bilancie USA (Eurostat, 2017a).

VYBRANÉ ŠPECIFIKÁ NAŠICH SPOTREBNÝCH ZVYKLOSTÍ

Stravovacie návyky

Naše stravovacie návyky a pitný režim vyvíjajú veľký tlak na životné prostredie. Spôsobujeme ho priamo cestovaním do obchodov, skladovaním, varením a produkováním odpadu a nepriamo – čo je ešte dôležitejšie – pri výrobe, spracovaní a preprave potravín.

Stravovanie neoddeliteľne patrí do nášho života od jeho začiatku až po koniec. S potravinami sa skrátka stretávame dennodenne a odhaduje sa, že asi desatinu života prežijeme s lyžičkou alebo vidličkou v ruke. To sú spolu približne tri dni v každom mesiaci.⁶ Často sa na jedlo pozeráme s ohľadom na vlastné zdravie, keď vedome či podvedome volíme potraviny s prívlastkom „bio“, resp. so zárukou ekologickej produkcie. Keď sa pozrieme na pôvod potravín, ktoré spotrebúvame, zistíme, že zďaleka to nie sú len lokálne slovenské produkty. Produkcia potravín má jednoznačne medzinárodný, či priam globálny charakter s ďalekosiahlymi dopadmi. Veľmi dôležitá je environmentálna stránka (t. j. ako a kde sa pestujú a ďalej spracovávajú primárne plodiny použité ako ingrediencie v našich potravinách, diskutuje sa o otázke napr. pestovania palmy olejnej, o už naznačenej problematike spotreby vody⁷ pri pestovaní a následnom spracovaní poľnohospodárskych plodín); etická (t. j. v akých podmienkach pracujú a akú odmenu dostávajú prvovýrobcovia, napr. pestovatelia kávy, kakaa, spomínanej palmy olejnej a pod. – zmenu prináša medzinárodná iniciatíva Fair Trade) a ekonomická stránka produkcie potravín (koľko stojí celá produkcia a ktoré články produkčného a distribučného reťazca získavajú najväčšie podiely z predaja).

Veľkým problémom je aj plytvanie jedlom, ktoré končí ako odpad. Ročne sa na celom svete stratí⁸ a vyhodí⁹ približne tretina vyprodukovaného jedla (45 % všetkého vyprodukovaného ovocia a zeleniny, 35 % rýb a morských plodov, 30 % obilnín, 20 % mliečnych výrobkov a 20 % mäsa). To predstavuje približne 1,3 mld. ton ročne. Mrhať jedlom znamená mrhať zdrojmi, ktoré sú potrebné na jeho výrobu vodou, pôdou, prácou alebo energiou, pričom ich spotreba

6 Pozri: ŽIVICA. *Myslíme globálne, jedzme lokálne*. [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.zivica.sk/sk/clanky/myslime-globalne-jedzme-lokalne>.

7 Viac o tom pri vysvetlení pojmu „vodná stopa“ ďalej v texte.

8 Stratí sa jedlo (z angl. food loss), ktoré sa znehodnotí skôr ako sa dostane na finálny stupeň svojej produkcie, resp. k maloobchodníkovi – napr. z dôvodu nesprávneho zberu úrody, zlého skladovania, balenia a pod.

9 Vyhodí sa jedlo (z angl. food waste), ktoré vyhodia maloobchodníci, resp. domácnosti zväčša kvôli uplynutiu dátumu minimálnej spotreby, resp. nákupu väčšieho objemu potravín ako vie domácnosť využiť.

prispieva ku klimatickým zmenám. Vyhodené jedlo sa 8 percentami podieľa na produkcii emisií skleníkových plynov, za ktoré môžu ľudia. Za každý kilogram jedla sa do atmosféry vypustí 4,5 kg oxidu uhličitého (FAO, 2018).

Situácia v rámci Európskej únie je veľmi vážna, keď sa ročne vyhodí až 88 mil. ton jedla, čo predstavuje 173 kg na osobu. Európsky parlament uvádza, že potraviny aj suroviny potrebné na ich výrobu sa strácajú alebo vyhadzujú v celom ich dodávateľskom reťazci. Plytvá sa už na farmách, v továrňach, obchodoch, reštauráciách, ale aj v domácnostiach, pretože koneční spotrebitelia vyhadzujú najviac jedla – až 53%. Problém je o to vážnejší, že zároveň s týmto plytvaním žije na svete takmer 1 mld. ľudí, ktorí trpia podvýživou. Netýka sa to pritom len krajín globálneho Juhu. V roku 2014 si až 55 miliónov ľudí v EÚ (čo je 9,6% populácie) nemohlo každý druhý deň dovoliť poriadne jedlo (Európsky parlament, 2017).

Krajiny sa preto v Agende 2030 zaviazali znížiť vyhadzovanie jedla na úrovni spotrebiteľov a obchodníkov na polovicu.

V rámci udržateľnej spotreby jedla sa vždy zdôrazňuje aj preferencia lokálnych potravín. V tejto súvislosti Ministerstvo pôdohospodárstva a rozvoja vidieka (MPSR) SR začalo v roku 2017 intenzívne podporovať lokálnych farmárov. Prostredníctvom projektu s obchodnými reťazcami dostáva značky malých farmárov na pulty reťazcov v regióne, kde pôsobia. Dôležitosť lokálnej produkcie zdôrazňuje aj vytvorením Národného potravinového katalógu, unikátneho elektronického nástroja verejného obstarávania.¹⁰

Oblečenie

V módnom priemysle začína čoraz viac rezonovať trend tzv. pomalej módy (z angl. slow fashion). Na rozdiel od tzv. rýchlej módy (z angl. fast fashion) vytvára priestor na udržateľnú módu a ekodizajn. Väčšina oblečenia v našich šatníkoch má pôvod v Ázii bez ohľadu na to, či ide o známe značky, alebo tovar „à la Miletička¹¹“. Výroba sa premiestňuje do týchto krajín najmä kvôli nízkym nákladom na ľudskú prácu, ako aj kvôli nedostatočnej environmentálnej ochrane. Tieto krajiny sú tiež vo veľkej miere sebestačné v pestovaní bavlny, pričom ani tu, žiaľ, nemožno hovoriť o dodržiavaní environmentálnych ekologických pravidiel. Práve vďaka tomu sa na naše pulty napriek precestovaniu veľkých diaľok dostáva oblečenie za relatívne nízke ceny, ktoré sú vo fáze výpredajov až neprimerane nízke. Z finálnej ceny, ktorú zaplatíme v obchode, pritom výrobca dostáva len nepatrnú časť, väčšia časť putuje do firmy, ktorá produktom dáva značku. Prívlastok „rýchla móda“ je veľmi výstižný, keď si uvedomíme, že každé 2 až 3 týždne sa tovar v obchodoch obmieňa. Trend, ktorý núti k nadmernej, aj keď absolútne nepotrebnéj spotrebe. V nedávnej minulosti sa tovar v obchodoch obmieňal len podľa ročného obdobia a stačilo to. Výsledkom súčasnej nadmernej spotreby sú naše preplnené skrine, ktoré vymieňame za väčšie, ale aj do nich máme po nejakom čase problém všetko vmestiť. Skoro

10 Viac, ako aj aktuálne informácie na stránke MPSR SR: <http://www.mpsr.sk/index.php?navID=1&slID=40&navID2=1>.

11 Pozn. Miletička je najväčšie trhovisko v Bratislave, ktoré má názov podľa Miletičovej ulice, na ktorej sídli. Na tomto trhovisku majú veľké zastúpenie stánky s textilom a obuvou z Číny, Vietnamu a pod.

každý máme v skrini „komín“ tričiek napriek tomu, že stále dokola nosíme 3 – 4. Podobne je to aj s inými kusmi v našom šatníku.

Medzinárodné iniciatívy ako Fashion Revolution čoraz viac poukazujú na neudržateľnosť systému fast fashion. Hnutie Fashion Revolution vzniklo v roku 2013 ako reakcia na pád budovy Rhana Plaza v Bangladéši v apríli toho roku, pri ktorom zahynulo 1 130 ľudí a viac než 2 500 bolo zranených. Továreň na oblečenie s dvomi nelegálnymi poschodiami deň predtým evakovali kvôli narušenej statike. V deň tragédie boli robotníci pod hrozbou straty mesačnej výplaty nútení vrátiť sa do práce. Tento deň sa označuje ako jeden z najtragickejších dní v dejinách módného priemyslu. Hnutie Fashion Revolution bolo založené v Londýne a jeho misiou je bojovať za zodpovedný, uvedomelý a udržateľný módnny priemysel.¹²

Tragédia z Rhana Plaza otriasla celým svetom a začala vnášať viac svetla do fungovania odevného priemyslu a pôsobenia hlavných svetových producentov v tomto odvetví. Viacero štúdií ukázalo, že situácia v odevných továrňach pôsobiacich najmä v ázijských krajinách je alarmujúca. Problém sa snažia riešiť najmä neziskové organizácie (ďalej aj NGO – z ang. non-governmental organisation). Nórska NGO Framtiden napríklad v roku 2017 poukázala na nepomer medzi bohatstvom majiteľa spoločnosti ZARA (majetok jedného z najbohatších Európanov Amancia Ortegu, zakladateľa ZARY, dosiahol v roku 2016 hodnotu 71,3 mld. USD) a zárobkom šičiek v jeho ázijskej továrni (0,4 USD za hodinu práce) (Framtiden, 2017).

Spotrebiteľia v tomto reťazci tiež nie sú bez viny a zmena spotrebiteľského správania pri nákupe odevov nie je jednoduchá. Riaditeľ Slovenského centra pre komunikáciu a rozvoj¹³ Peter Ivanič vysvetľuje, že „ochota uznať, že ako spotrebiteľia, ktorí tlačíme na ceny, nesieme časť zodpovednosti za kvalitu pracovných podmienok a výšku ohodnotenia pracovníkov, povedzme v Indonézii, je veľmi nízka“ (Harkotová, 2014).

Elektronika a spotreba energie

Kupujeme stále viac elektrických a elektronických výrobkov (ako sú televízory, osobné počítače, laptopy, mobilné telefóny a kuchynské spotrebiče), a aj ich vymieňame čoraz častejšie ako predtým. Tlak na neustály rast ekonomík prispieva k nadprodukcii, ktorá produkuje nekvalitné produkty so znižujúcou sa dobou životnosti. Je to akýsi paradox dnešnej doby, že politické elity nechali globalizáciu so všetkými jej dôsledkami dorásť až do takýchto rozmerov a teraz sa regionálne snažia prijímať legislatívu smerujúcu k udržateľnému využívaniu zdrojov, zodpovednej spotrebe, eliminácii odpadu a druhotnému spracovaniu surovín.

12 Pre viac informácií pozri: <http://fashionrevolution.org/>.

13 Slovenské centrum pre komunikáciu a rozvoj (SCKR) vedie viacero projektov v oblasti globálneho vzdelávania a globálnych tém, ktoré prostredníctvom osvetových aktivít sprostredkúva širšej verejnosti. V oblasti fungovania odevného priemyslu vedie už niekoľko rokov projekt zameraný na dôstojnú prácu „Fit for Fair“ (viac info na: <http://www.sccd-sk.org/sk/fit-fair/o-projekte>). Okrem toho majú rozbehnutý aj projekt s názvom „Zmeň svoje topánky“ poukazujúci na pracovné podmienky v obuvníckom priemysle (viac info na: <http://www.sccd-sk.org/sk/zmen-svoje-topanky/o-projekte>).

Tiež sa ukazuje, že spotreba elektrickej energie v domácnostiach rastie. Naše domy sú síce na jednej strane čím viac energeticky efektívnejšie, ale domy pre menšie rodiny sú väčšie ako v minulosti (napriek efektívnosti tak vykurovacie náklady klesajú len nepatrne). Obnoviteľné zdroje energie, ktoré domy začínajú vo väčšej miere využívať, ešte nemajú za sebou dostatočne dlhé obdobie, aby sa dala relevantne zhodnotiť návratnosť investícií do nich (vrátane ich výroby. Napr. sa ukazuje, že výroba solárnych panelov nie je úplne ekologická, preto je trochu diskutabilná environmentálna návratnosť ich využitia¹⁴).

Tvorba odpadu

Naše ekonomiky sú ešte stále nastavené vo veľkej miere lineárne, t. j. suroviny sú použité na výrobu produktov, ktoré, keď ich spotrebujeme, končia ako odpad. Alternatívou k tomu je cirkulárne alebo obehové hospodárstvo, ktoré dáva priestor opätovnému využívaniu, opravám, ako aj druhotnému spracovaniu, čiže recyklácii (pozri obrázok 1).

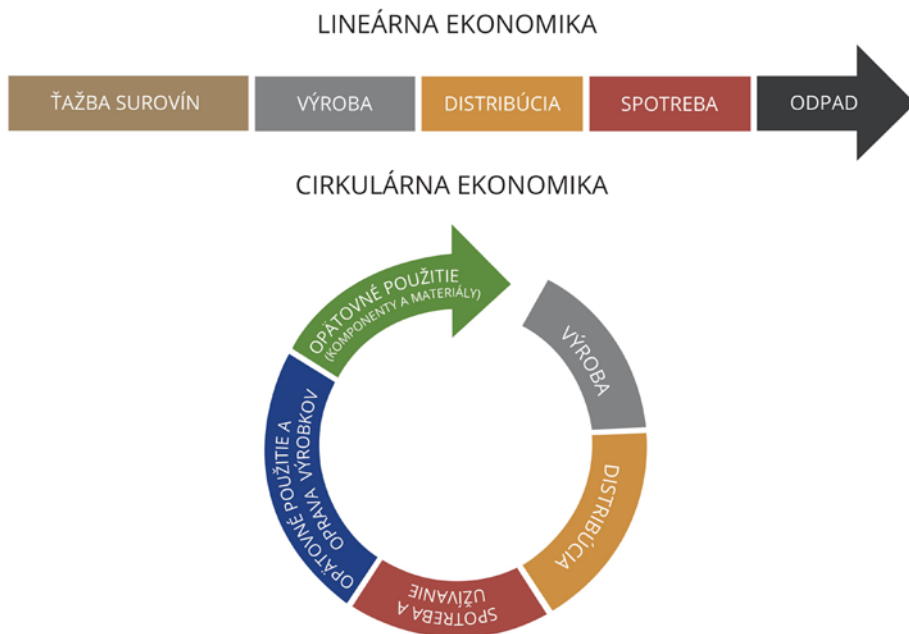
Aktuálne štatistiky ukazujú obrovskú tvorbu odpadu v rámci EÚ, keď v priemere každý občan únie v roku 2015 vyprodukoval približne 477 kg domového odpadu. Produkciu odpadu sa síce podarilo oproti roku 2002 znížiť (v tom roku produkcia odpadu dosiahla svoj vrchol – 527 kg na osobu), ale v rámci EÚ existujú medzi členskými krajinami výrazné rozdiely. V tomto ohľade majú krajiny východnej a strednej Európy prevahu nad Európou západnou. Najvyššiu produkciu odpadu malo Dánsko (789 kg na osobu), Cyprus, Nemecko, Luxembursko a Malta (v spomínaných krajinách produkcia odpadu na jedného obyvateľa presiahla 600 kg). Menej ako 300 kg ročne vyprodukovali obyvatelia Rumunska a Poľska nasledovaní obyvateľmi Českej republiky a Slovenskej republiky (v oboch bola produkcia niečo nad 300 kg na osobu) (Eurostat, 2017b).

Rozdiely sú aj v nakladaní s odpadmi. Celkovo 29 % odpadu sa recykluje, ďalších 28 % je na skládkach, 26 % sa spáli a 17 % je kompostovaných. Za posledných 20 rokov sa podiel odpadu, ktorý sa kompostuje alebo recykluje v rámci EÚ zniekoľkonásobil (v roku 1995 to bolo 17 %, v roku 2015 sa dosiahla úroveň 46 %). V tejto oblasti spracovania odpadu dosahuje najlepšie výsledky Nemecko (68 % odpadu recykluje alebo skompostuje), Rakúsko a Slovinsko (58 %), Belgicko (55 %) a Holandsko (52 %). Naopak Slovenská republika veľmi zaostáva, keď jej patrí v rámci EÚ predposledná priečka (Eurostat, 2017b).

V tomto nastavení našťastie dostáva rozvoj cirkulárnej ekonomiky zelenú, keď postupne získava podporu aj na legislatívnej úrovni. Na Slovensku zabezpečuje osvetu v tomto smere už niekoľko neziskových organizácií. Problematike odpadového hospodárstva sa najviac venuje Inštitút cirkulárnej ekonomiky – INCIEN (viac v Zaujímavých zdrojoch na konci kapitoly).

14 Pozri napr. NUNEZ, Ch. „How green are those solar panels, really?“ [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <https://news.nationalgeographic.com/news/energy/2014/11/141111-solar-panel-manufacturing-sustainability-ranking/>.

Obrázok 1. Model lineárnej a cirkulárnej ekonomiky

Zdroj: Inštitút cirkulárnej ekonomiky (n. d.)

Doprava¹⁵

Globalizácia so sebou prináša zmenšovanie vzdialeností, keď zrýchľujúca sa preprava uľahčuje presun tovarov či osôb aj na väčšie vzdialenosti. Stále častejšie cestujeme autom alebo letecky, čo má za následok zvyšovanie spotreby energie a nárast emisií skleníkových plynov. K znečisťovaniu ovzdušia najviac prispieva nárast cestnej dopravy, ktorá spôsobuje aj problémy s hlukom v mestách. Súčasný trend uprednostňovania bývania v mestských oblastiach s nízkou hustotou má za následok živelný rast miest, čo naopak vedie k zvyšovaniu spotreby energie, zdrojov, dopravy a využívania pôdy.

Vďaka zásadným zmenám v nových technológiách a inováciách aj na globálnom trhu prechádza automobilový priemysel veľkou transformáciou. Inovácie týkajúce sa autonómnych technológií, zdieľania automobilov, znižovania emisií CO₂ a podporných elektrických motorových vozidiel budú mať na automobilový priemysel výrazný vplyv. V poslednom desaťročí sa krajiny V4 stali centrom výroby automobilov v Európe. Vo všetkých krajinách V4 má priemysel

¹⁵ Slovenské centrum pre komunikáciu a rozvoj je spoluautorom „Prípadovej štúdie o používaní nerastných surovín vrátane konfliktných minerálov v automobilovom priemysle“, ktorá je dostupná na ich stránke: <http://www.sccd-sk.org/sk/stop-mad-mining/news/pripadova-studia-o-pouzivani-nerastnych-surovin-vratane-konfliktnych-mineralov>.

tradične silnú úlohu a pozíciu. Výstupy automobilového priemyslu sú rozhodujúce pre ekonomickú situáciu danej oblasti a predstavujú dôležitý podiel jej exportu. Preto trendy v automobilovom priemysle budú mať významný socioekonomický dopad (SCCD, 2017).

V rámci automobilovej produkcie si treba uvedomiť, že úplný životný cyklus automobilu zahŕňa všetko – od ťažby suroviny až po zneškodnenie automobilu. Automobil má v rôznych fázach svojho životného cyklu významné dopady na životné prostredie. Okrem množstva environmentálnych má však aj početné sociálne vplyvy, vrátane napr. znečistenia hlukom, bezpečnostných problémov, rôznych zdravotných rizík či vplyvu na život v meste alebo na verejné priestory (SCCD, 2017).

V rámci EÚ sleduje dopady rôznych sfér ekonomiky na životné prostredie Európska environmentálna agentúra (EEA). (EEA, 2016)

DÔLEŽITÉ POJMY

Ekologická stopa

Ekologická stopa je metóda merajúca vplyv ľudských aktivít na planétu Zem. Tento vplyv vyjadruje prostredníctvom plochy zemského povrchu, na ktorú si nárokuje svojimi každodennými aktivitami a konzumným životným štýlom. Zároveň zisťuje, či sú naše nároky férové voči ostatným obyvateľom Zeme a v súlade s jej biologickou kapacitou.

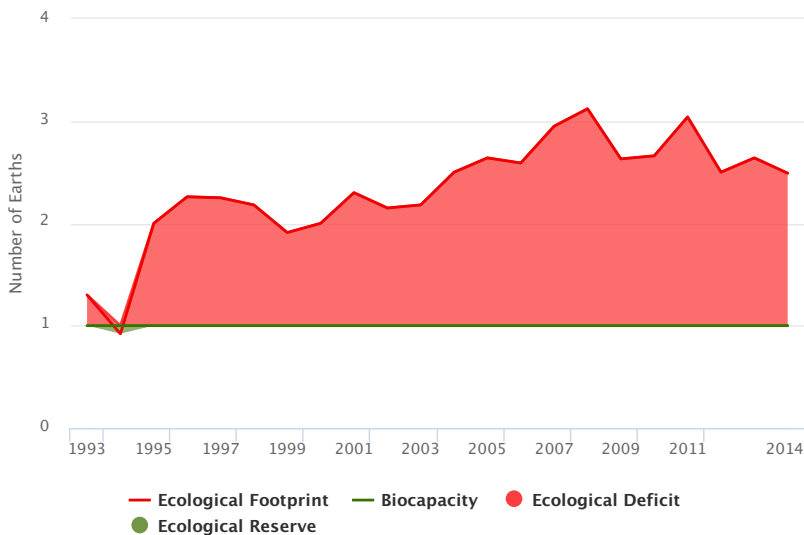
Ekologickú stopu možno vypočítať pre jednotlivca, organizáciu, mesto alebo štát. Predstavuje celkové množstvo územia potrebného na zabezpečenie všetkého, čo spotrebujeme (energia, voda, potraviny, oblečenie, materiály) a na zneškodnenie odpadu, ktorý pritom vytvárame. Čím väčšia stopa, tým väčší vplyv na prírodu. Vďaka medzinárodnému obchodu naša stopa často pozostáva z územia roztrúseného po celom svete (Ekologická stopa, 2010).

Na internete je dostupná „kalkulačka ekologickej stopy“ v slovenskom aj anglickom jazyku. Práve anglická verzia z dielne Global Footprint Network je pravidelne aktualizovaná (viac informácií v Zaujímavých zdrojoch).

Slovensko patrí medzi krajiny s ekologickou stopou vyššou ako svetový priemer. Posledné dostupné dáta sú za rok 2013. Najnižšiu hodnotu dosiahla Eritrea (život v tejto krajine má náročnosť v objeme 0,3 planéty), nasledovali ďalšie chudobné, málo rozvinuté krajiny: Haiti, Burundi, Pakistan a Bangladéš. Svetový priemer za rok 2013 bol na úrovni 1,68. Najvyššiu ekologickú stopu zanecháva Luxembursko (7,68), nasledované Katarom, Austráliou, Trinidadom a Tobagom či Kanadou. Hodnota pre Slovensko bola 2,61 a v rámci krajín V4 dosahovala vyššiu hodnotu len Česká republika (3,1).

Vývoj hodnoty ekologickej stopy pre SR je znázornený v grafe 2.

Graf 2. Ekologická stopa SR za obdobie 1993 – 2013

Global Footprint Network, 2017 National Footprint Accounts

Zdroj: GLOBAL FOOTPRINT NETWORK (2017)

Vodná stopa (spracované podľa: Nadácia Pontis, 2013)

Pod vodnou stopou výroby sa myslí celkové množstvo sladkej vody, ktoré je potrebné pri jeho výrobe a používaní alebo konzumácii. Výslednú hodnotu vodnej stopy tvorí súčet celkovej priamej a nepriamej spotreby vody za celý životný cyklus. Nepriama spotreba vody hovorí o tom, koľko skrytej alebo „virtuálnej“ vody je potrebnej pri výrobe konkrétneho produktu alebo realizácii konkrétnej služby. Voda skrytá vo výrobkoch, ktoré využívame alebo konzumujeme, tvorí najväčší podiel našej celkovej spotreby vody.

Vodné stopy všetkých produktov a služieb, ktoré spotrebujeme a využijeme, predstavujú našu osobnú vodnú stopu. Výskum vedcov z Univerzity v Twente v Holandsku vyčíslil hodnotu celosvetového priemeru vodnej stopy na spotrebiteľa na 3 800 l/deň.

Príklady vodnej stopy vybraných produktov:

Mäso patrí medzi potraviny s najväčšou vodnou stopou a to najmä hovädzie. Na výrobu 1 kg hovädzieho mäsa je potrebných viac ako 15-tisíc litrov vody. Voda, ktorú priamo vypije dobytok, tvorí len malú časť. Najviac vody sa spotrebuje pri pestovaní plodín, zvyčajne sóje alebo kukurice, ktorými sa hovädzí dobytok kŕmi.

Šálka **kávy** má spomedzi nápojov veľmi vysokú vodnú stopu – až 132 litrov vody.

Džínsy majú tiež pomerne vysokú vodnú stopu – 9 982 litrov vody, čo zodpovedá približne 9 hodinám polievania záhrady. Voda je potrebná pri pestovaní bavlny, šití, bielení džínsov a, samozrejme, na ich opakované pranie.

Uhlíková stopa (Spracované podľa: www.ekologika.sk)

Pod uhlíkovou stopou rozumieme objem emisií takých plynov, ktoré majú dopad na podnebie Zeme, pričom tieto emisie sú spôsobené človekom. Definícia uhlíkovej stopy nie je ujednotená, jednak kvôli definícii skleníkových plynov, ale aj aktivít človeka, ktoré sa v jej výpočte berú do úvahy. Za skleníkové plyny v užšom zmysle môžeme považovať len oxid uhličitý, alebo v širšom zmysle aj iné uhlík obsahujúce plyny ako napríklad metán, či dokonca plyny so skleníkovým efektom bez obsahu uhlíka, ako napríklad oxid dusný. Pri aktivitách človeka sa niekedy prihliada len na priame aktivity, ako napríklad používanie motorových prostriedkov alebo spotrebu elektrickej energie. Pri širšom pohľade však môžeme brať do úvahy aj emisie, ktoré vznikli počas celého životného cyklu výrobkov a služieb, ktoré spotrebúvame, od získania surovín na ich výrobu, až po spracovanie odpadu z nich. V oboch prípadoch je širší pohľad ťažšie kvantifikovateľný, pretože nie je jednoduché určiť hranice takejto analýzy. Úplná jednota nie je ani v nastavení merných jednotiek uhlíkovej stopy, ktorá je niekedy vyjadrovaná ako hmotnosť uhlíka, CO₂, ekvivalent hmotnosti CO₂ pre všetky skleníkové plyny, či ako efekt ľudských aktivít vyjadrený v hektároch porastených zeleňou, ktoré by takúto produkciu skleníkových plynov vedeli eliminovať.

Kalkulačka na výpočet uhlíkovej stopy: <https://www.carbonfootprint.com/calculator1.html>

ZHRNUTIE

Ekonomický rast a rast blahobytu sa odzrkadľujú vo výrazných tempách rastu spotreby. Tento vývoj nevyhnutne kladie väčšie nároky na využívanie zdrojov, pričom napriek technologickému pokroku a inováciám nie vždy prispieva aj k riešeniu environmentálnych problémov, v istej miere práve naopak k ich prehľbovaniu. Medzinárodná komunita reflektuje tieto výzvy prehľbujúcej sa globalizácie napríklad prostredníctvom Agendy 2030 zaväzujúcej signatárske štáty k prijímaniu potrebných opatrení na predchádzanie a eliminovanie environmentálnych, sociálnych, ale aj ekonomických problémov. Európa žiaľ v celom systéme hrá veľmi dôležitú úlohu, keďže práve spotreba v EÚ je hlavnou hnacou silou celosvetového využívania zdrojov – a súvisiacich environmentálnych vplyvov (ťažba surovín, výroba, spracovanie a preprava produktov pre európsky trh majú významný vplyv na ostatné regióny).

Otázky týkajúce sa spotreby majú širokospektrálny a celospoločenský charakter, ale zároveň sa veľmi konkrétnym spôsobom týkajú každého jedného z nás. Je preto dôležité venovať pozornosť ekologickej stope (resp. čiastkovým metrikám: vodnej stope a uhlíkovej stope), ktorú náš konzumný spôsob života zanecháva na planéte Zem. Následne je potrebné hľadať alternatívy k aktuálnemu nastaveniu našich spotrebných zvyklostí, ktoré možno vidieť v podobe cirkulárnej, či zdieľanej ekonomiky, preferovania spotreby lokálnej produkcie, či napr. trendov tzv. pomalej módy (angl. „slow fashion“).

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Zadanie pre študentov k aktivite 1: „Aké sú naše spotrebné zvyklosti?“

Cieľ: uvedomiť si pôvod výrobkov našej každodennej spotreby, ako aj úlohy nadnárodných spoločností v organizácii medzinárodných hospodárskych vzťahov na globálnej úrovni.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Úloha na doma: Táto aktivita si vyžaduje prípravu študentov doma. Študenti by mali nejaký čas pred hodinou (ideálne aspoň 2 týždne, minimálne týždeň vopred) dostať zadanie, ktoré im dáva za úlohu počas jedného týždňa sledovať pôvod produktov, ktoré spotrebávajú. Výsledky by si mali značiť do tabuľky (a následne ich môžu zakresliť do slepej mapy sveta).

Úloha č. 1: **Čo jeme?**

- Zaznačte si počas 1 týždňa pôvod všetkých potravín, ktoré ste v danom období spotrebovali/nakúpili (v minimálnom počte 20). (Samozrejme, nemusíte analyzovať, aký pôvod majú jednotlivé suroviny v obede, ktorý servírujú v školskej jedálni).
- Na zaznačovanie môžete použiť napr. excelovskú tabuľku.

Úloha č. 2: **Čo si obliekame?**

- Vyberte 15 kusov svojho oblečenia a obuvi a zaznačte krajinu ich pôvodu.

Úloha č. 3: **Odkiaľ pochádzajú naše mobily a počítače a softvér, ktorý využívajú?**

- Zistite, kde bol vyrobený váš počítač a mobil. Kde sídlia firmy, ktoré tieto produkty vyrobili? Informáciu zaznačte do tabuľky a zakreslite do mapy.
- Vyberte 5 aplikácii alebo softvérov, ktoré často používate. Zistite, kde bol daný softvér vyvinutý.

Úloha č. 4: **Ako sa zabávame?**

- Počas jedného týždňa si zaznamenávajte informáciu o pôvode filmov, seriálov, tv-programov, videí a počítačových hier, ktoré ste v danom týždni sledovali.

Aktivita 1: „Aké sú naše spotrebné zvyklosti?“

Cieľ: uvedomiť si vzorce vlastnej spotreby, ako aj kontext produkcie nami spotrebúvaných statkov v globálnom meradle

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: počítač + projektor, aby ste mohli využiť PPT-prezentáciu/alebo papiere s vytlačenými otázkami na diskusiu v skupinkách
Táto aktivita využíva zadanie, ktoré si študenti mali pripraviť doma (popísané vyššie).

Čas: 60 minút a viac (viete využiť celú vyučovaciu hodinu na vysokej škole v dĺžke 80 – 90 minút)

Postup:

Študentov rozdelíme do trojíc/štvoric (podľa celkového počtu študentov). Následne ich požiadame, aby si navzájom porovnali svoje zistenia zo zadania. Časovo treba na túto časť počítať so 7 – 10 minútami. K úvodnej diskusii im môžu pomôcť nasledovné otázky:

- *Máme rovnaké spotrebné zvyklosti? V čom sú medzi nami rozdiely?*
- *Prevažne spotrebúvame slovenské alebo zahraničné produkty?*
- *Zaujímame sa o pôvod produktov, ktoré spotrebúvame? (Zaujímali nás pôvod produktov aj pred zadanou úlohou?)*
- *Aké značky sú súčasťou našej spotreby?*

Následne sa pedagóg môže každej skupiny opýtať na zistenia. Jednotlivých skupín sa môže pýtať na konkrétne otázky, ako napr.: *Čo vás najviac prekvapilo v rámci diskusie?; Sú medzi vami rozdiely v rámci spotreby potravín? Ak áno, v čom?; Kde sa vyrába oblečenie, ktoré v rámci skupiny nosíte?; Nosíte oblečenie identických značiek? (pozn. študenti väčšinou nosia oblečenie rovnakých značiek, ak sa ukáže že nie, je zaujímavé, že odevy sa produkujú v tých istých, prevažne ázijských krajinách); Vyrábajú sa niektoré z vašich mobilných telefónov, počítačov a iných softvérov v Európe? (napr. Skype má tvorcov z Estónska, pričom sídlo má firma v Luxembursku; navigácie Sygic majú pôvod na Slovensku); V rámci toho, ako sa zabávate, vás niečo prekvapilo?; Prečo má slovenská tvorba minimálny podiel na zdrojoch vašej zábavy?*

Opätovne študentov požiadame, aby diskutovali v skupinkách. Táto diskusia má podtitul: **„Je nám bližšie myslieť LOKÁLNE alebo myslieť GLOBÁLNE?“** a treba na ňu nechať asi 10 minút času.

Podkladom do diskusie môže byť nasledujúci set otázok:

- *Aké sú výhody nadnárodných spoločností a ich značiek pre nás spotrebiteľov?*
- *Aké sú výhody pre krajinu, v ktorej pôsobia?*
- *Má ich pôsobenie nejaké nevýhody?*
- *Viete si predstaviť deň/týždeň/mesiac bez toho, aby ste si kúpili produkt niektorej nadnárodnej spoločnosti? Ako by sa takýto deň/týždeň/mesiac odlišoval od vašich bežných dní/týždňov/mesiaca?*
- *Vieme nájsť k spotrebúvaným produktom slovenské alternatívy? Boli by sme ochotní začať kupovať slovenské produkty? Prečo áno, prečo nie?*

Po krátkom zhrnutí môžeme skupiny pospájať (t. j. v jednej novej skupine bude 6 – 8 študentov). Teraz je úlohou študentov porozmýšľať o pôvode surovín a prvovýrobcov predmetov ich každodennej spotreby. Pri uvažovaní im môžu pomôcť nasledujúce otázky:

- *Odkiaľ pochádzajú suroviny potrebné na výrobu predmetov, ktoré dennodenne spotrebúvame?*

- *Kto vyrobil tieto predmety? Z akých krajín pochádza prvovýroba nevyhnutná na ďalšie spracovanie?*
- *Prináša ťažba a výroba produktov vyšší životný štandard obyvateľom týchto krajín?*

Zhrnúť túto časť diskusie môžeme pozretím si krátkeho videa k téme. Je možné použiť napr. trailer k filmu „Blooming business“, dĺžka 2:51 min (viac v Zaujímavých zdrojoch).

Záverečná časť diskusie v skupinách sa dotýka témy rozdelenia produkčného procesu medzi viaceré krajiny. Diskusiu môžu rozprúdiť nasledujúce otázky:

- *Vieme vždy určiť odkiaľ pochádzajú výrobky?*
- *Odkiaľ pochádza váš mobil?*
- *Aká je krajina pôvodu Volkswagenu Touareg?*
- *Aká časť hodnoty daného produktu sa vytvorila v krajine uvedenej ako krajina pôvodu?*

Diskusiu môžeme spoločne uzavrieť zhrnutím postrehov jednotlivých väčších skupín. Následne môžeme študentom povedať niečo o globálnych hodnotových reťazcoch a obchode meranom pridanou hodnotou (Trade in Value Added – TiVA). Globálny hodnotový reťazec berie do úvahy toky surovín, medziproduktov a služieb s cieľom určiť, v ktorých krajinách a odvetviach je do tovaru, resp. služby pridávaná hodnota v jednotlivých krokoch celého reťazca výrobného procesu (tvorby hodnôt). Konferencia OSN pre obchod a rozvoj (UNCTAD) odhaduje, že približne 80% svetového obchodu realizujú nadnárodné spoločnosti v rámci globálnych hodnotových reťazcov.¹⁶ V rámci svojej činnosti sa mapovaniu globálnych hodnotových reťazcov venuje napríklad Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj.¹⁷

Ak ostane čas, je možné venovať sa na záver nasledujúcemu setu otázok, ktorý smeruje k uvedomeniu si vlastnej zodpovednosti v rámci uplatňovaných spotrebných zvyklostí:

- *Sme zodpovední spotrebiteľia?*
- *Ako hospodárime s potravinami? Nestáva sa nám, že nejaké potraviny nestihneme skonsumovať a skončia v koši?*
- *Aké percento z oblečenia, ktoré máme v skrini, reálne nosíme?*
- *(Prečo máme plné skrine, hoci veľa oblečenia, ktoré máme, nenosíme?)*
- *Skúsme sa zamyslieť, ako by vyzeral svet, keby sa všetci ľudia na svete správali, čo sa spotreby týka, presne tak ako my...*

16 Viac na: UNCTAD. 80% of trade takes place in 'value chains' linked to transnational corporations, UNCTAD report says. Online. Dostupné na internete: <http://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=113>.

17 Vhodný doplnujúci materiál je správa OECD: INTERCONNECTED ECONOMIES: BENEFITING FROM GLOBAL VALUE CHAINS. Dostupná online na: <https://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf>; ako aj sekcia na ich stránke venujúca sa globálnym hodnotovým reťazcom (Global Value Chain): <http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm>.

Finálna diskusia v celej skupine by mala smerovať k hľadaniu alternatív k našim zabehnutým spotrebným návykom. Študenti sú väčšinou, aj s ohľadom na predchádzajúcu diskusiu, pomerne demotivovaní, nepripúšťajú, že niečo sa dá zmeniť, resp. že ich individuálna zmena správania môže prispieť ku zmene. Tu ich treba vhodným spôsobom „nakopnúť“ – pomôže, ak niekto zo skupiny už nejaké skúsenosti s alternatívami má. Istotne je tu priestor spomenúť:

- Iniciatívy spravodlivého obchodu známeho ako „Fair trade“ najmä v potravinách – treba vysvetliť o čom vlastne hovoríme, pomôcť si môžeme aj premietnutím loga, ktoré je mnohým známe, aj keď mu dosiaľ nevenovali prílišnú pozornosť, resp. si všimli, že tak označené produkty majú vyššiu cenu.
 - Second-handly ako alternatívu k nakupovaniu nového oblečenia. Pri second-handoch nevieme celkom odbúrať, že pôvodne boli mnohé produkty vyrobené nevhodne (z hľadiska dodržiavania ľudských práv či ochrany životného prostredia), avšak predlžujeme ich životnosť. To znamená, že toto oblečenie nekončí hneď na skládke a zároveň nepodporujeme výrobu ďalšieho oblečenia nákupom nových kusov. Za zmienku istotne stojí nový koncept second-handu, ktorý začína v rámci Slovenska rozširovať svoje pôsobenie – NOSENE (viac v Zaujímavých zdrojoch). Zaujímavý je tým, že kúpou oblečenia priamo podporujeme projekt na podporu týraných žien, ako aj fakt, že v tomto second-hande môžeme oblečenie aj odovzdať, pričom v ponuke nájdeme originálne kusy odevov, ktoré vznikajú prešivaním pôvodného a pod.
- Istotne je priestor na spomenutie lokálnych výrobcov, ktoré sa na Slovensku rozširujú.

Aktivita 2: Ekologická stopa a index šťastnej planéty

Cieľ: pochopenie dopadov svojej spotreby a životného štýlu na životné prostredie

Cieľová skupina: študenti VŠ a SŠ

Pomôcky: prezentácia, počítače, príp. dostupnosť wifi, aby sa študenti mohli pripojiť na internet

Čas: 60 minút

Postup: Pedagóg najskôr urobí krátky úvod do problematiky pomocou pripravenej prezentácie, pomocou ktorej predstaví základné pojmy ako sú ekologická stopa, vodná stopa, index šťastnej planéty (tzv. Happy Planet Index¹⁸), ako aj ich prepojenie (15 minút). Po tejto úvodnej prezentácii budú mať študenti za úlohu vypočítať vlastnú ekologickú a vodnú stopu (10 minút). Rozdelíme ich do skupín po 4, pričom sa v rámci skupín pokúsia porozprávať o vypočítaných hodnotách (5 minút). V rámci spoločnej diskusie učiteľ zistí, čo študentov prekvapilo, aké hodnoty dosiahli a porovnajú si hodnoty s priemernými hodnotami pre SR, ako aj hodnotou indexu šťastnej planéty pre SR (10 minút).

18 Informácie k indexu šťastnej planéty sú dostupné na internete: <http://happyplanetindex.org/about/>.

Následne študenti opäť v skupinkách dostanú za úlohu spoločne naformulovať 5 opatrení, ktorými by oni vedeli znížiť svoju ekologickú a vodnú stopu (10 minút).

Na záver to učiteľ zhrnie v rámci spoločnej diskusie a môže uviesť do kontextu cieľ č. 12, v rámci Udržateľných rozvojových cieľov, z ktorých štátom plynú do roku 2030 záväzky (10 minút).

.....

Použité zdroje

1. EURÓPSKA ENVIRONMENTÁLNA AGENTÚRA. 2016. *Spotreba domácností*. [online]. Kodaň: EEA. [online] [cit. 2017-10-25]. Dostupné na internete: <https://www.eea.europa.eu/sk/themes/households/intro>.
2. EEA. 2016. *Znečistenie prostredia z dopravy je v mnohých častiach Európy stále škodlivé pre zdravie*. [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <https://www.eea.europa.eu/sk/pressroom/newsreleases/znečistenie-prostredia-z-dopravy-je>.
3. EKOLÓGIIKA.SK. *Uhlíková stopa*. [online] [cit. 2018-04-10]. Dostupné na internete: <http://www.ekologika.sk/uhlikova-stopa.html>
4. EURÓPSKY PARLAMENT. 2017. *Infografika. Milióny ton jedla končia ročne v smetiach*. [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.europarl.europa.eu/news/sk/headlines/society/20170505STO73528/infografika-miliony-ton-jedla-koncia-rocne-v-smetiach>.
5. EUROSTAT. 2017a. *International trade in goods*. [online] [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/International_trade_in_goods#Main_global_players_for_international_trade_in_goods.
6. EUROSTAT. 2017b. *Štatistika odpadov*. [online] [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Waste_statistics/sk.
7. EUROSTAT. *Real adjusted gross disposable income of households – per capita in PPS (index = 2008)*. [online] [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/download.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tepsr_wc310.
8. EUROSTAT. *GDP per capita, consumption per capita and price level indices*. [online] [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices#Relative_volumes_of_consumption_per_capita.
9. FAO. 2018. *Food Loss and Food Waste*. [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.fao.org/food-loss-and-food-waste/en/>.
10. FASHION REVOLUTION SLOVAKIA. [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://fashionrevolution.org/country/slovakia/>.

11. FRAMTIDEN. 2017. *Zara owner: 781 000 USD an hour – garment worker: 40 cent.* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <https://www.framtiden.no/english/zara-owner-781-000-usd-an-hour-%E2%80%93-garment-worker-40-cent.html>.
12. GLOBAL FOOTPRINT NETWORK. 2017. *Country trends – Slovakia.* [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <http://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?type=earth&cn=199>.
13. HARKOTOVÁ, S. 2014. *Šičke plat nedvihne, lebo. Toto sú výhovorky textilných firiem.* [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <https://aktualne.centrum.sk/sicke-plat-nedvihne-lebo-toto-su-vyhovorky-textilnych-firiem/zahranicie/europa/>.
14. INŠTITÚT CIRKULÁRNEJ EKONOMIKY. *Cirkulárna ekonomika.* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.incienc.sk/cirkularna-ekonomika/>.
15. MPRV. *Polnohospodárstvo.* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.mpsr.sk/index.php?naviD=1&slD=40&naviD2=1>.
16. KASTNER, T. et al. 2011. *Tracing distant environmental impacts of agricultural products from a consumer perspective.* In *Ecological Economics* 70 (2011) Elsevier. P. 1032-1040.
17. NUNEZ, Ch. *How green are those solar panels, really?* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <https://news.nationalgeographic.com/news/energy/2014/11/141111-solar-panel-manufacturing-sustainability-ranking/>.
18. OECD. 2013. *Interconnected economies: benefiting from global value chains.* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <https://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf>.
19. OECD. *Global Value Chains (GVCs).* [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.oecd.org/sti/ind/global-value-chains.htm>.
20. OLAH, B. 2014. *Život ako hra.* In *Globálne vzdelávanie kontext a kritika.* [online]. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene. ISBN 978-80-228-2677-8 [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://www.zivica.sk/sites/default/files/globalne-vzdelavanie-_kontext-a-kritika-2014_1.pdf.
21. PIATRIK, M. a kol. *Posun k proenvironmentálne orientovaným aktivitám v oblasti spotreby.* Manažérstvo životného prostredia. Zborník zo XVI medzinárodnej vedeckej konferencie. [online]. Žilina: Strix. Edícia ESE-28. ISBN 978-80-89753-09-3. s. 143-151. [cit. 2017-10-27]. Dostupné na internete: http://www.sszp.eu/wp-content/uploads/2016_conference_MaZP__p-143__Piatrik_Pietrucha_Ruskov%C3%A1_Duchenko_Simko_f4.pdf.
22. SCCD. 2017. *Prípadová štúdia o používaní nerastných surovín vrátane konfliktných minerálov v automobilovom priemysle.* [online] [cit. 2018-01-10]. Dostupné na internete: <http://www.sccd-sk.org/sk/stop-mad-mining/news/pripadova-studia-o-pouzivani-nerastnych-surovin-vratane-konfliktnych-mineralov>.
23. UNCTAD. 2013. *80% of trade takes place in 'value chains' linked to transnational corporations, UNCTAD report says.* (Press release) [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=113>.
24. ZAJAC, L. a kol. 2016. *Ciele udržateľného rozvoja.* OZ Človek v ohrození. ISBN: 978-80-89817-06-1. [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: http://www.globalnevezdelavanie.sk/sites/default/files/pdfs/cvo_ciele_rozvoja_web.pdf.

25. ŽIVICA. *Myslíme globálne, jedzme lokálne*. [online] [cit. 2017-11-10]. Dostupné na internete: <http://www.zivica.sk/sk/clanky/myslime-globalne-jedzme-lokalne>.

Zaujímavé zdroje

1. ZANTVOORT, T. *BLOOMING BUSINESS – documentary film trailer 2010*. Publikované 16.2.2010. [online]. Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=4cW_Zp6dnrQ
2. INCIEN – Inštitút cirkulárnej ekonomiky. [online]. Dostupné na internete: <http://www.incien.sk/>
3. Global Footprint Network. *What is your ecological footprint?* (Pravidelne aktualizovaná kalkulačka ekologickej stopy dostupná v anglickom jazyku). [online]. Dostupné na internete: <http://www.footprintcalculator.org/>
4. *Kalkulačka ekologickej stopy v slovenskom jazyku*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.ekostopa.sk/calc/index.php>
5. NOSENE. *Nosene – Obchod s dobrým pocitom a voňavým oblečením*. [online]. Dostupné na internete: <http://www.nosene.sk>
6. Water Footprint Network. *Personal calculator – extended*. [online]. Dostupné na internete: <http://waterfootprint.org/en/resources/interactive-tools/personal-water-footprint-calculator/personal-calculator-extended/>

O autorke

Paulína Stachová

Pracuje ako docentka na Katedre ekonómie a financií FM UK v Bratislave, kde vedie prednášky a semináre z predmetov Ekonómia a Medzinárodné ekonomické vzťahy v slovenskom aj anglickom jazyku. Je členkou Akademického senátu, ako aj Vedeckej rady FM UK. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava primárne na problematiku trhu práce a medzinárodných vzťahov s rastúcim záujmom o témy globálneho vzdelávania (čo súvisí s jej zapojením do projektov „Akademici aktívne a prakticky“ či „Univerzitná sieť globálneho vzdelávania“).

ZODPOVEDNÉ ZAOBCHÁDZANIE S POTRAVINAMI V ZÁUJME UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Mária Kadlečíková

Anotácia

Problematika potravinových strát a potravinového odpadu sa dostala do centra pozornosti až v prvej dekáde 21. storočia. Dnes sa táto téma považuje za mimoriadne závažnú, pretože sa na celom svete počas výrobného procesu stráca približne jedna tretina potravín určených na výživu ľudí, alebo už hotové potraviny končia v odpade. K stratám na potravinách prichádza počas všetkých fáz potravinového zásobovacieho reťazca, začínajúc poľnohospodárskou prvovýrobou, pokračujúc spracovaním potravín, ich distribúciou, predajom a končiac spotrebou potravín v domácnostiach. V krajinách s nízkym príjmom sa potraviny najčastejšie strácajú v začiatkových alebo v stredných segmentoch potravinového reťazca, oveľa menej potravín končí v odpade. V krajinách globálneho Severu je to zase naopak, dominujú straty na konci potravinového reťazca a zodpovednosť za takýto stav nesú najmä obchodné reťazce, ako aj samotní spotrebitelia. Potravinové straty a potravinový odpad predstavujú plytvanie takými výrobnými zdrojmi, ako sú pôda, voda, energia a ľudské, finančné a materiálne vstupy do výrobného procesu. Práve preto sa vo svete musia vyrábať potraviny, ktoré nebudú viesť kvôli

nezodpovednému zaobchádzaniu s nimi k rastu emisií CO₂ a navyše ešte aj k mrhaniu ľudskými, materiálnymi a finančnými hodnotami použitými na ich výrobu.

Kľúčové slová: fázy potravinového reťazca, obchodné reťazce, potravinové straty, potravinový odpad, udržateľný rozvoj

PRÍČINY, PODSTATA A DÔSLEDKY POTRAVINOVÝCH STRÁT A ODPADU NA PRÍRODNÉ ZDROJE A ŽIVOTNÉ PROSTREDIE

Zvyšujúci sa počet obyvateľov Zeme, zrýchľujúca sa urbanizácia a sústavne klesajúca základňa prírodných zdrojov prakticky znamenajú, že v blízkej budúcnosti bude treba užiť viac ľudí s menšími zásobami vody, nižšou výmerou poľnohospodárskej pôdy a s minimálnym počtom ľudí pôsobiacich v poľnohospodárstve. Očakávané rastúce požiadavky na spotrebu vody a energie pri výrobe potravín budú vytvárať tlak na ich udržateľnú konzumáciu, ako aj na uplatňovanie efektívnejších a udržateľnejších výrobných postupov v poľnohospodárskych a v potravinárskych systémoch.

Znepokojujúca je skutočnosť, že každý rok potravinové straty aj potravinový odpad predstavujú približne jednu tretinu vyrobených potravín, zatiaľ čo 815 miliónov ľudí trpí chronickým hladom (FAO, 2017). To znamená, že využívanie obrovského množstva prírodných zdrojov sa zbytočne znehodnocuje a že emisie skleníkových plynov vznikajúce v dôsledku výroby potravín končiacich v odpade nezmyselne a zbytočne poškodzujú životné prostredie.

Potraviny sa strácajú alebo sa stávajú odpadom v priebehu potravinovej vertikály počnúc prvotnou poľnohospodárskou produkciou, pokračujúc spracovaním až po konečnú spotrebu. V krajinách s priemerným a vysokým potravinovým príjmom vzniká veľký potravinový odpad najmä vo fáze spotreby potravín. Prakticky to znamená, že tieto sa vyhadzujú niekedy aj v takých prípadoch, keď by ešte mohli byť vhodné na ľudskú výživu.

K významným stratám na potravinách však prichádza aj na začiatku potravinového reťazca, a to tak v priemyselne rozvinutejších regiónoch, ako aj v menej bohatých štátoch. V druhej skupine krajín, ktoré majú nízky potravinový príjem, sa potraviny strácajú najmä v počiatkových a v stredných fázach potravinového reťazca. Podstatne menej potravín ide do potravinového odpadu na spotrebiteľskej úrovni.

V krajinách s vysokou životnou úrovňou ide do odpadu v prepočte na jednu osobu podstatne viac potravín ako v krajinách globálneho Juhu. Odhaduje sa, že potravinový odpad spôsobený spotrebiteľmi v Európe a v Severnej Amerike dosahuje 95 – 115 kg na rok a osobu, zatiaľ čo toto číslo v subsaharskej Afrike, ako aj v južnej a v juhovýchodnej Ázii dosahuje hodnotu 6 – 11 kg do roka (FAO, 2014).

Príčiny potravinových strát a potravinového odpadu v krajinách s nízkym potravinovým príjmom sú spojené predovšetkým s finančnými, manažérskymi a technickými obmedzeniami vzťahujúcimi sa na zberové technológie, skladovacie a chladiarske techniky, náročné klimatické podmienky, nevybudovanú infraštruktúru, zaostávajúce baliace a marketingové

systemy. Ak si uvedomíme, že mnoho malých farmárov v krajinách globálneho Juhu žije na okraji potravinovej bezpečnosti, zníženie potravinových strát, ktoré vznikajú vo fáze výroby, spracovania a skladovania potravín, by mohlo mať okamžitý a významný vplyv na vyššiu životnú úroveň ich rodín.

V krajinách globálneho Juhu je potrebné vybudovať potravinové reťazce, podporiť malých farmárov a viesť ich k tomu, aby diverzifikovali svoju výrobu a zvyšovali úroveň marketingu. Investície do infraštruktúry, dopravy, potravinárskeho a baliarskeho priemyslu sú veľmi potrebné v záujme znížovania potravinových strát a odpadu. Na naplnení týchto požiadaviek sa bude musieť podieľať tak súkromný, ako aj štátny sektor.

Potravinová sebestačnosť je tou najpodstatnejšou výzvou vo veľkej časti krajín globálneho Juhu. Výroba potravín sa musí výrazne zvýšiť, aby tak naplnila budúce požiadavky pri raste bohatšej svetovej populácie aj v tejto časti sveta. Otázka potravinových strát a potravinového odpadu sa tak stáva dôležitým faktorom pri hľadaní odpovede na otázku, ako vyriešiť problém hladu, zvýšiť osobné príjmy a zlepšiť potravinovú bezpečnosť v najchudobnejších častiach sveta, ale aj v krajinách globálneho Severu, keďže aj tam žije určitá časť obyvateľstva v pásme chudoby. Straty na potravinách ovplyvňujú chudobných ľudí aj kvalitu a bezpečnosť potravín, ekonomický rozvoj a životné prostredie. Doteraz vyčíslené potravinové straty kolíšu medzi jednotlivými časťami sveta a vo veľkej miere závisia od špecifickej situácie a miestnych podmienok tej-ktorej krajiny. V širšom zmysle slova sú potravinové straty ovplyvňované zvolenými výrobnými postupmi a pracovnými operáciami v rastlinnej výrobe, vnútornou infraštruktúrou a existujúcimi skladovacími kapacitami, obchodnými reťazcami a distribučnými kanálmi, ako aj spotrebiteľskými nákupnými a potravinovými zvykmi či praktikami. Bez ohľadu na ekonomický vývoj toho-ktorého štátu či regiónu a jeho rozvinutosti, potravinové straty treba udržať na minimálnej úrovni (FAO, 2017).

Potravinové straty a potravinový odpad predstavujú plytvanie takými výrobnými zdrojmi, ako sú pôda, voda, energia a ľudské, finančné a materiálne vstupy do výrobného procesu. Práve preto sa vo svete musia vyrábať potraviny, ktoré nebudú viesť k rastu emisií CO₂ a navyše ešte aj k mrhaniu ľudskými, materiálnymi a ekonomickými hodnotami použitými na ich výrobu.

Fakty a čísla

- 1,3 mld. ton potravín sa každoročne stráca alebo ide do odpadu, zatiaľ čo skoro 815 mil. ľudí vo svete hladuje.
- Prejedanie sa škodí tak zdraviu, ako aj životnému prostrediu.
- Degradácia pôdy, klesajúca úrodnosť pôdy, neudržateľné zaobchádzanie s vodou, nadmerný rybolov, degradácia morí a oceánov znižujú základňu prírodných zdrojov na Zemi, a tak ohrozujú plynulé zásobovanie ľudstva potravinami.
- Človek svojou činnosťou znečisťuje vodu rýchlejšie ako ju môže príroda recyklovať a čistiť v riekach a v jazerách.
- Viac ako 1 miliarda ľudí ešte stále nemá prístup k čerstvej vode.
- Domácnosti spotrebúvajú 29% svetovej energie a následne sa podieľajú 21 percentami na konečných výsledkoch emisií CO₂ (FAO, 2017).

DEFINÍCIA POTRAVINOVÝCH STRÁT A POTRAVINOVÉHO ODPADU

Potravinové straty majú vplyv na zníženie vyrobenej potravinovej hmoty naprieč časťou potravinového reťazca, ktorá by mala zabezpečiť dostatočné množstvo potravín potrebných na ľudskú výživu. **Potravinové straty vznikajú počas výroby, pozberovej fázy výroby, ako aj vo fázach spracovania potravín v rámci potravinového reťazca** (Parfitt et al., 2010). **Potravinové straty vznikajúce na konci potravinového reťazca (predaj a koneční spotrebiteľia) sa označujú ako „potravinový odpad“, ktorý sa vzťahuje na správanie obchodníkov a konečných spotrebiteľov pri zaobchádzaní s potravinami** (Parfitt et al., 2010).

Potravinový odpad alebo strata sa zisťujú len pri tých produktoch, ktoré sú určené na humánnu výživu, nezapočítavajú sa sem krmivá a časť produkcie, ktorá nie je vhodná na výživu ľudí. FAO definuje potravinové straty a potravinový odpad nasledovne: **„...ide o hmotu potravín, ktorá sa znehodnotila v niektorej z častí potravinového reťazca na ceste k výrobe produktov určených na ľudskú výživu“** (FAO, 2014, s. 86). Preto potraviny, ktoré boli originálne určené na výživu ľudí, ale ktoré sa z rôznych príčin počas prechodu potravinovým reťazcom stratili, považujeme za potravinové straty, a to dokonca aj vtedy, ak sa použijú na iné ako potravinárske účely (krmivo, bioenergia atď.). Takéto ponímanie potravinových strát predstavuje rozdiel medzi „plánovaným“ nepotravinárskym využitím a „neplánovaným“ nepotravinárskym využitím, ktoré sa započítavajú do celkových potravinových strát.

ZNÍŽENÍM POTRAVINOVÝCH STRÁT A POTRAVINOVÉHO ODPADU SA BUDÚ ŠETRIŤ PRÍRODNÉ ZDROJE A ŽIVOTNÉ PROSTREDIE

Zo spoločenského pohľadu straty na potravinách a potravinovom odpade vytvárajú politické, ekonomické a environmentálne problémy. Podľa FAO (2013), keby sa straty na potravinách a potravinovom odpade podarilo znížiť na polovicu, požadované zvýšenie výroby potravín na výživu 9,1 mld. ľudí v roku 2050 by dosiahlo hodnotu len 25 % a nie 60 %, ako to dokumentujú súčasné vedecké prognózy (FAO, 2008). V každom prípade je možné súhlasiť s tým, že zníženie strát na potravinách a potravinovom odpade možno považovať za reálny cieľ – a to tak po technickej, ekonomickej, environmentálnej aj spoločenskej stránke. Výroba potravín a ich spotreba, ako aj potravinové straty a potravinový odpad nesú so sebou negatívny vplyv na životné prostredie. To sa týka vyčerpávania prírodných zdrojov vo výrobnom segmente, v segmente spracovania a potom aj v samotných distribučných kanáloch. Konkrétne ide o zasolené pôdy a eróziu, nadmerné odčerpávanie pôdných a vodných zdrojov, externality spôsobené používaním pesticídov a chemických hnojív, ale aj znečistenie vody a vzduchu. V neposlednom rade treba vziať do úvahy zdravotné problémy, a to tak zamestnancov ako aj samotných spotrebiteľov. Tieto dopady zanechávajú výrazné stopy na životnom prostredí.

Celkovo, každoročne vyprodukované potraviny, ktoré nie sú využité na svoj pôvodný účel, dosahujú objem porovnateľný s ročným prítokom vody v najdlhšej európskej rieke Volge. Straty na potravinách a potravinovom odpade sú zodpovedné za ďalšie 3,3 mld. ton skleníkových plynov, ktoré unikajú do atmosféry (FAO, 2014). Zníženie strát na potravinách sa tiež považuje za dôležitý prostriedok na zníženie GHG emisií, za vznik ktorých, paradoxne, nesie zodpovednosť aj agrárny sektor, aj keď jeho hlavným poslaním je zabezpečiť potravinovú sebestačnosť a bezpečnosť potravín. OSN zníženie straty na potravinách a potravinovom odpade považuje za reálny prostriedok na odstránenie hladu a na rastúcu udržateľnosť potravinových systémov. GHG emisie sú skleníkové plyny produkované ľudskou činnosťou: oxid uhličitý, metán, oxid dusný, čiastočne fluóvané uhľovodíky, perfluórkarbóny a florid sírový. Emisie týchto plynov sú sledované, CO₂ ekvivalente (Enviroportál, 2010). V rámci miléniových cieľov sa nepodarilo naplniť do roku 2015 cieľ znížiť počet hladujúcich v porovnaní s rokom 1990 na polovicu (o viac ako 400 mil. ľudí). Dobrou správou je, že zo 128 krajín sveta, ktoré boli viac alebo menej postihnuté hladom, resp. podvýživou, 62 krajín dosiahlo ciele Svetového potravinového samitu FAO (organizovaného v roku 1996 v Ríme), a teda aj jedného z miléniových cieľov do konca roku 2015 (Kadlečíková – Filo, 2011). Celkovo však tento cieľ nebol dosiahnutý v 66 krajinách sveta, v ktorých je potravinová nedostatočnosť najkritickejšia. Treba veriť, že OSN a jednotlivé štáty sveta budú úspešnejšie pri napĺňaní 17 cieľov udržateľného rozvoja prijatých v roku 2015 na samite OSN k udržateľnému rozvoju. Vo vzťahu k potravinovým stratám a potravinovému odpadu a k odstráneniu ich negatívneho dopadu na životné prostredie, ako aj na šetrenie energie bol prijatý cieľ č. 12. Znie:

Udržateľný rozvojový cieľ č. 12: Dosiahnuť udržateľnú spotrebu a výrobu

1. Realizovať desaťročný rámcový program udržateľnej spotreby a výroby. Všetky krajiny na čele s krajinami globálneho Severu prijímú účinné aktivity berúc do úvahy svoje rozvojové možnosti.
2. Do roku 2030 je potrebné dosiahnuť udržateľný manažment a efektívne využívanie prírodných zdrojov.
3. Do roku 2030 znížiť na polovicu potravinový odpad, a to tak na úrovni spotrebiteľov ako aj obchodu. Znížiť straty na potravinách naprieč celou výrobovou a obchodnou vertikálou, vrátane pozberových strát.
4. Do roku 2020 dosiahnuť environmentálne výrazný manažment chemických látok a všetkého odpadu počas ich životného cyklu v súlade s uzavretými medzinárodnými dohodami, a tak podstatne znížiť ich únik do vzduchu, vody a do pôdy, aby sa minimalizovali negatívne dopady na zdravie ľudí a na životné prostredie.
5. Do roku 2030 výrazne znížiť tvorbu odpadov prostredníctvom prevencie, redukcie, recyklácie a opätovného využitia.
6. Podporiť veľké organizácie, najmä nadnárodné, aby uplatňovali udržateľné postupy a zapracovali informačnú udržateľnosť do svojich referenčných cyklov.
7. Podporovať prax verejného obstarávania, ktorá bude udržateľná a bude zosúladená s národnými politikami a ich prioritami.

8. Do roku 2030 zabezpečiť, aby všade na svete mali ľudia relevantné informácie a vedomosť o udržateľnom rozvoji a životnom štýle, ktorý bude v súlade s prírodou (FAO, 2017).

PRÍČINY VZNIKU POTRAVINOVÝCH STRÁT

Pri príčinách strát vznikajúcich v potravinárskych zásobovacích reťazcoch rozlišujeme päť segmentov, a to tak rastlinných, ako aj živočíšnych komodít. Príčiny vzniku potravinových strát/odpadu sú zaradené do jednotlivých segmentov potravinárskych zásobovacích reťazcov nasledovne:

Rastlinné produkty a komodity

Poľnohospodárska výroba: straty vzniknuté kvôli mechanickému poškodeniu, a/alebo vypadnutím/rozsypaním počas zberových operácií (pomliaždenie, prasknutie, napr. pri zbere ovocia alebo zeleniny), ale aj poškodenia vzniknuté pri triedení v rámci pozberových operácií.

Pozberové spracovanie a skladovanie: straty vzniknuté kvôli vypadnutiu/rozsypaniu a poškodeniu/znehodnoteniu v dôsledku nesprávneho zaobchádzania, skladovania a dopravy medzi farmou a cieľovým miestom distribúcie.

Spracovanie: straty vzniknuté vypadnutím/rozsypaním a poškodením počas priemyselného alebo domáceho spracovania prvotných surovín, ako napr. pri výrobe džúsov, konzervovania a pečenie chleba a ostatných pekárenských výrobkov. Straty vznikajú aj pri triedení plodín. Niektoré plody sú vzhľadom na svoje rozmery a estetický vzhľad nevhodné na ďalšie spracovanie, umývanie, šúpanie, krájanie, varenie či predaj. Môže však ísť aj o poškodenia zapríčinené prerušením výrobných a pracovných procesov (výpadok elektrického prúdu a pod.).

Doprava: ide o straty a odpad v rámci systému trhu, ako napr. vo veľkých potravinárskych reťazcoch, supermarketoch, v menších obchodných prevádzkach a na otvorených trhoch.

Spotreba: sú to straty a odpad vznikajúce pri zaobchádzaní s komoditami v obchodných sieťach a nesprávnymi spotrebiteľskými návykmi v domácnostiach (FAO, 2014).

Živočíšne komodity a produkty

Poľnohospodárska produkcia: pri hovädzom, bravčovom a hydinovom mäse sú straty spôsobené okrem iného aj úhynom zvierat počas chovu. Čo sa týka rýb a morských plodov, straty sa týkajú znehodnotenia počas rybolovu a bezprostredne po ňom. Príčinou je aj doprava a nevhodné skladovanie. Pri mlieku sa straty často týkajú zníženej produkcie mlieka v dôsledku chorôb dojníc (napr. pri masticíde).

ROZSAH POTRAVINOVÝCH STRÁT A POTRAVINOVÉHO ODPADU

Produkcia mäsa dominovala v priemyselnej časti Ázie, a to najmä chovom ošípaných (46 mil. ton) a hydiny (912 mil. ton). V Európe prevládal chov ošípaných (27 mil. ton), zatiaľ čo v Severnej Amerike a v Oceánii bola výroba mäsa viac diverzifikovaná s prevládajúcim chovom hydiny (18 mil. ton), dobytky (16 mil. ton) a ošípaných (12 mil. ton) (Gustafsson et al., 2011).

V regiónoch, ako napr. v krajinách Latinskej Ameriky, pri mäse prevládal chov hovädzieho dobytky (okolo 15 mil. ton) a hydiny (približne 17 mil. ton). Mäso vyprodukované v južnej a v Juhovýchodnej Ázii bolo najmä bravčové (7 mil. ton) a hydinové (9 mil. ton). Živočišna výroba v subsaharskej Afrike sa týkala najmä chovu dobytky (okolo 4 mil. ton) a v severnej Afrike, v západnej a v Strednej Ázii to bolo najmä hydinové mäso (asi 4 mil. ton) (Gustafsson et al., 2011).

Potravinové straty a potravinový odpad na jedného človeka v Európe a v Severnej Amerike predstavujú 280 – 300 kg do roka. V subsaharskej Afrike ako aj v južnej a v juhovýchodnej Ázii tento údaj dosahuje hodnotu okolo 120 – 170 kg ročne. Celkovo sa v Európe a v Severnej Amerike na jedného človeka vyrobí približne 900 kg potravín ročne a v subsaharskej Afrike, v južnej a juhovýchodnej Ázii asi 460 kg ročne (Gustafsson et al., 2011).

Ročný potravinový odpad na jedného spotrebiteľa v Európe a v Severnej Amerike je 95 – 115 kg, zatiaľ čo tento údaj v subsaharskej Afrike a v južnej a juhovýchodnej Afrike dosahuje len 6 – 11 kg (Kadlečíková et al., 2016).

V krajinách globálneho Severu je objem strát na potravinách približne rovnako vysoký ako v krajinách globálneho Juhu. Avšak, viac ako 40 % potravinových strát tu vzniká po zbere úrody a pri jej spracovaní, zatiaľ čo v krajinách globálneho Severu viac ako 40 % potravinových strát vzniká v obchodných reťazcoch a na spotrebiteľskej úrovni. Potravinový odpad tvorený spotrebiteľmi v krajinách globálneho Severu (222 mil. ton) je väčšinou takmer taký vysoký ako čistá produkcia potravín v subsaharskej Afrike (230 mil. ton) (Gustafsson et al., 2011).

Obilniny sú dominantnou skupinou plodín pri zásobovaní potravinami v krajinách so stredným a vysokým potravinovým príjmom. Práve spotrebiteľská fáza je tá, pri ktorej vzniká najväčší podiel strát, a to 40 – 50 % celkového potravinového odpadu (Gustafsson et al., 2011). V našich podmienkach sú straty spôsobené jednak vysokým odpadom pri zbere, nesprávnym skladovaním, pri samotnej príprave chleba a ostatného pečiva, ale aj v predajniach tým, že sa chlieb nepredal v čase, keď bol ešte čerstvý. Vážnym problémom je aj to, že domácnosti nezvládajú nákup chleba. V krajinách globálneho Severu ho kupujú viac, ako ho dokážu skonzumovať. V súčasnosti je ďalším problémom aj to, že chlieb rýchlo podlieha plesni.

V krajinách s nízkym príjmom je zase ryža dominantnou potravinou z obilnín, a to najmä v husto osídlených oblastiach južnej a juhovýchodnej Ázie. Pre tieto regióny sú fázy potravinárskych zásobovacích reťazcov, v ktorých vznikajú najväčšie straty, nasledovné: poľnohospodárska prvovýroba, pozberové zaobchádzanie, skladovanie. V týchto fázach vznikajú pomerne vysoké potravinové straty v porovnaní s distribučnou a spotrebiteľskou úrovňou.

Okopaniny, z ktorých sa v našich zemepisných šírkach najviac konzumujú zemiaky (sladké zemiaky v Číne), dominantne zásobujú obyvateľstvo v krajinách so stredným a vysokým príjmom potravín. Výsledky dokumentujú, že všetky tri regióny so stredným a vysokým príjmom potravín strácajú najväčšie objemy tejto skupiny plodín počas fázy výroby a v dôsledku poškodenia. Rovnako je tomu aj v prípade fázy pozberovej úpravy, ako aj pri triedení, keď sa producenti snažia dodržiavať kvalitatívne štandardy stanovené obchodnými reťazcami. Potravinový odpad na úrovni spotrebiteľov je však pri tejto komodite rovnako vysoký. Spôsobené je to jednak vysokými stratami pri zbere a potom nesprávnym skladovaním.

K vysokým stratám dochádza pri ovocí a zelenine: až 45 % tejto komoditnej skupiny končí ako potravinová strata alebo odpad. Ide najmä o to, že nie sú vybudované dostatočné skladovacie a chladiace kapacity, potom sú to vysoké nároky na triedenie, takže ak ovocie či zelenina nemajú správny vzhľad či veľkosť, idú do odpadu.

V prípade komoditnej skupiny olejnín a strukovín najviac dominujú na európskom kontinente slnečnicové semená a repka olejná, zatiaľ čo sója prevláda v Severnej Amerike a v Oceánii, ako aj v časti priemyselne vyspelej Ázie. Straty v týchto regiónoch sveta vznikajú v priebehu samotného výrobného procesu, ale aj počas zberovej fázy, keď dosahujú 6 až 12 % odpadu. Straty sú však spôsobené aj nesprávnym skladovaním, keď sú strukoviny napadnuté škodcami.

Čo sa týka mäsa, straty a odpady v krajinách globálneho Severu sú výraznejšie na konci potravinového zásobovacieho reťazca. Najviac dominujú na európskom kontinente, čo sa vysvetľuje vysokou spotrebou mäsa na jedného obyvateľa znásobenou vysokým podielom mäsového odpadu vznikajúceho tak v obchodných reťazcoch, ako aj pri samotných konzumentoch mäsa. Toto je charakteristické opäť pre Európu a USA. Odpad spôsobený spotrebiteľmi predstavuje približne polovicu všetkých strát mäsa a mäsového odpadu. Nie vždy sa stihne skonzumovať už raz pripravené jedlo, resp. keď sa pri mäse pri dlhšom skladovaní v chladničke objavuje nepríjemný zápach, mení sa jeho farba, mäso stráca svoju chuť, stáva sa jednoducho nekonzumovateľným. V krajinách globálneho Severu je relatívne nízka úroveň mäsového odpadu počas výrobného procesu, ale aj vo fáze úpravy mäsa a skladovania. To môžu vysvetľovať relatívne nízke straty spôsobené úhynom zvierat v chovoch a počas dopravy na bitúcky.

Vo vzťahu k distribúcii strát mäsa v jednotlivých regiónoch a podľa fáz potravinového zásobovacieho reťazca významné straty vznikajú už vo fáze samotného výrobného procesu, a to najmä v regióne subsaharskej Afriky. Spôsobuje to vysoký úhyn zvierat v dôsledku výskytu chorôb, ako sú napr. zápal pľúc, choroby tráviaceho ústrojenstva a choroby spôsobené rôznymi parazitmi.

Pri love rýb a morských plodov vo všetkých priemyselne rozvinutejších regiónoch dochádza k významným stratám v dôsledku znehodnotenia. Pohybuje sa od 9 – 15%. Veľká časť predávaných rýb a morských plodov je znehodnotená aj v domácnostiach spotrebiteľov. V rozvinutejšími krajinách straty pri love rýb a morských plodov sú o niečo nižšie v porovnaní s rozvinutejšími regiónm, pohybujú sa na úrovni od 8 do 9% z celkového objemu morského rybolovu. V týchto krajinách sú vysoké straty aj na úrovni dopravy, čo sa vysvetľuje značným poškodením týchto rýb a morských plodov, najmä ak sa tieto komodity dopravujú v nedo-

statočne vybavených chladiacich zariadeniach. Častou príčinou potravinového odpadu pri rybách je aj skutočnosť, že tieto sa nepodarí predať v čerstvom stave, ďalej je to nevhodné skladovanie, čím tieto produkty strácajú na chuti a zo zdravotného hľadiska sa stávajú rizikovými. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na domácnosti.

Pri mlieku sa najväčší odpad nachádza na spotrebiteľskej úrovni, a to približne od 40 do 65% celkového odpadu vo všetkých troch najrozvinutejších regiónoch sveta. Avšak straty v samotnej fáze výroby sú významné v dôsledku rôznych chorôb, ktorými sú postihnuté dojnice (najčastejšie sa jedná o mastitídu). Tieto straty sa pohybujú okolo 3 – 4% z celkového množstva nadojeného mlieka. Vo všetkých krajinách globálneho Juhu je mliečny odpad pomerne vysoký, a to tak vo fáze spracovania a skladovania, ako aj na úrovni dopravy. V krajinách globálneho Severu sa mliečne výrobky najviac znehodnocujú najmä v obchodných reťazcoch predovšetkým tým, že sú už po dátume minimálnej trvanlivosti. Toto je veľkou výzvou aj v domácnostiach, ktoré najmä mliečne výrobky ako jogurty a syry nakupujú vo veľkých baleňoch či v množstvách, ktoré nedokážu skonzumovať do doby minimálnej trvanlivosti. Tak sa tieto výrobky stávajú potravinovým odpadom (Gustafsson et al., 2011).

RIEŠENIA ZAMERANÉ NA ZNIŽOVANIE POTRAVINOVÝCH STRÁT A POTRAVINOVÉHO ODPADU

Opatrenia zamerané na znižovanie potravinových strát a potravinového odpadu sa zakladajú predovšetkým na komunikácii a spolupráci medzi producentmi potravín. Spolupráca medzi farmármi môže viesť vo významnej miere k zníženiu nadprodukcie, pričom nadbytok vyrobených potravín v jednej krajine či regióne môže byť poskytnutý krajine či regiónu, v ktorom je nedostatok tej-ktorej komodity. Dnešný svet s vyspelými informačnými technológiami má v tejto súvislosti obrovské možnosti.

V krajinách globálneho Juhu – a niekedy aj v krajinách globálneho Severu – môžu byť potraviny znehodnotené predčasným zberom, najmä ak je farmár pod tlakom nedostatkových finančných prostriedkov, ktoré nevyhnutne potrebuje na výživu a zaopatrenie svojej rodiny.

Problém:

Vysoké požiadavky obchodných reťazcov na kvalitu potravín, ako je napr. čerstvosť produktov, vedie k značnému potravinovému odpadu. Supermarkety niektoré výrobky odmietnu v dôsledku vysokých kvalitatívnych požiadaviek a štandardov týkajúcich sa hmotnosti, veľkosti, tvaru a vzhľadu. Práve preto veľký podiel plodín, najmä zeleniny a ovocia, zostáva na farmách, resp. v potravinárskej spracovateľskej organizácii. Aj keď sa niektoré vyradené produkty využívajú na krmné účely, bolo by vhodné všade tam, kde je to možné, znížiť požiadavky na vzhľad potravín (nie na chuť a bezpečnosť) tak, aby sa mohli využiť vo výžive ľudí.

Riešenie:

Uskutočňovať spotrebiteľské prieskumy obchodnými reťazcami. Obchodné reťazce sú presvedčené, že zákazníci nebudú nakupovať potraviny, ktoré majú „nevyhovujúcu“ veľkosť, hmotnosť či vzhľad. K zmene tohto presvedčenia môžu viesť dotazníkové prieskumy, z výsledkov ktorých možno zistiť okrem iného aj to, že zákazníci sú ochotní nakupovať aj rôznorodú produkciu, pokiaľ je jej chuť zachovaná. Spotrebiteľia majú silu ovplyvniť kvalitatívne požiadavky na štandardy. Získanie názorov zákazníkov na túto problematiku sa môže vykonať prostredníctvom dotazníkových prieskumov, v ktorých bude poskytnutá širšia škála kvalitatívnych štandardov pre jednotlivé produkty v obchodnej sieti, a aj otázky pre zákazníkov, či by akceptovali aj menej kvalitné produkty čo do vzhľadu za cenovo výhodnejšie ponuky.

Riešenie:

Obchody bližšie k zákazníkom. Predávať poľnohospodárske produkty bližšie k spotrebiteľom bez toho, aby prechádzali prísnymi kvalitatívnymi kontrolami supermarketov zameranými na hmotnosť, veľkosť a vzhľad. Takýto postup môže viesť k zníženiu množstva vyradených produktov, a teda aj k zníženiu strát potravín.

Problém:

Nevýkonné skladovacie kapacity a nedostatok infraštruktúry spôsobujú v krajinách globálneho Juhu v rámci pozberových úprav potravín značné straty.

Riešenie:

Investície do infraštruktúry a do dopravy. V jednotlivých krajinách je potrebné formou vládnych opatrení zlepšiť cestnú a energetickú infraštruktúru. Toto sa vzťahuje aj na infraštruktúru trhu. Rovnako aj súkromné investície môžu viesť ku skvalitneniu skladovacích a chladiarenských kapacít a dopravy (Choudhury, 2006).

Problém:

Nekvalitné potraviny nie sú vhodné na humánnu výživu, a preto musia byť znehodnotené. Produkty nezodpovedajúce minimálnym potravinovým kvalitatívnym požiadavkám vedú k potravinovým stratám a v extrémnych prípadoch môžu mať nepriaznivý dopad na potravinovú bezpečnosť štátu. Celý rad faktorov môže viesť k tomu, že potravina sa nepovažuje za bezpečnú, ako je to napr. pri prirodzene sa vyskytujúcich toxínoch v samotných potravinách, kontamináciách spôsobených vodou, pri použití nebezpečných pesticídov a reziduí veterinárnych liečiv. Nevhodné zaobchádzanie s potravinami v začiatkových fázach potravinového zásobovacieho reťazca, ako aj nevyhovujúce skladovacie podmienky či neadekvátna kontrola chladenia často vedú k tomu, že potraviny môžu byť nebezpečné pre zdravie človeka.

Riešenie:

Rozšíriť poznatky a zručnosti zamestnancov, ktorí sa zúčastňujú na jednotlivých fázach potravinového reťazca, aby dokázali bezpečne a správne zaobchádzať so spracovávanými

potravinami. Zamestnanci musia byť dostatočne zruční a mať dobré vedomosti o tom, ako vyrábať zdravé potraviny. Potraviny majú byť vyrábané, skladované a treba s nimi zaobchádzať tak, aby spĺňali požiadavky na potravinové normy a štandardy. Toto si vyžaduje uplatnenie dobrých poľnohospodárskych a hygienických postupov v priebehu celého potravinového zásobovacieho reťazca, aby sa dosiahlo, že konečný produkt bude chrániť spotrebiteľa.

Riešenie:

Rozvinúť trh pre „výrobky s alternatívnymi kvalitatívnymi požiadavkami“. Tak komerčné ako aj charitatívne organizácie môžu pri rôznych zbierkach alebo pri predajoch využiť „vyradené produkty s nižšími kvalitatívnymi požiadavkami“, ktoré sú ale stále zo zdravotného hľadiska bezpečné a majú zachovanú svoju chuť a výživnú hodnotu (SEPA, 2008).

Problém:

Nedostatok spracovateľských kapacít spôsobuje vysoké potravinové straty v krajinách globálneho Juhu. V mnohých prípadoch potravinársky spracovateľský priemysel nemá dostatočné kapacity na to, aby spracoval a zachoval čerstvé poľnohospodárske produkty tak, aby spĺňali kvalitatívne požiadavky. Časť tohto problému vychádza zo sezónneho charakteru výroby, ako aj zo skutočnosti, že investície do kapacít, ktoré nebudú využité po celý rok, sa v chudobnejších častiach sveta realizujú len v najnevyhnutnejších prípadoch.

Riešenie:

Rozvinúť väzby medzi farmármi, spracovateľmi a obchodnými partnermi na zmluvnom základe a vytvoriť „priaznivejšie prostredie“ so zámerom dosiahnuť pozitívnu investičnú klímu na stimuláciu súkromného sektoru, aby prišiel s väčším objemom nových investícií do potravinárskeho priemyslu. Nezanedbateľné je aj rozvinutie hlbšej spolupráce s farmármi pri zabezpečovaní plynulých zásobovacích väzieb.

Problém:

Veľké množstvá a široká škála produktov tvoria potravinový odpad v priemyselne rozvinutejších krajinách. Obchod v záujme vyrokovania pre seba výhodných cien potrebuje dodávky širokej škály produktov pochádzajúcich od jedného producenta. Spotrebitelia rovnako očakávajú, že v obchodoch sa bude nachádzať pestrá škála produktov. Širšia škála potravín však vedie k riziku, že produkty sa do vyznačeného dátumu minimálnej trvanlivosti nepredajú a takmer automaticky sa stávajú potravinovým odpadom. Počas nákupu zákazník očakáva, že pulty obchodov budú preplnené. Avšak v krajinách globálneho Severu – a dnes už aj v krajinách globálneho Juhu – si zákazníci dôsledne kontrolujú dátum minimálnej spotreby, uprednostňujú ten tovar, ktorý má neskoršiu dobu minimálnej trvanlivosti a ignorujú tie komodity, ktoré majú blízko k expiračnej dobe. Tento prístup zákazníkov vyvoláva obzvlášť zložité situácie v podmienkach malých obchodov.

Problém:

Neadekvátne rozvinutý systém trhu spôsobuje vysoké straty potravín najmä v krajinách globálneho Juhu. K tomu, aby boli straty na potravinách čo najmenešie, je potrebné, aby sa od výrobcov dostali k zákazníkom čo najefektívnejšími spôsobmi a najrýchlejšími cestami. V týchto krajinách je príliš málo veľkoobchodov, supermarketov a obchodných prevádzok, ktoré by mali vhodné skladovacie vybavenie a priaznivé podmienky na predaj potravín. Veľkoobchodné prevádzky a sieť obchodných reťazcov v krajinách globálneho Juhu sú často malé, preplnené, nespĺňajú hygienické požiadavky a chýbajú v nich výkonné chladiace zariadenia.

Riešenie:

Marketingové družstvá a lepšia vybavenosť trhu obchodnými prevádzkami. Marketingové družstvá sú hybnou silou sústreďovania produktov od malých farmárov. Pripravujú komodity pre dopravu na trh a do ostatných distribučných kanálov. Marketingové družstvá sú schopné znižovať straty na potravinách zvýšenou efektivitou spomenutých aktivít. Hoci rozvoj veľkoobchodnej siete a obchodných prevádzok má byť zabezpečovaný najmä súkromným sektorom, miestne zastupiteľské orgány a marketingové družstvá môžu predstavovať významný nástroj pri budovaní a zlepšovaní zariadení a prevádzok pôsobiacich na trhu (Kader, 2005).

Problém:

Potravinový odpad zavinенý spotrebiteľmi sa v krajinách globálneho Juhu pohybuje na minimálnej úrovni. Chudoba a značne obmedzené finančné príjmy domácností spôsobujú, že je neakceptovateľné, aby sa potraviny vyhadzovali do odpadu. V tomto smere zohráva významnú úlohu skutočnosť, že v krajinách globálneho Juhu vo všeobecnosti zákazníci nakupujú naraz len malé množstvá potravín a to často len tak, aby to stačilo na prípravu jedla len na jeden deň.

Problém:

Hojnosť, postoje a zvyky zákazníkov vedú k vysokému odpadu potravín v priemyselne rozvinutejších krajinách. Snáď jednou z najzávažnejších príčin potravinového odpadu vytváraného spotrebiteľmi je, že ľudia si jednoducho môžu dovoliť vyhadzovať potraviny do odpadkových košov. Množstvo dostupných potravín na jedného človeka v obchodoch a v reštauráciách sa výrazne zvýšilo v posledných troch dekádach v USA aj v EÚ. Mnohé reštaurácie ponúkajú jedlo bufetovou formou za pevne stanovenú cenu, čo vedie ľudí k tomu, aby si na svoje tanieri nabrali väčšie množstvo jedla, ako v skutočnosti dokážu zjesť. Veľké obchodné siete zase ponúkajú veľké balenia, pričom pri nákupe napr. dvoch veľkých balení, môže byť jedno balenie zadarmo, čo zákazníkov motivuje kupovať väčšie množstvo potravín. Podobne je to aj s výrobou hotových jedál, ktoré sú balené do obalov s objemom, ktorý je spravidla vždy väčší ako množstvo, ktoré môže skonzumovať jeden človek, resp. jedna rodina.

Riešenie:

Uvedomelosť obyvateľstva. Vzdelávanie, diskusia o týchto témach v školách a rôzne politické a spoločenské iniciatívy môžu byť dobrým východiskom k tomu, aby ľudia zmenili svoje prístupy k v súčasnosti veľmi rozšírenému masívnemu vyhadzovaniu potravín do odpadkových košov. Ako príklady môžeme uviesť iniciatívy uplatnené v Dánsku a vo Veľkej Británii. Dánsky príklad ilustruje iniciatíva nazvaná „Zastavme plytvanie potravinami“, v rámci ktorej zákazníci dostávajú návody, ako sa vyhnúť potravinovému odpadu napr. tým, že budú nakupovať potraviny do svojich domácností na základe každodenných potrieb, ako aj uplatňovaním plánovania nákupov tak, aby sa nákupy premenili z impulzívnych neplánovaných útokov na obchody na racionálne uvedomelé spotrebiteľské návyky.

Vo Veľkej Británii využívajú tzv. *Akčný plán na znižovanie potravinového odpadu* (The Waste Reduction Action Plan, WRAP), (Food Waste Reduction/Wrap UK, 2015). Táto aktivita vedie najväčších predajcov, vlastníkov značiek a ich zásobovacie reťazce k tomu, aby používali také prístupy spolupráce, ktoré budú nasmerované na znižovanie množstva nakúpeného tovaru formou menších balení. Menšie balenia majú viesť k tomu, aby potraviny neskončili v odpadkových košoch domácností. Tento systém dosahuje vytyčené ciele prostredníctvom špecificky zameraných výskumov, ktoré odporúčajú uplatňovať tú najlepšiu spotrebiteľskú prax. Partneri tohto systému predstavujú komplexný systém účastníkov, vrátane potravinárskych firiem, obchodníkov, vlastníkov značiek, dodávateľov, výskumných ústavov, univerzít, dizajnových agentúr a environmentálnych, ako aj dizajnových poradcov.

Medzi obchodné reťazce, ktoré sa v tomto smere angažujú vo Veľkej Británii, patrí aj Tesco, ktoré plánuje do roku 2030 znížiť potravinový odpad až na polovicu. V tomto obchodnom reťazci idú cestoviny, sladké pečivo, cukríky, jogurty a pod. do potravinového odpadu len preto, že majú dátum minimálnej trvanlivosti už prekročený, aj keď týmto potravinám nič nechýba. Nie sú pokazené a človek by ich mohol pokojne zjesť. Dátum na obale však nepustí, a preto tieto potraviny smerujú do potravinového odpadu. Obchodný reťazec Tesco na Slovensku len za rok 2016 vypočítal, že takmer 10 ton potravín skončilo v potravinovom odpade, z toho takmer 3 tony boli pri vyhadzovaní vhodné na konzumáciu. Riešením je predaj takýchto potravín v diskontných obchodných prevádzkach, kde by ich nakupovali zákazníci s nižšími príjmami, alebo ich predaj priamo v príslušnom obchodnom reťazci na osobitne vyznačenom mieste. Iným riešením by bolo poskytovať tieto potraviny v rámci charity prostredníctvom Potravinovej banky, a tak ich priamo odovzdávať rodinám nachádzajúcim sa v hmotnej núdzi (Retail Magazin, 2017).

Zatiaľ čo rastúca poľnohospodárska prvovýroba povedie automaticky k vyšším požiadavkám na zdroje, rozpor medzi výrobou a dostupnosťou potravín môže viesť k znižovaniu potravinového odpadu. Efektívne riešenia sa nachádzajú pozdĺž celého potravinového reťazca. Realizované aktivity by nemali byť zamerané len na izolované časti potravinového zásobovacieho reťazca, pretože to, čo sa uskutoční, alebo naopak neuskutoční v jednej časti, automaticky ovplyvňuje ostatné časti reťazca. V krajinách s nízkym potravinovým príjmom by mali prijať opatrenia, ktoré budú zamerané na producenta. Ide napr. o zdokonalené zberové postupy,

vzdelávanie farmárov, budovanie kvalitných skladovacích a chladiacich zariadení. Na druhej strane v krajinách globálneho Severu by riešenia zamerané len na farmárov a spracovateľov potravín mali pri súčasných vysokých objemoch potravinového odpadu len okrajový význam.

Domácnosti spotrebiteľov si musia prostredníctvom rôznych informačných kampaní uvedomiť, k akému plytvaniu prírodných zdrojov vedie ich nezodpovedné správanie. Postupne budú musieť prejsť na uplatňovanie správnej praxe a presadzovať šetrné zaobchádzanie s potravinami.

Ďalšou otázkou, ktorú treba zdôrazniť je, že potravinové zásobovacie reťazce sú v súčasnom svete viac a viac globalizované. Konkrétne potraviny alebo ich zložky sú vyrobené, spracované a skonzumované v rôznych častiach sveta. Aj toto má veľký vplyv na zvyšujúci sa objem potravinových strát a potravinového odpadu. Dopad rastúceho medzinárodného obchodu na potravinové straty musí byť lepšie vyhodnotený podľa jednotlivých regiónov a subregiónov.

MEDZINÁRODNÉ INICIATÍVY ZAMERANÉ NA ZNIŽOVANIE POTRAVINOVÝCH STRÁT A POTRAVINOVÉHO ODPADU

Problematika potravinových strát a potravinového odpadu sa dostala do centra pozornosti už v prvej dekáde 21. storočia. V roku 2013 bol Svetový deň výživy organizovaný pod názvom „Udržateľné potravinové systémy, potravinová bezpečnosť a výživa“. V rámci tohto ústredného motta Svetového dňa potravín sa hovorilo najmä o stratách na potravinách a potravinovom odpade. FAO túto tému považuje za mimoriadne závažnú. Je v podstate vážnym varovaním pre všetkých zodpovedných a zainteresovaných najmä z toho dôvodu, že každý rok sa na celom svete stráca alebo končí v potravinovom odpade približne jedna tretina potravín určených na výživu ľudí (Gustavsson et al., 2011). K stratám na potravinách dochádza u všetkých segmentov potravinového reťazca, počnúc poľnohospodárskou prvovýrobou cez spracovanie potravín, ich distribúciu, predaj a končiac spotrebou potravín v domácnostiach. V krajinách s nízkym príjmom sa potraviny najčastejšie strácajú v začiatočných alebo stredných segmentoch potravinového reťazca, oveľa menej potravín končí v odpade. V bohatších krajinách dominujú straty na potravinách na konci potravinového reťazca a zodpovednosť za ne nesú najmä obchodné reťazce a samotní spotrebiteľia. V širšom slova zmysle sú podľa FAO potravinové straty a odpad ovplyvnené výrobnými a spracovateľskými postupmi, kultúrnymi tradíciami, technológiami, vnútornou infraštruktúrou a skladovacími kapacitami, marketingovými a distribučnými kanálmi, ako aj nákupnými zvykmi zákazníkov a praktikami, ktoré sa uplatňujú pri zaobchádzaní s potravinami.

Podľa FAO (2014), riešiť otázky potravinových strát znamená zaoberať sa aj riešením zlepšenia spoločenských podmienok tak pre chudobných výrobcov potravín, ako aj pre ich chudobných konzumentov, čo môže mať pozitívny dopad na celú spoločnosť. Rastúci príjem producentov aj konzumentov potravín nachádzajúcich sa v chudobnejších častiach sveta znamená väčšie príjmy pre obidve skupiny, lebo si môžu dovoliť nákup väčšieho množstva potravín, a to aj vďaka ich nižším cenovým reláciám. Často sa však stáva, že aj v dôsledku kul-

túrnych dôvodov, zvykov, ktorými si spotrebiteľia regulujú zásoby potravín, ako aj absencie relevantných informácií a vedomostí spotrebiteľa urobí väčšie nákupy potravín v porovnaní s tým, čo v skutočnosti potrebujú, resp. pripraví si viac stravy ako dokážu skonzumovať. To vedie k znehodnoteniu pripravených potravín, ktoré potom končia v odpade. Vyriešenie tohto problému si vyžaduje kvalifikované pôsobenie na vedomie spotrebiteľov, aby boli pri výbere potravín a rozhodovaní o ich množstve selektívnejší a dokázali s nimi šetrnejšie zaobchádzať. Najmä v krajinách s vyššou životnou úrovňou, v ktorých je zabezpečená požiadavka systematického prístupu k nákupu potravín, by spotrebiteľia mali byť vedení k nákupu menšieho ale častejšieho nákupu potravín. Robenie veľkých zásob potravín vedie k ich väčšiemu znehodnocovaniu.

Zvyk vytvárať si veľké zásoby, nákupná sila obyvateľstva a spotrebiteľské preferencie spôsobujú, že približne 25% odpadu pochádza z obilnín a na túto skutočnosť má najväčší vplyv skupina vysokoprijmových spotrebiteľov. Celková výška potravinového odpadu do 8,5% sa vyskytuje v krajinách so strednou úrovňou príjmov obyvateľstva (vrátane Slovenskej republiky). Táto hodnota klesá pod úroveň 5% v krajinách s nízkymi príjmami obyvateľstva (FAO, 2013).

V súčasnosti sa problematika strát na potravinách a potravinovom odpade stáva rozvojovou agendou celosvetových iniciatív, a to tak zo strany súkromného ako aj vládneho sektora.

FAO ako špecializovaná medzinárodná organizácia OSN s bohatým znalostným systémom, podporovaná rôznymi účastníkmi výrobných vertikály, je vedúcim hráčom pri koordinovaní globálnych iniciatív a projektov na znižovanie potravinových strát a potravinového odpadu, ale aj pri nadväzovaní partnerstva medzi jednotlivými štátmi a ďalšími organizáciami v rámci OSN, so súkromným sektorom a s mimovládnyimi organizáciami.

Vynikajúcim príkladom v tomto smere je svetová iniciatíva zrealizovaná v spolupráci FAO a Messe Düsseldorf, GmbH pri organizácii medzinárodnej konferencie „Ušetri potraviny“ počas Interpacku 2011 v Düsseldorfe. Po tejto úspešnej aktivite FAO a Messe Düsseldorf, GmbH bola spustená svetová iniciatíva na zníženie strát potravín a potravinového odpadu, a to najmä v krajinách globálneho Severu. Táto svetová iniciatíva sa realizuje v štyroch hlavných pilieroch: 1. Zvyšovanie úrovne informovanosti obyvateľstva o jeho vplyve a možnostiach pri riešení znižovania strát na potravinách a potravinovom odpade; 2. Spolupráca a koordinácia svetových iniciatív na znižovanie strát potravín a potravinového odpadu; 3. Politiky, stratégie a rozvojové programy vyvinuté na zníženie strát potravín a potravinového odpadu; 4. Podpora investičných programov a projektov, ktoré budú realizované súkromným sektorom aj štátnou správou (FAO, 2014).

Táto globálna iniciatíva je priamo spätá s projektom EÚ „Spoločenská inovácia v spotrebe potravín prostredníctvom optimalizačných stratégií zameraných na znižovanie potravinového odpadu“ (FUSIONS). Európsky parlament stojí v popredí boja proti potravinovým stratám a potravinovému odpadu. Poľnohospodárska komisia Európskeho parlamentu schválila 23. novembra 2011 rezolúciu, ktorá zaväzuje členov tejto komisie uskutočniť radikálne kroky na zníženie strát potravín a potravinového odpadu na ceste „z farmy k vidličke“, a to až o 50% do roku 2025 (FAO, 2014).

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Aktivita 1: **Príčiny, podstata a dôsledky potravinových strát a odpadu v záujme udržateľného rozvoja**

Cieľ: Základné informácie o problematike potravinových strát a potravinovom odpade, vysvetlenie základných definícií, príčin vzniku potravinových strát a potravinového odpadu, demonštrácia faktografických údajov týkajúcich sa tejto problematiky a predstavenie „**Udržateľného rozvojového cieľa č. 12: Dosiachnutie udržateľnej spotreby a výroby**“.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, magnetická tabuľa s magnetkami, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Vyučovanie problematiky, príčin, podstaty a dôsledkov potravinových strát je určené všetkým študentom, ktorých zaujíma problematika zodpovedného zaobchádzania s potravinami, udržateľné zaobchádzanie s prírodnými zdrojmi a ochrana životného prostredia. Osobitná pozornosť v rámci tejto vyučovacej jednotky je zameraná na vysoké straty, ktoré vznikajú najmä v prvých fázach výrobného procesu, ako sú napr. poľnohospodárska prvovýroba, triedenie a ďalšie spracovanie, ďalej distribúcia do obchodných reťazcov a menších obchodov. Okrem toho sa zvlášť bude hodnotiť potravinový odpad, ktorý najčastejšie vzniká pri nesprávnom a nezodpovednom zaobchádzaní s potravinami tak v obchodných reťazcoch, ako aj v domácnostiach samotných spotrebiteľov.

Po krátkom úvode (10 minút) pedagóg otvorí diskusiu v trvaní 10 minút a potom rozdelí študentov do troch skupín. Pedagóg každej z troch skupín zadá po jednej otázke, na ktorú budú študenti počas ďalších 10 minút hľadať odpovede. Prvá skupina bude hľadať odpoveď na otázku: „*Aké sú podľa vás potravinové straty a potravinový odpad vo svete a na Slovensku a kde najčastejšie vznikajú straty a odpad?*“ Druhá skupina sa bude zaoberať otázkou: „*Ako rozumiete pojmu potravinová bezpečnosť?*“ K tejto otázke bude priradená ešte podotázka: „*Koľko ľudí dnes vo svete hladuje?*“, zatiaľ čo tretia skupina má odpovedať na otázku: „*Keby ste mali možnosť, ako by ste riešili znižovanie potravinových strát a odpadu vo svete a na Slovensku?*“ Každá skupina má 10 minút na to, aby sformulovala svoju odpoveď. Potom študenti prostredníctvom hovorca skupiny postupne predstavujú odpoveď, podstata ktorej bude v písomnej forme priložená na magnetickú tabuľu (max. 5 minút). Študenti z ostatných skupín sa vyjadrujú k jednotlivým návrhom a na základe podporných návrhov začnú vznikáť rôzne zhľuky

odpovedí (10 minút). Pedagóg po prvom kole otázok vyhodnotí odpovede študentov a vysvetlí riešenie daných otázok z globálneho pohľadu, použija pritom aj spätný projektor s powerpointovou prezentáciou. Na túto aktivitu spolu s diskusiou je naplánovaných 5 minút.

Aktivita 2: Potravinové straty a potravinový odpad vo vzťahu k udržateľným rozvojomým cieľom samitu z roku 2015

Cieľ: Zoznámenie sa so závermi „samitu OSN k udržateľnému rozvoju“ a s jeho 17 udržateľnými cieľmi s osobitným zameraním na cieľ č. 12, ktorý sa zaoberá oblasťou udržateľnej spotreby a výroby. V rámci skupiny budú vyhodnotené odpovede z dotazníkového prieskumu, ktorý študenti zrealizovali počas nekontaktného vyučovania, každý aspoň v štyroch rodinách. Výsledky sa verbálne vyhodnotia.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, videozáznam, magnetická tabuľa s magnetkami, počítač, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Na začiatku vyučovania bude premietnuté video zaoberajúce sa udržateľnými rozvojomými cieľmi OSN (5 minút). K obsahu videa bude otvorená diskusia, počas ktorej študenti budú hovoriť o tom, čo na nich najviac zapôsobilo a čo by oni považovali za potrebné spraviť, aby sa udržateľné rozvojomé ciele aj splnili (5 minút).

Potom budú študenti rozdelení do dvoch skupín. V nich budú mať za úlohu vyhodnotiť dotazníkový prieskum, ktorý predtým jednotlivito realizovali aspoň v 4 rodinách. Jednotlivé otázky budú vyhodnotené pomocou programu excel, aby získali výsledky tak v absolútnych, ako aj v percentuálnych hodnotách. Práca študentov v skupine trvá 20 minút. Študenti si medzi sebou zvolia v skupinách hovorcov, ktorí postupne predstavia výsledky dotazníkového prieskumu so zámerom charakterizovať prístupy slovenských spotrebiteľov k zodpovednému zaobchádzaniu s potravinami a k snahe minimalizovať potravinový odpad. Každá skupina má na predloženie výsledkov 8 minút. Diskusia k predloženým návrhom každej skupiny bude trvať max. 4 minúty. Pedagóg v spolupráci s dvomi študentmi spraví počas 6 minút na základe prezentácií jednotlivých skupín záverečné vyhodnotenie dotazníkového prieskumu k danej problematike.

Aktivita 3: Príčiny vzniku potravinových strát a potravinového odpadu

Cieľ: Poskytnutie prehľadných informácií o objemoch vyrábanej potravinárskej produkcie podľa jednotlivých regiónov sveta, o príčinách vzniku strát potravín v rámci potravinového zásobovacieho reťazca, v obchodných reťazcoch a v domácnostiach. Hľadanie možností ako znížiť potravinové straty a potravinový odpad.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, fixky, flipchart, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Pri tejto aktivite pedagóg použije viaceré interaktívne metódy. V prvom rade v krátkom videu (5 minút) budú premietnuté hlavné príčiny, ktoré vedú k stratám potravín v jednotlivých častiach sveta. K tomuto problému bude otvorená diskusia trvajúca 5 minút, pričom najrelevantnejšie postrehy z diskusie pedagóg zvýrazní na flipcharte. Pedagóg predstaví základné štatistické údaje vzťahujúce sa na celkový objem strát podľa fáz potravinového zásobovacieho reťazca (10 minút). Po tejto prezentácii študenti rozdelení do 3 skupín dostanú tri rôzne prípadové štúdie, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi situáciami vzniku potravinového odpadu v rôznych častiach sveta. Pôjde o jeden príklad zo Slovenska, iný príklad bude z Afriky a tretí bude z juhovýchodnej Ázie. Študenti si prípadové štúdie prečítajú (10 minút) a potom si v skupinách pripraví svoje stanoviská a návrhy s tým, čo by oni navrhovali na minimalizáciu potravinových strát a najmä potravinového odpadu. Na túto prezentáciu a diskusiu budú mať študenti 24 minút. Na záver všetci spoločne vyhodnotia dosiahnuté výsledky (6 minút).

Aktivita 4: Ako postupovať pri znižovaní potravinových strát a potravinového odpadu

Cieľ: Potravinové straty a odpad možno znižovať/minimalizovať tak vo fázach výrobného, spracovateľského a distribučného procesu, ako aj vo fázach, ktoré sa vzťahujú na obchodné reťazce a domácnosti. Na pozitívnych príkladoch z praxe bude dokumentovaná správna výrobná prax a postupy, ako aj racionálne prístupy, ktoré vedú k znižovaniu strát a odpadu, čím sa šetria prírodné zdroje, chráni sa životné prostredie a majú kladný vplyv aj na rodinný rozpočet. V tomto smere zohrávajú dôležitú úlohu rôzne informačné kampane, ktoré okrem iných príkladov budú obsahom prednášky.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, počítače a spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: Každý človek by si mal uvedomiť, že zodpovedné a racionálne zaobchádzanie s potravinami charakterizuje jeho životný štýl, ktorý môže byť kon-

zumný alebo striedmy, ale aj jeho vzťah k životnému prostrediu. Pri riešení problematiky znižovania potravinových strát a odpadu významnú úlohu zohrávajú rôzne informačné kampane, ktoré zvyšujú vedomosti spotrebiteľov o tom, aké vstupy a náklady boli vložené do výroby potravín, ale aj o tom, ako neúcta k potravinám na jednej strane sveta vedie k plytvaniu nimi a na druhej strane straty vznikajúce pri výrobe, spracovaní, skladovaní či doprave spôsobujú hlad a podvýživu. Tieto faktory budú zvýraznené na začiatku prednášky s podporou powerpointovej prezentácie (15 minút). Študenti pracujúci v troch skupinách budú počas 15 minút na základe prednášky, ale aj vlastných poznatkov, nápadov a skúseností navrhovať riešenia, ktoré by mohli viesť k zníženiu strát potravín počas celého potravinového reťazca. V prvej skupine by boli vypracované riešenia pre slovenskú domácnosť, v druhej skupine riešenia pre obchodné reťazce a v treťom prípade pôjde o návrhy týkajúce sa výrobného procesu.

Vyučovacia aktivita bude potom pokračovať prezentáciou riešení navrhnutých študentmi. Každá skupina bude mať na prezentáciu 5 minút s 3-minútovou diskusiou ďalších študentov zaradených do iných skupín. Táto vyučovacia aktivita sa skončí 6-minútovým záverom pripraveným pedagógom.

Aktivita 5: Medzinárodné iniciatívy zamerané na znižovanie potravinových strát a potravinového odpadu

Cieľ: Zoznámiť študentov s medzinárodnými iniciatívami, ktoré sa začali rozvíjať najmä po roku 2010 a ktoré súvisia s uvedomením si zodpovednosti za budúci vývoj ľudskej generácie. V roku 2050 má na planéte žiť 9,1 mld. ľudí (FAO, 2008). K tomu, aby každý človek mal prístup k zdravým potravinám, bude potrebných o 60 % viac potravín ako ich bolo vyrobených v roku 2006. Podľa štatistík sa 30 – 40 % vyprodukovaných potravín stráca počas výrobného procesu, distribúcie, či končí v potravinovom odpade na konci potravinového reťazca, kde sú hlavnými aktérmi spotrebiteľia a obchodné reťazce. Keby sa strácalo a znehodnocovalo menej potravín, tlak na prírodné zdroje by bol až o 35 % nižší. Táto skutočnosť vedie expertov, aktivistov, politikov a ďalších jednotlivcov k organizovaniu rôznych iniciatív na medzinárodnej, ale aj národnej úrovni, vrátane iniciatív vyvinutých niektorými obchodnými reťazcami. Cieľom prednášky je informovať o najvýznamnejších iniciatívach zameraných na problematiku potravinových strát a potravinového odpadu.

Cieľová skupina: študenti VŠ alebo SŠ

Pomôcky: pero, papier, videozáznam, spätný projektor na powerpointovú prezentáciu

Čas: 60 minút

Postup: V úvode pedagóg premietne videozáznam o medzinárodných aktivitách a niektorých príkladoch obchodných reťazcov zameraných na znižovanie

potravinových strát a potravinového odpadu (5 minút). K obsahu videozáznamu sa počas ďalších 5 minút rozvinie diskusia študentov. Potom im pedagóg poskytne materiál k situačnej hre, ktorú študenti ďalej rozvinú. Na preštudovanie obsahu hry a na prípravu budú mať 15 minút. Na samotný priebeh situačnej hry bude vyhradených ďalších 15 minút. Hra bude informovať o najvýznamnejších iniciatívach organizovaných v Slovenskej republike, ale aj v iných členských krajinách EÚ.

Pred zoznámením sa študentov so situačnými hrami každý z nich dostane určitú rolu, ktorú bude počas aktivity samostatne rozvíjať. Počas situačnej hry každý z účastníkov bude hrať svoju rolu podľa vopred dohodnutého postupu medzi účastníkmi skupiny.

.....

Literatúra:

1. Enviroportal.sk, 2010. Dostupné na internete: Enviroportal.sk (pdf) indikatory/0080/80č6/20_IL_Sklen_plyny.pdf.
2. Food Waste Reduction/Wrap.UK. 2017. Dostupné na internete: www.wrap.org.uk/food-waste-reduction.
3. FAO UN, 2014. *Food Losses and Waste in the Context of Sustainable Food Systems*. FAO Rome, 2014, pp. 86. ISBN: I3901E/5/04.17.
4. FAO, 2017. *Nutrition and Food Systems*, FAO Rome, 2017, pp.150. ISBN: I7846EN/1/09.17.
5. FAO UN, 2008. Summit on Food Security, 2008, Rome. Dostupné na internete: www.fao.org/newsroom/en/focus/2008/1000829/index.html.
6. FAO UN, 2015. FAO Sustainable Development Goals, Rome, 2015, pp. 39. Dostupné na internete: www.fao.org/en/1/02.17.169191.
7. FAO UN, 2013. *Udržateľné potravinové systémy, potravinová bezpečnosť a výživa*. Materiál pripravený FAO UN ku Svetovému dňu potravín 2013, FAO – OSN, Rím.
8. FAO UN, 2014. *Straty na potravinách a potravinový odpad v Európe a v Strednej Ázii*, Regionálna konferencia FAO, 2014. Bukurešť, Rumunsko, 2. – 4. apríl 2014, FAO – OSN, Rím.
9. CHAUNDHURY, M. L. 2006. *Recent Developments in Reducing Postharvest Losses in Asia-Pacific. From: Postharvest Management of fruit and vegetable in Asia-Pacific region*, APO. ISBN: 92-833-7051-1. FAOSTAT. 2010a. FAO Statistical Yearbook 2009 – Agricultural Production.
10. GUSTAFSSON, J. et al., 2011. *Food Losses and Food Waste Causes and Preventions*. FAO, Rome, Italy, s. 45. ISBN 978-92-5-107 205-9.
11. KADER, A. A. 2005. *Increasing Food Availability by Reducing Postharvest Losses of Fresh Produce. Proc. 5th Int. Postharvest Symp. Acta Hortic*, 682, ISHS 2005.

12. KADLEČÍKOVÁ, M. – FILO, M. 2011. Food security in Central Asia and Eastern Europe and possible solutions for hunger and malnutrition in these regions. In *Acta oeconomica et informatica*. Roč. 14, č. 1 (2011), s. 5-8. ISSN 1335-2571.
13. KADLEČÍKOVÁ, M. et al. 2016. *Social and citizens' responsibility for minimazing the food losses* [elektronický zdroj] /Názov z web stránky (stav zo dňa 03.03.2016). In *Corporate social responsibility and human resource management in V4 countries*. – 1st ed. online (393 s.). 978-80-552-1432-0. Corporate social responsibility and human resource management in V4 countries. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita, 2015, s. 143-150, online.
14. PARFITT, J. – BARTHEL, M. – MACNAUGHTON, S. 2010. Food Waste Within Food Supply Chains; Quantification and Potential for Change to 2050, *Phil. Trans. R. soc.*, vol. 365, pp. 3065-3081.
15. Retail Magazin. 2017. Tesco zvyšuje transparentnosť v zaobchádzaní s potravinovým odpadom. *Retail Magazin*, 2017.
16. SEPA, 2008. *Svinn, I livsmedelskedjav – mojligheter till minskade mängder*. Swedish Environment Protection Agency, Bromma, Sweden. ISBN: 978-91-620-5885-2.

O autorke

Mária Kadlečíková

Pôsobí v súčasnosti na katedre manažmentu Fakulty ekonomiky a manažmentu SPU v Nitre. Zabezpečuje prednášky z predmetov Strategický manažment, Základy manažmentu, Manažérske poradenstvo a Riadenie ľudských zdrojov. V roku 1977 obhájila dizertačnú prácu, v roku 1982 bola menovaná za docentku. V roku 2004 jej Univerzita Svätého Štefana v Gödöllö udelila čestný titul Prof. honoris causa. V roku 2008 jej Ukrajinská poľnohospodárska akadémia udelila čestný titul Doctor honoris causa a neskôr získala aj akademický titul Dr. habil. na Univerzite Svätého Štefana v Gödöllö.

SOCIÁLNA EKONOMIKA A SOCIÁLNY MANAŽMENT V KONTEXTE UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA A POĽNOHOSPODÁRSTVA

Danka Moravčíková

Anotácia

Táto kapitola je rozdelená do teoretickej a metodologickej časti. Teoretická časť rekapituluje dôvody vzniku a historický vývoj konceptualizácie sociálnej ekonomiky a sociálneho manažmentu, poskytuje prehľad tradičných a súčasných konceptov, charakteristiky hlavných aktérov i nástrojov sociálnej ekonomiky, a poukazuje na význam sociálnej ekonomiky v perspektíve krajín globálneho Juhu a globálneho Severu. Cieľom kapitoly je poukázať na možnosti aplikácie tohto modelu v poľnohospodárstve predovšetkým v súvislosti s dodržiavaním zásad a princípov udržateľnosti. V rámci praktickej časti sú prezentované a popísané inovatívne metódy a techniky výučby, ktorými je možné predmetnú problematiku interaktívne sprostredkovať a komunikovať študentom.

Kľúčové slová: sociálna ekonomika, sociálny manažment, sociálne poľnohospodárstvo, sociálny podnik, udržateľnosť, alternatívne potravinové siete

ÚVOD

Sociálna realita posledných desaťročí veľmi výrazne potvrdila skutočnosť, že globálna kríza má nielen finančný a ekonomický rozmer, ale že fungovanie ekonomických inštitúcií a aktérov je prípadom sociálneho konania podmieneného pôsobením sociálnych štruktúr a vzťahov. Sociologička Gabriela Lubelcová (2015) zdôrazňuje, že hospodárska kríza ukázala i limity doteraz uplatňovaných konceptov, ktoré sa snažili prostredníctvom revitalizácie klasických ekonomických paradigiem riešiť problémy vývoja neskoro modernej spoločnosti a odhalila aj ďalšie spoločenské dôsledky kumulujúce nepriaznivé ekonomické, politické a sociálne efekty. Preto sa otvára priestor na nové podoby riešenia, ako napr. rozvoj „ľudskej (sociálnej) ekonomiky“ – konceptu, ktorý sa vzťahuje k tomu, čo môžu urobiť ľudia pre seba samých a zároveň zapojiť celú svoju ľudskú komplexnosť (Lubelcová, 2015) a ktorý je podporený aj v stratégii Európa 2020¹. Sociálna ekonomika sa spája predovšetkým s cieľmi ako podpora zvyšovania zamestnanosti a sociálnej súdržnosti a rozvoja sociálnych služieb, ktoré sa vyskytujú najmä v dvoch hlavných oblastiach verejnej politiky: sociálne a pracovné začlenenie, ako aj miestny rozvoj a tvorba pracovných miest. Špecifickým priestorom na implementáciu modelov a princípov sociálnej ekonomiky, resp. na uplatnenie konceptu tzv. sociálneho manažmentu, sa stáva rurálne prostredie a poľnohospodárstvo.

INÉ/ALTERNATÍVNE EKONOMICKÉ MODELÝ: PREČO VZNIKALI A VZNIKAJÚ?

Súčasná spoločnosť prechádza obdobím, ktoré je charakteristické neočakávanými a turbulentnými zmenami, ako aj neustále sa zintenzívňujúcou ekonomickou globalizáciou. Zároveň sa ľudstvo ocitá v ére prelínajúcich sa ekonomických, ekologických či sociálno-politických kríz so spoločným menovateľom – krízou hodnôt. Preto sa otvára priestor na určité alternatívne a inovatívne ekonomické modely, ktoré sa snažia minimalizovať až eliminovať negatívne efekty dominujúceho modelu trhovej ekonomiky, a zabezpečiť tak udržateľnosť ďalšieho rozvoja ľudských spoločenských a spoločností. Ich snahou je tiež prispieť k riešeniu globálnych výziev, ktorými sú napr. znižovanie chudoby a zabezpečenie dôstojného života pre všetkých.

1 „Sociálna ekonomika je nepochybne odvetvím, ktoré podstatne prispieva k zaisteniu zamestnanosti, k udržateľnému rastu a spravodlivejšej distribúcii príjmov a bohatstva. Ide o sektor, ktorý dokáže spájať rentabilitu so sociálnou inklúziou a popri verejnom a súkromnom sektore dokáže previazať služby a potreby. Toto odvetvie vie oveľa lepšie ako ostatné čeliť hospodárskej kríze“ (Luca Jahier, Európsky hospodársky a sociálny výbor – EESC, 2012).

Modely iných/alternatívnych ekonomík môžeme v súčasnosti chápať ako nové, resp. inovované ekonomické koncepty, ktoré sa pokúšajú stať alternatívami oproti paradigmatickým základom klasickej ekonomickej teórie. Hlavnými myšlienkami je snaha bližšie prepojiť ekonomiku so životným prostredím, a tiež snaha prekonať existujúce ekonomické kategórie a preskúmať možnosť rozvoja rôznych iných ekonomických foriem. Na druhej strane však treba zdôrazniť, že ekonomické alternatívy neašpirujú byť v rovnocennej pozícii s dominantnou ekonomikou, ale ako paralelný model ponúkajú vyváženie nedostatkov formálnej ekonomiky v oblasti spolupráce, tvorby silnejších sociálnych väzieb a sociálneho kapitálu (Fuller – Jonas – Lee, 2010: 3; Moravčíková – Adamičková, 2014: 12).

Postupne sa rozvinulo niekoľko nových ekonomických systémov, ktoré sa snažia spolupracovať a navzájom dopĺňať. Medzi iné/alternatívne ekonomické prístupy a modely ekonomiky tak môžeme zaradiť napríklad *ekonómiu ustáleného stavu* (Daly), *novú ekonómiu* (Ekins), *nepeňažnú ekonómiu* (Illich) alebo *ekologickú ekonómiu* (Martinez-Alier) a mnohé iné (Johanišová, 2013: 44-46; Klinec, 2000: 67). Z uvedených prístupov a modelov sa následne vyvinuli aj určité ekonomické nástroje, ktorých cieľom je zabezpečiť udržateľný rozvoj spoločnosti. „Tieto alternatívne modely sú rôznorodé, zahŕňajú družstvá a iné formy asociačnej produkcie, nepeňažné meny, férové alebo etické obchody, úverové družstvá, miestne výmenné a obchodné systémy a takzvanú sociálnu ekonomiku“ (Zademach – Hillebrand, 2013: 9).

V roku 2010 bola publikovaná správa Rímskemu klubu „Modrá ekonomika“ belgického podnikateľa a ekonóma Guntera Pauliho, ktorej jadrom je podnikateľský model nazvaný *modrá ekonomika*. Tento podnikateľský model sa odlišuje od v súčasnosti prevažujúcich podnikateľských modelov nazvaných *červená ekonomika* a *zelená ekonomika*. *Červená ekonomika* je súčasný dominujúci podnikateľský model založený na požičiavaní, raste dlhov, neobmedzenom čerpaní zdrojov a odsúvaní problémov do budúcnosti. *Zelená ekonomika* je založená na vybavení ekonomiky ekologickými technológiami, ktoré sú finančne náročné a v súčasnosti je tento model finančne nerealizovateľný. *Modrá ekonomika* je podnikateľský model založený na napodobovaní prírody, vytváraní lokálnej ekonomiky, podpore sociálneho kapitálu, kaskádovaní materiálov, živín a energie, nulovej produkcii odpadov a vytváraní pracovných miest na lokálnej úrovni. Predstavuje nový podnikateľský model, ktorý umožňuje v priebehu 10 rokov s využitím 100 inovácií vytvoriť 100 miliónov pracovných miest. Je zameraná na podporu lokálnych ekonomík a s úspechom realizovaná vo viacerých krajinách sveta s nízkym HDP. Realizuje sa však aj vo viacerých krajinách globálneho Juhu² (Klinec, 2012: 72 – 73).

Aj na základe vyššie uvedeného je možné konštatovať, že čoraz väčšia časť spoločnosti sa snaží hľadať nové spôsoby fungovania ekonomického systému. Napr. ďalší autori/autorky zaviedli nový pojem *diverse economy*, ktorý má rozšíriť chápanie toho, čo tvorí ekonomiku a ekonomické vzťahy v dnešnej spoločnosti (Gibson – Graham – Roelvink, 2011).

2 Modrá ekonomika využíva 100 inovácií, ktoré sú inšpirované prírodou a sú základom podnikateľských aktivít. Tieto inovácie boli vyvinuté vedeckými, výskumnými a vývojovými inštitúciami v rôznych krajinách sveta, ako USA, Japonsko, Veľká Británia, Brazília, Švédsko, Nemecko, Srbsko, Kanada, Južná Kórea, Hongkong, Dánsko, Taliansko a ďalšie. Projekty, ktoré tieto inovácie využívajú, sa realizujú v krajinách ako Kolumbia, Benin, Japonsko, India, Zimbabwe, Kanada, USA, Taliansko, Srbsko, Nemecko, Japonsko a ďalších.

Faktorov, ktoré ovplyvňujú vznik alternatívnych ekonomických systémov je v súčasnosti veľmi veľa. Medzi dôvody vzniku alternatív v ekonomickom myslení sa môžu zaradiť kritické body súčasného ekonomického systému. Podľa niektorých ekonómov ide hlavne o problematiku potreby neustáleho ekonomického rastu (rastu HDP), ďalej „úrokové“ bankovníctvo a spôsoby, akým vznikajú peniaze, voľný obchod a globalizácia ekonomiky (Johanisová, 2013; Sulík, 2010; Fraňková, 2012). Za ďalší z aspektov je možné považovať v súčasnosti preferovanú myšlienku ekonomickej globalizácie a voľného obchodu medzi krajinami. V súvislosti s rastúcou globálnou ekonomickou závislosťou sa však neustále redukuje schopnosť národných vlád konať v rámci sociálnych a hospodárskych politík nezávisle. „Vzhľadom k tejto zníženej schopnosti národných vlád regulovať ekonomické, sociálne, environmentálne a kultúrne zmeny je pravdepodobné, že bude stále viac potrebné prijímať medzinárodné koordinované globálne politické opatrenia na riešenie prípadných nežiaducich zmien v týchto premenných v dôsledku rastúcej globalizácie a medzinárodnej závislosti“ (Tisdell – Sen, 2004: 4).

Iné negatívne dopady globalizácie predstavuje medzinárodný pohyb kapitálu, s ktorým je spojená prevaha nadnárodných korporácií nad lokálnymi politickými inštitúciami, čo má istý dopad na schopnosť miestnych organizácií uplatňovať efektívnu ekonomickú, právnu či inú regulačnú činnosť voči týmto medzinárodným zoskupeniam. Dôsledky „...môžeme vidieť hlavne v oblasti ničenia životného prostredia, v nekontrolovanej spotrebe prírodných zdrojov či nerovnomernosti bohatstva v globálnom aj lokálnom meradle“ (Mulačová – Mulač et al., 2013: 94). Globalizácia ekonomiky oslabuje tiež istotu pracovných miest, vedie k flexibilizácii sveta práce a prináša nové sociálne riziká. Limitovanosť neustáleho ekonomického rozvoja obmedzuje následne aj verejné zdroje, ktoré je možné uplatniť v spoločenskej redistribúcii. Preto sa čoraz dominantnejšou stáva téma krízy sociálneho štátu a možností verejnej ekonomiky podporovať ekonomický rast (Lubelcová, 2015: 130).

Nevýhody globalizácie sa tak týkajú nielen životného prostredia, ale aj rastúcich globálnych rozdielov v blahobyte a bohatstve, prehľbovania sociálnych rozdielov a ekonomická integrácia často prispieva k stagnácii pôvodného priemyslu a tradičných lokálnych sietí v niektorých spoločnostiach, ktoré sa potom stávajú nekonkurenčnými v oblasti priemyslu a výroby (Lane, 2006: 4; Cooper – Donaghy – Hewings 2007: 2).

KONCEPTY A DEFINIČNÉ ZNAKY SOCIÁLNEJ EKONOMIKY A SOCIÁLNEHO MANAŽMENTU

Pojem sociálna ekonomika sa postupne začal objavovať predovšetkým v slovníku odbornej komunity zaoberajúcej sa rozvojovými stratégiami. V najširšom poňatí zahŕňa širokú škálu organizácií a podnikov, ktorých hlavným cieľom je maximalizácia sociálneho, environmentálneho a kultúrneho účinku. Korene tohto modelu možno identifikovať v mnohých krajinách v podobe integrovaného systému sociálnych inovácií zakorenených v lokálnom a regionálnom rozvoji a podporovanom novým systémom štátnej a územnej správy založenom na PPP partnerstvách. Podpora sociálnej ekonomiky je významnou súčasťou tzv. oživovacej

ekonomickej stratégie a početné štúdie *International Labour Office* z rôznych prostredí³ poukázali na skutočnosť, že životnosť podnikov sociálnej ekonomiky v zložitých ekonomických podmienkach je oveľa vyššia ako životnosť tradičných malých a stredných podnikov. Vzťah medzi sociálnou ekonomikou a krízou je totiž jednoduchý: sociálna ekonomika predstavuje spôsob, ako sa dá zabrániť nerovnováhe vo finančnom a ekonomickom systéme a zabezpečiť každému prístup k tovaru a službám nevyhnutným pre každodenný život. V krízových situáciách je obvykle počet ľudí s takýmito potrebami oveľa vyšší.

Historický prehľad konceptualizácie sociálnej ekonomiky

Pojem sociálna ekonomika sa po prvýkrát v odbornej ekonomickej literatúre objavil pravdepodobne v roku 1830, keď francúzsky liberálny ekonóm Charles Dunoyer uverejnil Traktát o sociálnej ekonomike, v ktorom obhajuje morálny prístup k hospodárstvu. V ďalšom období vznikli rôznorodé myšlienkové smery, ktoré sa týkali existencie „nedostatkov trhu“ spôsobujúcich nerovnováhu, ako aj vymedzenia skutočného objektu a predmetu ekonómie, za ktorý tzv. sociálni ekonómovia považovali skôr človeka než bohatstvo. Väčšinu sociálnych ekonómov je však nevyhnutné zaradiť do oblasti liberálneho ekonomického myslenia a stotožniť so zásadami tzv. *laissez-faire*, a tiež s inštitúciami, ktoré upevnil vznikajúci kapitalizmus vrátane kapitalistických spoločností a trhov. V druhej polovici 19. storočia sa sociálna ekonomika úplne preorientovala pod vplyvom dvoch významných ekonómov Johna Stuarta Milla a Leona Walrasa. Hoci v Európe bola sociálna ekonomika v prvej tretine 20. storočia relatívne výrazná, industriálna etapa vývoja moderných spoločností zatlačila koncept sociálnej ekonomiky do úzadia. V povojnovom období sa zdalo, že sociálne reformy je možné dosiahnuť zlepšovaním ekonomických podmienok. Intenzívny ekonomický rast spojený s rastom životnej úrovne a silným sociálnym štátom prehĺbil oddelenosť ekonomickej, politickej a sociálnej sféry života do relatívne autonómnych oblastí, koniec 20. storočia však priniesol rehabilitáciu pojmu sociálna ekonomika a nové impulzy na jej uplatnenie. Nositeľmi revitalizácie však neboli intelektuáli a sociálni aktivisti, ale verejné inštitúcie, ktoré museli čeliť nastupujúcej kríze štátu a hľadať alternatívne riešenia rastúcich sociálnych problémov a stagnujúceho ekonomického rastu. V európskom priestore to boli najmä vlády Francúzska a Belgicka, ktoré už v 80. rokoch začali hovoriť o koncepte sociálnej ekonomiky. V krajinách strednej a východnej Európy, ktoré boli spojené so sovietskym systémom a mali centrálné plánované hospodárstvo, bol štát jediným hospodárskym aktérom a subjekty sociálnej ekonomiky tam nemali nijaký priestor. V 90. rokoch sa táto téma dostala do diskusií na úrovni Európskej únie a následne sa stala aj súčasťou jej strategických dokumentov. V súčasnosti je sociálna ekonomika považovaná za jeden z kľúčových prvkov európskeho sociálneho modelu. Počas programovacieho obdobia EU 2007 – 2013 sa v rámci koncepcných dokumentov presadzovala podpora sociálnej ekonomiky najmä ako nástroja rozvoja sociálneho a ekonomického potenciálu na lokálnej a regionálnej úrovni. V stratégii Európa 2020 sú sociálne podniky považované za kľúčové prvky občianskej

3 Napr. Birchall – Ketilson (2009), Fonteneau – Develtere (2009).

spoločnosti a európskeho sociálneho modelu (CIRIEC, 2012: 9 – 10; Lubelcová, 2012: 86; Lubelcová, 2015: 142 – 143).

Vymedzenie sociálnej ekonomiky a sociálneho manažmentu

Jednotná či univerzálna definícia a vymedzenie pojmu sociálna ekonomika neexistuje, pretože odlišný kontext vzniku a podmienok sociálnej ekonomiky má za následok i odlišnú terminológiu reflektujúcu jej rôzne podoby – napr. solidárna ekonomika, sociálny podnik, sociálna inovácia, komunitný ekonomický rozvoj, tretí sektor, kooperatívna ekonomika, komunitný podnik a pod. Môžeme sa stretnúť aj s termínmi, ako napr. *social economy*, *solidarity-based economy*, *work integration social economy*, *market-oriented social economy* alebo novými označeniami, ako *alternative economy*, *plural economy* či *intermediate economy* – vo frankofónnom prostredí *économie solidaire*, *économie plurielle*, *l'autre économie*. Sociálna ekonomika sa formuje na rozhraní verejného a súkromného sektora a veľmi často je spájaná so subjektmi z tretieho sektora. Prínos týchto organizácií do konceptu sociálnej ekonomiky bol viacnásobný. Boli to jednak ich organizačné formy, špecifický typ manažmentu, ako aj hodnoty sociálnej misie a dobrovoľníckej práce, ktoré prispeli k posilneniu aktivít sociálnej ekonomiky na báze týchto organizácií. Sociálna ekonomika v súčasnosti reprezentuje novú oblasť ekonomických aktivít, pre ktoré je charakteristické prepájanie ekonomických a sociálnych cieľov. Predstavuje tak nový rozmer nekonvenčnej podnikateľskej dynamiky, ktorá je súčasne nositeľom sociálnych inovácií a sociálneho rozvoja, ako aj novým impulzom ekonomického rastu (Lubelcová, 2015: 143; Lubelcová, 2012: 88).

V správe *Sociálna ekonomika v Európskej únii* (2012) je sociálna ekonomika vymedzená ako súbor súkromných, formálne organizovaných podnikov s nezávislými rozhodovacími právomocami a voľným členstvom, ktorých cieľom je naplňovať potreby svojich členov prostredníctvom trhu – výrobou tovaru a poskytovaním služieb, poistenia či finančných prostriedkov – a v ktorých rozhodovanie a delba zisku či prebytku medzi členmi priamo nesúvisí s kapitálom alebo príspevkami získanými od jednotlivých členov (pričom každý člen disponuje jedným hlasom), ale v každom prípade sa uskutočňuje prostredníctvom demokratického a participatívneho rozhodovania. Do sociálnej ekonomiky patria tiež súkromné, formálne organizované organizácie s nezávislými rozhodovacími právomocami a voľným členstvom, ktoré poskytujú netrhové služby domácnostiam a ktorých prípadné prebytky si nemôžu privlastňovať hospodárske subjekty, ktoré ich vytvárajú, kontrolujú alebo financujú (CIRIEC, 2012: 15). V OECD publikácii (Noya – Clarence, 2007) autori identifikujú odlišnosti sociálnej ekonomiky, solidárnej ekonomiky a tretieho sektora. Koncept sociálnej ekonomiky (používaný najmä v anglosaskom prostredí) považujú za širší v porovnaní s konceptom neziskového sektora, v zmysle ktorého organizácie nemôžu prerozdeľovať svoje zisky vlastníkovi. Koncept solidárnej ekonomiky (typický pre Francúzsko, kanadský Quebec a Latinskú Ameriku) podľa nich zodpovedá hlavne neetablovaným občianskym iniciatívam ekonomického rozvoja (napr. hnutiam typu *fair trade* či inovatívnym formám nepeňažných výmen založených na reciprocite). Tretí (nezis-

kový) sektor nevnímajú ako alternatívu k verejnému a súkromnému sektoru, ale ako interaktívny a reflexívny komponent ekonomiky a spoločnosti.

Sociálny manažment je prevažne charakterizovaný ako manažment organizácií a spoločností pôsobiacich v sociálnej ekonomike a neziskovom sektore. Je nevyhnutný pre formulovanie ich misie, spôsobu financovania, pre tvorbu stratégií ich rozvoja, ako aj v oblasti personalistiky a zabezpečovania kvality. Možno ho definovať i v kontexte aktivít, ktoré sa špecializujú na koordinovanie činnosti ľudí pracujúcich v subjektoch poskytujúcich sociálne poradenstvo, sociálnu pomoc, sociálne služby či sociálnu prevenciu. Sociálny manažment kladie hlavný dôraz na ľudské zdroje a preferuje sociálne a psychologické faktory. Je akýmsi protipólom strategického manažmentu, pretože byrokratickú administráciu sa snaží nahradiť participatívnymi a dialogickými mechanizmami zahrňujúcimi účasť rôznych sociálnych subjektov. V niektorých koncepciách je sociálny manažment stotožňovaný s rozmanitými praktikami zúčastnených strán, inokedy je mylne spájaný s iniciatívami súkromného sektora (napr. s konceptom sociálnej zodpovednosti podnikov). Na jednej strane predstavuje celospoločenský problém, na mikroúrovni zas znamená špecifickú formu manažmentu odlišujúcu sa od tých ostatných netradičným typom racionality, ktorá prekonáva dominujúcu „logiku trhu“ (Vieira da Silva – Neto – Pacheco, 2015).

Ďalšie vymedzenie sociálneho manažmentu ho stotožňuje s ekonomickým chápaním sociálnej práce. Prostredníctvom tohto prístupu sa sociálna práca dá tematizovať a transformovať na konkrétnu ponuku pomoci v súlade s pravidlami i požiadavkami cieľových skupín, a tiež v zmysle dodržiavania princípu solidarity. V sociálnom manažmente musí existovať rovnováha medzi ekonomickými, spoločensko-etickými a humánnymi prvkami ako praktická forma paralely medzi efektívnosťou, udržateľnosťou a solidaritou (Fabiánová, 2010; Strieženec, 1996).

Zahraničné zdroje uvádzajú od roku 1999 aj pojem *social impact management* ako snahu nájsť komplexnejší výraz, ktorý by v súvislosti so škálou rozmanitých a tradičných „biznis“ tém obsiahol aj problematiku sociálneho kontextu, v ktorom sa odohrávajú. Charakterizujú ho nasledovne:

- Pojem je jednoduchý a zrozumiteľný v obchodnej komunikácii a jazyku, nahrádza frázy typu „témy na rozhraní potrieb trhu a obchodu a širšieho sociálneho záujmu“.
- Je popisný, nie však normatívny a nemá moralistický nádych (napr. v porovnaní s pojmom *corporate social responsibility*, resp. *corporate social performance*).
- Je inkluzívny a naznačuje súvislosť s takými pojmami, ako napr. sociálny podnik a sociálne investovanie.
- Implicitné pochopenie pojmu súvisí s celkovou filozofiou firmy.

Sociálne vplyvy v prostredí trhu a obchodu sa vyznačujú reciprocitou, preto ich treba analyzovať, pochopiť a pravidelne vyhodnocovať. Sociálny kontext má výrazný vplyv na životnosť či životaschopnosť firiem a ich aktivít, ako aj na sociálny priestor, v ktorom pôsobia. *Social impact management* je teda definovaný ako oblasť hľadania a získavania informácií o prístupe obchodných praktík a širšieho sociálneho pozadia, čo reflektuje a rešpektuje komplexnú vzájomnú prepojenosť oboch týchto realít (Gentile, 2002: 3 – 5).

Základné charakteristiky sociálnej ekonomiky

Aj keď sa pojmy sociálna ekonomika (resp. ekonomika solidarity alebo solidárna ekonomika) až tak často nepoužívajú, je potrebné charakterizovať ich základné definičné znaky, pretože v sebe kombinujú dva často kontradiktívne vnímané pojmy:

- ekonomika – zodpovedá konkrétnej produkcii tovarov a služieb podnikmi a obchodmi, ktoré tak prispievajú ku zvýšeniu kolektívneho bohatstva;
- sociálnosť – zodpovedá sociálnej profitabilite ako protikladu čisto ekonomického zisku. Sociálna profitabilita je oceňovaná ako príspevok k demokratickému rozvoju spoločnosti, povzbudenie a motivácia k aktívnemu občianstvu, ako aj k individuálnym a kolektívnym iniciatívam podporujúcim kvalitu života obyvateľov. Tak vo verejnom, ako aj v súkromnom sektore môže byť hodnotená aj v súvislosti s tvorbou pracovných miest.

Podľa vyššie uvedenej pracovnej definície zo správy *Sociálna ekonomika v Európskej únii* zahŕňa sociálna ekonomika z hľadiska národných účtov dva hlavné subsektory: a) trhový alebo podnikový subsektor, b) subsektor netrhových výrobcov.

Ich spoločné vlastnosti sú nasledovné (CIRIEC, 2012: 15 – 16):

1. sú súkromné, to znamená, že nie sú súčasťou verejného sektora a verejný sektor ich nekontroluje;
2. sú formálne organizované, čo znamená, že spravidla majú právnu subjektivitu;
3. majú nezávislé rozhodovacie právomoci, to znamená, že môžu samostatne voliť a rozpustiť svoje riadiace orgány a kontrolovať a organizovať celú svoju činnosť;
4. majú voľné členstvo, to znamená, že členstvo v nich nie je povinné;
5. prípadné zisky alebo prebytky sa medzi členov-používateľov nedelia v pomere k ich kapitálu alebo príspevkom členov, ale k ich činnosti alebo transakciám v organizácii;
6. vykonávajú samostatnú hospodársku činnosť na uspokojenie potrieb jednotlivcov, domácností alebo rodín. Preto sa uvádza, že organizácie sociálnej ekonomiky sú organizácie ľudí, nie kapitálu. Pracujú s kapitálom a inými nefinančnými zdrojmi, nie však pre kapitál;
7. sú to demokratické organizácie. Okrem niektorých dobrovoľných organizácií, ktoré poskytujú netrhové služby domácnostiam, sa v rozhodovacom procese organizácií sociálnej ekonomiky prvého stupňa spravidla uplatňuje zásada „jeden človek, jeden hlas“ bez ohľadu na vložený kapitál alebo príspevky členov. Vždy uplatňujú demokratické a participatívne rozhodovanie. Organizácie na iných úrovniach sú takisto organizované demokraticky. Členovia majú väčšinovú alebo výlučnú kontrolu nad rozhodovacími právomocami v organizácii.

Sociálna ekonomika sa spája predovšetkým s podporou zvyšovania zamestnanosti, sociálnej súdržnosti a s podporou rozvoja sociálnych služieb. Spoločné znaky a prvky subjektov sociálnej (solidárnej) ekonomiky je možné zhrnúť do nasledovných bodov (Johanisová, 2016):

1. orientácia na zmysluplnú činnosť (nie na finančný zisk),
2. silná väzba k miestu a lokálnemu spoločenstvu,
3. demokratické riadenie, príp. aj komunitné, resp. spoločné vlastníctvo,
4. snaha nepodliehať diktátu trhu.

Sociálna ekonomika pozostáva zo súboru aktivít a organizácií, ktoré vzišli z kolektívnych podnikov, snažia sa dodržiavať určité spoločné princípy a vyznačovať sa rovnakými prvkami (Neamtan, 200: 2 – 3):

- Cieľom podnikov pôsobiacich v sociálnej ekonomike je v prvom rade slúžiť svojim členom alebo komunite, nielen usilovať sa o finančný zisk.
- Podniky v oblasti sociálnej ekonomiky sú relatívne autonómne.
- Nevyhnutnou súčasťou štatútu, resp. zásad správania sa, je účasť aktérov na demokratickom rozhodovaní a v procese rozdeľovania príjmov a prebytkov uprednostňovanie ľudí a práce pred kapitálom.
- Aktivity podnikov pôsobiacich v sociálnej ekonomike sú založené na princípe participácie, posilnenia postavenia a individuálnej i kolektívnej zodpovednosti.

Na základe týchto princípov sa dá konštatovať, že sociálna ekonomika nepredstavuje nový koncept, ale podobne, ako napr. robotnícke hnutie, nadobúdala a nadobúda počas svojej existencie rôzne historické podoby a formy v závislosti od odlišných sociálno-politických a ideologických podmienok.

Zaujímavou problematikou sa javí vzťah medzi sociálnou ekonomikou a inými typmi ekonomík. V porovnaní s rodinnou ekonomikou (resp. neformálnou ekonomikou domácností) je tiež založená na reciprocite, avšak v prostredí otvorenejších a častejšie sa meniacich vzťahov. Moderná trhová ekonomika a ekonomika verejného sektora sú založené predovšetkým na peňažnom princípe, pričom sociálna ekonomika výrazne uprednostňuje nepeňažné faktory, ktoré zohrávajú kľúčovú úlohu aj pri hodnotení celkovej návratnosti aktivít. Sú nimi napr. solidarita s lokálnou komunitou, lepšia starostlivosť o deti a seniorov, redukovanie miery chudoby a výskytu deštruktívneho správania, posilnenie voľnočasových aktivít, a tiež dostupnosť práce blízko miesta bydliska. V mnohých prípadoch sú ciele verejného sektora identické s cieľmi sociálnej ekonomiky, ale kým verejný sektor je regulovaný oficiálnou legislatívou a systémom sankcií, sociálnu ekonomiku regulujú zhodné záujmy a hodnoty zainteresovaných aktérov. Verejná ekonomika je založená na formálnom systéme daní a ďalších povinností, zatiaľ čo sociálna ekonomika na recipročnom a dobrovoľnom súhlase s dodržiavaním určitých noriem. Je však potrebné podotknúť, že aj neformálne pravidlá môžu v istom zmysle predstavovať sociálny tlak či mať donucovací charakter. Pokiaľ v trhovej a verejnej ekonomike zohráva významnú úlohu materiálny kapitál a individuálny ľudský kapitál, v sociálnej ekonomike je to najmä sociálny kapitál vo forme recipročných sociálnych sietí medzi jednotlivcami, organizáciami, firmami a celým spoločenstvom. Reciprocita spôsobuje, že siete v sociálnej ekonomike sú prirodzene väčšinou horizontálne, čo je tiež rozdiel v porovnaní s inými ekonomikami.

Naopak, aj aktivity v inom ekonomickom prostredí môžu mať v sebe prvky charakteristické pre sociálnu ekonomiku, tieto však obvykle netvoria základ ich produkcie.

Na základe uvedených znakov a porovnania sa sociálna ekonomika dá charakterizovať ako hospodárska časť spoločnosti, ktorá sa riadi prevažne princípom reciprocity, je založená na sociálnom kapitále v podobe recipročných sociálnych sietí, je organizačne nezávislá od štátnej moci a nie je obvykle dostupná ako tovar či služba na tzv. oficiálnom trhu (Westlund, 2003: 1197 – 1199).

Princípy, ktorými sa riadi sociálna ekonomika, plne korešpondujú so stratégiou udržateľného rozvoja.⁴ Udržateľný rozvoj sa považuje za jeden zo základných pilierov budovania vedomostnej spoločnosti, pretože okrem ekonomického rastu zohľadňuje aj sociálne a environmentálne dopady. Jeho hlavným cieľom je zabezpečenie environmentálnej, sociálnej a ekonomickej udržateľnosti rastu s osobitným dôrazom na ochranu a zlepšenie životného prostredia. K špecifickým cieľom patrí okrem posilnenia environmentálneho a ekonomického aspektu rozvoja aj posilnenie sociálneho aspektu rozvoja, konkretizované prostredníctvom podpory sociálneho začlenenia a boja proti chudobe.

AKTÉRI A FORMY SOCIÁLNO-EKONOMICKEJ SAMOORGANIZÁCIE

Subjekty sociálnej ekonomiky

Sociálnu ekonomiku reprezentujú najmä ekonomické aktivity, ktoré sú výsledkom miery združovacieho potenciálu spoločnosti, resp. konkrétneho územného spoločenstva. Historicky je prepojená s ľudovými združeniami a družstvami, ktoré sú jej základom. Systém hodnôt a zásady správania ľudových združení, odzrkadlené v historickom družstevnom hnutí, sú tie, na ktorých sa zakladá aj moderná koncepcia sociálnej ekonomiky. Jej štruktúru tvoria tri veľké skupiny organizácií: družstvá⁵ (*cooperatives*), svojpomocné vzájomne prospešné zoskupenia (*mutual societies*) a združenia (*associations*), pričom nedávno sa pridali aj nadácie

4 Postup v oblasti udržateľného rozvoja (UR) z celosvetového hľadiska zastrešuje OSN hlavne cez aktivity svojej Komisie pre UR a cez organizovanie svetových samitov a konferencií o UR. EÚ i vláda SR považuje UR za základný princíp rozvoja spoločnosti. EÚ zdôrazňuje a potvrdzuje dôležitosť UR v Lisabonskej zmluve a v mnohých strategických dokumentoch, medzi nimi aj v kľúčovej stratégii Európa 2020. Tá svojím zameraním na inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast plne rešpektuje ekonomický, environmentálny aj sociálny rozmer UR. Stálou výzvou pre Slovensko je premietiť princípy UR do každodenného života, posudzovať všetky plánované i realizované aktivity prostredníctvom kritérií UR a vyhodnocovať smerovanie k trvalej udržateľnosti pomocou súboru merateľných ukazovateľov. (<http://hpur.vlada.gov.sk/horizontalny-princip-udrzatelny-rozvoj-2014-2020>)

5 V súčasnosti však táto kategória (hlavne v prípade poľnohospodárskych družstiev) na Slovensku nezodpovedá tradičnému konceptu družstva. Výskumy poukázali na skutočnosť, že transformované poľnohospodárske subjekty (bývalé JRD) sa približujú skôr bežným akciovým spoločnostiam, resp. s.r.o. Preto pod pojmom družstvo/družstevný podnik je potrebné rozumieť podnik vlastnený zamestnancami a demokraticky spravovaný (cit. podľa Lindbloom, 2012 v Polák – Schinglerová, 2014: 3).

(*foundations*)⁶. Aj keď dobročinnosť (dobročinné nadácie, bratstvá a nemocnice) a organizácie vzájomnej pomoci zaznamenali v stredoveku významný rast, ľudové združenia, družstvá a vzájomné spoločnosti dostali mimoriadny impulz až v 19. storočí prostredníctvom iniciatív pracujúcich tried⁷ (Lubelcová, 2015: 141; CIRIEC, 2012: 8).

Identifikovanie subjektov a aktérov sociálnej ekonomiky v každej krajine nie je jednoduché, pretože je potrebné určiť, ktoré inštitucionálne formy tvoria oblasť sociálnej ekonomiky alebo oblasť, ktorej základom je súvisiaci, resp. vo všeobecnosti uznaný pojem. Výsledky európskej štúdie poukazujú na tri závery (CIRIEC, 2012: 29 – 31):

1. Subjekty sociálnej ekonomiky jednotlivých krajín sa veľmi odlišujú, pričom existujú pôvodné vnútroštátne formy, ktoré sú neoddeliteľnou súčasťou sociálnej ekonomiky vo svojich krajinách (pozri Tab. 1). V niektorých krajinách (napr. Taliansko a Španielsko) existujú odlišné predstavy o rozsahu pôsobnosti sociálnej ekonomiky.
2. Pojem sociálna ekonomika je všeobecne rozšírený práve v tej skupine krajín, v ktorých je koncepcia sociálnej ekonomiky najlepšie prijatá (okrem Írska). Sociálna ekonomika je právne uznaná vo Francúzsku a Španielsku.
3. Existuje všeobecný konsenzus, že družstvá sú súčasťou sociálnej ekonomiky ako jej vzorové podniky. Za aktérov sociálnej ekonomiky sa takisto považujú združenia, nadácie a sociálne podniky. Nízka úroveň uznania samotnej koncepcie sociálnej ekonomiky spolu s chýbajúcim právnym postavením ďalšieho typu subjektov – tzv. vzájomných spoločností – v nových členských štátoch EÚ však môže byť dôvodom vylúčenia tzv. *friendly societies* (*mutual societies*) z oblasti sociálnej ekonomiky v týchto krajinách.

6 K tradičným aktérom sociálnej ekonomiky pribudli neskôr tzv. sociálne podniky (*social enterprises*). Slovenská legislatíva však definuje tento subjekt odlišne od európskeho chápania (Polák – Schinglerová, 2014: 2). Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR pripravilo nový zákon o sociálnej ekonomike a sociálnych podnikoch. Právna úprava má viesť do sociálneho podnikania poriadok v pojmoch a v regulácii a odstrániť prekážky, ktoré bránia rozvoju sociálnej ekonomiky. Zároveň má vytvoriť priaznivé podnikateľské prostredie pre sociálne podnikanie na Slovensku.

7 Napríklad v 90. rokoch 18. storočia sa v Británii znásobil počet tzv. *friendly societies*. V Európe vzniklo mnoho vzájomných spoločností sociálneho zabezpečenia a spoločností vzájomnej pomoci. V krajinách Latinskej Ameriky, ako napríklad v Uruguaji a Argentíne, sa hnutie vzájomnosti významne rozrástlo v druhej polovici 19. storočia.

Tab. 1: Subjekty sociálnej ekonomiky v krajinách EÚ

	Družstvá	Vzájomné spoločnosti	Združenia	Nadácie	Iné
Belgicko	X	X	X	X	X2
Bulharsko	X	X	X	X	
Cyprus	X	neuvádza sa	neuvádza sa	neuvádza sa	
Česká republika	X	–	–	–	X11
Dánsko	X	X	X	X	X3
Estónsko	X	neuvádza sa	X	X	
Fínsko	X	X	X	X	
Francúzsko	X	X	X	X	X4
Grécko	X	X	X	X	X6
Chorvátsko	X	–	X	X	
Holandsko	X	X	X	X	
Írsko	X	X	X	X	X7
Litva	X	–	–	–	X13
Lotyšsko	X	X	X	X	
Luxembursko	X	X	X	X	
Maďarsko	X	–	X	X	X12
Malta	X	X	X	X	X14
Nemecko	X	–	X	X	X5
Poľsko	X	–	X	X	X15
Portugalsko	X	X	X	X	X9
Rakúsko	X	X	X	X	X1
Rumunsko	X	X	X	X	X16
Slovensko	X	X	X	X	X17
Slovinsko	X	X	X	X	
Spojené kráľovstvo	X	X	X	X	
Španielsko	X	X	X	X	X10
Švédsko	X	X	X	X	
Taliansko	X	X	X	X	X8

Zdroj: CIRIEC, 2012: 30

Vysvetlivky – iné osobitné formy sociálnej ekonomiky v jednotlivých krajinách:

X1: Sociálne podniky

X2: Sociétés à finalité sociale

X3: Sociálne podniky

X4: Comités d'entreprise, dobrovoľná sociálna ochrana

X5: Dobrovoľnícke služby a agentúry; sociálne podniky pre znevýhodnené osoby; alternatívne podniky ženských a environmentálnych hnutí; svojpomocné organizácie; spoločensko-kultúrne centrá; podniky pre pracovné začlenenie; miestne systémy výmeny a obchodu; susedské podniky a podniky spoločenstva

- X6: *Ľudové podniky*
- X7: *Úverové družstvá*
- X8: *Dobrovoľnícke organizácie; osobitné druhy združení ako združenia sociálnej podpory a rodinné združenia; nadácie spoločenstva; mimovládne organizácie; IPAB: Istituzioni di Pubblica Assistenza e Beneficenza*
- X9: *Misericordias; IPSS (Instituições Particulares de Solidariedade Social)*
- X10: *Sociedades Laborales, Empresas de Inserción, Centros Especiales de Empleo, osobitné skupiny ako ONCE, Sociedades Agrarias de Transformación*
- X11: *Verejnoprospešné združenia*
- X12: *Neziskové podniky*
- X13: *Úverové združenia a sociálne podniky*
- X14: *BandClub*
- X15: *Strediská sociálno-hospodárskej integrácie*
- X16: *Unitati Autorizate Proteiate (schválené chránené zariadenia)*
- X17: *Chránené dielne, sociálne služby*

Podmienky na rozvoj sociálnej ekonomiky existujú aj v postsocialistických krajinách a majú korene v tradičných inštitúciách, ktoré sa dlhodobo správajú v zmysle pravidiel sociálnej ekonomiky a predstavujú významný potenciál pre súčasnosť. Napríklad výskumy v Česku poukázali na niekoľko takýchto aktérov – obce, družstvá a lesné družstvá, spolky a cirkev. Obce, najmä tie malé, majú mnohokrát autentickú demokratickú štruktúru a ich primárnou úlohou nie je maximalizácia zisku, ale starostlivosť o potreby miestnej komunity a územia. Mnoho malých obcí poskytuje na netrrovej báze priestory svojim občanom, organizuje veľa verejných akcií, prevádzkuje obecné kotolne, predajne či hostince, pričom táto obecná ekonomika má veľa črt „inej“ ekonomiky. Základnou črtou družstiev je zas dôraz na spoluprácu a na demokratické rozhodovanie. Organizačná štruktúra družstiev podporuje vzťah k lokalite a bráni špekulácii aj tlaku na rast za každú cenu. Objavujú sa tiež nové sociálne zamerané družstvá, družstevné kaviarne, ale napríklad aj výrobné a poľnohospodárske družstvá. Zaujímavé prepojenie obcí a družstiev predstavujú tzv. lesné družstvá, ktoré obhospodarujú lesy vlastnené niekoľkými obcami, ktoré sú ich členmi. Na rozdiel od družstiev sú spolky úplne neziskové subjekty, čo v praxi znamená okrem iného to, že nesmú zisk rozdeľovať svojim členom. Mnoho spolkov je zameraných na vzdelávanie, ako napr. komunitné školy. Posledná sféra „inej“ ekonomiky súvisí s cirkvami, ktoré prostredníctvom encyklik i v minulosti podporili komunitnú a družstevnú ekonomiku a k tejto tradícii sa v roku 2015 pripojil aj pápež František, ktorý taktiež zdôraznil význam družstevnej a lokálnej ekonomiky (Johanisová, 2016).

Geografické modely sociálnej ekonomiky

V priemyselne rozvinutejších krajinách zohrávajú podniky sociálnej ekonomiky veľmi aktívnu úlohu v integrácii vylúčených, resp. marginálnych sociálnych skupín, ktoré by inak boli odkázané na sociálnu pomoc. Ponúkajú im istú nádej a dôstojnosť, a prispievajú tak k zlepšovaniu ich spoločenského postavenia či kvality života. Na globálnom Severe a Juhu sociálne podniky

tiež pomáhajú identifikovať typy povolání, ktoré sú súčasťou neformálnej ekonomiky, čo možno chápať ako prvý krok k ich transformácii na dôstojnú prácu. V mnohých prípadoch takéto kolektívne podniky slúžia ako príklad pre tradičný súkromný sektor, pretože poukazujú na možnosť zosúladenia ekonomických a sociálnych cieľov v rozvoji podnikania. V mnohých krajinách s nízkym HDP, kde vládam chýbajú potrebné zdroje na základné zdravotné a vzdelávacie služby a kde absentujú súkromné investície, sociálna a solidárna ekonomika predstavuje často jedinou možnú stratégiu založenú na aktivizácii občanov a posilnení komunitného života.

Podľa existujúcich zdrojov (Vieta, 2014; De Poorter – Claves, 2011; Tremblay, 2010; Neamtam, 2009) sa dajú charakterizovať priestorovo i geograficky odlišné modely sociálnej ekonomiky.

V Kanade i Spojených štátoch existuje dlhodobá história hospodárskeho komunitného rozvoja, komunitných financií, zamestnaneckého vlastníctva, a tiež zapojenia neziskového sektora do revitalizácie lokálnych spoločností. Obamova administratíva napr. zdvojnásobila verejné investície určené na podporu rozvoja komunitných finančných inštitúcií a vytvorila Úrad pre sociálne inovácie (*Office for Social Innovation*), ktorý realizuje rôzne podporné aktivity. Taktiež nedávno vytvorená Sieť solidárnej ekonomiky (*US Solidarity Economy Network*) formuluje návrhy na posilnenie rozvoja sociálnej ekonomiky v rámci celkovej vízie udržateľného rozvoja.

V Spojenom kráľovstve sú sociálne podniky podporované prostredníctvom zriadeného špeciálneho vládneho útvaru (*Social Enterprise Unit*), a tiež prostredníctvom rôznych politík v oblasti rozvoja, investícií a verejného obstarávania. Vo Francúzsku je sociálna a solidárna ekonomika pevne ukotvená v regionálnych štruktúrach a politikách na regionálnej a komunálnej úrovni. V Belgicku sa verejná podpora sociálnej ekonomiky zameriava predovšetkým na problematiku sociálnej inklúzie prostredníctvom integrácie na trhu práce, ale predpokladá sa rozširovanie tejto podpory. V Taliansku sú sociálne družstvá podporované prostredníctvom ústretových politík verejného obstarávania, ktoré kladú dôraz na komunitné služby a sociálnu inklúziu. V Španielsku má sociálna ekonomika silné historické zázemie najmä v určitých regiónoch (napr. v Katalánsku, Andalúzii) a je reflektovaná v silných sieťach tak na úrovni národnej, ako aj regionálnej politiky.

Počas posledných rokov sa v krajinách Latinskej Ameriky udial v tejto sfére významný prelom a vo viacerých krajinách sa vyčlenili zdroje na podporu solidárnej ekonomiky. V Brazílii, okrem silnej občianskej siete podporovanej robotníckym hnutím, brazílska vláda vytvorila samostatný sekretariát (*Solidarity Economy Secretariat*), ktorý koordinuje podporu zo strany jednotlivých ministerstiev, zabezpečuje participáciu širokého okruhu rôznych sociálnych hnutí a udržiava kontakty s regionálnymi a komunálnymi politikami s cieľom podporiť rozvoj solidárnej ekonomiky. V Bolívii, Argentíne, Mexiku a Venezuele prevzali iniciatívu novovytvorené siete občianskej spoločnosti, ktoré chcú iniciovať nové aktivity v oblasti verejnej politiky. V Ekvádore je situácia už o tzv. krok ďalej, pretože nová ústava prijatá v referende v roku 2008 uznala význam modelu sociálnej a solidárnej ekonomiky v zmysle rozvoja pluralitnej ekonomiky založenej na verejnom, sociálnom a súkromnom podnikaní.

V Afrike vznikajú siete solidárnej ekonomiky v niekoľkých krajinách západnej a severnej Afriky. Nové politické iniciatívy v oblasti sociálnej ekonomiky sa implementujú napr. v Maroku

a Mali, kam smeruje i zvýšená podpora od neziskových organizácií a medzinárodná podpora pre tieto iniciatívy. V Ázii je vzhľadom k nejednotnej a rozmanitej terminológii zložitá identifikovať nové aktivity, existujú tu však početné mikropôžičkové iniciatívy, ktoré sú chápané ako základňa pre ambicióznejšie stratégie budovania silnej občiansky založenej sociálnej ekonomiky.

Pri popise geografických modelov sociálnej či solidárnej ekonomiky nemožno opomenúť výrazný prúd ekonomických alternatív v európskych krajinách, ktoré sa orientujú na tzv. „jedlo zblízka“, resp. tzv. alternatívne potravinové siete. Objavujú sa v podobe komunitných záhrad, komunitných centier, komunitných potravinových družstiev, pozemkových družstiev, projektov komunitou podporovaného poľnohospodárstva (*Community Supported Agriculture*)⁸ alebo debničkových systémov, ale aj v podobe bioklubov či biobánk, ktoré nakupujú biopotravinu a následne ich rozdeľujú medzi svojich členov. Môže tiež ísť o ďalšie iniciatívy priameho predaja či špecializovaných maloobchodníkov (Johanisová, 2016; Spilková, 2016). Debničkové systémy (*box systems*) predstavujú typ distribúcie priamo k spotrebiteľovi a ich rozsah sa pohybuje od lokálnych CSA fariem až po podniky slúžiace tisíckam spotrebiteľov. Špecifickosť týchto modelov spočíva najmä v priamom marketingu (*direct marketing*), zhromažďovaní produktov od viacerých výrobcov na jednom mieste a ich efektívnom doručovaní veľkému počtu spotrebiteľov.⁹ Debničkové systémy sú pre spotrebiteľov atraktívne predovšetkým kvôli hodnotám súvisiacim s potravinami a jedlom. Za takúto hodnotu môže byť považovaná napr. proximita (lokálna výroba), vysoká kvalita potravín (organické produkty), pohodlie či solidarita s farmármi a pod. V rámci rodinných a susedských modelov organických debničkových schém existujú príklady dlhých i krátkych dodávateľských reťazcov, pričom mnohé z nich sú kombináciou oboch. Keďže väčší predajcovia ochotne preberajú úspešné stratégie menších aktérov, rodinné modely si musia nájsť a zachovať predajné miesta s jedinečnou atmosférou, aby neprestali prosperovať. Jednou z možností je preferovanie *face-to-face* komunikácie a osobných vzťahov medzi producentmi a spotrebiteľmi, ktoré väčší predajcovia len ťažko napodobnia. Malé podnikateľské subjekty teda budú konkurencieschopné a úspešné iba vtedy, ak sa strategicky zamerajú nielen na rast objemu svojej produkcie, ale aj na uchovávanie sociálne a spoločensky dôležitých hodnôt.

Sociálne poľnohospodárstvo

Tradičné poľnohospodárske a vidiecke spoločnosti v Európe si po stáročia svojej existencie vytvárali rôznorodé mechanizmy solidarity, sociálnej pomoci a sociálnej inklúzie. Na pomenovanie takýchto praktík je v súčasnosti možné použiť aj pojem sociálne poľnohospodárstvo

8 Model komunitou podporovaného poľnohospodárstva je popísaný aj v kapitole Moravčíková, D.: Drobne poľnohospodárstvo a farmárčenie v rozvoji vidieka (Mravcová a kol., 2017: 147).

9 Prvé organické zeleninové debničkové schémy sa objavili v roku 1980, rozmach zaznamenali v 90. rokoch a odvtedy výrazne stúpila i veľkosť podnikov a počet debničiek predaných za týždeň. Najväčšie podniky tzv. debničkového typu v Európe sú v Spojenom kráľovstve a predajú približne 50 000 debničiek týždenne (Kummer – Milestad, 2017: 246).

(*social farming, care farming, green care*), ktoré sa zameriava na znevýhodnené sociálne skupiny, rehabilitáciu a starostlivosť o ľudí s určitým postihnutím alebo na integráciu ľudí ťažko uplatniteľných v spoločnosti a na trhu práce (napr. mentálne postihnutí, drogovzo závislí, minority, emigranti a pod.). Špeciálna pridaná hodnota sociálneho poľnohospodárstva spočíva v tom, že predstavuje jednu z možností integrácie znevýhodnených sociálnych skupín prostredníctvom využitia a skvalitnenia ich osobnostného potenciálu. Prítomnosť a vzťah s farmármi, resp. poľnohospodármi, kontakt so živými bytosťami a prírodou sú kľúčovými črtami postupov používaných v sociálnom poľnohospodárstve. Multifunkčnosť poľnohospodárstva sa stala základom životaschopnosti vidieckych oblastí a nástrojom ekonomického, sociálneho, kultúrneho a vzdelanostného rozvoja krajiny. Sociálne poľnohospodárstvo revitalizuje prepojenie medzi vidieckymi a mestskými oblasťami a prispieva k rozvoju tzv. rurálneho sociálneho kapitálu. Pre samotných poľnohospodárov to predstavuje príležitosť diverzifikovať príjmy a pracovné sily, ako aj prevziať istú mieru sociálnej zodpovednosti. Európa disponuje bohatým dedičstvom rôznych poľnohospodárskych realít zdedených z dávnej či nedávnej minulosti, ktoré sú charakteristické prepojením poľnohospodárskych činností s praktikami sociálnej inklúzie. Keďže vo väčšine krajín, ale aj na európskej úrovni absentuje inštitucionálny rámec pre sociálne poľnohospodárstvo, je komplikované kvantitatívne ho analyzovať. Avšak sociálne poľnohospodárstvo sa dynamicky rozvíja a získava pozornosť čoraz väčšieho počtu možných aktérov a zainteresovaných strán. V niektorých krajinách¹⁰ je už sociálne poľnohospodárstvo právne i formálne etablované (Di Iacovo – O'Connor, 2009).

Iniciatívy moderného sociálneho poľnohospodárstva sa dajú datovať od 60. rokov 20. storočia predovšetkým na západoeurópskom vidieku. Vznikali *bottom-up* spôsobom od farmárov, ktorých cieľom bol lokálny rozvoj a sprístupnenie poľnohospodárskej produkcie širším spoločenským vrstvám. Vývoj sociálneho poľnohospodárstva je rôzny z dôvodu odlišného historického, kultúrneho, inštitucionálneho a politického kontextu (Kováč, 2017: 3). Ako teda vymedziť sociálne poľnohospodárstvo pre tvorbu inštitucionálnych a legislatívnych rámcov? Za základný (a zatiaľ ojedinelý) strategický dokument na európskej úrovni možno považovať *Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru na tému „Sociálne poľnohospodárstvo – využívanie prác v poľnohospodárstve na terapeutické účely a opatrenia v sociálnej a zdravotnej oblasti“ (stanovisko z vlastnej iniciatívy)*, ktoré bolo v roku 2013 zverejnené v Úradnom vestníku EÚ (C 44: 44 – 48), a tiež výstupný dokument projektu *SoFar: supporting EU agricultural policies* (Di Iacovo – O'Connor, 2009). Sociálne poľnohospodárstvo predstavuje podľa týchto zdrojov inovatívny prístup, ktorý spája dve koncepcie: multifunkčné poľnohospodárstvo a sociálne služby/zdravotnú starostlivosť na miestnej úrovni. Prispieva k pocitu spokojnosti a sociálnej integrácii osôb so špecifickými potrebami v rámci produkcie poľnohospodárskych výrobkov. Sociálne poľnohospodárstvo sa od konca 20. storočia postupne rozvinulo takmer všade na európskom vidieku ako nová ekonomicky udržateľná činnosť, pričom skúsenosti v tejto oblasti neustále pribúda. Ďalšie názvy, ktoré sa používajú na označenie týchto aktivít, sú napr. *farming for health, care farming, green care* alebo *green therapies*. Všetky názvy

10 Napr. Francúzsko, Nemecko, Taliansko, Holandsko.

poukazujú na rozličné postupy alebo aktivity v oblasti zdravotnej starostlivosti, sociálnej reintegrácie, odbornej prípravy alebo rehabilitácie znevýhodnených osôb alebo vzdelávania osôb so špecifickými potrebami. Tieto aktivity umožňujú osobám, ktoré majú ťažkosti, nájsť si opäť cestu k výrobnjej činnosti a obnoviť kontakt s prírodou, prispievajú k ich pocitu spokojnosti, pomáhajú zlepšiť ich zdravotný stav a začleniť ich do spoločnosti. Okrem toho im uľahčujú získavať poznatky, zvyšujú sebaúctu, a tým aj možnosti zapojiť sa do spoločenského života.

Sociálne poľnohospodárstvo sa dá definovať ako súbor aktivít, pri ktorých sa využívajú poľnohospodárske zdroje, či už rastlinné alebo živočíšne, s cieľom vytvárať sociálne služby vo vidieckych alebo prímestských oblastiach, ako napríklad rehabilitácia, terapia, chránené pracovné miesta, celoživotné vzdelávanie a iné aktivity prispievajúce k sociálnej integrácii. V tomto zmysle ide okrem iného aj o vytvorenie takých podmienok v rámci poľnohospodárskeho podniku, ktoré osobám so špecifickými potrebami umožnia podieľať sa na každodenných aktivitách tohto podniku a v snahe zabezpečiť ich osobný rozvoj poskytnúť im podporu a pomôcť im, aby sa cítili lepšie. V súčasnosti sa dajú rozlíšiť štyri hlavné oblasti sociálneho poľnohospodárstva:

- rehabilitačné a terapeutické aktivity,
- začlenenie do pracovného prostredia a sociálne začlenenie,
- pedagogické aktivity,
- asistenčné služby v domácnosti.

V Európe možno identifikovať tri hlavné prístupy k sociálnemu poľnohospodárstvu:

1. inštitucionálny prístup s dominanciou verejných a zdravotníckych inštitúcií (prevažujúci v Nemecku, vo Francúzsku, v Írsku a Slovinsku),
2. súkromný prístup založený na terapeutických farmách (prevažujúci v Holandsku, Belgicku – Flámsku),
3. zmiešaný prístup založený na sociálnych družstvách a súkromných farmách (prevažujúci v Taliansku).

Líši sa aj zameranie – napr. v Taliansku a vo Francúzsku sociálne poľnohospodárstvo súvisí predovšetkým so sociálnou oblasťou a zdravotnou starostlivosťou, v Holandsku má bližšie k zdravotníctvu, vo Flámsku k poľnohospodárstvu a v Nemecku, v Spojenom kráľovstve, v Írsku a Slovinsku osciluje niekde medzi sociálnou oblasťou/zdravotnou starostlivosťou a zdravotníctvom.

Kombinácia poľnohospodárskych postupov a sociálnych služieb predstavuje zdroj nových príjmov pre poľnohospodárov, umožňuje zvýšenie spoločenskej akceptácie poľnohospodárstva a poľnohospodárov a napomáha budovať nové vzťahy medzi vidieckou a mestskou populáciou. Vytvorenie adekvátnych podmienok a formálneho rámca pre sociálne poľnohospodárstvo je dlhodobý a evolučný proces vyžadujúci si zapojenie množstva aktérov. Mal byť založený predovšetkým na doterajších skúsenostiach a príkladoch dobrej praxe, nemal by však znamenať stratu pôvodných originálnych myšlienok a hodnôt solidarity a zodpovednosti, ktoré sociálne poľnohospodárstvo od začiatku jeho vzniku charakterizujú. Je teda zrejmé, že

proces tvorby nového inštitucionálneho prostredia pre sociálne poľnohospodárstvo vyžaduje široký dialóg, do ktorého budú aktívne zapojení rôzni aktéri v zmysle jednotlivcov aj inštitúcií s pozitívnou minulosťou či súčasnou skúsenosťou.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Metóda prípadovej štúdie

Prípadové štúdie sú klasickou a efektívnou vzdelávacou metódou. Ich základom je zameranie na konkrétne situácie a problémy, preto významne prispievajú k rozvoju zručností a znalostí účastníkov vzdelávania. Prípadové štúdie (*case studies*) majú predovšetkým interaktívny charakter a prevažuje v nich problémové zameranie nad teoretickou orientáciou. Prekrývajú sa s ďalšími interaktívnymi technikami, ako napr. hranie rolí, simulácia, diskusia v malých skupinách, učenie sa akciou a pod. Prípadová štúdia je v tejto kapitole chápaná ako určitá situácia či stav, čo zahŕňa nielen teoretický aspekt sledovanej problematiky, ale aj jej konkrétny prejav v sociálnej realite s odlišným historicko-politickým i spoločensko-kultúrnym kontextom.

V nasledujúcej časti sú ako prípadové štúdie uvedené štyri príklady sociálnych podnikov, resp. sociálno-ekonomických iniciatív v rôznych krajinách – jeden príklad modelu možného usporiadania formálnych vzťahov v družstevnom podniku a jeden projekt predstavujúci platformu sociálnej a solidárnej ekonomiky v EÚ.

Postup pri riešení všetkých prípadových štúdií pozostáva z nasledovných krokov:

1. *Informovanie účastníkov*: lektor popíše a vysvetlí postup pri riešení prípadovej štúdie, určí časový manažment, v prípade potreby poskytne špecifické informácie.
2. *Analýza prípadu*: účastníci sú rozdelení do malých skupín (4 – 6 osôb), každá skupina si určí tzv. hovorcu, ktorý bude prezentovať jej stanoviská a argumenty. Lektor oboznámi účastníkov s vybraným prípadom a overí si, či sú všetkým jasné základné fakty a informácie o prípade. Poskytne účastníkom ďalšie zdroje, kde sú dostupné podrobnejšie, resp. ilustratívne informácie o vybranom prípade. Lektor sformuluje niekoľko otázok, ktoré budú predmetom práce v skupinách. Účastníci podrobne študujú daný prípad a diskutujú o ňom, pričom formulujú spoločné odpovede na otázky.
3. *Prezentácia stanovísk a odpovedí*: každá skupina prostredníctvom určeného hovorcu prezentuje ostatným svoje stanoviská a odpovede na otázky (s využitím didaktickej techniky a pomôcok, vítaná je vizualizácia vo forme schém, diagramov a pod.).
4. *Analýza stanovísk a odpovedí*: lektor moderuje diskusiu medzi jednotlivými skupinami, v rámci ktorej sa analyzujú podobnosti či rozdiely v stanoviskách a odpovediach.

V etape analýzy prípadu sa predpokladá, že každý účastník si najprv rýchlo prečíta vybraný prípad a zvýrazní si časti textu, ktoré považuje za hodné pozornosti. Pri druhom, pomalšom čítaní si účastníci robia podrobnejšie poznámky, študujú ďalšie podklady a diskutujú s ostatnými členmi skupiny o svojom vnímaní prípadu, ako aj o predstave o adekvátnych odpove-

diach na formulované otázky. Dynamika malých skupín má rozhodujúci význam pre efektívnosť použitia metódy prípadovej štúdie.

Lektor by sa mal pri prípadovej štúdii riadiť niekoľkými dôležitými zásadami:

- v úvode oboznámiť účastníkov so základnými pojmami, princípmi, štruktúrou a postupmi prípadovej štúdie;
- viesť počas diskusie účastníkov k jasným a jednoznačným vyjadreniam;
- reagovať na prezentácie a vyjadrenia účastníkov adekvátnym zápisom na flip chart, ktorý jasne odráža pochopenie vyslovenej myšlienky a jej zrozumiteľnosť pre všetkých zúčastnených;
- nechávať priestor na otvorené otázky, ktoré umožňujú všetkým účastníkom zapojiť sa;
- byť neustále v kontakte s témou prípadovej štúdie, reagovať na stanoviská účastníkov hodnotiacou spätnou väzbou, rešpektovať aj nesúhlasné názory a dávať rovnocenný časový priestor všetkým účastníkom diskusie;
- zaznamenávať priebeh diskusie (využívať princípy brainstormingu), pripraviť jej adekvátnu rekapituláciu a záverečné zhrnutie.

Prípadové štúdie socioekonomických iniciatív v rôznych krajinách

ASAT (Asociația pentru Susținerea Agriculturii Țărănești/Community Supported Agriculture in Romania)

ASAT je priame kooperačné partnerstvo medzi lokálnymi ekologickými farmármi a mestskými spotrebiteľmi. Model ASAT je inšpirovaný francúzskym modelom AMAP (*Association pour le maintien d'une agriculture paysanne en France* alebo Združením pre zachovanie roľníckeho vidieka) a podnecuje podporu miestnych výrobcov potravín prostredníctvom budovania ekonomickej alternatívy k trhu. Cieľom ASAT je zvýšiť príležitosť pre malých výrobcov potravín predávať svoje produkty za primeranú cenu. Rumunskí drobní poľnohospodári (samozásobiteľskí poľnohospodári s priemerom obhospodarovanej pôdy približne 2 ha) obvykle žijú na hranici chudoby, resp. tesne pod ňou, avšak z pohľadu štatistiky sú skrytí. Partnerstvá ASAT zabezpečujú garantovaný trh pre výrobcov potravín a zmluvu so spotrebiteľmi na začiatku poľnohospodárskej sezóny, skracujú čas predaja výrobkov týždennou distribúciou (približne 2 – 3 hodiny týždenne), zabezpečujú primeranú odplatu farmárom, podporujú miestne drobné ekologické poľnohospodárstvo, postupy šetrné k životnému prostrediu, miestnu biodiverzitu a rozvoj agrárnej zamestnanosti.

Za hlavné dôvody vzniku a rozvoja ASAT možno považovať:

- zníženú schopnosť drobných poľnohospodárov vyrovnávať sa so všeobecným vplyvom tzv. agroindustrializácie (meniace sa vzorce spotreby potravín, masívne zvýšenie dovozu potravín pre domácu spotrebu, medzinárodné distribučné reťazce podporujúce produkty intenzívnej poľnohospodárskej výroby atď.),
- pretrvávajúci pokles počtu drobných poľnohospodárov v dôsledku nedostatočnej dostupnosti miestneho trhu s potravinami;

- nízku úroveň príjmov malých poľnohospodárov, ktorá vedie k neistým životným podmienkam ovplyvňujúcim budúce príležitosti vidieckeho obyvateľstva a tzv. vynútené migrácie;
- nedostatočný prístup k zdravotnej starostlivosti, vzdelávaniu a sociálnej ochrane pre malých výrobcov a sezónnych pracovníkov v poľnohospodárstve;
- nedostatok informácií spotrebiteľov o kvalite výrobkov z agrobiznisu a o výhodách miestnych biopotravín.

Hlavné aktivity združenia zahŕňajú kampane na informovanie, šírenie a zvyšovanie povedomia o význame zdravých miestnych potravín a dôležitosti podpory udržateľného poľnohospodárstva a zachovania biodiverzity, verejné stretnutia a mediálnu prezentáciu, poradenstvo a podporu spotrebiteľov, podporu lokálnych pestovateľov zeleniny, výmenu skúseností malých producentov o komunikačných zručnostiach, finančnom plánovaní a manažérskych postupoch, stimulovanie výroby zdravých miestnych potravín s ohľadom na životné prostredie a miestnu biodiverzitu.

Ďalšie informácie: <https://www.facebook.com/AsociatiaASAT/>

Le Mat (Taliansko)

Sociálni podnikatelia konzorcia *Le Mat* pracujú predovšetkým v záujme miestneho obyvateľstva. Investujú svoje schopnosti, nápady a zdroje do vybudovania inkluzívnejších a sociálne i environmentálne zodpovednejších komunít, čo zatriktívňuje tieto územné spoločenstvá aj z pohľadu rozvoja turizmu. Niekedy musia bojovať proti vylúčeniu a diskriminácii, neustále však inovujú, vytvárajú pracovné miesta a nové príležitosti v sociálnej ekonomike. Pracujú s obnoviteľnými zdrojmi energie a spolupracujú s okolitými malými podnikmi a kultúrnymi združeniami, diskutujú a delia sa s nimi o nápady a udržateľné praktiky.

Príbeh o značke *Le Mat* spolu so systémom sociálneho franšízingu potvrdzujú, že v Taliansku ide o reálny kolektívny rozvojový proces. *Le Mat* je sociálne družstvo, resp. konzorcium sociálnych družstiev. Na základe osvedčených lokálnych praktík vytvárajú jeho členovia po celom Taliansku pracovné miesta v mnohých rôznych odvetviach a prispievajú k tvorbe udržateľných a inkluzívnych komunít. Spoločne vyvinuli slogan pre zodpovedný, inkluzívny a komunitný cestovný ruch: *Le Mat – špeciálne miesta, špeciálni ľudia, špeciálne hodnoty*. Majiteľom značky je 15 sociálnych družstiev, ktoré šíria túto prax prostredníctvom sociálneho franšízingu. V *Le Mat* lokalitách si návštevníci (tzv. sociálni turisti) môžu vyskúšať prácu v družstve, zotrvať aj niekoľko dní a získať potrebné know-how o značke i spôsobe užívania jej vlastníctva. *Le Mat* je značka a sociálny franšízový systém sociálnych podnikateľov v oblasti cestovného ruchu. Špecializuje sa na udržateľný a inkluzívny malý miestny cestovný ruch, v rámci ktorého špeciálnymi metódami rieši a organizuje pohostinnosť, privítanie i celkovú starostlivosť o turistov.

Podniky konzorcia *Le Mat* sú riadené kolektívne a demokraticky. Zamestnanci sú zároveň členovia a majitelia sociálneho biznisu, ktorí chcú prostredníctvom spolupráce dosiahnuť čo najlepšie výsledky. Medzi nimi sú aj takí, ktorí majú osobnú skúsenosť so sociálnym vylúčením,

nezamestnanosťou, mentálnym postihnutím, drogovou závislosťou či invaliditou. *Le Mat* si váži a uznáva práve ich životné skúsenosti a kompetencie. Podnikatelia a podniky *Le Mat* konzorcia sa spoločne podieľajú na procese plánovania a uprednostňujú demokratické rozhodovanie – jedna osoba znamená jednu špecifickú myšlienku, odlišný uhol pohľadu, právo, slovo a hlas pre vytvorenie niečoho nového a lepšieho prostredníctvom širšej účasti členov. *Le Mat* nepreferuje tých, ktorí sú materiálne bohatší, predpokladá však osobnú zainteresovanosť a pocit zodpovednosti za značku. Systémy a štruktúry *Le Mat* môžu mať rôzne mená či názvy, ale ich kvalita je univerzálna a štandardizovaná v každej lokalite, kde je *Le Mat* etablovaný.

Ďalšie informácie: <http://lemat.it/>

Svatobor (Slovensko)

Občianske združenie Svatozor realizuje svoje poslanie v kontexte projektu „Založme spoločne ekofarmu“, ktorý sa od začiatku realizácie v roku 2006 prioritne zameriava na podporu naplnenia vízie potravinovej a energetickej sebestačnosti rómskych komunít prostredníctvom trvalo udržateľných praktík organického poľnohospodárstva.

Hlavnými cieľmi projektu sú:

- vytváranie príležitostí na farmársku činnosť ľudí, ktorí trpia hladom, podvýživou a zlým zdravotným stavom;
- pomoc pri legálnom získavaní paliva pre komunity z osád bývajúce v nevykúrených obydliach;
- podpora vytvárania pracovných miest pre dlhodobo nezamestnaných v rámci kompostovania bioodpadov a záhradníckej činnosti;
- kultivácia a obnova životného prostredia narušeného priemyselnou činnosťou;
- zmierňovanie, či prípadne ideálne i predchádzanie intolerancii a etnickým konfliktom Rómov s nerómskou majoritou;
- environmentálna výchova, výučba, realizácia osvetovo-školiacich činností a sociálna terénna práca.

Združenie je tak svojím zameraním pilotnou iniciatívou na východnom Slovensku, ktorá spoločne s Rómami dlhodobo a systematicky rozvíja najmä farmársku činnosť. Úsilie združenia predstavuje vyjadrenie túžby, aby sa postupne prostredníctvom hospodárskej a farmárskej činnosti s Rómami podnecovali priaznivé dopady v oblasti zamestnanosti, pri ochrane a kultivácii životného prostredia. Ako ideálny priestor na naplnenie svojich cieľov združenie vníma realizáciu tzv. zelenej ekonomiky (najmä v podobe ekozáhradníckej činnosti) a využívanie obnoviteľných zdrojov energie.

Aktivity združenia majú rozmanitý charakter, pričom sa týkajú predovšetkým týchto oblastí:

- rozvoj komunitných centier pre Rómov a pre ďalšie skupiny sociálne znevýhodnených;
- zakladanie a prevádzka chránených pracovísk pre zdravotne hendikepovaných;
- rekultivácia poľnohospodárskych pozemkov;

- ekofarmárske aktivity – šľachtenie, množenie osív a pestovanie zeleniny, ovocia a liečivých rastlín;
- kompostovanie komunitných a obecných bioodpadov;
- remeselná produkcia – výroba metiel z výlučne prírodných materiálov (brezové a cirokové prútie);
- kultivácia lesných porastov a využívanie obnoviteľných zdrojov energie;
- environmentálna výchova detí, dospelých i dospelých;
- ochrana a obnova krajiny (napr. odstraňovanie divokých skládok).

Ďalšie informácie: <http://www.svatobor.estranky.sk/>

Lesedi Manufacturing Primary Co-operative (Južná Afrika)

Tento recyklačný podnik v meste Alexandra Township v Gautengu vytvára udržateľné zamestnanie pre svojich členov a možnosť vytvárať príjmy pre širšiu komunitu. Zároveň pomáha obecnému spoločenstvu redukovať objem odpadu na skládke a zvyšovať environmentálne povedomie obyvateľov. Podnik vznikol v roku 2008 na základe iniciatívy 10 nezamestnaných žien ako primárne družstvo *Lesedi Manufacturings* s cieľom vytvárať pracovné miesta. Unavené z čakania na pracovné príležitosti, a tiež pozorujúce voľne pohodený odpad videli tieto ženy príležitosť vyčistiť svoje okolie a zároveň generovať príjem prostredníctvom zapojenia sa do recyklačných aktivít. *Lesedi* tak podporuje obecné spoločenstvo pri investovaní do recyklácie a riadi sa sloganom „Zachovať prostredie pre zdravý život“. Založením výrobného podniku chce *Lesedi* podporovať sebestačnosť lokálnej komunity.

Podnik vyrába z odpadu plastové prepravky, nákupné košíky a vešiaky. Prevádzkuje miesto na recykláciu a poskytuje rezidenčnú recyklačnú službu obyvateľom mesta Alexandra. *Lesedi* má podpísanú zmluvu o spolupráci s verejným subjektom a predáva recyklovateľné odpadové produkty súkromným spoločnostiam, ktoré používajú odpad na výrobu recyklovaných výrobkov. Svoje príjmy generuje prostredníctvom predaja recyklovateľného odpadu väčším recyklačným spoločnostiam. Podnik je registrovaný ako primárne družstvo podľa Zákona o družstvách z roku 2005, vlastní a spravuje ho päť zakladajúcich členov, ktorí tiež zastávajú vedúce manažérske pozície v rámci spoločnosti.

Ďalšie informácie: <http://www.lesedimanufacturing.co.za/>

Prípadová štúdia NewCo Model Rules (Spojené kráľovstvo)

NewCo je výsledkom spolupráce zamestnancov oddelenia komunitného ekonomického rozvoja v Sheffielde (*Sheffield Community Economic Development Unit – SCEDU*) a Morgana Killicka, zakladateľa spoločnosti *ESP Projects Ltd.* v polovici 90. rokov. Morgan Killick vyštudoval politickú ekonómiu a zároveň začal prevádzkovať internetový obchod. Jeho snaha prepojiť spoločenskú zodpovednosť a podnikanie vyústila do založenia sociálneho podniku, ktorý sa riadil požiadavkami a pravidlami formulovanými SCEDU. Po období štúdia rôznych koncep-

tov si Killick položil otázku, či existuje vhodná štruktúra podnikania, ktorá by reflektovala aj ďalšie záujmy podniku okrem tých obchodných. Keďže taká štruktúra neexistovala, rozhodol sa navrhnúť a vytvoriť firemný model, v rámci ktorého sa o kmeňové akcie delia tri skupiny podielnikov – podnikatelia a investori, zamestnanci a spotrebitelia produktov či služieb. Táto štruktúra umožňuje zamestnancom podieľať sa na rozhodovaní v prípade rozchádzajúcich sa podnikateľských, resp. hospodárskych a sociálnych záujmov. Na začiatku roka 2004 model zahŕňal tri kategórie kmeňových akcionárov:

- podiely triedy A, ktoré sa ponúkajú sociálnym podnikateľom a súkromným investorom zakladajúcim podnik;
- podiely triedy B, ktoré sa ponúkajú organizáciám sociálnej ekonomiky (ktoré môžu byť aj spotrebiteľmi);
- podiely triedy C, ktoré sa ponúkajú zamestnancom.

Neskôr bol predstavený koncept tzv. sociálnej spravodlivosti, ktorý poskytuje možnosť získať kapitál aj bez hlasovacieho práva prostredníctvom predkupného práva (čo umožňuje podielnikom kategórie B rozhodnúť, ktorým organizáciám bude udelené).

Hlavnou črtou *NewCo* je teda tripartitná mocenská štruktúra založená na troch kategóriách podielnikov. Pri vyplácaní dividend a nakladaní s majetkom sa so všetkými kategóriami zaobchádza rovnako, v prípade problémov však majú rozdielne právomoci v riadení podniku. Podielníci typu A a B majú väčšiu právomoc voliť a odvolávať riaditeľov, predsedáť schôdzkam a musia zabezpečiť potrebné kvórum pri schvaľovaní obchodných transakcií. Podielníci typu C udržiavajú skôr mocenskú rovnováhu a ich hlasy sú rozhodujúce v prípade konfliktu záujmov medzi podielníkmi typu A a B.

Kľúčovým prínosom takejto podnikovej štruktúry je jej vyššia atraktivita pre potenciálnych spotrebiteľov v porovnaní s tradičným dodávateľským súkromným sektorom. Dôvera medzi všetkými zúčastnenými aktérmi je založená na transparentnej ponuke podielov a na viditeľnej snahe zakladateľov podniku deliť sa o obchodné výhody a podporiť produktívnu spoluprácu.

Ďalšie informácie: <http://www.fairshares.coop/wp-content/uploads/2014/11/Identities-and-Legalities-Cases.pdf>

Projekt SUSY (Sustainable and Solidarity in Economy)

Projekt *Sustainability and Solidarity in Economy* (Udržateľnosť a solidarita v ekonomike) má za cieľ informovať o alternatívnych spôsoboch života, o príkladoch solidárnej ekonomiky na lokálnej aj medzinárodnej úrovni. Táto platforma poskytuje informácie o tom, ako a kde sa dá zapojiť do aktivít v rámci SUSY v jednotlivých krajinách. Predstavuje príklady existujúcich projektov po celom svete, ktoré môžu inšpirovať záujemcov o pôsobenie v sociálnej či solidárnej ekonomike.

Projekt SUSY definuje sociálnu a solidárnu ekonomiku ako hnutie, ktorého cieľom je zmeniť súčasný sociálny a ekonomický systém. Princípy solidárnej ekonomiky slúžia ako nový základ.

Sú to princípy založené na solidárnej vzájomnej výmene, ktoré spájajú individuálne potreby s potrebami komunity. Ekonomika má mať na zreteli záujmy všetkých ľudí namiesto snahy o neustály rast blahobytu malej časti obyvateľov planéty. Národné a medzinárodné politiky by mali vytvárať podmienky na to, aby bol tento koncept úspešný. Súčasťou sociálnej a solidárnej ekonomiky sú ľudia, ktorí nie sú spokojní so súčasným fungovaním sveta, napr. tí, ktorí používajú *fair trade* produkty, produkujú jedlo a služby vo vlastnej réžii, prípadne komunity, ktoré majú spoločný majetok a zveľaďujú ho. Môžu byť spolu organizované v lokálnych výmenných obchodoch alebo vytvárať siete, kde sa navzájom informujú a organizujú.

Projekt SUSY prezentuje príklady sociálnej a solidárnej ekonomiky, resp. ukážky iniciatív, ktoré sú založené na jej princípoch. Chce tiež spájať a informovať ľudí, ktorých táto problematika zaujíma a šírením postojov, názorov a príkladov plánuje vzbudiť záujem stále väčšieho počtu ľudí o túto tému a rozpútať diskusiu. SUSY je sieť 26 organizácií z 23 európskych krajín, ktoré sa zameriavajú na boj proti chudobe a podporu lokálnych aktérov a projektov sociálnej a solidárnej ekonomiky.

Ďalšie informácie: <http://www.solidarityeconomy.eu/>

Literatúra:

1. BIRCHALL, J., KETILSON, L. H. 2009. *Resilience of the cooperative business model in times of crisis*. Geneva: International Labour Office, Sustainable Enterprise Programme. ISBN 978-92-2-122409-9.
2. CIRIEC (Medzinárodné centrum pre výskum a informácie o verejnej, sociálnej a družstevnej ekonomike). 2012. *Sociálna ekonomika v Európskej únii*. [online]. [cit. 2015-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.eesc.europa.eu/resources/docs/a_ces11042-2012_00_00_tra_etu_sk.pdf>
3. COOPER, R., DONAGHY, K., HEWINGS, G. 2007. *Globalization and Regional Economic Modeling*. Berlin: Springer. 475 s. ISBN 978-3-540-72443-8.
4. DE POORTER, M., CLAVES, P. 2011. *Theoretical and empirical arguments to support greater recognition of social economy enterprises and organizations. An international outlook*. Ignire. [online]. [cit. 2016-10-19]. Dostupné na internete: <<http://www.ignire.cl/index.php/>>
5. DI IACOVO, F., O'CONNOR, D. (eds). 2009. *Supporting policies for Social Farming in Europe. Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas*. [online]. [cit. 2016-09-21]. Dostupné na internete: <<http://www.umb.no/statisk/greencare/sofarbookpart1.pdf>>
6. FABIÁNOVÁ, M. 2010. *Teoretické aspekty manažmentu v sociálnej práci verzus sociálny manažment*. [online]. Prokuman: vedecko-odborný recenzovaný internetový časopis – sociálna práca, psychológia, pedagogika, sociálna politika, ošetrovatelstvo. [cit. 2015-08-11]. Dostupné na internete: <<http://www.prohuman.sk/socialna-praca/teoreticke-aspekty-manazmentu-v-socialnej-praci-verzus-socialny-manazment>>

7. FONTENEAU, B., DEVELTERE, P. 2009. *African responses to the crisis through the social economy: working document for the International Conference on the Social Economy*. Geneva: International Labour Office. [online]. [cit. 2016-10-19]. Dostupné na internete: <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/328782/1/africantothecrisis_en.pdf>
8. FRAŇKOVÁ, E. 2012. *Nepeněžní a alternativně-peněžní ekonomické modely v praxi*. [online]. [cit. 2015-08-11]. Dostupné na internete: <http://www.skolkablizkaprirode.cz/sites/default/files/trpka/ekonomicke_alternativy_ef.pdf>
9. FULLER, D., JONAS, A. E. G., LEE, R. 2012. *Interrogating Alterity: Alternative Economic and Political Spaces*. Farnham: Ashgate Publishing. 340 s. ISBN 978-1-4094-8860-6.
10. GENTILE, M. C. 2002. *Social impact management: a definition*. [online]. In Business and Society Program. Discussion Paper Series. Discussion Paper II. [cit. 2015-08-11]. New York: The Aspen Institute. Dostupné na internete: <<https://assets.aspeninstitute.org/content/uploads/files/content/docs/bsp/SOCIALIMPACTMANAGEMENT.PDF>>
11. GIBSON-GRAHAM, J.K., ROELVINK, G. 2011. *The nitty gritty of creating alternative economies*. In BRIAN, Martin. 2011. *Social Alternatives*, vol. 30, no. 1, pp. 29 – 33. ISSN 0155-0306.
12. JOHANISOVÁ, N. 2013. *Alternatívni ekonomické systémy v souvislostech*. In *Súčasná spoločnosť – výzvy a vízie*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene. 228 s. ISBN 978-80-228-2550-4.
13. JOHANISOVÁ, N. 2016. *Solidárna ekonomika ako cesta k udržateľnosti: prípad Českej republiky*. [online]. Písané pre zborník z konferencie „Lokálna a globálna udržateľnosť“ (Ekumenická akadémia, Klub techniků Praha, 26. 10. 2015). [cit. 2017-06-18]. Dostupné na internete: <<https://forumsk.wordpress.com/2016/06/18/solidarna-ekonomika-ako-cesta-k-udrzatelnosti-pripad-ceskej-republiky/>>
14. KLINEC, I. 2000. *Alternatívne ekonomické teórie podporujúce smerovanie k trvalo udržateľnému rozvoju*. In MOLDAN, B. – HAK, T. et al. 2002. *K udržiteľnému rozvoju České republiky: vytváření podmínek*. Svazek 2. Teoretické východiska, souvislosti, instituce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí. s. 52-119. ISBN 80-238-8378-X.
15. KLINEC, I. 2012. *Rímsky klub, globálna problematika a globálna rezolúcia*. In RUSKO M. [ed.] 2012: *Globálne existenciálne riziká*. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou, 29. – 30. november 2012. Bratislava, Žilina: Strix/Edícia ESE-10, 1. vyd., 278 s., s. 59 – 106. ISBN 978-80-89281-86-2.
16. KOVÁČ, M. 2017. *Sociálne poľnohospodárstvo*. [online]. Občianske združenie Druživa. [cit. 2017-08-21]. Dostupné na internete: <<http://druziva.sk/wp-content/uploads/2017/09/Soci%C3%A1lne-po%C4%BEnohospod%C3%A1rstvo.pdf>>
17. KUMMER, S., MILESTAD, R. 2017. *The diversity of organic box schemes in Europe*. In *Proceedings of the XXVII Congress. Uneven processes of Rural Change: On Diversity, Knowledge and Justice*. Published by the Institute of Sociology, Jagiellonian University in Krakow. p. 246-248. ISBN 978-83-947775-0-0.
18. LANE, J.E. 2006. *Globalization and Politics: Promises and Dangers*. Hampshire: Ashgate Publishing. 253 s. ISBN 0-7546-4667-X.

19. LINDBLOOM, J. 2012. *Neistý majetok a sporné rozhodovanie: návrh, interpretácia a zapájanie transformačného zákona v postsocialistických poľnohospodárskych družstvách*. (nepublikovaná dizertačná práca). [online]. Brno: Masarykova univerzita. [cit. 2015-08-11]. Dostupné na internete: <http://is.muni.cz/th/124336/fss_d/Komplet_dizertacna_praca_J.L..pdf?lang=en>
20. LUBELCOVÁ, G. 2012. *Sociálna ekonomika: koncepty, príležitosti, riziká*. In Sociológia 44, 2012, č. 1, s. 83-108. ISSN 0049 – 1225.
21. LUBELCOVÁ, G. 2015. *Ekonomická dimenzia občianskej spoločnosti ako základ novej ekonomickej kauzality*. In Spoločnosť a ekonomika: sociologické perspektívy. Bratislava: STIMUL. s. 128-156. ISBN 978-80-8127-130-4.
22. MORAVČÍKOVÁ, D., ADAMIČKOVÁ, I. 2014. *Alternatívna ekonomika a alternatívne poľnohospodárstvo*. In Etnologické rozpravy, roč. XXI, č. 2, s. 10 – 26. ISSN 1335-5074.
23. MRAVCOVÁ, A. a kol. *Rozvojové vzdelávanie: Témy a metódy II*. 1. vyd. Bratislava: Pontis, 2015. 217 s. ISBN 978-80-971310-6-7.
24. MULAČOVÁ, V., MULAČ, P. et al. 2013. *Obchodní podnikání ve 21. století*. Praha: Grada Publishing. 520 s. ISBN 978-80-247-4780-4.
25. NEAMTAN, N. 2009. *Social economy: concepts and challenges*. In Universitas Forum, Vol. 1, No. 3, p. 1-5. ISSN 2070-6790.
26. NOYA, A., CLARENCE, E. (eds.). 2007. *The Social Economy: Building Inclusive Economies*. Paris: OECD Publishing. 250 p. ISBN 978-92-64-03987-2.
27. POLÁK, M., SCHINGLEROVÁ, A. 2014. *Sociálna ekonomika ako súčasť riešenia problému nezamestnanosti (Kapitola do Národnej stratégie zamestnanosti)*. [online]. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny. [cit. 2017-05-16]. Dostupné na internete: <http://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/NSZ/nsz_13.pdf>
28. SPILKOVÁ, J. 2016. *Alternatívni potravinové siete: česká cesta*. Praha: Karolinum. 184 s. ISBN 978-80-246-3307-7.
29. *Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru na tému „Sociálne poľnohospodárstvo – využívanie prác v poľnohospodárstve na terapeutické účely a opatrenia v sociálnej a zdravotnej oblasti“ (stanovisko z vlastnej iniciatívy)*. 2013. In Úradný vestník EÚ, C 44/45.
30. STRIEŽENEC, Š. 1996. *Slovník sociálneho pracovníka*. Trnava: AD. 255 s. ISBN 80-9675589-0-X.
31. SULÍK, D. 2010. *Zodpovedná spoločnosť: Alternatívna ekonomika, priama demokracia a komunity ako cesta k spravodlivejšej spoločnosti*. Bratislava: Vladislav Stanko. 145 s. ISBN 978-80-970399-0-5.
32. TISDELL, C., SEN, R. K. 2004. *Economic Globalisation: Social Conflict, Labour and Environmental Issues*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. 360 s. ISBN 1-84376-315-X.
33. TREMBLAY, C. 2010. *Public Policy Trends and Instruments Supporting the Social Economy: International Experiences*. Victoria: Canadian Social Economy Hub at the University of Victoria. 59 p. ISBN 978-1-55058-419-6.
34. VIEIRA DA SILVA, K., NETO, L. M., PACHECO, A.S.V. 2015. *The social management in the context of a social cooperative: a case study*. [online]. Lisbon: 5th International Ciriéc Research

Conference on Social Economy. [cit. 2017-08-21]. Dostupné na internete:

<http://www.ciriecportugal.org/uploads/9/6/4/3/9643491/ciriec2015_0362_paper.pdf>

35. VIETA, M. et al. 2014. *The Reader 2014: Social and Solidarity Economy – Towards Inclusive and Sustainable Development*. Turin: International Labour Office. 220 p. ISBN 978-92-9049-713-4.
36. WESTLUND, H., BOLTON, R. 2003. *Local social capital and entrepreneurship*. In *Small business economics*. Vol. 21, Issue 2, pp. 77 – 113. ISSN 0921-898X.
37. ZADEMACH, H. M., HILLEBRAND, S. 2013. *Alternative Economies and Spaces: New Perspectives for a Sustainable Economy*. Bielefeld: Transcript Verlag. 156 s. ISBN 978-3-8376-2498-4.

Internetové zdroje pre prípadové štúdie:

1. <https://www.facebook.com/AsociatiaASAT/>
2. <http://lemat.it/>
3. <http://www.svatobor.estranky.sk/>
4. <http://www.lesedimanufacturing.co.za/>
5. <http://www.fairshares.coop/wp-content/uploads/2014/11/Identities-and-Legalities-Cases.pdf>
6. <http://www.solidarityeconomy.eu/>

O autorke:

Danka Moravčíková

Pôsobí ako docentka na Katedre spoločenských vied Fakulty ekonomiky a manažmentu Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre a riadi Transferové centrum SPU v Nitre. Na štandardných formách štúdia vyučuje v slovenskom i anglickom jazyku predmety *Sociológia pre ekonómov a manažérov*, *Sociológia vidieka a poľnohospodárstva* a v rámci programu MBA Agribusiness and Commerce garantuje modul *Sustainable Agriculture and Rural Development*. Vo vedeckovýskumnej činnosti sa venuje vybraným témam týkajúcim sa transformácie poľnohospodárstva a vidieka, ako aj problematike inovácií malých a stredných podnikov v agropotravinárstve. Okrem domácich a zahraničných výskumných či vzdelávacích projektov manažuje aktivity a projekty zamerané na zvýšenie spolupráce akademickej sféry a hospodárskej praxe.

SOCIÁLNA POLITIKA A ROZVOJ VIDIEKA

Marcela Chreneková

Anotácia

Cieľom kapitoly je orientácia študentov v základných konceptoch, ktoré súvisia s rozvojom vidieka a sociálnou politikou. Sú tu objasnené pojmy chudoba a sociálne vylúčenie, ktoré sú podporené faktografickými informáciami spracovanými na základe štatistických údajov Organizácie Spojených národov. Vysvetlené sú príčiny chudoby na vidieku so zameraním na krajiny globálneho Juhu. Sociálna politika ako jeden z hlavných prístupov k riešeniu sociálnych problémov poskytuje množstvo nástrojov. Vymedzené sú hlavné princípy, funkcie a modely sociálnej politiky. Cieľom politiky by mal byť rozvoj zameraný na komunitu a miestny ekonomický rozvoj. Metodická časť je preto zameraná na základné zručnosti strategického plánovania rozvoja územia a komunitné plánovanie.

Kľúčové slová: chudoba, sociálna inklúzia, sociálny rozvoj, vidiek, sociálna politika, strategické plánovanie rozvoja, krajiny globálneho Juhu, krajiny globálneho Severu

CHUDOBA A SOCIÁLNE VYLÚČENIE

Chudoba sa vo všeobecnosti definuje ako všeobecný nedostatok alebo stav človeka, ktorý nemá dostatok hmotného majetku alebo finančných prostriedkov. Ide o mnohostranný koncept, ktorý zahŕňa sociálne, ekonomické a politické prvky. OECD definuje mieru chudoby ako pomer počtu ľudí (v danej vekovej skupine), ktorých príjem je nižší ako hranica chudoby, za ktorú sa považuje polovica mediánu príjmu domácností z celkového počtu obyvateľov. Podľa vekových skupín sa porovnáva detská chudoba (0 – 17 rokov), chudoba v produktívnom veku a chudoba v starobe (vo veku 66 a viac rokov). Dve krajiny s rovnakou mierou chudoby sa však môžu líšiť v pomere k úrovni príjmov chudobných (OECD, 2017).

Chudobou, jej hodnotením a zmierňovaním sa zaoberajú vedci, politici aj medzinárodné organizácie. Organizácia Spojených národov každoročne spracováva údaje z celého sveta a publikuje Správu o ľudskom rozvoji (Human development report). Ľudský rozvoj hodnotí na základe piatich indexov: indexu ľudského rozvoja (Human development index – HDI), indexu ľudského rozvoja upraveného na základe nerovnosti (Inequality-adjusted human development index – IHDI), indexu rozvoja pohlavia (Gender development index – GDI), indexu nerovnosti pohlaví (Gender inequality index – GII) a multidimenzionálneho indexu chudoby (Multidimensional poverty index – MPI).

S vyjadrením chudoby a jej miery súvisia aj ďalšie kategórie. Štatistický úrad EÚ (Eurostat) v európskych krajinách hodnotí tri kategórie, ktoré súvisia s chudobou: pracovnú intenzitu, materiálnu depriváciu a ohrozenie chudobou. V krajinách EÚ-28 je až 9,2 milióna obyvateľov (2,41 % populácie) zároveň ohrozených chudobou, v materiálnej deprivácii a s nízkou pracovnou intenzitou (Eurostat, 2010).

KONCEPTUALIZÁCIA CHUDOBY

Súčasná paradigma a konceptualizácia chudoby a snahy o jej zmiernenie sú do veľkej miery založené na predpoklade, že chudoba je výsledok individuálneho zlyhania. Podľa tohto názoru sa príčiny a riešenia chudoby nachádzajú v kontexte jednotlivca. Pokiaľ ide o príčiny chudoby, sú vnímané predovšetkým ako dôsledok individuálnych nedostatkov.

Liberálna interpretácia týchto nedostatkov sa väčšmi zameriava na osobnostné charakteristiky. Patria sem rôzne charakterové črty, ako napríklad absencia osobnej morálky a zodpovednosti, lenivosť, neschopnosť plánovania osobnej budúcnosti, nedostatok inteligencie, závislosť na návykových látkach atď. (Gilder, 2012; Sawhill, 2003). Predpokladá sa, že jednotlivci v dôsledku týchto charakterových vlastností nevyužívajú dostupné príležitosti. Navyše vládna politika môže situáciu zhoršovať zavádzaním sociálnych programov, ktoré nepodporujú morálku alebo motiváciu pracovať (Mead, 1986, 1992). Podľa konzervatívnej verzie môžu zle navrhnuté programy sociálnej politiky povzbudiť ľudí k tomu, aby v priebehu svojho života

robili deštruktívne rozhodnutia, ako napríklad odchod zo školy, nemanželské deti, neprijatie ponúkanej práce, kriminalita a podobne.

„Socialistické“ chápanie sa viac zameriava na nedostatok obchodovateľných zručností, odbornej prípravy a vzdelávania, ako aj na iné demografické charakteristiky, ktoré znevýhodňujú chudobných v konkurencii na trhu práce.

Tento prístup k vysvetľovaniu a zmierňovaniu chudoby je čoraz viac kritizovaný. Hlavným nedostatkom prístupu je jednorozmerné hodnotenie chudoby. Kritici hovoria, že sociálny systém v mnohých krajinách „odmeňuje za nezamestnanosť a mimomanželský život“, a preto je jeho výsledkom masívny nárast oboch sociálnych situácií. Výsledkom je zníženie pracovnej etiky. Systém sociálneho zabezpečenia tým vlastne vytvára svoju klientelu.

Riešenia chudoby podľa súčasného prístupu spočívajú v odstraňovaní osobných nedostatkov. Liberálnym názorom je, že pri riešení chudoby je rozhodujúce povzbudzovanie a odmeňovanie individuálnej iniciatívy a zodpovednosti. Liberálnejším riešením chudoby podľa súčasnej paradigmy je poskytnúť väčšie príležitosti a prístup k odbornej príprave a vzdelávaniu a súčasne vyžadovať zodpovednosť a motiváciu. Niektorí autori však hovoria, že ak chceme vyžadovať zodpovednosť, musíme poskytnúť príležitosti (napríklad Toner, 2002).

V sociologických a politických debatách a dokumentoch Európskej únie sa používa koncept sociálneho vylúčenia (exklúzie). Pojmy chudoby a sociálneho vylúčenia sa často považujú za synonymické. Je však medzi nimi značný rozdiel. Každý z týchto pojmov zodpovedá odlišnej reakcii spoločnosti na situáciu v sociálnom priestore a zároveň tento priestor inak konštruuje (Mareš, 2000). Room (1999) vysvetľuje rozdiel medzi týmito dvoma pojmami. Rozlišuje dve tradície sociálnej politiky v Európe. Prvá je podložená konceptom chudoby a spojená s už spomínanou liberálnou víziou spoločnosti jedincov, ktorí si konkurujú na trhu práce (anglosaské krajiny). Cieľom tejto vízie je poskytnutie dostatočných prostriedkov na to, aby jedinci mohli prežiť v tejto konkurencii aj napriek svojim osobným negatívnym črtám. Druhá tradícia je opretá o koncept sociálneho vylúčenia a spojená s predstavou statusovo členenej spoločnosti, spoločnosti kolektív a morálneho poriadku (európsky kontinent). Cieľom vyplývajúcim z tejto tradície je pomoc jedincom pri udržaní statusu, alebo dosiahnutie rovnosti medzi jedincami alebo budovanie inkluzívnej spoločnosti (Gerbery – Džambazovič, 2011).

Vo vedeckej komunite sa sformovala nová paradigma, ktorá je založená na štrukturálnych zlyhaniach. Podľa nej by sa chudoba nemala chápať ako jednorozmerná kategória. Jednoduché nedostatky, ako napríklad nedostatočný ľudský kapitál, hovoria o tom, kto a kde je alebo nie je schopný využiť ponúkané príležitosti, ale nevysvetľujú, prečo je na skúmanom mieste nedostatok príležitostí. Aby bolo možné odpovedať na túto otázku, treba sa venovať nedostatkom ekonomických, politických a sociálnych štruktúr.

Posun v prístupe k príčinám chudoby od individuálneho k štrukturálnemu umožňuje rozlišovať medzi dvoma otázkami: prečo existuje chudoba a pri ktorých skupinách obyvateľov je vyššia pravdepodobnosť vzniku chudoby. Chudoba existuje predovšetkým v dôsledku nedostatku životaschopných ekonomických príležitostí a sociálnej podpory pre celú populáciu. Jednotlivci so zvýšeným rizikom chudoby budú tí, ktorí sú najmenej schopní súťažiť o obmedzený počet ekonomických príležitostí. Patria sem tie skupiny, ktoré majú menej obchodovateľných

zručností, nižšie vzdelanie, zlé zdravie, rovnako ako osamelí rodičia, menšiny a obyvatelia v ekonomicky znevýhodnených oblastiach. Jedna paradigma rozoznáva hlavný rozdiel medzi porozumením kto stráca a medzi porozumením ako a prečo systém produkuje „porazených“. Nový prístup možno vyjadriť nasledovnými premisami:

- Chudoba je výsledkom štrukturálnych zlyhaní.
- Chudoba je podmienený stav, do ktorého a z ktorého sa jednotlivec môže dostať.
- Chudoba vytvára depriváciu.
- Chudoba je nespravodlivá.
- Chudoba ovplyvňuje všetkých (Brady – Burton, 2016).

Chudobu treba chápať v kontexte jej prostredia, ktoré pozostáva zo sociálnych, ekonomických a politických inštitúcií.

Agenda udržateľného rozvoja do roku 2030 (WHO, 2017) konštatuje potrebu podpory miest a obcí pri zvyšovaní sociálnej inklúzie, využívaní vedomostí, zručností a priorit ich rozmanitého obyvateľstva prostredníctvom silnej angažovanosti komunity. Každý člen spoločnosti by mal zohrať úlohu pri zmierňovaní chudoby. Dlhodobé premyslené aktivity na všetkých úrovniach môžu viesť k pozitívnej zmene.

CHUDOBA NA VIDIEKU A JEJ PRÍČINY

Vidiecka chudoba je globálny problém. Vidiecke regióny a vidiecke komunity na všetkých kontinentoch sú oproti urbánnym oblastiam štrukturálne znevýhodnené a poznačené chudobou (Ziliak, 2012; Brown – Schafft, 2011).

Vidiek potrebuje alternatívne prístupy sociálnej politiky, konceptualizáciu chudoby a lepšie pochopenie jej dôsledkov pre ľudí a územie na vidieku. Treba vymedziť jedinečné problémy, ktorým čelia obyvatelia vidieka. Jedinečné problémy vidieckych oblastí a komunit vyplývajú z charakteristík vidieckeho priestoru. Najprv si treba uvedomiť rozdiely medzi vidieckym a urbanizovaným priestorom (tabuľka č. 1).

Tabuľka č. 1: Základné rozdiely medzi vidieckym a urbanizovaným priestorom

Charakteristika	Vidiecky priestor	Urbanizovaný priestor
Ekonomika	Dominujú odvetvia primárneho sektora a podporné aktivity	Dominujú odvetvia sekundárneho a terciárneho sektora
Zamestnanosť	Poľnohospodárstvo, lesníctvo a ostatné povolania primárneho sektora	Spracovanie, stavebníctvo, administratíva, služby
Vzdelanie	Nižšie ako národný priemer	Vyššie ako národný priemer
Dostupnosť služieb	Nízka	Vysoká
Dostupnosť informácií	Nízka	Vysoká
Zmysel pre komunitu	Vysoký	Nízky
Politické postoje	Konzervatívne, neochota k zmenám	Vysoké zastúpenie liberálnych a radikálnych postojov
Demografia	Vysoká pôrodnosť aj úmrtnosť	Nízka pôrodnosť aj úmrtnosť
Migrácia	Nízka	Vysoká
Fyzická dostupnosť	Nízka kvalita dopravnej infraštruktúry a služieb. Vysoké časové a finančné náklady na cestovanie	Rozvinutá dopravná infraštruktúra, avšak kvalita služieb rozdielna
Environmentálne riziká	Úzko zviazané s výrobnými procesmi spôsobujúcimi vyčerpávanie prírodných zdrojov	Vyplyývajúce z produkcie a hustoty obyvateľstva (odpady, znečistenie vody a ovzdušia)

Zdroj: Fáziková, 2017

Charakteristikami, ktoré ovplyvňujú sociálny rozvoj vidieka, sú najmä demografické a sociálno-ekonomické črty.

Demografická štruktúra

Podľa OECD (2011) a Eurostatu (2010) rozlišujeme prevažne vidiecke, prechodné a prevažne mestské regióny (na lokálnej úrovni sa vidieckosť hodnotí podľa hustoty osídlenia, na regionálnej podľa podielu vidieckych obcí). Vo vidieckych regiónoch žije v priemere 40,59 % obyvateľov sveta. Ak porovnáваме kontinenty, najviac je to v Afrike, pričom z krajín tohto kontinentu najnižší podiel obyvateľov žijúcich na vidieku je v Alžírsku (34,23 %) a najvyšší v Etiópii (83,92 %). Po Južnej Amerike a Európe je najmenej vidieckeho obyvateľstva v Severnej Amerike, z krajín je ho najmenej v Grónsku (13,95 %) a Kanade (18,9 %) a najviac na Haiti (52,23 %). V Južnej Amerike žije najmenej vidieckej populácie (22,1 %), na tomto kontinente najmenej v Argentíne (8,45 %) a najviac v Paraguaji (40,51 %). V Ázii je druhý najvyšší podiel vidieckeho obyvateľstva (z krajín najmenej v Izraeli a Japonsku – menej ako 10 % – a najviac v Nepále, Srí Lanke, Afganistane a Tadžikistane – viac ako 75 %). Európa má po Južnej Amerike najmenej vidieckeho obyvateľstva (extrémnym maximálnym a minimálnym podielom vynikajú Slo-

vinsko – 49,02% a Belgicko – 1,44%). V Oceánii žije naopak druhý najvyšší počet vidiečanov (najviac v krajine Tonga – 76,8% a najmenej na Novom Zélande – 13,84%).

V Európe a Afrike na vidieku v priemere mierne prevyšuje ženské pohlavie (tabuľka 2).

Tabuľka 2: Podiel vidieckej populácie podľa pohlavia v roku 2015

územie	podiel vidieckeho obyvateľstva	z toho žien	z toho mužov
Afrika	60,96	50,55	49,46
Severná Amerika	32,39	48,64	51,36
Južná Amerika	22,10	47,25	52,75
Ázia	48,66	49,24	50,76
Európa	31,82	50,13	49,87
Oceánia	47,62	48,79	51,21

Zdroj: vlastné spracovanie podľa údajov OSN (2017)

Čo sa týka charakteristiky vidieka na základe veku, vo vidieckych a prevažne vidieckych regiónoch je vyšší podiel predproduktívnej zložky obyvateľstva a vyššie tempo poklesu tejto zložky ako v mestských regiónoch. Vidiek sa vyznačuje nižším podielom produktívneho a naopak vyšším podielom poproduktívneho obyvateľstva (je tu dlhodobé zvyšovanie podielu obyvateľstva v poproduktívnom veku, ale dynamika rastu seniorskej zložky obyvateľstva je tu nižšia ako v mestských regiónoch).

Sobášnosť je v Afrike na vidieku v priemere vyššia ako v mestách, v Ázii je všeobecne vyššia alebo rovná sobášnosti v mestách. V Amerike a Európe naopak. Na vidieku je dva- až šesťkrát nižšia rozvodovosť ako v mestách. Dôvodom je pravdepodobne vyššia religiozita a konzervatizmus. Mexiko je príkladom 6-násobne nižšej rozvodovosti vo vidieckych komunitách v porovnaní s mestskými (OSN, 2017).

Natalita na africkom a ázijskom vidieku o 2 – 5% prevyšuje pôrodnosť v mestách, v Oceánii dokonca vysoko prevyšuje (v Austrálii v roku 2015 až o 17,4%). V Európe (najmä západnej) je natalita na vidieku nižšia ako v mestách. Výnimkami sú napríklad Slovensko a Ukrajina. Úmrtnosť je na vidieku Európy a Austrálie v priemere vyššia ako na ostatných kontinentoch. Na vidieku je všeobecne vyšší podiel hendikepovaných sociálnych skupín a etnických minorít.

Vzdelanostná štruktúra

Na vidieku je výrazne vyšší podiel obyvateľov s nižším vzdelaním a nižšou kvalifikáciou. Na vidieku je stále výrazne vyšší podiel obyvateľstva so základným vzdelaním ako v mestských regiónoch, hoci v Európe všeobecne zaznamenávame pokles podielu obyvateľstva so základným vzdelaním. Tempo poklesu podielu obyvateľstva so základným vzdelaním je na vidieku výrazne nižšie ako v mestských regiónoch. Podiel obyvateľstva so stredným odborným a učňov-

ským vzdelaním klesá, ale pokles sa znižuje (tempo poklesu je na vidieku podstatne nižšie ako v mestských regiónoch). Podiel obyvateľstva so stredoškolským vzdelaním je na vidieku mierne nižší. Je tu však výrazný rozdiel v rozložení vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva. Vo vidieckych a prevažne vidieckych regiónoch je výrazne nižší podiel vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov. Koncentrácia vzdelanostného potenciálu v mestských regiónoch oproti vidieku je stále vysoká a dochádza tak k priestorovej asymetrii v rozdelení obyvateľstva podľa dosiahnutého stupňa vzdelania, čo okrem iného súvisí i s ekonomickou výkonnosťou týchto regiónov (OSN, 2017; Buchta, 2012).

Zamestnanosť a mzdy

Vo vidieckych regiónoch je vyššia nezamestnanosť ako v mestských. Zamestnanosť v primárnom a sekundárnom sektore vo všeobecnosti klesá a rastie podiel zamestnaných v terciárnom sektore. Vo vidieckych oblastiach sa znižuje zamestnanosť v sekundárnom sektore rýchlejšie. Rýchlejšie sa zvyšuje aj zamestnanosť v terciárnom sektore. Celkovo však platí, že tempo poklesu zamestnanosti v sekundárnom a terciárnom sektore vo vidieckych oblastiach je vyššie. Zamestnanosť v terciárnom sektore má na vidieku značný rastový potenciál.

Na vidieku je všeobecne vyšší podiel neformálnych zamestnaní. Vyplýva to aj z vysokej vidieckej zamestnanosti v poľnohospodárstve, keďže poľnohospodárstvo je odvetvím, kde neformálna ekonomika vysoko prevyšuje (oproti ostatným odvetviam). Šedá ekonomika je viac rozvinutá ako v mestách (Jensen et al., 2010; Chreneková et al., 2016).

Vo vidieckych regiónoch sú, v porovnaní s mestskými regiónmi a priemerom mzdy v národnom hospodárstve, nižšie mzdy. V roku 2011 napríklad na Slovensku predstavovala mzda na vidieku iba 66 % mzdy v mestskom regióne a 89,3 % mzdy v národnom hospodárstve (Buchta, 2012).

Ďalšie problémy vidieka

Okrem chudoby vidiek trpí aj ďalšími problémami, ktoré tiež môžu prispieť k zvyšovaniu sociálneho vylúčenia a chudobe. Problémom vidieka je aj potravinová bezpečnosť (Coleman-Jensen et al., 2012), neadekvátne bývanie a nedostatočná dostupnosť dopravy (Stommes – Brown, 2008). Chudobní obyvatelia vidieka majú tiež väčšiu pravdepodobnosť, že spadnú do siete sociálneho zabezpečenia, pretože nemôžu využívať niektoré sociálne výhody urbánneho prostredia. Problém nízkeho príjmu domácností sa zhoršuje fyzickou izoláciou a obmedzenými inštitucionálnymi zdrojmi a sociálnymi službami (Clove et al., 2009; Burton et al., 2011). Na vidieku často chýbajú základné služby, nedostatočne sú rozvinuté verejné služby (Burton et al., 2013). Vyšší podiel ľudí s nízkym stupňom vzdelania, hendikepovaných sociálnych skupín a etnických minorít súvisí s ekonomickou štruktúrou a problematickou integráciou niektorých skupín na trhu práce.

Dôsledkom spomínaných nevýhod a problémov je migrácia najmä mladých obyvateľov, vyľudňovanie a starnutie populácie vidieka (Moseley, 2003).

CHUDOBA NA VIDIEKU GLOBÁLNEHO JUHU

Približne 1,4 miliardy ľudí sveta žije v extrémnej chudobe, z nich približne dve tretiny žijú na vidieku krajín globálneho Juhu. Od konca 80. rokov minulého storočia táto chudoba klesá (IFAD, 2017), avšak nerovnosť v bohatstve a príjmoch naopak stúpa. V súčasnosti približne polovicu svetového bohatstva vlastní 1 % ľudí (Fuentes-Nieva – Galasso, 2014).

V krajinách globálneho Juhu sa približne 80 % vidieckych domácností zaoberá určitou formou poľnohospodárstva ako formou živobytia pre domácnosti, platenej práce alebo trhovej produkcie (IFAD, 2017). Vidiecke oblasti globálneho Juhu boli po druhej svetovej vojne považované za oneskorené vo vývoji, a teda za vývozné platformy pre priemyselné poľnohospodárstvo, zatiaľ čo ekonomická modernizácia bola do značnej miery ťahaná urbanizáciou a industrializáciou (McMichael, 2011).

Poľnohospodárstvo v týchto krajinách fungovalo v podmienkach nízkych globálnych cien potravín, v niektorých krajinách v kombinácii s nepriaznivým domácim prostredím. Nízka úroveň investícií do poľnohospodárstva, nevhodná politika, nekonkurenčné trhy, slabá vidiecka infraštruktúra, nedostatočné finančné služby a zhoršujúca sa národná zdrojová základňa prispeli k vytvoreniu prostredia, v ktorom bolo hospodárenie pre malých farmárov riskantné a nerentabilné (Clove et al., 2009; IFAD, 2017). Toto sa navyše dialo v kontexte, keď bolo v krajinách OECD poľnohospodárstvo dotované. Nepriaznivú situáciu zhoršila aj potravinová kríza, keď sa v rokoch 2006 až 2008 zdvojnásobili ceny potravín.

V mnohých krajinách globálneho Juhu dlhodobé predsudky v oblasti správy vecí verejných a výdavkov na vzdelávanie, zdravotnú starostlivosť, bývanie a hygienu priamo prispeli k hospodárskej a politickej marginalizácii extrémnej chudoby vo vidieckych oblastiach (Ballard, 2012; Dao, 2004). V súčasnosti sa však objavujú príklady dobrej praxe a riešenia, ktoré majú potenciál chudobu zmierňovať. V posledných rokoch sa považuje drobné hospodárenie na pôde za prostriedok boja proti chudobe, zvyšovania potravinovej bezpečnosti, posilnenia domácností, zlepšenia života komunit atď. Začalo sa diskutovať o spôsoboch a možnostiach relatívneho uprednostňovania rôznych modelov poľnohospodárskej produkcie (Thorpe – Sahan, 2013) aj s ohľadom na klimatickú zmenu. Hospodárska a sociálna politika niektorých krajín sa už zameriava na rozvoj sociálnej ekonomiky, ktorá sa môže úspešne rozvíjať vo veľkom množstve sektorov, vrátane poľnohospodárstva (Pate – Wankel eds., 2014; Pongrácz a kol., 2015).

SOCIÁLNA POLITIKA

Definícia a vymedzenie prístupov k sociálnej politike

Sociálna politika nie je jednoznačne vymedzená, jej chápanie je rôzne. Jedným z dôvodov je fakt, že pojem “sociálny” má viacero významov. Chápe sa ako spoločenský, smerujúci k zdokonaleniu životných podmienok ľudí, kuratívny alebo pôsobiaci v nepriaznivých (núdzových)

sociálnych situáciách. Dôvodom nejednoznačnosti je na druhej strane prierezový a multidisciplinárny charakter sociálnej politiky. Túto nejednoznačnosť vyjadrujú aj rôzne definície sociálnej politiky.

Podľa učebných textov Londýnskej školy ekonomiky (London School of Economics) je sociálna politika interdisciplinárna aplikovaná veda, ktorá sa zaoberá analýzou potrieb a reakcií spoločnosti. Sociálna politika sa ale vymedzuje aj ako spoločenská aktivita zameraná na zlepšenie alebo udržanie základných životných podmienok ľudí, zabezpečenie ich sociálnej suverenity a sociálneho bezpečia a obmedzenie sociálnej závislosti a sociálneho ohrozenia (Konopásek, 1991). Táto predstava zahŕňa aj tvorbu politiky. Na toto chápanie sociálnej politiky nadväzuje definícia, ktorá hovorí o sociálnej politike len ako o cieľavedomom úsilí jednotlivých sociálnych subjektov o zmenu alebo udržanie a fungovanie sociálneho systému (Tomeš, 2010). V učebných textoch Harvardovej univerzity je charakterizovaná ako verejná politika a prax v oblasti zdravotníctva, služieb, trestného práva, nerovnosti, vzdelávania a práce. V Masarykovom náučnom slovníku (in Tomeš, 2010) je vymedzená ako snaha usporiadať spoločenský poriadok tak, aby záujmy jedincov v ľudskej spoločnosti boli uspokojované spôsobom trvalo prospešným pre celok. Vo všetkých uvedených definíciách ide o chápanie sociálnej politiky v širšom zmysle – teda ako súboru všetkých politík (vrátane politiky bývania, vzdelávania, zdravotníctva), ktoré majú priamy vplyv na stav spoločnosti alebo na vzťahy medzi sociálnymi skupinami (výhodou širšej definície je jej obsahová ucelenosť – takto je „sociálna politika“ vnímaná v anglosaských krajinách). V našich podmienkach sa častejšie stretávame s užšou definíciou sociálnej politiky – len ako jednej zo súčastí verejnej politiky, ktorá sa zaoberá primárne pomocou ľuďom, ktorí sú vystavení dôsledkom znevýhodnenia alebo zlyhania trhu či rodiny (Stanek a kol., 2006; Beblavý, 2012).

Pri definovaní sociálnej politiky sa uplatňujú tri hlavné prístupy: ekonomický, sociologický alebo politologický.

Ekonomický prístup berie v sociálnej politike do úvahy najmä dva faktory, a to efektívnosť a motiváciu. Tento prístup dáva, pri zavádzaní konkrétneho nástroja, dôraz na čo najdôslednejšiu analýzu nákladov a výnosov, a teda dopad, ktorý má dané opatrenie na verejné financie, resp. rozpočet, s ktorým vláda môže pracovať.

Druhý aspekt, o ktorom sa v tomto prístupe uvažuje, je dôraz na dosiahnutie konkrétnych identifikovateľných cieľov, čo je v niektorých oblastiach sociálnej politiky často veľmi náročné. Merateľnosť konkrétnych cieľov si vyžaduje nielen dostatočný zber relevantných a dôveryhodných informácií, ale aj schopnosť objektívne zhodnotiť vzťah medzi konkrétnym opatrením a zmenami, ktoré nastali (Beblavý, 2012). Tretí faktor, ktorý ekonomický prístup k sociálnej politike často berie do úvahy, sú negatívne dôsledky, ktoré toto opatrenie má na ďalšie oblasti ekonomiky alebo spoločnosti. Jeden z často spomínaných príkladov je napríklad zvýšenie minimálnej mzdy, kde je potrebné brať do úvahy nielen samotnú úroveň príjmov, ale aj dopady na nezamestnanosť, ktoré sú v protiklade s cieľmi tohto opatrenia (Quiggin, 1997). Negatívom ekonomického prístupu k sociálnej politike je, že vychádza zo zvyšovania blahobytu spoločnosti ako celku, čo bráni identifikovať nerovnosti medzi jednotlivcami pri zvyšovaní blahobytu a tiež dôsledky sociálnych opatrení na špecifické sociálne skupiny. Ekonomický

prístup berie do úvahy skôr súhrnné ukazovatele bohatstva spoločnosti ako napr. HDP na obyvateľa, ktorý neodzrkadľuje reálnu distribúciu bohatstva v spoločnosti. Z tohto dôvodu nie je čisto ekonomický prístup k tvorbe a uplatňovaniu sociálnej politiky vhodný.

Sociologický prístup nazerá na človeka ako na jednotlivca pôsobiaceho v rôznych skupinách tvoriacich spoločnosť (rodina, komunita, pracovný kolektív atď.), ktoré ho rôznymi spôsobmi ovplyvňujú. Zo sociologického hľadiska môže ľudí motivovať k práci nielen túžba po bohatstve, ale aj po uznaní či zlepšení svojich vyhládok do budúcnosti. Sociológia je však pre sociálnu politiku užitočná v tom, že skúma všetky súčasti spoločnosti, a preto je schopná identifikovať dôsledky sociálnej politiky aj na špecifické sociálne skupiny, a tak poskytnúť objektívne informácie o efektívnosti politiky.

Politologický prístup vyplýva z charakteru samotnej politológie, ktorá skúma hlavne mocenské konflikty medzi rôznymi skupinami s vlastnými záujmami, a tiež to, ako tieto konflikty prispievajú ku vzniku spoločného výsledku. Sociálna politika je takisto stretom viacerých skupinových záujmov a prístupov ako riešiť sociálne problémy, a práve tento konflikt je predmetom skúmania politológie v rámci sociálnej politiky. Politológia je schopná odhaliť zisk, ktorý získali jednotlivé politické zoskupenia a záujmové skupiny vďaka sociálnej politike (Beblavý, 2012). Pokiaľ tvorcovia sociálnej politiky efektívne kombinujú všetky tri prístupy, môžu získať najlepší obraz o stave spoločnosti a nastaviť vyvážené a efektívne nástroje.

Základnými oblasťami sociálnej politiky v širšom zmysle sú:

- politika zamestnanosti,
- zdravotná politika,
- sociálne zabezpečenie (vrátane osobných sociálnych služieb),
- politika vzdelávania,
- politika bývania,
- rodinná politika.

Tvorba a realizácia sociálnej politiky preto vyžaduje spoluprácu odborníkov niekoľkých disciplín, ako napríklad: ekonomika, sociológia, psychológia, geografia, história, právo, filozofia, politológia a iné.

V jednotlivých krajinách sú tieto oblasti špecifické a rôzne zastúpené. Konečná podoba sociálnej politiky závisí od naplnenia 4 hlavných predpokladov:

- historického vývoja a tradície,
- reálneho stavu krajiny,
- verejnej mienky a očakávaní občanov a
- reálnych kapacít a možností krajiny.

Aktéri sociálnej politiky

Hlavnými aktérmi sociálnej politiky sú poskytovatelia a prijímatelia sociálnych služieb (subjekty a objekty sociálnej politiky).

Subjektom sociálnej politiky je každý jednotlivec alebo organizácia, ktorá vykonáva sociálne činnosti (poskytovateľ). Hlavným subjektom je štát (a jeho orgány). Štát má rozhodovaciú a integračnú úlohu (Stanek a kol., 2006). Na nižších stupňoch či úrovniach riadenia, ale aj v jednotlivých územných celkoch pôsobí veľa ďalších subjektov: organizácie, firmy, obce, občianske združenia, cirkev, charita, rehole, odborové organizácie, zamestnávateľia atď.

V najvšeobecnejšom chápaní členíme subjekty na štátne a neštátne a na trhové a netrhové. Jednotlivé subjekty koncipujú, pripravujú a realizujú sociálnu politiku v rámci svojej pôsobnosti.

Pod objektmi sociálnej politiky rozumieme všetkých obyvateľov štátu, ale i skupiny obyvateľov a jednotlivcov, ku ktorým sociálne opatrenia subjektov smerujú (prijímatelia). Objekty sociálnej politiky sú podľa charakteru a potrebnosti jednotlivých sociálnych opatrení rôzne štruktúrované (napríklad podľa ekonomickej aktivity, vzdelania, príjmu, pohlavia, veku atď.).

Sociálny štát (welfare state)

S rozvojom právneho štátu bolo treba vnieť do organizácie a činnosti štátu „sociálny aspekt“. Následkom je vznik sociálneho štátu, kde sa do ústavy, zákonov a činností inštitúcií premieta zásada, že sociálne podmienky ľudí, v ktorých žijú, sú vecou verejnou.

Sociálny štát sa výrazne angažuje v riešení sociálnych problémov svojich občanov a v sociálnej oblasti má často monopolné postavenie. V značnej miere na seba preberá sociálne poistenie obyvateľov, a tak kontroluje časť priestoru na sociálne konanie. Má rozsiahly a jednotný systém sociálneho zabezpečenia a určitý rozsah služieb poskytovaných zdarma, alebo za nízke ceny nezodpovedajúce hodnote služieb. Zo sociologického pohľadu sociálny štát pomáha integrovať všetky spoločenské skupiny a znižuje trenie a nestabilitu, ktorá medzi týmito skupinami existuje (Wamai, 2004). Vybudovanie sociálneho štátu je založené na primárnom ciele vyhovieť ľudskej túžbe po uspokojení materiálnych potrieb. Sociálny štát teda funguje ako systém za účelom poskytnutia istej úrovne blahobytu svojim obyvateľom prostredníctvom systému, v ktorom sú štátna zodpovednosť a poskytovanie služieb inštitucionalizované.

Princípy sociálnej politiky

Ciele sociálnej politiky sa dosahujú uplatňovaním jej princípov. Základnými princípmi sociálnej politiky sú: sociálna spravodlivosť, sociálna solidarita, ekvivalencia, subsidiarita a participácia (Stanek a kol., 2006; Krebs, 2010).

Pojem spravodlivosť sa objavoval už v začiatkoch ekonomického a politického myslenia. V právnom zmysle spravodlivosť znamená dodržiavanie právnych noriem a zásad, v sociálnom zmysle znamená rozdeľovanie príjmov, bohatstva a životných príležitostí medzi jednotlivých občanov a skupiny. Sociálna spravodlivosť nie je jednoznačne definovaná. Dôvodom je jednak relatívnosť jej významu, ale takisto potreba prístupu z rôznych hľadísk a potreba zväžiť konkrétnu sociálnu situáciu.

Zásady, ktorým sa podriaďuje sociálna spravodlivosť, sú rôzne:

- rozdeľovanie na základe výkonu a zásluh,
- rozdeľovanie podľa súladu vstupov a výstupov,
- rozdeľovanie na základe rovnosti,
- rozdeľovanie podľa sociálnej potrebnosti.

Je zrejmé, že niektoré zásady sa vylučujú. Rozdeľovanie na základe vlastného výkonu a zásluh je napríklad v protiklade so zásadou rozdeľovania všetkým rovnako, ale rovnako v protiklade so zásadou zabezpečenia rovnosti príležitostí. V sociálnej politike sa uvedené zásady uplatňujú v určitej kombinácii. Kombinácia je podmienená konkrétnou sociálnou situáciou, v ktorej sa spoločnosť nachádza. V súčasnosti sa za sociálne spravodlivú považuje taká spoločnosť, ktorá aplikuje rôzne princípy rozdeľovania v rôznych oblastiach sociálnej politiky (napr. princíp rovných príležitostí vo vzdelávacej politike, princíp sociálnej potrebnosti pri regulovaní chudoby).

Solidarita je výrazom ľudského porozumenia a vzájomnej súdržnosti a zodpovednosti. Je uvedomením si závislosti na spolužití v spoločnosti a koexistencii, uvedomením si vzájomných väzieb a potrebnosti. Sociálna solidarita má rôzne rozmery, formy, spôsoby realizácie, mieru, prejavy a dôsledky. Vertikálny rozmer sociálnej solidarity predstavuje solidarita medzinárodná (aktivity svetových organizácií ako EÚ, WHO, OSN, Svetová banka a pod.), celoštátna (celospoločenská solidarita organizovaná štátom, napr. spoluúčasť jednotlivcov a kolektívov na tvorbe zdrojov na financovanie celospoločensky významných aktivít), miestna a regionálna (charita, cirkev, spolky, mimovládne organizácie, atď.) a nakoniec solidarita individuálna.

Horizontálny rozmer sociálnej solidarity možno demonštrovať na solidarite medzigeneračnej, solidarite zdravých k chorým, zamestnaných k nezamestnaným, bezdetných k mnohohodným a pod.

Sociálna solidarita môže mať formu dobrovoľnú – spontánnu (je základom charitatívnych a dobročinných aktivít) a nedobrovoľnú – vynútenú (dane, povinné poistenie a ich redistribúcia). Je nutné zvážiť mieru solidarity a optimalizovať redistribúciu. Protiklad medzi výkonnosťou a rovnosťou môže viesť k útlmu ekonomickej aktivity. Sociálna solidarita môže mať pozitívne (motivujúce), ale aj negatívne dôsledky (demotivácia, závislosť, sociálna erózia, parazitizmus).

Princíp ekvivalencie predpokladá, že rozdeľovanie dôchodkov, statkov, služieb, podmienok a pod. bude rovnocenne zodpovedajúce výkonu a pracovnej zásluhe. Uplatňovanie princípu ekvivalencie prevláda v krajinách, kde sú sociálne systémy konštruované v závislosti od výšky príjmu z ekonomickej činnosti. Pre ekonomicky vyspelú a sociálne súdržnú spoločnosť je nutná kombinácia solidarity a ekvivalencie.

Princíp subsidiarity v sociálnej politike spája osobnú zodpovednosť so sociálnou solidaritou. Základom je prístup k človeku ako individu s jedinečnými vlastnosťami, vôľou, schopnosťami, dispozíciami, ktoré je povinný využívať na sociálne bezpečie seba a svojich blízkych. V zmysle tohto princípu má každý najskôr pomôcť sám sebe, a ak nie je toho schopný, má mu pomôcť rodina, následne komunita a iné spoločenstvá a až nakoniec štát. Predpokladom fungovania subsidiarity je výchova obyvateľstva k zodpovednosti.

Participácia vo všeobecnosti znamená podieľanie alebo spolupodieľanie sa na veciach verejných. Ľudia, ktorých život je ovplyvňovaný opatreniami a rozhodnutiami, musia mať reálnu možnosť zúčastniť sa na procese, ktorý vedie k prijímaniu a realizácii týchto opatrení a rozhodnutí. Participácia vedie k stotožneniu občanov so sociálnou politikou (Tomeš, 2010). K naplneniu princípu vedie proces premeny človeka zväčša ako objektu (pasívneho príjemcu opatrení) sociálnej politiky k plnoprávnemu zodpovednému a rešpektovanému subjektu.

Funkcie sociálnej politiky

Sociálna politika v krajine pôsobí na subjekty a objekty sociálnej politiky. Pri tomto pôsobení plní niekoľko funkcií. Základnými funkciami sú: ochrana objektov sociálnej politiky, rozdeľovanie a prerozdeľovanie finančných prostriedkov a príležitostí, zmierňovanie rozdielov, stimulácia jedincov a skupín k žiaducemu správaniu a prevencia sociálnych situácií a javov (Stanek a kol., 2006; Krebs, 2010).

Ochranná funkcia ako najstaršia funkcia sociálnej politiky vyplýva najmä z humanitnej orientácie spoločnosti, sekundárne z potreby ochrany pracovnej sily. Politika reaguje na vzniknutú sociálnu situáciu, keď sa jednotlivec alebo rodina dostali do nevýhodnej situácie vo vzťahu k ostatným, a rieši ju.

Rozdeľovacia a prerozdeľovacia funkcia je jednou z najzložitejších a najvýznamnejších. Rozdeľovaním a prerozdeľovaním sa uskutočňuje väčšina opatrení sociálnej politiky štátu. Zameriava sa na rozdeľovanie dôchodkov, ale aj životných príležitostí. Určuje podiel jednotlivcov (a sociálnych skupín) na spoločenskom bohatstve a miesto človeka v spoločnosti. Prostredníctvom daní a transferových platieb zmierňuje východiskové nerovnomerné rozdelenie dôchodkov do tej miery, akú spoločnosť považuje za žiaducu.

Homogenizačná funkcia sa považuje za relatívne novú funkciu sociálnej politiky a je spätá s prerozdeľovacou funkciou. Jej podstatou je zmierňovanie rozdielov v životných podmienkach jedincov a sociálnych skupín najmä poskytovaním rovnakých životných príležitostí (možností vzdelávania, práce, zdravotnej starostlivosti a pod.) a odstraňovanie neodôvodnených rozdielov medzi ľuďmi.

Stimulačná funkcia podnecuje žiaduce sociálne správanie jedincov, rodín a sociálnych skupín. Podporuje ekonomickú výkonnosť, produktivitu, a tým stabilitu a prosperitu spoločnosti. Táto funkcia sa nazýva aj funkciou produktivity (Krebs, 2010).

Sociálna politika má pôsobiť v zmysle snahy zabrániť celkom alebo v čo najvyššej miere stratám na životoch a zdraví a nežiaducim sociálnym situáciám (preventívna funkcia) a obmedziť faktory, ktoré bránia integrácii človeka do spoločnosti. Príkladom sú sociálne dôsledky ako kriminalita, alkoholizmus, požívanie drog a podobne. Táto funkcia sa vyvinula z pôvodnej hygienickej a bezpečnostnej prevencie do rozsiahlej sociálnej prevencie. Významnú funkciu pri naplnení preventívnej funkcie zohráva vzdelávanie, osvetová činnosť a poradenské služby (Krebs, 2010).

Modely sociálnej politiky

Podľa miery účasti štátu a ostatných subjektov v praktickej sociálnej politike, aktérov sociálnej politiky alebo subjektov, ktoré sú zodpovedné za uspokojovanie potrieb, klientov sociálnej politiky (adresátov sociálnej politiky, príjemcov sociálnych služieb), rozsahu a typu služieb, cieľov a funkcií sociálnej politiky rozlišujeme tri základné modely sociálnej politiky: redistributívny, reziduálny a výkonový (Radičová, 1998).

Redistributívny model je charakteristický univerzalizmom poskytovaných služieb bez ohľadu na účasť na trhu práce. Hlavným aktérom je štát. Hlavnou funkciou je redistribúcia (prerozdeľovanie). Cieľová skupina je celá populácia. Najviac sa k tomuto modelu približujú severské európske štáty.

Opačným pólom je tzv. reziduálny model, ktorý má za cieľ zachovanie príjmu v situácii chudoby, keď sa jednotlivci ocitne mimo trhu práce. Sociálne služby nie sú univerzálne (pre všetkých), ale adresné, na základe testovania potrebnosti. Aktérom je predovšetkým rodina, jednotlivci, charita a neštátne inštitúcie. Hlavnou funkciou je prevencia. Model je postavený na predpoklade takých aktivít štátu, ktoré sa sústreďujú na prevenciu, predchádzanie vzniku stavov núdze a ohrozenia. Typickými reprezentantmi sú napr. Veľká Británia, USA, v súčasnosti aj Chile a Taiwan.

Logika výkonového modelu sa odvíja od zamestnanosti, teda účasti na trhu práce. Na rozdiel od redistributívneho modelu hlavným aktérom nie je štát, ale zamestnávateľ. Je budovaný na existencii pluralitných verejnoprávných inštitúcií, na financovaní ktorých sa podieľa zamestnávateľ a zamestnanec. Funkcia tohto modelu je predovšetkým stimulačná – motivuje individuum participovať vo sfére práce a zároveň vytvára tlak na politiku zamestnanosti. Reprezentantmi sú napríklad Rakúsko a Nemecko.

Porovnanie základných charakteristík modelov sociálnej politiky je uvedené v tabuľke 3.

Ako už bolo povedané, konečná podoba sociálnej politiky v krajine závisí od historického vývoja, verejnej mienky a reálneho stavu a možností krajiny. Od týchto faktorov teda závisí aj kombinácia uvedených modelov. V závislosti od konečnej podoby sociálnej politiky sa v krajine využívajú rôzne nástroje na jej uplatňovanie (Rievajová a kol., 2006). Jedným z nástrojov je aj strategické plánovanie sociálneho rozvoja na rôznych úrovniach.

Tabuľka č. 3: Základné charakteristiky modelov sociálnej politiky

Model sociálnej politiky/ typ sociálneho štátu	Reziduálny	Výkonový	Redistributívny/ inštitucionálny
Charakteristika	Liberálny	Konzervatívny	Sociálno-demokratický
Analytické označenie	Paternalistický	Korporátny	Etatistický
Hlavní aktéri	Rodina, súkromné poistenie	Zamestnávateľa	Štát
Zodpovednosť štátu za uspokojovanie potrieb	Minimálna	Optimálna	Úplná
Finančná zodpovednosť	Štát	Zamestnávateľa a štát	Štát
Podiel národných dôchodkov určených na financovanie služieb štátu	Nízky	Stredný	Vysoký
Pokrytie službami	Reziduálne	Zmiešané	Univerzálne
Vznik nároku	Skúmanie potrebnosti	Zamestnanosť	Občianstvo
Princíp potrebnosti	Primárny	Sekundárny	Marginálny
Úroveň kompenzácie	Nízka	Duálna	Vysoká
Cieľ	Rovnosť v chudobe	Sociálna podpora pri strate príjmu	Redistribúcia príjmu
Výška príspevkov	Nízka	Stredná	Vysoká
Status klientov	Nízky	Stredný	Vysoký

Zdroj: Radičová a kol., 1998

ROZVOJ ZAMERANÝ NA KOMUNITU

Komunitu možno definovať ako organizovanú skupinu ľudí so spoločnými záujmami, ktorí sú bez ohľadu na rozdielnosti schopní otvorene komunikovať a spolupracovať na dosiahnutí spoločných cieľov. Má atribúty, ktoré pomáhajú vytvárať spoločnú identitu. Komunita a spoločnosť sú nevyhnutnými aspektmi ľudského života. Pojem komunita sa chápe aj ako sociálne prostredie, ktoré človeku poskytuje formálne a neformálne zdroje potrebné pre život.

Ak sa chceme zaoberať rozvojom komunity, treba hovoriť aj o sociálnom kapitáli, participácii a partnerstve.

OECD (2001) definuje sociálny kapitál ako sieťovanie (spájanie) ľudí alebo skupín ľudí, ktorí zdieľajú spoločné normy, hodnoty a chápanie, ktoré uľahčujú spoluprácu v rámci alebo medzi skupinami. Podľa formy rozoznávame sociálny kapitál štrukturálny (stanovené úlohy, sociálne siete, sociálna štruktúra) alebo kognitívny (normy, štandardy, viera, dôvera, postoje, hodnoty). Typovo možno hovoriť o vzäzujúcom (vnútroskupinovom), premostujúcom (medzi-skupinovom) alebo o spájajúcom (hierarchickom) sociálnom kapitáli.

Efekty rozvinutého sociálneho kapitálu vo vzťahu k rozvoju územia a komunít sú nasledovné:

- hospodárska obnova,
- lepšie poskytovanie služieb,
- väčšia podpora pre zraniteľné skupiny,
- lepšie zdravie a životné podmienky,
- zníženie kriminality a antisociálneho správania,
- lepšia správa vecí verejných a občianska angažovanosť,
- lepšia sociálna súdržnosť a menšie sociálne vylúčenie (DEFRA, 2011).

Sociálny kapitál územia má priamy vzťah k verejnej správe a politike. Realizácia vládnych programov, najmä v rámci sociálnej politiky, v konečnom dôsledku závisí menej od autority a kontroly ako od mobilizácie zainteresovaných strán politiky, vrátane príjemcov politiky. Čím je sociálny kapitál menej rozvinutý, tým náročnejšia je mobilizácia zainteresovaných strán. V spoločnosti s veľmi rozvinutým sociálnym kapitálom sa veľa problémov rieši v rámci sociálnych sietí. V takejto spoločnosti sa aj vládne zásahy jednoduchšie implementujú.

V mnohých lokalitách je sociálny kapitál nerozvinutý alebo oslabovaný vnútornými konfliktmi alebo ekonomickou depresiou. V takýchto prípadoch nebude miestny ekonomický rozvoj úspešný, ak sa sociálny kapitál, najmä dôvera, znovu nevybuduje.

Obnovenie siete sociálnych vzťahov môže byť dôležitejšie, alebo dokonca nevyhnutné na prebudovanie fyzickej infraštruktúry. Preto proces miestneho ekonomického rozvoja má začínať nie ekonomickými aktivitami, ale aktivitami, ktoré sa sústreďujú na budovanie kapacít a budovanie vzťahov v komunite.

Kľúčovým faktorom rozvoja územia a komunity je participácia všetkých rozvojových aktérov. Rozvoj územia by mal byť plánovaný a realizovaný v partnerstve týchto aktérov. Predpokladom partnerstva je vo všeobecnosti rozoznanie relatívnej dôležitosti iných ľudí, aktérov a organizácií a spolupráca a hľadanie riešení na základe vzájomnej dohody. Obyčajne sa v partnerstve uskutočňujú aktivity, ktoré nemožno zaistiť pomocou jednotlivých hráčov.

Rozoznávame partnerstvo vertikálne – partnerstvo medzi medzinárodnými, národnými, regionálnymi a lokálnymi inštitúciami – a partnerstvo horizontálne (spolupráca medzi rôznymi aktérmi na tej istej úrovni).

Na princípe rozvoja komunity fungujú napríklad nástroje uplatňované v rozvoji vidieka Európskej únie (Tomšík, 2009), ktorými sú prístup LEADER (Links Between Rural Economy and Development Actions) a nástroj CLLD (Community Led Local Development).

STRATEGICKÉ PLÁNOVANIE ROZVOJA ÚZEMIA A KOMUNÍT

Strategické dokumenty

Základnými prvkami strategického plánovania rozvoja sú strategické dokumenty na národnej, regionálnej a lokálnej úrovni. Národná stratégia môže nadväzovať na nadnárodné ciele (v prípade členských krajín EÚ sú to napríklad ciele dokumentu Európa 2020) a stanovuje národné priority a ciele. Regionálne a lokálne dokumenty nadväzujú na národné ciele a zároveň zohľadňujú regionálne a miestne špecifiká a potreby obyvateľov územia. Formulácii stratégie preto predchádza analýza územia a komunity a zisťovanie jej potrieb.

Tieto strategické plány teda obsahujú najmä:

- analýzu stavu problematiky,
- analýzu sociálno-demografických údajov,
- analýzu požiadaviek obyvateľov a ostatných cieľových skupín,
- formuláciu stratégie – vízie, cieľov a priorít rozvoja,
- plán opatrení a aktivít,
- časový plán realizácie plánu, plán personálneho a finančného zabezpečenia, prevádzkových a organizačných podmienok,
- spôsob monitorovania a vyhodnocovania plnenia plánu (Weisová – Bernátová, 2012).

Princípy komunitného plánovania

Jedným zo základných princípov komunitného plánovania je partnerstvo – zapájanie všetkých, ktorých sa spracovávaná oblasť týka, spoločné plánovanie za účasti všetkých aktérov rozvoja územia a záujmových skupín. V procese plánovania a realizácie plánu platí takisto princíp rovnocennosti. Všetky zapojené strany by mali mať rovnakú rozhodovaciu právomoc a rovnoprávne postavenie pri vyjednávaní. Dôležitý je rovnako otvorený a konštruktívny dialóg a vyjednávanie. Všetky zainteresované strany – priamo aj nepriamo zapojené alebo priamo aj nepriamo stratégiou ovplyvnené – by mali byť rovnocenne a vyčerpávajúco informované o procese (Pilát, 2015).

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Cvičenie 1: **Sociálno-demografická analýza územia**

Cieľ: charakteristika populácie skúmaného územia a identifikácia slabých stránok a problémov

Cieľová skupina: študenti stredných a vysokých škôl

Pomôcky a materiál: on-line a off-line štatistické databázy, tlačené zdroje informácií

Čas: 90 minút

Postup: Populácia, ktorá na území žije, je cieľovou skupinou, ktorej sa stratégia a jej realizácia týka. Študenti na základe údajov zo štatistickej databázy a iných informačných zdrojov spracujú sociálno-demografickú charakteristiku územia a komunity. Na záver študenti identifikujú silné a slabé stránky, príležitosti a ohrozenia, ktoré súvisia so sociálnym rozvojom územia. Na základe slabých stránok a ohrození vymedzia hlavné sociálne problémy.

Cvičenie 2: **Analýza problému**

Cieľ: identifikácia kauzálnych vzťahov – príčin a následkov problému

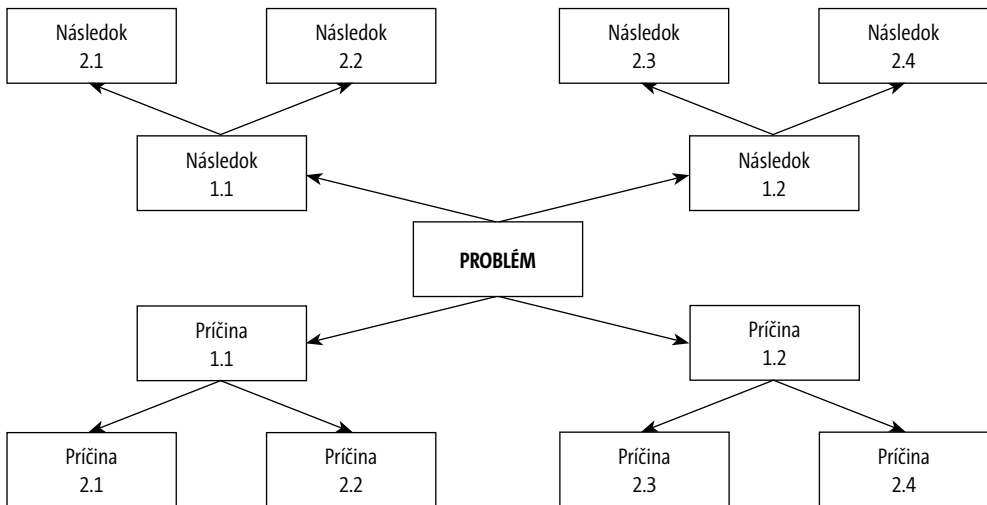
Cieľová skupina: študenti stredných a vysokých škôl

Pomôcky a materiál: informácie získané z rôznych spoľahlivých zdrojov (oficiálnych štatistik, iných informačných zdrojov vytvorených oficiálnymi inštitúciami a organizáciami)

Čas: 90 minút

Postup: Študenti si z problémov, ktoré boli identifikované v cvičení 1, vyberú jeden. Metódou stromu problémov tento problém analyzujú – identifikujú jeho príčiny a dôsledky (na niekoľko úrovni, pozri schému 1). Rovnako možno analyzovať každý z identifikovaných problémov na niekoľko úrovni príčin a následkov. Na poslednej úrovni sa nachádzajú počiatkové príčiny, ktoré problém zapríčinili, a následky, ku ktorým v konečnom dôsledku môže prísť, ak problém pretrváva.

Schéma 1: Strom problémov

Zdroj: vlastné spracovanie

Cvičenie 3: Analýza zainteresovaných strán**Cieľ:** identifikácia skupín a jednotlivcov priamo alebo nepriamo ovplyvnených problémom**Cieľová skupina:** študenti stredných a vysokých škôl**Pomôcky a materiál:** predtlačené alebo elektronické formuláre tabuľky analýzy zainteresovaných strán, písacie potreby alebo osobný počítač pre každú z pracovných skupín
45 minút**Čas:****Postup:** V analýze zainteresovaných strán sa študenti sústredia na všetky strany (jednotlivcov alebo skupiny) priamo a nepriamo zainteresované do problému alebo priamo či nepriamo problémom ovplyvnené. Postupujú podľa nasledovných krokov:

1. Identifikácia zainteresovaných strán
2. Vytvorenie zoznamu primárnych a sekundárnych zainteresovaných strán
3. Identifikácia kompetencií a záujmov zainteresovaných strán
4. Identifikácia očakávaní od riešenia problému
5. Vymedzenie spôsobov zapojenia jednotlivých zainteresovaných strán do riešenia problému.

Literatúra

1. BALLARD, R. 2012. Geographies of Development: Without the Poor. *Progress in Human Geography*, 36(5):563–72.
2. BEBLAVÝ, M. 2012. Sociálna politika [online]. Bratislava [cit. 2017-05-15]. Dostupné na internete: <<https://www.scribd.com/doc/253976108/Socialna-Politika>> 168 s.
3. BRADY, D. – BURTON, L. M. (eds.) 2016. *The Oxford handbook of the social science in poverty*. The Oxford University Press, 885 s. ISBN-13: 978-0199914050.
4. BROWN, D. L. – SCHAFFT, K. A. 2011. *Rural people & communities in the 21st century*. Polity Press, 260 s. ISBN-13-978-0-7456-4128-7.
5. BUCHTA, S. 2012. Vývojové trendy vidieckych a mestských oblastí Slovenska. *Economics of Agriculture*, volume XII, 4/2012.
6. BURTON, L. M. – RAYMOND, G. P. – EASON, J. M. 2011. Morality, Identity, and Mental Health in Rural Ghettos. *Social Disparities in Health and Health Care*, 1:91–110.
7. BURTON, L. M. – LICHTER, D. T. – BAKER, R. S. – EASON, J. M. 2013. Inequality, Family Processes, and Health in the 'New' Rural America. *American Behavioral Scientist*, 57(8):1128–51.
8. CLOKE, P. et al. 2009. *The handbook of rural studies*. Londýn: SAGE Publications, 511 s. ISBN 978-0-7619-7332-4.
9. COLEMAN-JENSEN, A. – NORD, M. – ANDREWS, M. – CARLSON, S. 2012. Household Food Security in the United States in 2011. *Economic Research Report No. ERR-141*. Washington, DC: Economic Research Service, USDA.
10. DAO, M. Q. 2004. Rural Poverty in Developing Countries: An Empirical Analysis. *Journal of Economic Studies*, 31(5/6) s. 500–508.
11. DEFRA (Department for Environment, Food and Rural Affairs), 2011. A framework for understanding the social impacts of policy and their effects on wellbeing. [online]. Londýn. [cit. 2015-12-05]. Dostupné na internete: <https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69196/pb13467-social-impacts-wellbeing-110403.pdf> 19 s.
12. EUROSTAT, 2010. Urban-Rural Typology [online]. [cit. 2017-05-20]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/rural-development/methodology>.
13. FÁZIKOVÁ, M. 2017. Rozvoj vidieka [online]. Nitra [cit. 2017-05-05]. Dostupné na internete: <https://www.uniag.sk>.
14. FUENTES-NIEVA, R. – GALASSO, N. 2014. *Working for the Few: Political Capture and Economic Inequality*. Oxford: Oxfam.
15. GERBERY, D. – DŽAMBAZOVIČ, R. 2011. *Inovatívne orientácie v sociálnej politike: Perspektíva sociálnej inklúzie*. Bratislava, 128 s. ISBN 978-80-223-2998-9.
16. GILDER, G. 2012. *Wealth and Poverty*. 2nd ed. New York: Regnery. ISBN 978-1-59698-809-5.
17. CHRENEKOVÁ, M. – MELICHOVÁ, K. – MARIŠOVÁ, E. – MOROZ, S. 2016. Informal employment and quality of life in rural areas of Ukraine [elektronický zdroj]. In *European Countryside*. Vol. 8, no. 2 (2016), s. 135-146. ISSN 1803-8417.

18. IFAD, 2017. Social protection and inclusive rural transformation. [online]. [cit. 2017-06-11]. Dostupné na internete: <<https://www.ifad.org/documents/10180/7b3a8eeb-6a5a-41db-9902-7e283ba8b0be>> ISBN 978-92-9072-711-8.
19. JENSEN, L. – CORNWELL, G.T. – FINDEIS, J.L. 2010. Informal Work in Nonmetropolitan Pennsylvania. *Rural Sociology*, 60:91–107.
20. KONOPÁSEK, Z. 1991. Trendy sociální politiky: Od populační politiky – a jiných formálně příbuzných politik – k politice „rodinné“. *Sociologický časopis*, 27 (2): 144-157.
21. KREBS, V. a kol. 2010. Sociální politika. Praha: Wolters Kluwer, 544 s. ISBN 978-80-7357-585-4.
22. MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. *Brno, Sociologický časopis*, Vol. 36, No. 3: 285-297.
23. McMICHAEL, P. 2011. *Development and Social Change: A Global Perspective*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
24. MEAD, L. 1986. *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. New York: Free Press.
25. MEAD, L. 1992. *The New Politics of Poverty: The Nonworking Poor in America*. New York: Basic Books.
26. MOSELEY, J.M. 2003. *Rural development: Principles and practice*. Londýn: SAGE Publications, 227 s. ISBN 978-0-7619-4767-7.
27. OECD, 2001. *The Well-Being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. OECD, Paris.
28. OECD, 2011. Regional typology [online]. [cit. 2017-05-11]. Dostupné na internete: <https://www.oecd.org/cfe/regional-policy/OECD_regional_typology_Nov2012.pdf>.
29. OECD, 2017. OECD data, poverty rate [online]. [cit. 2017-06-11]. Dostupné na internete: <<https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>>.
30. ORGANIZÁCIA SPOJENÝCH NÁRODOV, 2017. Population by age, sex and urban/rural residence [online]. [cit. 2017-05-11]. Dostupné na internete: <<http://data.un.org/Data.aspx?d=POP&f=tableCode%3A22>>.
31. PATE, L. – WANKEL, Ch., eds. 2014. *Emerging research directions in social entrepreneurship*. Springer, 231 s. ISBN 978-94-007-7895-5.
32. PILÁT, M. 2015. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál, 198 s. ISBN 978-80-262-0932-4.
33. PONGRÁCZ, E. a kol. 2015. *Sociálna ekonomika*. Bratislava: Ekonóm, 184 s. ISBN 978-80-225-4138-1.
34. QUIGGIN, J. 1997. Altruism and Benefit-Cost Analysis. *Australian Economic Papers* 36 (68), 144-155.
35. RADÍČOVÁ, I. 1998. *Sociálna politika na Slovensku*. Nadácia S.P.A.C.E., 283 s.
36. RIEVAJOVÁ, E. a kol. 2006. *Sociálne zabezpečenie*. Bratislava: Sprint, 272 s. ISBN 80-89085-62-8.
37. ROOM, G. 1999. Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalisation. *International Journal of Social Welfare*, 8:166–74.
38. SAWHILL, I.V. 2003. The Behavioral Aspects of Poverty. *Public Interest*, 153:79–93.
39. STANEK, V. 2006. *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint, 391 s. ISBN 80-89085-66-0.
40. STOMMES, E. S. – BROWN, D.M. 2002. Transportation in Rural America: Issues for the 21st Century. *Rural America*, 16(4):2–10.

41. THORPE, J. – SAHAN, E. 2013. Power, Rights, and Inclusive Markets: Public Policies that Support Small Scale Agriculture. Oxfam Briefing Note. Oxford: Oxfam.
42. TOMEŠ, I. 2010. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 440 s. ISBN 978-80-7367-680-3.
43. TONER, R. 2002. Rallies in Capital Protest Bush Welfare Proposals. New York Times, March 6, Section A, p. 17.
44. TOMŠÍK, K. 2009. Vývoj a perspektivy evropského venkova. Praha: Wolters Kluwer, 208 s. ISBN 978-80-7357-495-6.
45. WAMAI, R. G. 2004. Recent international trends in NGO health system organization, development and collaborations with government in transforming health care systems. The case of Finland and Kenya. Academic Dissertation, August 2004. University of Helsinki, Faculty of Social Sciences, Department of Social Policy/Institute of Development Studies. ISBN 952-10-1896-8.
46. WEISOVÁ, D. – BERNÁTOVÁ, M. 2012. Strategické plánovanie samosprávy. Žilina: Municipalia, 181 s. 978-80-971209-0-0.
47. WHO. 2017. Agenda udržateľného rozvoja do roku 2030 [online]. [cit. 2017-06-05]. Dostupné na internete: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
48. ZILIAK, J. (ed.) 2012. Appalachian Legacy: Economic Opportunity After the War on Poverty. New York: Brookings Institution Press.

O autorke

Marcela Chrenková

V rámci svojej vedeckej činnosti sa venuje problematike sociálneho rozvoja vidieka a sociálnej ekonomiky a príbuzným témam. Pracuje na Katedre regionalistiky a rozvoja vidieka Fakulty európskych štúdií a regionálneho rozvoja SPU v Nitre, kde vedie prednášky a semináre z predmetov Sociálny rozvoj vidieka a Sociálna politika, tvorba a manažment projektov v slovenskom a anglickom jazyku a semináre z predmetu Rozvoj vidieka. Pri svojej práci využíva skúsenosti získané z pôsobenia v organizácii IAALD – Medzinárodnej organizácii poľnohospodárskych informačných špecialistov, riadenia slovenského národného strediska AGRIS/CARIS FAO UN a pôsobenia v riadiacom výbore Slovenskej terminologickej siete.

VPLYV KULTÚRY A JEJ HODNÔT NA KVALITU ŽIVOTA

Juraj Janto

Abstrakt

V texte sa autor venuje hľadaniu vzťahu medzi kultúrou (v holistickom antropologickom chápaní) a kvalitou ľudskej existencie. Zaoberá sa vplyvmi, ktoré určujú úroveň života v spoločnosti, pričom sa sústreďuje na vymedzený pojem kultúry ako na jeden z hlavných faktorov. Predstavuje rôzne názory na jej vplyv a diskutuje s tézou „na kultúre záleží“. V závere autor sumarizuje vlastný pohľad na úlohu kultúry a navrhuje princípy rozvoje praxe.

Kľúčové slová: kultúra, kvalita života, kultúra a spoločnosť, kultúrny determinizmus

ÚVOD

V súčasnosti sa častejšie stretávame s názormi, ktoré kultúru jednotlivých ľudských spoločností dávajú do súvislosti s úrovňou života v nich – s ich ekonomickou vyspelosťou, politickým režimom, produktivitou práce, vzdelanosťou, rodinnými a spoločenskými vzťahmi, mierou vnútorných i vonkajších konfliktov a pod. V kapitole¹ sa pokúsime predstaviť niektoré názory a budeme hľadať odpovede na to, aký má či môže mať kultúra vzťah ku kvalite ľudskej existencie a k jej zlepšovaniu v rozvoji. Text je diskusiou s tézou „na kultúre záleží“², ktorá sa stala v súčasnosti populárnou najmä medzi mnohými ekonómami, politológmi či tzv. medzikultúrnymi expertmi. Tí sa snažia vysvetľovať rozdielnosť úrovne vývoja v jednotlivých spoločnostiach alebo osobnostných predpokladoch predovšetkým odkazom na hodnoty v kultúrach, prípadne tieto aj merať.³ V texte sa opierame o pohľad sociokultúrnej antropológie (ďalej len antropológia⁴), v ktorej je kultúra ústrednou kategóriou skúmania.⁵

V úvodnej časti definujeme kultúru z antropologického (etnologického) poňatia, charakterizujeme jej jednotlivé znaky, hranice a vzťah k jednotlivcovi. Spomíname aj niektoré anti-kulturálne postoje a obhajujeme kategóriu kultúry ako zmysluplný koncept. V ďalšej časti sa zaoberáme vplyvmi, ktoré určujú vývoj spoločnosti a kvalitu života v nej, pričom sa sústreďujeme na kultúru ako na jeden z hlavných faktorov. Predstavujeme niektoré súčasné kultúrno-deterministické pohľady a ich kritiku. Napokon formulujeme názor na vplyv kultúry a z neho vyplývajúce princípy rozvoja. V praktickej časti uvádzame námety na výučbu.

ČO JE KULTÚRA

V bežnom používaní pod termínom kultúra rozumieme najmä umenie – výtvarné, hudobné, literárne, tanečné, dramatické, filmové, príp. vzdelanie, a tiež to, čo v sebe nesie nejaké, pre dané spoločstvo dôležité a oceňované historické hodnoty (napr. tradičná kultúra). V takomto (hodnotiacom, axiologickom) chápaní sú zdôraznené primárne tvorivé estetické resp. pamäťové (neutilitárne) motívy, ktoré sú výsledkom ľudskej činnosti. Na podporu, roz-

1 Text vznikol tiež ako výsledok projektu *Symbolické klasifikácie nebezpečenstva* (VEGA 1/0421/17).

2 Z angl. culture matters, tiež „kultúra sa počíta“ z angl. culture counts.

3 Napr. L. Harrison, F. Fukuyama, S. Huntington, G. Hofstede.

4 Keďže vychádzame z anglických textov, ktoré sa opierajú najmä o britsko-americkú tradíciu, budeme používať pre túto sociálnu vedu názov (sociokultúrna) antropológia. V tradícii nášho vedeckého bádania jej je – predmetom výskumu a metódami – najbližšia etnológia (kým pod termínom antropológia sa u nás skôr rozumie – ak ju chápeme ako komplexnú vedu o človeku – len časť zameraná na biologické bádanie).

5 Inšpiratívnymi boli pre nás najmä texty amerického kultúrneho antropológa, predstaviteľa kultúrnej psychológie R. A. Shwedera. Kultúrna psychológia je skúmanie, ako sa kultúra a psyché (čo ľudia vedia, myslia, cítia, chcú, cenia si a rozhodnú sarobiť) navzájom podmieňujú.

voj, koordináciu kultúry vytvárame potom sieť inštitúcií od ministerstva kultúry až po obecné múzeum či ochotnícke divadlo.

Antropologické chápanie (ktoré je pre text východiskom) je však, na rozdiel od takto vnímanej „vysokej“ kultúry, podstatne širšie. Najvšeobecnejšie sa v ňom pod kultúrou rozumie všetko, čo súvisí s človekom a nie je biologické (vrodené), teda akási „druhá prirodzenosť“ človeka. S takýmto chápaním pojmu sa čoraz častejšie (okrem prvého významu) stretávame aj v bežnom verejnom živote. Definícia moderného konceptu kultúry sa rozvíjala od konca 19. storočia (Barnard – Spencer, 2010, s. 168 – 170). Jej prvú jasnú a obsiahlu vedeckú verziu predložil britský antropológ E. B. Tylor⁶ v r. 1871, keď „kultúru alebo civilizáciu“ definoval ako „komplexný celok, ktorý zahŕňa poznanie, vieru, umenie, právo, morálku, zvyky a ďalšie schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti“ (podľa Kroeber – Kluckhohn, 1952, s. 43). V 50. rokoch 20. storočia americkí antropológovia A. L. Kroeber a C. Kluckhohn analyzovali 164 rôznych definícií kultúry a predložili jej vlastné chápanie, podľa ktorého sa kultúra „skladá z explicitných a implicitných vzorov správania, ktoré sú získavané a odovzďavané prostredníctvom symbolov a ktoré stanovujú odlišnosti v dosiahnutých výsledkoch ľudských skupín...; kultúrne systémy môžu byť na jednej strane považované za produkty konania a na druhej strane za prvky, ktoré podmieňujú ďalšie konanie“ (Kroeber – Kluckhohn, 1952, s. 181).

V týchto i ďalších holistických definíciách môžeme identifikovať dve roviny, ktoré kultúra obsahuje:

1. abstraktné predstavy (idey) – vnímanie sveta, interpretácie, významy, presvedčenia a vedomosti, hodnoty a normy.

Ľudia vnímajú svoju existenciu a svet okolo seba a nejakým spôsobom ju interpretujú, prisudzujú jej významy. Na základe toho si vytvárajú náhľad na svet a z týchto presvedčení a vedomostí o svete formulujú želané ciele – hodnoty. Z nich vyplývajú normy – predstavy o správnom a očakávanom správaní v spoločnosti.

2. viditeľné správanie – praktiky, v ktorých sú manifestované idey a zakotvené „porozumenie“ prejavujúce sa navonok.

Jadrom kultúry sú (navonok nie viditeľné) predstavy, ktoré slúžia na vysvetlenie sveta, interpretáciu skúsenosti, generujú konanie a zároveň sú ním spätne ovplyvňované. Kultúra je ale verejne „komunikovaná“ prostredníctvom jazyka a správania. Len v sociálnom konaní sa vyjadrujú kultúrne formy⁷ (Cultural Anthropology, 2008, s. 26).

K charakteristickým znakom a funkciám kultúry patrí, že je

- a) zdieľaná

Vzniká v nejakej osobitej sociálnej skupine na základe vzájomných vzťahov, ktoré prebiehajú v určitom čase a priestore. Konkrétne spoločenstvo kultúrou zvláda a odpovedá na podmienky svojej spoločnej existencie, dáva jej zmysel a reflektuje ňou svoje

6 Opieral sa najmä o skoršie názory sformulované nemeckými filozofmi a etnológmi. Herderovu ideu kultúry ako „ducha národa“ adaptoval nemecký etnológ A. Bastian.

7 A viditeľné prejavy sú aj centrom antropologickej analýzy kultúry.

skúsenosti, má spoločné spôsoby porozumenia a interpretácie sveta. Konanie jeho členov je zmysluplné pre ostatných členov skupiny, je predvídateľné a očakávané (Cultural Anthropology, 2008, s. 27 – 29).

b) osvojená, naučená

Kultúra nie je vrozená, nie je súčasťou našej biologickej výbavy (dedená)⁸, ale musíme sa ju naučiť. Významy a hodnoty, ako aj správanie si osvojujeme v procese enkulturácie (socializácie), ktorá je najintenzívnejšia v detstve, ale prebieha po celý život. Kultúre sa postupne učíme „vrastáme do nej“, zisťujeme, čo je dobré, správne a naopak; ako vhodne uspokojovať naše vrozené potreby a pod. Učenie prebieha na medzigeneračnej (tradícia) i vnútrogeneračnej úrovni (Kottak, 1991, s. 37).

c) založená na tradícii

Kultúrne vhodné predstavy a správanie preberáme od predchádzajúcich generácií vo forme tradície. Bez tejto medzigeneračnej continuity by sme museli vždy nanovo hľadať významy, interpretácie, formulovať hodnoty a vhodné správanie pre našu existenciu vo svete.

d) dynamická, adaptuje sa

Napriek tradícii ako imanentnej súčasť kultúry, každá generácia prehodnocuje prebraté idey a správanie a viac či menej ich modifikuje. K týmto zmenám dochádza jednak reagovaním na exogénne vplyvy (z prírodného prostredia alebo iných kultúr), ale i zmenami vo vnútri spoločnosti. V kultúre prebiehajú neustále procesy inovácie, improvizácie, diskusie, adaptácie, akceptácie i vylučovania. V (post)moderných spoločnostiach sú zmeny výraznejšie, rýchlejšie ako v predmoderných (tradičných) spoločnostiach (Cultural Anthropology, 2008, s. 34 – 35).

e) integrovaná

Kultúra je tiež integrovaná, všetky jej aspekty sú vzájomne prepojené, ovplyvňujú sa a majú tendenciu fungovať ako integrovaný celok.

f) založená na symboloch

Objekty, znaky, prejavy, ktoré slúžia ako reprezentácia niečoho iného, sa vyskytujú v každom ľudskom spoločenstve. Najdôležitejším symbolickým systémom kultúry je jazyk, ktorý slúži na dorozumievanie členov kultúry a odovzdávanie tradícií (Kottak, 1991, s. 39 – 40).

g) uspokojuje potreby človeka

Kultúra odpovedá na potreby ľudí a snaží sa ich naplňať. Uspokojuje potrebu po zmysle, poriadku, sociálnej a fyzickej existencii človeka v konkrétnych podmienkach.

Kultúra je teda komplex zdieľaných (naučených, atď.) predstáv a praktík. Okrem takéhoto všeobecného širokého definovania kultúry a vymenovávania jej znakov sa vyskytujú aj ďalšie,

8 Existujú aj teórie (sociobiologické), ktoré hovoria, že sociálne správanie, aspoň jeho časť, sa geneticky (resp. epigeneticky) dedí. Avšak podľa doterajších prevládajúcich poznatkov si jedinec osvojuje kultúru počas života, kým biologické sú len predispozície k jej učeniu.

ktoré sa snažia – v zmysle rozličných teoretických prístupov – vystihnúť to, čo je jej podstatou, centrom, funkciou; inými slovami „povedať menej a odkryť viac“⁹.

HRANICE A VEĽKOSŤ KULTÚRY

K základným znakom kultúry patrí, že jej predstavy a praktiky sú zdieľané v nejakom ľudskom spoločenstve. Kultúra existuje len vo väzbe na ľudí. Čo je referenčným rámcom pre označenie jednej kultúry? Akí ľudia vytvárajú takéto spoločenstvo, ktoré má rovnakú kultúru, alebo, kde sa končí jedna a kde sa začína ďalšia kultúra? V bežnej praxi sa termín používa pre rôzne veľké skupiny (od podnikového prostredia až po kontinent). V tomto zmysle sa ním rozumie (ak sa nepoužíva vo význame umenia) súbor praktík, ktoré nejakú skupinu odlišujú od iných. Pojmom kultúra sa však najčastejšie (aj v odbornom svete) označuje určité etnické či etnojazykové¹⁰ spoločenstvo (kmeň, národ) (Barth, 1969, s. 10 – 11). Pre takéto vymedzenie kultúry hovorí niekoľko faktorov:

1. Etnické spoločenstvo žije (alebo žilo) v nejakom časovom období vo vzájomných vzťahoch na konkrétnom geografickom (príp. i politickom) území, vďaka čomu vyvinulo spoločné špecifické súbory predstáv a praktík.
2. Etnolingvistická skupina používa spoločný jazyk – najvýraznejší symbolický systém. Ten sa do určitej miery podieľa na našom interpretovaní reality, konštruovaní mentálnych obrazov o nej a ich explicitnom vyjadrovaní.¹¹ Slúži tiež pri osvojovaní a tradovaní kultúrnych prejavov. Jazyk zdieľaný príslušníkmi určitej skupiny je najviditeľnejším znakom, a preto aj najčastejším referenčným rámcom pre hranice jednej kultúry.¹²
3. Skupina ľudí má vedomie (viac alebo menej explicitne vyjadrované) o príslušnosti k rovnakej kultúre. Spája s ním predstavu (reprezentáciu) o spoločných dejinách a predkoch aj interpretáciu prežívanéj prítomnosti.¹³

9 Napr. predstaviteľ interpretatívnej symbolickej antropológie Clifford Geertz hovorí o kultúre ako o historicky prenášaných vzoroch významov zakotvených v symboloch, resp. ako o sieti významov (Geertz, 2000, s. 13 – 42).

10 Z toho tiež označenie etnológie ako vedy skúmajúcej kultúru, a tiež ďalších termínov (etnografia, etnomedicína, etnosémantika, etnocentrizmus atď.)

11 Niektoré lingvisticko-deterministické teórie hovoria, že jazyk podstatne určuje naše vnímanie a vyjadrovanie reality, napr. Wittgenstein tvrdí, že „hranice môjho jazyka znamenajú hranice môjho sveta“ (Wittgenstein, 2003, s. 137). Obdobne aj tzv. Sapir-Whorfova jazykovo relativistická hypotéza hovorí, že spoločnosť nielen vytvára jazyk, ale jazyk samotný vytvára a podmieňuje spôsob, akým spoločnosť vníma realitu (Petrušek, 2017).

12 Hoci je spoločný osobitý jazyk najbežnejším faktorom, neznamená to, že musí byť vo všetkých prípadoch tým najdôležitejším (a nevyhnutne existujúcim) kritériom.

13 Tento znak funguje ako najdôležitejší a jediný napr. v prípade Rusínov a Ukrajincov na Slovensku. Všetky ostatné prejavy kultúry majú rovnaké, odlišuje ich „len“ vedomie príslušnosti k jednej či druhej skupine, ktorú majú možnosť aj oficiálne deklarovať.

4. Ďalšími znakmi, ktoré určujú rámec spoločenstva s osobitou kultúrou, môžu byť spoločné náboženstvo (v prípadoch etnoreligióznych skupín je hlavnou charakteristikou¹⁴), príslušnosť k územno-politickej jednotke (štátu) alebo ďalšie špecifické kultúrne prejavy (napr. spôsob obživy, strava, architektúra, odev, sociálna organizácia, obyčaje, umenie), ktorými sa určitá skupina ľudí odlišuje v konkrétnom priestore od iných.

Príslušnosť k jednej – najčastejšie etnicky (jazykovo) vymedzenej – kultúre neznamená uniformitu životných štýlov. V každej z nich existujú rozdiely minimálne na základe biologického pohlavia (v kultúrne vyjadrenom rode) a veku. S rastúcou komplexnosťou spoločností môžu pribúdať rozdiely založené na príslušnosti k profesii, triede či inej skupine, ktorá má vlastné osobité štandardy a vzory správania (Cultural Anthropology, 2008, s. 28 – 29). Špecifické spôsoby života konkrétnych skupín v rámci jednej komplexnej spoločnosti sú subkultúrami (tiež napr. lokálnymi, regionálnymi, profesijnými, subetnickými atď. kultúrami). Vybrané znaky, ktoré zdieľajú viaceré kultúry, sa zase označujú aj ako civilizačné (kultúrne) okruhy. Nemú byť vždy jednoduché (a ani nevyhnutné) istý špecifický spôsob života ľudí kategorizovať ako (dominantnú) kultúru, subkultúru alebo civilizačný okruh, prípadne určovať hranice kultúry. Aj preto sa zvykne k slovu kultúra pripájať prívlastok, ktorý nejako (napr. etnicky, územne, nábožensky, profesijne) označuje jej nositeľov.

KULTÚRA A JEDNOTLIVEC

Každý človek je členom nejakej kultúry. V rámci jednej (zvyčajne etnickej) kultúry môže byť príslušníkom rôznych sociálnych skupín, napr. lokálnych, vzdelanostných, profesijných, ekonomicko-triednych, ideologických, politických, ktoré sa vyznačujú špecifickými ideami a normami správania. Tie sa v rámci spoločnej kultúry odlišujú od iných životných štýlov a vytvárajú tak osobitú subkultúru. Príslušnosť k nim nemusí byť takto hierarchicky usporiadaná (v zmysle kultúra-subkultúra) alebo jednoznačne určiteľná. V živote človeka môže zohrávať väčší vplyv to, že patrí k určitej náboženskej, ekonomicko-triednej alebo inej skupine, ktorá presahuje rámec etnickej príslušnosti, alebo jej je nadradená. Presné vymedzenie je zložité najmä v globalizujúcich sa komplexných moderných spoločnostiach. Ľudia môžu byť súčasťou aj viacerých kultúrnych modelov¹⁵ v rôznom usporiadaní a hierarchii. Názory na vplyv kultúry (kultúrneho modelu) na človeka a jeho konanie sa pohybujú od deterministických (kultúra určuje človeka) až po voluntaristické (kultúra má minimálny vplyv, podstatná je slobodná vôľa), alebo zdôrazňujú iné faktory (biológia, prostredie) (Cultural Anthropology, 2008, s. 130).

Pri vyváženom stanovisku môžeme uvažovať so všetkými uvedenými vplyvmi, ktoré viac či menej tvorivo a slobodne zapája (resp. sa im podriaďuje) človek vo svojom rozhodovaní v aktuálnom kontexte:

14 Takými sú napr. židia, drúzi, mandejci, jazídi; tiež napr. sikhovia, mennoniti a pod.

15 Kultúrny model označuje zdieľané idey predovšetkým v individuálnej mysli človeka, kultúrnu mentalitu.

1. biologická dedičnosť (genetická a epigenetická)
2. kultúra (kultúrny model)
3. vonkajšie prostredie – prírodné a spoločenské (politicko-ekonomické, medzinárodné)

Konanie človeka sa potom definuje ako spojený výsledok „preferencií“ a „obmedzení“ sprostredkovaný slobodnou vôľou človeka. V rámci preferencií a obmedzení sa nachádzajú vplyvy biológie, kultúry i prostredia.¹⁶

POSTKULTURÁLNE A ANTIKULTURÁLNE NÁZORY

Hoci tento text vychádza z chápania kultúry ako zmysluplného a odôvodneného explanačného konceptu zdieľaných predstáv a praktík sociálnych skupín, pre úplnosť spomenieme aj súčasné postkulturálne alebo antikulturálne názory. Tie vychádzajú najmä z dvoch pozícií.

Podľa prvej – skepticko-postmodernistickej – je idea kultúry fikciou.¹⁷ Tento názor je proti základnej, „esenciálnej“ alebo kľúčovej kultúrnej identite, ktorú vraj majú zdieľať príslušníci nejakej skupiny, a ktorá určuje ich konanie. Ľudia sa rozhodujú v prvom rade na základe svojej slobodnej vôle v zložitom komplexe sociálneho prostredia (štruktúry). Jej stúpenci pochybujú o existencii nejakých špecifických skupín, napr. kmeňov, etník a pod. Sociálnu vedu chápu primárne ako dekonštruktivistickú, kritickú k tzv. objektívnemu poznaniu (Shweder, 2003, s. 13 – 14). Postkulturalisti navrhujú vypustiť používanie termínu kultúra a nahradiť ho výrazmi ako „sociálna akcia“, „význam“, „ľudia“ a pod. Čo abstrahujeme v definíciách kultúry, to sa prejavuje iba v empirických udalostiach, ktoré sa skladajú z množstva iných ako len kultúrnych aspektov (Barth, 2001, s. 435).

K tomuto prístupu má blízko aj druhá antikulturálna, viac aktivistická pozícia. Kultúra v jej chápaní „nemá dobrú povest“, pretože slúži len na ospravedlňovanie sociálnej nerovnosti – majetkovej, politickej, rodovej či inej. Upevňuje (myslenie „naše tradície, zvyky“) tiež vykorisťovanie, nespravodlivosť, rasizmus, sexizmus, homofóbiu, neokolonializmus a všetky ostatné „zlá“. Stúpenci týchto názorov tvrdia, že žiadne reálne „kultúrne“ rozdiely medzi ľuďmi neexistujú; nerovnosť je spôsobená diskrimináciou a útlakom, resp. práve oslavovaním „kultúrnych“ rozdielov. Preto termín kultúra treba zo slovníka vyradiť, pretože esencionalizuje (podobne ako rasa) nerovnosť medzi ľuďmi (Shweder, 2003, s. 12 – 13).

K oponentúre voči týmto antikulturálnym prístupom treba zdôrazniť, že koncept kultúry ako taký neimplikuje to, čo sa mu vyčíta, pretože:

1. Neznamená, že ľudí chápe ako robotov, ktorí sú kultúrou determinovaní a iba pasívne preberajú zdieľané praktiky bez uvedomovania si významu individuálneho rozhodova-

16 Tento prístup prekonáva nebezpečenstvo pohľadu na konanie ako vedľajší produkt mechanických síl vonka a zvnútra jedinca. V teóriách osobnosti sa tiež stretáme s chápaním, ktoré vysvetľuje správanie ako produkt spojenia vnútorného (osobnosť) a vonkajšieho (situácia) tlaku.

17 Takéto názory existujú aj v rámci antropológie „...dokonca existujú antropológovia, ktorí si myslia, že vlastnia koncept kultúry, ale od nikoho, vrátane samých seba, nechcú, aby ho používal“ (Shweder, 2000, s. 162).

nia a konania.¹⁸Aj akokoľvek silná, racionálna, nezávislá a liberálna individualita objavuje, že je súčasťou nejakej špecifickej tradície významov a hodnôt, ktorá je dôležitá pre jej osobnú identitu i šťastie (Shweder, 2003, s. 24). Koncept kultúry neznamena, že všetci jej príslušníci majú rovnaké názory, postoje, praktiky, že všetci sú so všetkým rovnako oboznámení. Zameriava skôr našu pozornosť na idey toho, čo je pravdivé, dobré, pekné a efektívne (a tiež varuje pred opačným), pretože tieto predstavy a s nimi spojené praktiky majú vplyv na istý konkrétny spôsob života (Shweder, 2003, s. 25). Takisto neimplikuje, že na konanie nemajú vplyv okrem kultúry aj iné vonkajšie vplyvy. Keďže kultúra nefunguje ako homogénny blok, kritici konceptu kultúry začínajú pozorovaním vnútorných variácií a prichádzajú k záveru, že žiadny systém neexistuje. Nadhodnocovanie a preceňovanie významu kultúry v niektorých prístupoch nemôžeme spájať so samotnou jej ideou, a preto ju úplne odmietať.¹⁹

2. Koncept kultúry je hodnotovo neutrálny, nesúdi ani nemoralizuje, nie je teóriou toho, čo je správne či lepšie. A ani nemôže za to, že sa niekedy (tak ako iné pojmy) zneužíva. Neimplikuje ani fakt, že „iní“ sú menejcenní. Ašpirácia nestraťiť svoju kultúrnu identitu a nepodľahnúť vysoko individualistickej monokultúrnej kozmopolitnej mase je legitímnou ašpiráciou, ktorú nemožno pokladať len za akúsi ilúziu (Shweder, 2003, s. 26). Odstránenie pojmu kultúry (obdobne ako dekonštruovanie pojmu „rasa“) a popieranie (kultúrnej) diverzity ľudských spoločností nepovedie k eliminácii predsudkov, konfliktov či iných problémov. Uznávanie rozdielov sa nerovná rasizmus.²⁰ Kým antikulturalisti sa boja pomenúvať kultúrne rozdiely, pretože vraj vedú k stereotypizácii, kultúrni pluralisti²¹ ich oceňujú, pretože veci môžu byť rozličné, ale pritom rovnocenné, rozmanitosť môže byť dobrá.

Koncept kultúry predstavuje užitočnú alternatívu jednak k striktno mechanistickému a behavioristickému prístupu, a na druhej strane k príliš individualistickému a voluntaristickému chápaniu. Jeho čaro je aj v tom, že poskytuje priestor na rôzne teoretické prístupy a interpretácie: symbolické i materialistické, deterministické i tie, ktoré zdôrazňujú individuálnu slobodnú vôľu. Prijatie kultúry ako ústredného konceptu nás nezaväzuje k žiadnemu z nich, ale umožňuje dostatočnú variabilitu názorov (Stolzenberg, 2001, s. 444).

18 Z angl. agency.

19 Podľa Shwедера (2003, s. 16 – 17) je osobitá kultúra v realite zakotvený produkt ľudského vnútra (mysle), ktorý nie je nutne podriadený logike alebo bezprostrednej zmyslovej skúsenosti. Sociálna a kultúrna realita sa tu konštruuje ako odpoveď na základnú otázku o zmysle vecí. Ľudská imaginácia potom vyplní medzery ponechané medzi formálnou logikou a neinterpretovanými zmyslovými vnemami. Takýto prístup obhajuje rozličné spôsoby života, pohľady, prístupy v zmysle „rozmanitosť ale rovnocennosť“.

20 Akokoľvek diverzita medzi ľuďmi – či už biologická alebo kultúrna – sa však nemá stať ospravedlňením pre zotročovanie, vykorisťovanie, genocídu a pod.

21 Termín (romantickí) pluralisti používa R. Shweder (2003, s. 15 – 16).

KVALITA ŽIVOTA

Názory na to, čo znamená kvalitný život, sú rôzne.²² V diskusii rozličných pohľadov by sme sa ale pravdepodobne vedeli zhodnúť aspoň na niekoľkých faktoroch, ktoré platia univerzálne (napr. zdravie, nekonfliktné vzťahy, základné potreby fyzickej existencie a pod.). V prvom i druhom prípade je však zrejmé, že kvalita života je v jednotlivých ľudských spoločnostiach rozdielna. Rovnako ako v prípade vplyvu na jednotlivca, aj pri hľadaní vzťahu kultúry a kvality života sociálnych skupín sa stretávame so škálou prístupov – od deterministických až po také, ktoré jej vplyv minimalizujú. Kultúrny determinizmus bol v antropológii populárny najmä ako protiváha voči sociálnemu darwinizmu, ktorý vysvetľoval rozdiely medzi ľudskými spoločnosťami biologickou evolúciou. Voči biológii kládol kultúru ako hlavný faktor, ktorý ovplyvňuje ľudské správanie. Aj dnes sa stretáme s názormi, ktoré sa snažia vysvetľovať diverzitu skupín vrodennými biologickými faktormi a predpokladmi. Hoci sa isté fyzické znaky (napr. stavba tela, farba kože, genetická skupina) môžu prekrývať aj s niektorými (kultúrnymi) skupinami, pre univerzálne vysvetľovanie rôznorodosti správania nemáme také presvedčivé dôkazy, ktoré by sa dali vysvetliť primárne biologicky. Zdá sa, že v porovnaní s vrodennými dispozíciami sú kultúra a prostredie (prírodné i sociálne) – v kontexte ktorých sa odohráva ľudská existencia a realizuje sa konkrétne správanie – podstatne rozhodujúcejšie.

a) prírodné prostredie

Vo vysvetľovaní ekonomického rastu, bohatstva a chudoby predstavujú geografické a klimatické podmienky (vrátane nerastného a iného prírodného bohatstva, prírodných fenoménov a katastrof) neprehliadnuteľný faktor. Takmer všetky (v súčasnosti) rozvinuté krajiny ležia v miernom pásme a väčšina chudobnejších je v tropickom a subtropickom. Nie nadarmo aj rozvojová terminológia používa termíny globálny Sever a Juh (ešte presnejšie by bolo rozdelenie na krajiny mierneho a krajiny tropického pásma). Hoci existujú aj výnimky (prosperujúci tropický Singapur, Hongkong, Taiwan – všetky s veľkými prístavmi, ale aj čínske alebo japonské diaspóry v tropických krajinách), geografia je silným vysvetľujúcim faktorom. Príčiny zaostávania krajín tropického pásma sa hľadajú v nízkej výkonnosti poľnohospodárstva a vyššom riziku chorôb, ktoré vedú k zaostalosti ostatných sektorov, nízkej zaľudnenosti, a tým k menšej hospodárskej produktivite (Sachs, 2000, s. 42 – 43). Geografické a klimatické faktory ovplyvňujú do veľkej miery obživu a existenciu ľudí, a preto sú nepochybne relevantným činiteľom. Nedokážu ale vysvetliť všetky rozdiely – spomínané výnimky ázijských „tigrov“, úspešné minority v tropických krajinách, zaostávanie niektorých štátov mierneho podnebia alebo rozdielne dôsledky nálezísk nerastného bohatstva na vývoj v jednotlivých spoločnostiach. Neobjasnia tiež diverzitu medzi krajinami, ktoré ležia v rovnakom

22 Okrem najznámejšieho určovania úrovne podľa HDP existujú aj iné merania: index ľudského rozvoja, index šťastnej planéty, globálny mierový index atď., ktoré si všímajú iné faktory kvality života (napr. ekologickú stopu, deklarovanú spokojnosť, vnútorné a vonkajšie konflikty, očakávaný vek dožitia, dĺžku vzdelávania). Pozri tiež v ďalšom texte.

pásme, rovnakej geografickej oblasti (napr. Haiti a Dominikánska republika, severné a južné Taliansko), ale ani dejinné zmeny (v staroveku boli najvyspelejšie civilizácie v subtropickom pásme).

b) sociálne prostredie

Hoci je v dynamickom a vzájomne prepojenom komplexe ľudského správania ťažké oddeliť kultúru od ostatných spoločenských procesov, pod (širším) sociálnym prostredím máme na mysli všetky tie javy, ktoré nie sú (primárne) zdieľanými predstavami a praktikami daného spoločenstva.²³ Sú to vplyvy, ktoré prichádzajú zvonka (z iných kultúr), medzinárodný kontext, politicko-ekonomická situácia, aktuálne procesy, ktoré sú prienikom slobodného rozhodovania s ďalšími faktormi a pod. Medzinárodné obchodné pravidlá, záujem nadnárodného kapitálu, globálne podmienky, vplyv politických zoskupení, konkrétny geograficko-politický priestor, štátny režim, vonkajšie intervencie a pod. výrazne ovplyvňujú život tej-ktorej krajiny. Tiež ale nedokážu poskytnúť úplné a všeobecné vysvetlenie rozdielov napr. v úspešnosti zavádzania rovnakých politických a ekonomických modelov, v dopadoch globálnych vplyvov v jednotlivých krajinách alebo pre diverzitu skupín multikultúrneho štátu. Napríklad v rozvojovom diskurze v minulosti dominovali dve hlavné vysvetlenia pomalšieho nerozvíjania sa krajín. Prvou z nich bol kolonializmus. Ako protiargument k jeho univerzálnosti sa uvádzajú príklady najrozvinutejších krajín, ktoré boli kolóniami (Hongkong, Singapur, Južná Kórea, Taiwan), alebo naopak také, ktoré kolóniami neboli, a predsa sú málo rozvinuté (Etiópia). Druhým bola teória závislosti, ktorá zaostávanie vysvetľuje hospodárskym neokolonializmom, exploatovaním zo strany bohatších. Za prekonanie tejto teórie ako dominantnej príčiny chudoby sa považuje kolaps komunizmu vo východnej Európe, transformácia čínskeho režimu, pád kubánskej ekonomiky po skončení sovietskej podpory, úspech východoázijských ekonomík atď. Ako konštatuje Harrison (2000, s. 19 – 21), kolonializmus a závislosť na vysvetlenie nestačia; rovnako ako napríklad rasizmus a diskriminácia na zaostávanie domácich minorít.²⁴ Takýto prístup implikuje jednoducho, že náš osud je predovšetkým v rukách iných a my to nemôžeme veľmi ovplyvniť. Ako konštatuje britsko-americký historik a orientalista B. Lewis: „Keď ľudia zistia, že veci idú zle, môžu položiť dve otázky: Čo my robíme zle? alebo Kto nám to urobil?“ (podľa Landes, 2000, s. 7).

c) kultúra

Podmienky prírodného a sociálneho prostredia majú reálne dôsledky na život ľudských spoločenstiev. Predsa však zostáva ešte vysvetliť diverzitu reakcií na rovnaké vplyvy

23 V snahe vysvetliť rozdiel medzi vonkajším správaním a kultúrou vymedzil napríklad americký antropológ W. H. Goodenough pojmy zjavný (phenomenal) a ideačný (ideational) poriadok. Ten prvý sa vzťahuje na udalosti, artefakty a správanie; ten druhý na kultúru – nemateriálny systém ideí, presvedčení a hodnôt (podľa Spradley – McCurdy, 1975, s. 8).

24 Napr. takmer tretina Hispáncov a Afroameričanov v USA žije pod hranicou chudoby. Podľa Harrisona (2000, s. 21) sa však tento stav už nedá, po 50-tich rokoch zmien, vysvetliť dominantne rasovou diskrimináciou (hoci pripúšťa, že stále nezmizla).

prostredia a ostatné rozdiely.²⁵ Túto rôznorodosť existenčných „odpovedí“ spôsobuje systém zdieľaných predstáv a praktík – kultúra. Keďže jej všeobecné definície sú komplexné a „všetko zahŕňajúce“, na lepšie vysvetlenie tohto vplyvu kultúralne prístupujú zúžujú charakteristiku kultúry na jej časť, jadro. Považujú sa za predovšetkým hodnoty – abstraktné koncepty želaných cieľov, toho, čo je správne a dôležité, „ukazovatele“ existencie.²⁶ Hodnoty sú dôsledkom istých presvedčení o svete (tie vznikajú na základe prisúdených významov, ktoré vyplývajú zo špecifickej interpretácie chápania sveta) a sú predpokladom formovania noriem – predstáv o správnom konaní; fungujú ako jeho regulátor. Viditeľné správanie prebieha v kontexte prírodného a sociálneho prostredia a je ním modifikované. Tento proces je vzájomný – reálne konanie ovplyvňuje predstavy o správnom a želanom. Kultúra (hodnoty) ovplyvňuje viditeľné správanie, ktoré prebieha v konkrétnom prostredí. Rovnako ako v prípade individua je aj tu dôležitá slobodná vôľa (ktorá tvorivo „zapája“ vplyvy kultúry a prostredia a reaguje na ne), v prípade opisu spoločenských procesov je ale skôr (ako súbor slobodných vôlí členov spoločnosti) imanentnou súčasťou kultúry a sociálneho prostredia. V pochopení a vysvetľovaní života je teda kultúra jednou z príčin, ktorá funguje vo vzájomne interagujúcom komplexe spolu s prostredím. Na mieru tohto vplyvu existujú rôzne názory.

KULTÚRNY DETERMINIZMUS

V kultúrnom determinizme sa kultúra považuje za nezávislý samostatný faktor, respektíve za najdôležitejší činiteľ, ktorý ovplyvňuje život ľudí. Používa sa na vysvetľovanie ekonomických, politických, vzdelanostných a iných rozdielov medzi národmi, regiónmi, ľuďmi; na vysvetľovanie stavu a vývoja krajín. Takéto chápanie bolo výrazné aj v antropológii (približne v 2. tretine 20. storočia) a na túto tému vzniklo mnoho vedeckých textov (napr. tzv. výskumy národného charakteru²⁷). V ďalšom období kultúrny koncept ustúpil, ale od 80. rokov prichádza k jeho revitalizácii. Symbolizovala ju kniha Lawrence Harrisona, bývalého šéfa oficiálnej rozvojovej spolupráce USA, *Zaostalosť je stavom mysle – prípad Latinskej Ameriky (Underdevelopment is*

25 Napr. prevládajúce jednorodičovské, materské rodiny u Afroameričanov sa nedajú vysvetliť len vplyvmi sociálneho prostredia. Zdôvodňujú sa kultúrnym modelom pramieniacim v otrokárstve, ktoré podporovalo plodnosť, ale nie monogamné vzťahy. Rovnako aj rozdielne výsledky skupín v intelligenčných testoch sa zdôvodňujú kultúrou, keďže socioekonomické prostredie na objasnenie nestačí. V opozícii voči biologickej dedičnosti (diskusia okolo tzv. bell curve výskumov inteligencie) sú ochotní takéto vysvetlenie prijať aj antikulturalisti (Patterson, 2000).

26 Podľa Shwедера (2000, s. 163) tiež „pre spoločensvo špecifické idey o tom, čo je pravdivé, dobré, krásne a účelné“. Tieto idey sú tradované a zvykové a konštituujú rôzne spôsoby života.

27 Išlo o prístup, ktorý sa usiloval charakterizovať ľudí na základe ich príslušnosti ku konkrétnej kultúre. Považuje sa za prekonaný, pretože „jednotlivci v rámci jednej kultúry sa odlišujú od seba omnoho viac ako od jednotlivcov v iných kultúrach“ (Kaplan, 1954, podľa Shweder, 2000, s. 163). A ak je v kultúre nejaký osobnostný typ, charakterizuje nanajvyš tretinu jej populácie. Okrem toho kultúra nie je „národným charakterom“, pretože správanie je produkt preferencií a obmedzení sprostredkovaných individuálnou vôľou.

a State of Mind – The Latin American Case) z roku 1985. Harrison formuloval 4 hlavné faktory prosperujúcej spoločnosti: 1. miera sociálnej dôvery; 2. náročnosť etického systému; 3. výkon autority a 4. zameranie na sústavnú prácu, inováciu, úsporu, zisk (Harrison, 1985). Hoci toto dielo vyvolalo rozsiahlu kritiku zo strany ekonómov, expertov, intelektuálov zaoberajúcich sa regiónom i pochádzajúcich z neho, stalo sa v istom zmysle prelomovým. Počet sociálnych vedcov, ktorí sa pozerali na kultúru ako na hlavný faktor, ktorý ovplyvňuje politické, ekonomické správanie, začal narastať (napr. R. Putnam, F. Fukuyama, S. Huntington). Ide predovšetkým o ekonómov a politológov, ktorí tak vytvárajú silnú opozíciu k tábore svojich kolegov preferujúcich univerzálne vysvetlenia tzv. racionálnej voľby, materiálneho seba-zájmu či neorealizmu v medzinárodných vzťahoch²⁸ (Huntington, 2000, s. 14 – 15). Tento prístup sa odvoláva na M. Webera a jeho klasické dielo (*Protestantská etika a duch kapitalizmu*, 1904 – 1905), v ktorom hospodársky progres Západu dáva do súvislosti s presadením sa nového prístupu k životu a práci (vychádzajúceho z kalvinizmu²⁹). Jeho protagonisti identifikujú kultúrne faktory, ktoré vedú k (ekonomickej) rozvinutosti spoločnosti – napr. dôvera v jednotlivca a jeho zodpovednosť; podobnosť morálnych noriem a sociálnej reality; priaznivý pohľad na súťaženie; myslenie orientované na budúcnosť a hodnota času; racionalizácia; prestíž vzdelania; názorový pluralizmus; pragmatickosť (utilitárnosť) a ďalšie (napr. Grondona, 2000, s. 47). Dominantný vplyv kultúry ukazujú na porovnávaní vývoja v krajinách, ktoré mali podobné východiskové podmienky, ale po určitom období sa ich hospodárska úroveň diametrálne odlišuje (napr. Južná Kórea a Ghana v r. 1960 a v r. 1990; Haiti a Dominikánska republika; Austrália a Argentína a pod.).³⁰ Upozorňujú aj na rozdiely medzi etnokultúrnymi skupinami v jednom štáte³¹, a zaoberajú sa tiež návrhom postupov, ktoré by eliminovali negatívne a presadili „správne“ hodnoty.³²

Okrem zdôvodňovania vplyvu kultúry a jej jednotlivých hodnôt na život ľudí sú v súčasnosti populárne modely, ktoré sa snažia tento vplyv kvantifikovať a prepojiť so správaním.

28 Pre mnohých ekonómov je samozrejmé, že uplatnenie rovnakých ekonomických princípov prinesie rovnaké výsledky bez ohľadu na kultúru. V rozpore s tým sú však prípady v multikultúrnych krajinách, kde sa istým etnickým skupinám darí lepšie ako iným (napr. Číňanom, Japoncom v Brazílii a USA, Baskom, Židom) a skúsenosti so zavádzaním a uplatňovaním rovnakých ekonomických modelov v rôznych krajinách (Harrison, 2000, s. 15).

29 Úspešnosť súčasných východoázijských ekonomík vedie k hľadaniu podobností medzi protestantskou etikou a konfucianizmom.

30 Jedným z vyvrcholení tohto pohľadu bolo na konci minulého storočia sympóziu Hodnoty kultúry a ľudský progres (Cultural Values and Human Progress), ktoré sa uskutočnilo v apríli 1999 v Cambridgei, Massachusetts. Jeho výstupom je aj kniha zostavená L. Harrisonom a S. Huntingtonom Na kultúre záleží. Ako hodnoty utvárajú ľudský progres (Culture Matters. How Values Shape Human Progress) (Harrison – Huntington, 2000).

31 V štáte, v ktorom existujú skupiny s výrazne odlišnými kultúrnymi modelmi, vznikajú ekonomické, sociálno-triedne, vzdelanostné atď. rozdiely, ktoré sú kultúrne podmienené. Podľa kvantitatívnych výskumov R. Putnama (2007) imigrácia a etnická diverzita prinášajú do spoločnosti v krátkodobom horizonte pokles sociálnej solidarity a sociálneho kapitálu. Z dlhodobejšieho hľadiska však môže spoločný zjednocujúci záujem tieto negatíva prekonať a diverzita sa stane prínosom (tak ako v USA minulosti).

32 Ako tvrdí americký politik a sociológ Daniel P. Moynihan: „Ústredná konzervatívna pravda je, že nie politici, ale kultúra rozhoduje o úspechu spoločnosti. Ústredná liberálna pravda je, že politici môžu meniť kultúru a zachrániť ju pred ňou samotnou“ (podľa Huntington, 2000, s. 14).

Merajú zastúpenie vybraných znakov v jednotlivých spoločnostiach a na základe porovnania ich potom zaraďujú do kultúrnych regiónov. K takýmto patria napríklad výskumy pracovných hodnôt (G. Hofstede), materializmu a postmaterializmu (R. Inglehart) a motivačných typov hodnôt (S. Schwartz).³³ Tieto prístupy identifikujú niekoľko kultúrnych javov, orientácií. Asi najznámejšie z nich sú Hofstedeho kultúrne dimenzie, ktoré predstavil vo svojej práci *Kultúrne dôsledky – Medzinárodné rozdiely v pracovných hodnotách (Culture's Consequences – International Differences in Work-Related Values)* z roku 1980 (a v r. 2001 v druhom vydaní) na základe dotazníkov, ktoré vyplňali pracovníci IBM. Hofstede vysvetľuje medzinárodné rozdiely v pracovnom správaní kultúrnymi znakmi. Jeho práca sa stala pomerne atraktívnou (najmä v biznise), ale i kritizovanou (predovšetkým v antropológii a sociológii³⁴) (Baskerville, 2003). Oblúbenosť týchto modelov spočíva predovšetkým v zrozumiteľnej schéme merateľných príčin (kultúrnych javov) a následkov (správania)³⁵ jednoducho aplikovateľnej v ekonomickom prostredí pri interkultúrnej komunikácii.³⁶ Súčasné kultúrno-deterministické prístupy a „merania hodnôt“ vedú často ku schematickému zjednodušovaniu komplexnejších problémov.³⁷ Kritizujú sa za to, že rozdiely v kultúre považujú za dominantnú príčinu komplexnosti súčasného sveta. Ich nedostatkom je, že kultúru často vnímajú ako uzavretý statický monolit a preceňujú ju ako výlučný alebo hlavný faktor, ktorý nemenne a predvídateľne ovplyvňuje správanie ľudí (sociálne dianie, správanie, inštitúcie alebo procesy) bez kontextu prostredia. Na kultúru sa nenazerá ako na vnútorne diferencovanú heterogénnu kategóriu, kde sú príslušníci rôznych subkultúr, skupín, tried, statusov (a jednotlivec môže byť príslušníkom viacerých kultúrnych modelov súčasne). Podceňujú sa v čase premenlivé vzťahy (dynamická diachronická interakcia) kultúry so širšou sociálnou organizáciou, v ktorej jednotlivci indivi-

33 Napriek rôznosti prístupov rozoznávajú rovnaké kultúrne regióny: západoeurópsky, anglofónny, východoeurópsky (postkomunistický), latinskoamerický, konfuciánsky, juhoázijský, africký a blízkovýchodný (Schwartz, 2006).

34 Kritika Hofstedeho sa sústreďuje najmä na: 1. univerzalistický prístup, podľa ktorého sú kultúrne charakteristiky premennou vo vysvetľovaní rozdielneho organizačného alebo podnikového správania; 2. kvantifikácia kultúry založená na numerických maticiaci; 3. kvantitatívne meranie kultúr zvonka namiesto kvalitatívnej metodológie zúčastneného pozorovania a porozumenia; 4. stotožňovanie štátov ako jednotiek analýzy s kultúrou (Baskerville, 2003).

35 Ako tiež Hofstede konštatuje: „Antropológiu hlavného prúdu v posledných desaťročiach ovládli marginálne skupiny a problémy, ktoré sú pre spoločnosť značne triviálne. Vyšla sa oblastiam, ktoré by mohli byť relevantné pre ostatné disciplíny a pre praktikov.“ (Hofstede, 1991, s. 248, podľa Baskerville, 2003, s. 13).

36 Etnologický pohľad a slovenský kontext problematiky predstavujú H. Tužinská a Ľ. Voľanská (2016).

37 Kritikmi tohto pohľadu sú v antropológii napríklad J. Breidenbach a P. Nyíri (2009). Popularitu „kultúrnej horúčky“ zdôvodňujú ideologicko-politickým vákuom, ktoré vzniklo zánikom bipolárneho sveta, masovou migráciou, globalizáciou, zvýrazňovaním kultúrnych špecifik ekonomického kapitálu, poklesom autority „tvrdých“ vied, multikulturalizmom s podporou kultúrnej osobitosti a desekularizáciou. Zameriavajú sa najmä na kritiku Huntingtona a jeho zjednodušeného obrazu civilizačných monolitov, ktoré nahradili ideologické bloky studenej vojny. Nebezpečenstvo vidia predovšetkým v redukcii, ktorá automaticky spája spoločenské problémy s kultúrnou – etnickou alebo náboženskou – príslušnosťou a sústredia sa na ne ako na výlučnú jednotku analýzy. Rovnako je chybný aj prienik tohto zjednodušenia do oblasti interkultúrnej komunikácie, jej manuálov a tréningových programov. Navrhujú návrat k dobre podloženým etnografickým areálovým štúdiám, ktoré si všímajú vonkajšie vplyvy a spoločenské procesy.

duálne alebo kolektívne, priamo či nepriamo interagujú s ostatnými a usilujú sa o napĺňanie svojich zámerov.³⁸ Problematickosť je o to výraznejšia, ak sa za referenčnú jednotku vyberie väčší celok – štát, kontinent, konfesia, v rámci ktorých zvyčajne existuje viacero (etnických) kultúr či rôznych kultúrnych modelov. Kultúra tiež existuje ako dynamická súčasť komplexu, v ktorom je vo vzájomnom vzťahu s aktuálnym prírodným a sociálnym prostredím. Snaha „merať“ kultúry vedie prirodzene k oprávnenej pochybnosti o metodológii prístupu deterministov. Tá spočíva v tom, že vybrané hodnoty, ktoré sa zisťujú na základe dotazníkového výskumu (deklarácii respondentov o hodnotách vlastnej kultúry), považuje za skutočné hodnoty daného spoločenstva ľudí kauzálne prepojené s individuálnym konaním. Komplexnosť celej kultúry sa tak zužuje na niekoľko ukazovateľov. Ústrednou jednotkou analýzy kultúry sú však praktiky, deklarované tvrdenia v dotazníkoch nemôžu postačovať. V antropológii sa kultúra nerozdeľuje na čiastkové systémy alebo rozdielne hodnoty kvantitatívnym spôsobom, ale nahliada sa na ňu ako na integrovaný vzor symbolov a významov (Baskerville, 2003, s. 9). Súčasný kultúrny determinizmus sa tiež často spája s etnocentrizmom, resp. s monokultúrnym univerzalizmom (pozri ďalej).

Kritika kultúrneho determinizmu neznamena, že vysvetlenie (aj) kultúrnymi vplyvmi neplatí alebo nefunguje.³⁹ Je potrebné si však uvedomiť jeho kontext, limity a neabsolutizovať ho.

KULTÚRNY RELATIVIZMUS A ETNOCENTRIZMUS

Axiómou antropológického bádania a jeho fundamentálnou súčasťou i príspevkom vedy je (od medzivojnového obdobia) kultúrny relativizmus. Zahŕňa niekoľko rovín. Podľa interpretačnej môžeme presvedčenia, hodnoty, praktiky jednotlivca pochopiť len z hľadiska jeho vlastnej kultúry, a nie na základe inej (výskumníkovej). V heuristickej rovine zabraňuje zovšeobecňujúcim analógiám⁴⁰ rovnakých kultúrnych javov z rôznych spoločenstiev, ktoré môžu mať rôzne príčiny a existovať v odlišnom kontexte. V ďalšom rozmere nás tiež vedie k sebareflexii, kritickému pohľadu na nás samých a na našu spoločnosť. Popri takomto chápaní kultúrneho relativizmu sa môže vnímať skôr ako doktrína či pozícia, než ako metodologický princíp. Vtedy sa začne zamieňať s morálnym alebo hodnotovým relativizmom. V rámci kontinua, na ktorého jednom okraji stojí radikálny hodnotový (morálny) relativizmus (všetko je správne a dobré; hocičo je v poriadku) a na druhom absolútny univerzalizmus (správny je len jeden

38 Iný, aj pre rozvojovú prax komplexnejší pohľad prinášajú napr. texty v knihe Kultúra a verejná akcia (Culture and Public Action). Kritizujú determinizmus a viaceré prinášajú dynamický pohľad na kultúru, ktorá je prepojená s mocenskými vzťahmi v spoločnosti.

39 Na opačnej strane stoja názory, ktoré kultúru ako vysvetlenie odmietajú z obavy, že robí „z obetí vinníkov“ alebo uráža etnické sebedovomie.

40 Podobne ako sa klasifikujú biologické organizmy, tak sa zoradzovali kultúrne artefakty, bez ohľadu na kontext svojej existencie.

konkrétny hodnotový systém) existuje viacero pozícií, ktoré sa prikláňajú buď k jednému alebo k druhému okraju.

Pri hľadaní vzťahu medzi kultúrnymi praktikami a kvalitou života je dôsledný vedecký prístup hodnotovo neutrálny. Podľa neho sa má sociálna veda vyhýbať posudzovaniu či odsudzovaniu praktík ľudí. Má sa sústrediť na zaznamenávanie, popisovanie a hľadanie univerzálnych princípov v ľudskom myslení a správaní, rozvíjať vysvetľujúce teórie. Veda neponúka základňu na hodnotenie kultúrnych praktík. Ak sú vedeckí zástancovia uvedeného prístupu postavení pred takúto otázku (čo je skutočne „dobré“ pre život), stávajú sa z nich skeptickí postmodernisti – neexistuje totiž vedecký objektívny základ na hodnotové posúdenie (Shweder, 2003, s. 14 – 15).

Napriek ašpirácii na „prísnu vedeckosť“ a hodnotovú neutralnosť v posudzovaní kultúrnych praktík sme pri riešení praktických otázok konfrontovaní s potrebou (a v súčasnom globalizovanom svete čoraz väčšou) formulovať explicitnejšie stanoviská. Je to predovšetkým v problematike všeobecných ľudských práv, hľadania univerzálnych štandardov správania, ktoré by mali byť záväzné pre všetkých ľudí. Ďalej je to téma medzikultúrnych kontaktov a spolužitia, či už v rámci jedného štátu, alebo v širšom politicko-geografickom priestore. Napokon treťou výraznou oblasťou je snaha zlepšovať kvalitu života jednotlivých ľudských spoločností v koncepte medzinárodnej rozvojovej spolupráce.

Pri sledovaní vplyvu kultúry na kvalitu života sa určité hodnoty môžu považovať za všeobecne správnejšie a lepšie (univerzalizmus), respektíve sa za také považujú prejavy konkrétneho (vlastného) spoločenstva (etnocentrizmus). Uvedené vnímanie bolo blízke antropologickému evolucionizmu na prelome 19. a 20. storočia, kedy sa na civilizačný vývoj nazeralo ako na jednosmerný progres, ktorý prechádza rovnakými štádiami vývoja. Jednotlivé spoločenstvá sa líšili len rozdielnou pozíciou, štádiom, ktoré v kultúrnej evolúcii dosiahli, pričom najvyššie z nich zaujímala západoeurópska (a severoamerická) spoločnosť. Evolucionistický prístup bol úzko spojený s kolonializmom a „civilizačnou misiou“ krajín globálneho Severu. Hoci bol tento postoj v antropologickom myslení prekonaný a presadil sa v ňom relativizmus a partikularizmus (každá kultúra je jedinečným vlastným „príbehom“)⁴¹, v medzinárodnej politickej i rozvojovej praxi pretrváva (s rôznymi výkyvmi) v podstate dodnes. Kultúrny evolucionizmus spolu s etnocentrizmom⁴², populárnym na začiatku 20. storočia, je v súčasnosti opäť v móde. Je často spojený so súčasným (vyššie spomínaným) determinizmom.⁴³ Tak ako vtedy, aj teraz je súčasťou „civilizačnej misie“. Jeho protagonisti presvedčajú o správnejšom, lepšom spôsobe života a o westernizácii kultúr ako nevyhnutnej podmienke úspešnejšieho hospodárskeho rastu a celkového pokroku. Na základe chápania rozvoja sa konštruujú indikátory kvalitného života (napríklad výška HDP, predpokladaná dĺžka dožitia od narodenia, dĺžka rokov školskej

41 Z týchto dôvodov napríklad aj výkonný výbor americkej antropologickej spoločnosti odmietol v r. 1947 Všeobecnú deklaráciu ľudských práv ako etnocentrickú. Viac o antropologickej diskusii k problematike univerzálnych ľudských práv pozri Goodale, M. (2009).

42 Shweder (2003, s. 17 – 18) používa tiež termín kultúrny progresivizmus, angl. cultural developmentalism.

43 Koncepty kultúrneho determinizmu a kultúrneho relativizmu sa ale vzájomne nevyklúčujú. Obidva stáli pri zrode americkej antropológie, ktorej základy formuloval F. Boas.

dochádzky atď.), ktoré zoradujú kultúry, náboženstvá, civilizačné okruhy do rebríčkov tých lepších a horších.

Námietky voči súčasnému kultúrnemu evolucionizmu môžeme zhrnúť do týchto bodov:

1. Tieto názory vychádzajú z jednotného chápania kvality ľudskej existencie a univerzálnej definície dobrého života, ktorá sa opiera najmä o ekonomické ukazovatele. Ľudský rozvoj sa vníma ako smerovanie k ekonomickému a materiálnemu blahobytu, ekonomickej spravodlivosti a demokracii (pozri napr. Huntington, 2000, s. 15). Avšak hospodársky, materiálny, kognitívny, spirituálny, etický, sociálny a politický vývoj nemusia ísť vždy ruka v ruku.
2. Často vyberá konkrétnu kultúrnu tradíciu (západnú, euroamerickú) ako nadradenú nad ostatné.
3. Ospravedlňuje kultúrny imperializmus a intervencionizmus v rôznej podobe a miere. Jeho snahou je „osvietiť“ príslušníkov „menej rozvinutých spoločností“, minimálne ich upozorniť na zlé zvyky a zmeniť ich na viac demokratické, občianske, racionálne, zodpovednejšie... Problematické je to predovšetkým v súčasnosti, keď sa najvýraznejšie zásahy do vývoja v iných štátoch (vojenská intervencia a vyvolávanie štátnych prevratov) odôvodňujú dodržiavaním ľudských práv.⁴⁴

Znamená to, že máme teda odmietnuť aspiráciu na univerzálne ľudské hodnoty s odkazom na osobitosť každého spoločenstva alebo človeka? Radikálny morálny relativizmus môže existovať ako filozofická pozícia, v reálnych medziľudských vzťahoch však naráža na praktické problémy bazálnej ľudskej existencie.⁴⁵ V spoločnosti sa stretávame s potrebou mať a dodržiavať nejaké normy sociálneho správania (ktoré sa odvíjajú od hodnôt). Ak sa v spoločnosti nerešpektuje právo na spravodlivé zaobchádzanie s človekom, na jeho slobodu, autonómnosť, dôstojnosť, ak v nej nefunguje zmysel pre povinnosť, spoločné dobro, ak sa obohacovanie z verejných zdrojov pre toho, kto je „šikovný“, považuje za akceptovateľné, ak sa nedodržiavajú dopravné predpisy (napriek písaným zákonom) a pod., cítíme (a niekedy priamo „na vlastnej koži“), že tu niečo nefunguje. Nerešpektovanie takýchto univerzálnych hodnôt⁴⁶ sťažuje existenciu ľudí, alebo ju priamo ohrozuje.⁴⁷ Má to priamy vzťah ku kvalite života. Tento pohľad

44 To, že plánovanie a aktívne realizovanie nejakej kultúrnej zmeny napr. v rozvojových programoch – najmä ak takáto iniciatíva prichádza zo Severu – je zvlášť citlivé, uznáva aj Harrison (2000, s. 30 – 31). Implikuje totiž ideu, že niektoré kultúry sú lepšie, čo sa dotýka vlastného etnického sebavedomia. Na podozrenie zo západného kultúrneho imperializmu odpovedá, že idea rozvoja – v zmysle žiť plnší, dlhší, zdravší život – sa neobmedzuje len na Západ (Harrison, 2000, s. 26 – 27).

45 Napr., niekto nás môže okradnúť a tvrdiť, že to podľa jeho presvedčenia a hodnôt nie je krádež, ale prerodelovanie spoločenských zdrojov a vyrovnávanie majetkových rozdielov.

46 Goodale (2009, s. 380) používa na tieto základné medzikultúrne fakty spoločenského usporiadania termín normatívny humanizmus.

47 Identifikácia všetkých faktorov, ktoré sú podstatné pre kvalitu života, sa môže líšiť – napr. pre niekoho je dôležitý ekonomický progres, pre iného viac ekologická stopa. Ale väčšina sa asi dokáže zhodnúť na tom, že byť zdravý, žiť v mieri, mať dobré vzťahy bez konfliktov, netrápiť sa s každodenným prežitím, mať prístup k čistej vode, jedlu a bývaniu, mať zabezpečené spravodlivé zaobchádzanie, možnosť rozvíjať svoj ľudský potenciál a pod. patrí k základným univerzálnym podmienkam existencie.

nemôžeme považovať za etnocentrický. Z hľadiska takýchto všeobecných princípov potom skutočne existujú spoločnosti, ktoré sú na tom lepšie a horšie. A vlastná kultúra (jej hodnoty) sú jedným z faktorov, ktoré tento stav ovplyvňujú.

ÚLOHA A MIESTO KULTÚRY V KVALITE ŽIVOTA⁴⁸

Kultúru chápeme ako zmysluplný vysvetľujúci koncept, ktorý predstavuje súbor zdieľaných predstáv a praktík v určitom spoločenstve ľudí. Kultúra tu existuje v dynamickom komplexe vzájomných vzťahov so sociálnym a prírodným prostredím (a slobodným rozhodovaním jednotlivcov). Je jedným, ale nie jediným podstatným faktorom, ktorý ovplyvňuje konanie ľudí a aktuálnu podobu ich života. Na kultúre teda záleží. Miera tohto vplyvu sa však nedá stanoviť univerzálne ani číselne (napr. 30%, 50% a pod.), ale je odvodená od špecifickej situácie konkrétneho spoločenstva v istom (sociálnom a prírodnom) priestore a v čase.

Pri otázke kvality života vychádzame z jednotnej ľudskej prirodzenosti, z ktorej vyplýva niekoľko univerzálnych objektívnych hodnôt, ktoré by mali ľudia zdieľať a reálne naplňovať pre svoju šťastnú existenciu. Jednotlivé ľudské spoločnosti – kultúry – sa líšia v špecifických podobách, formách naplňovania týchto hodnôt, a to z dôvodu osobitého vývoja. To vedie k pestrosti kultúrnych tradícií a rozmanitosti prejavov (neutrálnych z hľadiska univerzálnych hodnôt). Avšak odlišnosť je aj v tom, že nie každé spoločenstvo uznáva všetky hodnoty, nie rovnako ich hierarchicky usporadúva alebo premieta do noriem a sociálneho správania. Vzniká tak odchýlka od „objektívneho poriadku“ vedúceho k šťastnej a naplnenej existencii.⁴⁹ To zvyčajne spôsobuje aj nejaký deficit v kvalite života ľudí tej-ktorej kultúry. Každé spoločenstvo má však právo na svoju vlastnú cestu a „objavovanie šťastia“ aj za cenu týchto deficitov (pokiaľ samozrejme neohrozuje existenciu iných alebo i vlastných ľudí). Nemyslíme si ani, že existuje vzor (v podobe napr. euroamerickej civilizácie), ktorý by bol príkladom v naplňaní kvalít podstatných pre ľudskú existenciu. Ak by aj taký bol, cestou k napredovaniu je pôda vlastnej kultúrnej skúsenosti, ktorá sa má rozvíjať smerom ku skvalitňovaniu života svojich členov.

Uvedené stanovisko je tak prienikom medzi hodnotovým univerzalizmom (existencia niekoľkých všeobecných objektívnych hodnôt pre naplnenú ľudskú existenciu) a praktickým

48 Predchádzajúci text bol najmä prehľadom rôznych prístupov k chápaniu významu kultúry pre život ľudí s ich prípadnou kritikou. Hoci už aj v ňom sa odrážal náš subjektívny postoj, v nasledujúcich riadkoch ho budeme syntetizovať precíznejšie, a to na základe nášho súčasného pochopenia problematiky. Ponúkame tak vysvetlenie (jedno z možných) o význame kultúry v kvalite života a jej praktickej aplikácii (aj) v rozvojevej praxi.

49 Shweder (2000, s. 164), ktorý svoj postoj označuje ako kultúrny pluralizmus, zastáva názor, že univerzálne hodnoty sú heterogénne, nereducovateľné do spoločného menovateľa typu „užitočnosť“ či „potešenie“. Nedajú sa všetky naraz maximalizovať – preto sa vyberá, ktorá má mať prednosť a to vedie k rozdielnym tradíciám hodnôt – kultúram. Preto niet kultúry, ktorá by bola schopná oceňovať všetko, čo je dobré. Pri ich implementácii preto prichádza ku kompromisom, vyberá sa, ktorá má mať prednosť, a tak vznikajú rozdielne hodnotové tradície. Naše stanovisko sa od neho líši, keďže vychádza z názoru v schopnosť ľudí dosiahnuť v ideálnom prípade všetko, čo je potrebné pre naplnený život.

pluralizmom (právo každého spoločenstva na vlastnú definíciu a hľadanie). Je umierneným „univerzalizmom bez uniformity“ (Shweder, 2000, s. 164).

Pre rozvojovú prax by sme ho zhrnuli do týchto bodov:

1. Každé spoločenstvo má právo na vlastnú definíciu šťastného a naplneného života (rovnako aj každý jednotlivec). Má právo na vlastnú cestu hľadania naplnenej ľudskej existencie (pokiaľ neohrozuje rovnaký nárok iných spoločenstiev, príp. všeobecne prijaté a dohodnuté základné práva človeka).
2. Rozvoj má vychádzať zvnútra daného spoločenstva, ono má byť iniciátorom a realizátorom prípadných zmien. Východiskom pre zmenu má byť rešpektovanie vlastných kultúrnych tradícií v ich obsahoch i formách. Zmena sa nemá nanucovať zvonka (resp. podmieňovať, napr. pomocou).
3. Externá pomoc by sa mala sústrediť na eliminovanie a vyvažovanie negatív vonkajších vplyvov, humanitárnu pomoc pri ohrození základnej ľudskej existencie a na podporu vlastných vnútorných zdrojov na pozdvihnutie kvality života.

Tento názor vychádza z dôvery v schopnosť jednotlivých spoločenstiev riadiť svoj osud. Ľudia nie sú vydaní len napospas „vonkajším silám“, ale majú možnosť i zodpovednosť skvalitňovať vlastný život, rozvíjať svoju kultúru. Sú najdôležitejším faktorom kvality života aj napriek iným faktorom, ktoré priamo nezávisia od schopností a vôle členov príslušného spoločenstva, hoci ich reakcie na ne áno.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Uvedené príklady sa zaoberajú problematikou, ktorej sa venuje štúdia (jej jednotlivé časti), a majú byť prostriedkom na aktívnejšie zapojenie študentov do spoločného uvažovania a diskusie.

Aktivita 1. Kultúra, prostredie, slobodná vôľa

Cieľ: Zmyslom aktivity je objasniť význam kultúry a jej prepojenie s faktormi sociálneho (a prírodného) prostredia a slobodnej vôle pri ich vplyve na sociálne konanie.

Lektor vyzve poslucháčov, ktorí sedia na stoličkách za lavicami, k nejakej neobvyklej činnosti, napr. aby si presadli zo stoličiek na lavice, alebo aby sa obrátili k nemu chrbtom a pod. Krátka aktivita má byť podnetom na diskusiu o tom:

- a) čo je kultúra (obvyklé sedenie na stoličkách za lavicami tvárou k prednášajúcemu);
- b) čo je podnet zo sociálneho prostredia (výzva lektora);
- c) čo je obmedzenie fyzického priestoru;

- d) čo je slobodné rozhodnutie (rôzny postoj jednotlivých účastníkov k výzve);
- e) aký je vplyv kultúry a ostatných faktorov na aktuálne konanie a sociálnu realitu.

Aktivita 2.

Kvalita života

Cieľ:

Zmyslom aktivity je motivovať k premýšľaniu nad tým, čo znamená kvalitný (spokojný, šťastný) život, a k uvedomeniu si univerzálnosti, resp. relatívnosti jeho charakteristiky.

Lektor rozdelí účastníkov do skupín (s 3 až 5 členmi) a vyzve ich, aby v tíme formulovali predstavu kvalitného života dodržiavajúc takýto postup:

- a) každý člen tímu povie svoj názor a snaží sa ho prípadne obhájiť;
- b) nasleduje spoločná diskusia o vyslovených názoroch;
- c) formulovanie spoločného stanoviska tímu – zhoda na 3 až 5 najdôležitejších faktoroch pre kvalitný život;
- d) príprava posteru s textovým, grafickým znázornením (v prezentácii sa môžu využiť aj pantomíma, dramatické prejavy a pod.);

Jednotlivé tímy (resp. ich zástupcovia) potom oboznámia ostatných s výsledkami diskusie vo svojej skupine. Účastníci spoločne diskutujú o výsledkoch, pričom sa zamerajú najmä na otázky:

- a) Čo znamená žiť kvalitný (naplnený, spokojný) život?
- b) Je možná univerzálna charakteristika kvality života pre všetkých?
- c) Aké sú cesty, spôsoby skvalitňovania života ľudí?

Aktivita 3.

Kultúrny a hodnotový relativizmus

Cieľ:

Účelom aktivity je viesť poslucháčov, aby sa zamysleli nad univerzálnosťou/relatívnosťou kultúrnych predstáv a praktík ľudských spoločenstiev, nad našim právom hodnotiť ich, prípadne ich meniť.

Lektor vyzve účastníkov, aby v diskusii formulovali svoj postoj k problematike (obdobne ich môže rozdeliť do tímov a sleduje postup uvedený vyššie) napr.:

- a) Rodová rovnosť. Striktne vymedzené rodové roly sú v mnohých spoločnostiach realitou. Napr. ženy majú limitovaný prístup ku vzdelaniu, politickému a ekonomickému rozhodovaniu atď.
- b) Zdravotníctvo. V niektorých latinskoamerických spoločenstvách je zvykom používať pri zastavení krvácania z pupočnej šnúry hovädzí trus. Tento tradičný spôsob považujú ženy za efektívny a bezpečný.

- c) Manželstvo. Uzatvorenie manželstva a výber partnera je v mnohých kultúrach stále záležitosťou rodičov. Mladí ľudia nemajú možnosť nielen vyjadriť sa k výberu, ale svojho celoživotného partnera ani vopred poznať.

Skutočnosti uvedené v príkladoch sú súčasťou kultúry konkrétnych ľudských spoločností. Účastníci sa vyjadrujú predovšetkým k týmto otázkam:

- a) Aký postoj by sme mali zaujať k uvedeným praktikám?
b) Sú správne, nesprávne alebo neutrálne?
c) Z akej perspektívy ich hodnotíme?
d) Máme právo ovplyvňovať uvedené spoločnosti k zmene v prospech nášho hodnotového vnímania?
-

Literatúra

1. BARNARD, A. – SPENCER, J. 2010. Culture. In BARNARD, A., SPENCER, J. (eds.) *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology. Second Edition*. London; New York: Routledge, s. 168-176.
2. BARTH, F. 1969. Introduction. In BARTH, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries*. Boston: Little, Brown and Company.
3. BARTH, F. 2001. Rethinking the Object of Anthropology. *American Anthropologist*, Vol. 103, No. 2, s. 435-437.
4. BASKERVILLE, R. F. 2003. Hofstede never studied culture. *Accounting, Organization and Society*, 28, s. 1-14.
5. BREIDENBACH, J., NYÍRI, P. 2009. *Seeing culture everywhere: From genocide to consumer habits*. Seattle: University of Washington Press.
6. *Cultural Anthropology. The Human Challenge*, 2008. 12th edition. Wadsworth: Cengage Learning.
7. GEERTZ, C. 2000. *Interpretace kultur. Vybrané eseje*. Praha: SLON.
8. GOODALE, M. 2009. Toward a Critical Anthropology of Human Rights. In GOODALE, M. (ed.) *Human Rights. An Anthropological Reader*. Blackwell Publ., s. 372-394.
9. GRONDONA, M. 2000. A Cultural Typology of Economic Development. In HARRISON, L. E., HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. 44-55.
10. HARRISON, L. E. – HUNTINGTON, S. P. 2000. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books.
11. HARRISON, L. E. 2000. Introduction. Why culture matters. In HARRISON, L. E. – HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. XVII-XXXIV.

12. HARRISON, L. E. 1985. *Underdevelopment is a state of mind: The Latin American case*. Lanham, MD: Center for International Affairs, Harvard University and University Press of America.
13. HUNTINGTON, S. P. 2000. Foreword. Culture Count. In HARRISON, L. E. – HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. XIII-XVI.
14. KOTTAK, C. P. 1991. *Anthropology. The exploration of human diversity*. 5th Edition. McGraw-Hill, Inc.
15. KROEBER, A. L. – KLUCKHOHN, C. 1952. *Culture. A critical review of concepts and definitions*. Cambridge, Massachusetts.
16. PATTERSON, O. 2000. Taking Culture Seriously: A Framework and an Afro-American Illustration. In HARRISON, L. E. – HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. 202-218.
17. PETRUSEK, M. 2017. Hypotéza Sapirova-Whorfova. In *Sociologická encyklopedie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné online na https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Hypot%C3%A9za_Sapirova-Whorfova
18. PUTNAM, R. 2007. E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 30, No. 2, s. 137-174.
19. SACHS, J. 2000. Notes on a New Sociology of Economic Development. In HARRISON, L. E., HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. 29-43.
20. SCHWARTZ, S. H. 2006. A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, Vol. 5, issue 2-3, s. 137-182.
21. SHWEDER, R. A. 2000. Moral Maps, „First World“ Concepts and the New Evangelists. In HARRISON, L. E., HUNTINGTON, S. P. (eds.) *Culture matters: How values shape human progress*. New York: Basic Books, s. 158-176.
22. SHWEDER, R. A. 2003. Anti-Postculturalism (Or, the View from Manywheres). In *Why Do Men Barbecue? Recipes for Cultural Psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
23. SPRADLEY, J. P. – MCCURDY, D. W. 1975. *Anthropology: The Cultural Perspective*. John Wiley&Sons, Inc.
24. STOLZENBERG, N. M. 2001. What We Talk about When We Talk about Culture. *American Anthropologist*, Vol. 103, No. 2, s. 442-446.
25. RAO, V. – WALTON, M. (eds.) 2004. *Culture and Public Action*. Stanford University Press California.
26. TUŽINSKÁ, H. – VOĽANSKÁ, Ľ. 2016. Interkultúrna komunikácia na Slovensku: ako sa rámcuje inakosť? In LUTHEROVÁ, S. – HLINČÍKOVÁ, M. (eds.) *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*. Bratislava: Veda, Ústav etnológie SAV, s. 106 – 130.
27. WITTGENSTEIN, L. 2003. *Tractatus Logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram.

O autorovi

Juraj Janto

Pôsobí na Katedre etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Venuje sa problematike medzinárodného a miestneho rozvoja v antropologickej perspektíve, etnológii mesta, bývania, priestoru a i. V rokoch 2008 – 2013 aktívne pôsobil v oblasti rozvojovej spolupráce so zameraním projektov na Južný Sudán; predtým (2000 – 2007) tiež v komunitnom rozvoji sídlisk a miest.

GLOBALIZOVANÁ KULTÚRA, EKONOMIKA A PRÍRODA

Eva Pechočiaková Svitačová

Anotácia

Nazeranie sociálnej a environmentálnej filozofie na kultúru umožňuje objasniť výrazný podiel globalizácie na podobe súčasnej kultúry, ktorá nadobúda nové časopriestorové kontexty. Kapitola zahŕňa pohľady niektorých predstaviteľov súčasnej filozofie na globalizáciu kultúry, predstavuje niektoré kultúrne koncepty, kriticky hodnotí unifikáciu kultúry a také podoby súčasnej kultúry, ktoré sa opierajú o rozvoj trhu, nových technológií a podobne, a označujú sa pojmami masová kultúra, spotrebná globálna kultúra, svetokultúra. Rovnako kriticky hodnotí, že kultúra sa v ére globalizácie zblížila s hospodárskymi odvetviami až do takej miery, že sa zmenila na sektor zameraný na generovanie hospodárskych benefitov. Nakoľko kultúra je svojou podstatou protiprírodná a v súvislosti s globalizáciou sa ešte stupňuje sociokultúrne zaťaženie prírodného systému aj ekonomika sa stáva protiprírodná, ale aj protiludská. V tejto súvislosti environmentálna filozofia kriticky poukazuje na to, že globalizovaná kultúra podporuje bezúčelný konzum, čím postupne ničí svoju základňu.

Kľúčové slová: globalizácia kultúry, filozofia, kultúrne koncepty, kultúrny priemysel, svetokultúra, príroda

ÚVOD

Kultúra ako univerzálne ľudský fenomén je rôzne ponímaná v kulturológii, vo filozofii, v sociológii a podobne. Tisícročia sa rozvíjala bez pojmového pomenovania. Etymologický pojem kultúry, ktorý sa zrodil z latinského *colo, colere*, pôvodne súvisel s obrábaním pôdy. Ako kultúra sa označovala aktívna pretvárajúca ľudská činnosť v zmysle kultivácie človeka (*cultura animi*) a kultivovania prírody (*agri cultura*).

Pojmové, filozofické pomenovanie parakultúrnych javov (tabu, mýtus, totem a i.) ako „kultúra“ sa ustálilo až v 19. storočí. Vzhľadom na to, že bez pojmového pomenovania by svet človeka bol pre nás nepochopiteľný, vzťah medzi kultúrou a filozofiou možno chápať ako vzťah symbiózy, integrovanej bipolarity alebo interferencie. Tento vzťah možno redefinovať tak, že kultúru vnímame v zmysle sociálnej reprezentácie ľudského sveta a filozofiu ako jeho najvšeobecnejšiu pojmovú interpretáciu. Ide o bipolárny vzťah reprezentácie a interpretácie (Zágoršeková, 2017).

Pojem kultúry určuje človeka a ľudskú existenciu na rozdiel od animálnej prírodnej existencie a možno súhlasiť, že dlhodobým používaním slovo „kultúra“ nadobudlo viacero významov, ktoré si niekedy zdanlivo protirečia. Vedné disciplíny, ktoré skúmajú kultúru, ako aj konkrétne spôsoby nazerania na tento fenomén, môžu zdôrazňovať odlišné aspekty, výsledkom čoho je vznik rôznych definícií kultúry (Slušná, 2010). Na kultúru upriamuje pohľad aj filozofia, pričom najmä súčasná sociálna filozofia a environmentálna filozofia kriticky nazerajú na globalizáciu kultúry a poukazujú na problémy, ktoré prináša pre človeka i pre prírodu.

KULTÚRA

Podľa filozofického slovníka kultúra znamenala pôvodne pestovanie a rozvíjanie ľudských schopností nad prírodný stav, ponímala sa ako vzdelávanie ducha (Brugger, 1994). Z filozofického hľadiska je kultúra faktorom, ktorý umožnil človeku vymaniť sa z prírody. Kým príroda je najvyššou, neodvodenu a nenahraditeľnou hodnotou o sebe, ktorá tvorí a rodí sama seba, pričom tento proces zahŕňa biosféru vrátane človeka (Šmajš, 2008), kultúra vo filozofii tvorí protiklad prírody a predstavuje všetko úsilie, ktorým chce človek prírodu spútať, spracovať, využiť na svoje účely alebo prekonať. Jedným z problémov sa stáva miera, do akej môže človek zasahovať do prírody. Kultúra je totiž to, „čo človek svojim plánovitým a tvorivým zasahovaním vyvíja zo seba, je vecou, v ktorej sa človek uskutočňuje ako dejinná bytosť v zápelení o neustále vyššie sebarozvinutie“ (Brugger, 1994, s. 351). Svoj cieľ a naplnenie nachádza v zdokonaľovaní prirodzenosti človeka, je výtvorom cieľavedomých úvah a činností ľudí a identifikačným znakom biologického druhu *Homo sapiens*. Avšak kultúra je *par excellence* jav skupinový, respektíve sociálny, kým filozofia závisí najmä od individuálneho intelektuálneho úsilia, aj keď kultúru danej spoločnosti istým spôsobom reprezentuje. „Sebauvedomením kultúry je filozofia a súčasťou filozofie sú reflexie prírody, spoločnosti, dejín a človeka“ (Lysý, 2007, s. 10).

Kultúra je zároveň orientačný systém vymedzujúci operačné pole individua, ktoré sa cíti byť súčasťou spoločenstva, na základe čoho rozvíja vlastné formy fungovania v životnom svete. Každý človek je ale členom viacerých svetov a možno ho charakterizovať cez jeho multi-kolektívu. Životné svety nie sú homogénne, tvoria ich odlišné, navzájom mnohými väzbami poprepletané zoskupenia a táto skutočnosť výrazne ovplyvňuje individuum a jeho pripravenosť na stretávanie sa s cudzím kultúrnym orientačným systémom (Gažová, 2017).

V súvislosti s interpretáciami rozsahu pojmu „kultúra“ rozlišujeme koncepcie obmedzujúce kultúru na systém ideí a na druhej strane sú tu paradigmy, ktoré kultúru redukovujú na adaptačný systém. Súčasne sa objavujú aj niektoré snahy premostiť kognitívny a ekologický prístup ku skúmaniu kultúry (Sedová, 2008).

Na základe aktuálnych definícií, a najmä akademického („kulturologického“) diskurzu, sa kultúra prezentuje ako pluralitné, rôznorodé a rovnocenné „spôsoby jestvovania ľudí“ a nahromadené výdobytky a výtvy, ako i charakteristické špecifiká života a činorodých aktivít jednotlivcov a nimi tvorených sociálnych skupín (Slušná, 2005). Predstava univerzálnej kultúry ako identifikačného znaku človeka je ale funkčná iba za určitých okolností. Predstavuje súbor abstraktných predstáv a ideí, a tiež systém kumulovaných poznatkov a skúseností, ktoré vytvorili predošlé generácie, ale v praxi sa stretávame s rozmanitými kultúrami a nie iba s jednou – všeludskou kultúrou (Slušná, 2010). V súčasnom diskurze sa zdôrazňuje pluralita kultúrnych foriem a ich premenlivosť.

Zágoršeková (2017) objasňuje, že kultúru vnímame v zmysle sociálnej reprezentácie ľudského sveta a filozofiu vnímame ako jeho najvšeobecnejšiu pojmovú interpretáciu. „Kultúra ako taká je abstrakcia, reálne neexistuje. Reálne môžeme v našej skúsenosti pozorovať iba pluralitu kultúr, ktoré sa vyvíjali na skupinovom, etnickom a národnom historickom substráte“ (Zágoršeková, 2017, s. 50). Predstavuje živé a dynamické bohatstvo každého spoločenstva. Jednotlivci si ho osvojujú prostredníctvom socializácie, prostredníctvom symbolických systémov (najmä jazyka a reči), ktoré zabezpečujú odovzdávanie a prenos kultúrne konštruovaných obsahov, informácií. Kultúra teda nie je statický jav, mení sa, pričom zmeny kultúry nie sú iba výsledkom aktivity jednotlivca, ale celej skupiny, spoločnosti a pod. Zároveň je potrebné dodať, že kultúra nemusí byť geograficky lokalizovaná alebo jazykovo špecifická, i keď je závislá od komunikácie, odovzdávania a zdieľania kultúrnych rámcov a pravidiel v danej populácii. Napríklad kultúra Židov, ktorá je prítomná v mnohých národnostiach a jazykoch, je špecifická a dlhodobo udržateľná (Zelený, 2011).

Kultúra ako jedinečná esencia prestupujúca „ducha“ aj „hmotu“ sa najprv stala jedným z identifikačných príznakov národov a z tohto pohľadu sa kultúry ponímali ako jedinečné fenomény. Táto situácia sa mení vďaka globalizácii, ktorá je procesom „rozvolňovania“, a to v tej miere, ako sa rôzne sociálne kontexty a oblasti po celom zemskej povrchu vzájomne prepájajú. Súčasne sa zosilňujú tlaky smerom k lokálnej autonómii a regionálnej kultúrnej identite (Giddens, 1998).

GLOBALIZÁCIA KULTÚRY

Vzťah globalizácie a kultúry sa stal predmetom záujmu v 80. rokoch 20. storočia, a zvlášť intenzívnym sa stal v 90. rokoch. Globalizácia sa výrazne podieľa na podobe súčasnej kultúry, pričom sa vynárajú viaceré otázky typu: Akú kultúru šíri globalizácia? Zachováva globalizácia kultúrnu rozmanitosť? Akým spôsobom spája jednotlivé kultúry? Je potrebné chrániť kultúrnu identitu?

Globalizácia je proces integrácie spoločnosti. Tak ako sa globalizuje spoločnosť, vzniká prepojená celosvetová spoločnosť, a aj kultúra sa stala deteritorializovaná a nadobúda nové časopriestorové kontexty. Ako sa uvádza: „Niet pochyb o tom, že súčasná kultúra je globalizovaná“ (Gažová, 2012, s. 122). Napokon, spoločnosť je od začiatku úzko spätá s kultúrou a keď sa mení spoločnosť, mení sa aj podoba kultúry a nazeranie na kultúru.

Ako uvádza U. Beck (2001), globalizácia ekonomického konania je sprevádzaná vlnami kultúrnej transformácie, procesom nazývaným kultúrna globalizácia. Kultúrna globalizácia ruší stotožnenie národného štátu a národnej spoločnosti, keď sa nastoľujú, resp. stretávajú transkultúrne formy komunikácie a života, zodpovednosť, sebaobrazy i pohľady ľudí na skupiny a individuá. Globalizačné tendencie zjavne smerujú k vytvoreniu jedného systému svetovej spoločnosti, mnoho miest sa premenilo na priestory kultúrnych zmesí, i keď niektoré kultúrne toky sa ešte celkom nevymanili z určitých kultúrnych prostredí.

V súvislosti s kultúrnou globalizáciou sa uvažuje aj o takzvanej **glokalizácii**, pričom globalizácia a glokalizácia sa nevyučujú, ale naopak. U. Beck (2001) sa domnieva, že nakoľko globalizácia znamená sústredenie, stretávanie lokálnych kultúr, ktoré v tomto „class of localities“ musia byť nanovo obsahovo definované, lokálne musí byť chápaná ako aspekt globálneho, a tak pojem kultúrnej globalizácie navrhuje nahradiť „glokalizáciou“ – slovným spojením globalizácie a lokalizácie. Beck (2001) ju poníma ako akýsi súlad medzi mantinelmi, teda medzi výhradne globálnym a výhradne lokálnym. R. Robertson (1992) ju zasa vníma ako lokálne internalizovanú (zvnútornenú) globalizáciu.

Globalizácia kultúry zahŕňa viaceré sociálne a kultúrne procesy, ktoré môžeme vo všeobecnosti rozdeliť na **homogenizáciu** a **heterogenizáciu**. Homogenizácia redukuje odlišnosti kultúr, smeruje k jednotvárnej kultúre. Jej spoločným menovateľom je unifikácia, zjednotenie kultúrnych a sociálnych vzorcov. Heterogenizácia sa spája s demonštrovaním, deklarováním či zvýrazňovaním odlišností individuí, sociálnych skupín a pod. (Slušná, 2010).

V sociokultúrnej realite možno pozorovať redukcii, ba i zánik kultúrnych špecifik niektorých spoločenstiev. Je to spojené s unifikáciou kultúry – a ako sa uvádza, medzi znaky, ktoré generujú unifikáciu kultúry a vedú ku vzniku planétarnej kultúry, patria: trh, technika a technické vedy, konzum, médiá (hlavne internet) a aktuálne podoby individualizácie¹ (Gažová,

1 O aktuálnych podobách individualizácie pojednáva v dielach G. Lipovetsky (napr. Éra prážnoty. Úvahy o súčasnom individualizme (2003), Paradoxní šťastí. Esej o hyperkonzumnej spoločnosti (2008), Věčný přepych (2005), Hypermoderní doba (2013) a i.).

2012). Do všetkých častí kultúry preniká tlak komercializácie a komodizácie. Od začiatku nového milénia sledujeme konvergenciu (zblížovanie) kultúrnych subjektov a priemyselných inštitúcií.

Možno súhlasiť, že s kultúrnou globalizáciou sa spájajú isté obavy z takzvanej „celosvetovej letiskovej kultúry, v ktorej by bohatá rozmanitosť ľudských civilizácií bola zhomogenizovaná a z vulgarizovaná“ (Berger, 1997, s. 10). Niekedy sa globalizácia kultúry poníma ako pozápadňovanie či amerikanizácia. Ohrozuje kultúrnu rozmanitosť a prejavuje sa synkretizmom, resp. akulturáciou – prienikom kultúr, pričom do tradičných spoločností vstupuje kultúra euroamerická. Pritom nejde o vytlačanie jednej kultúry druhou, nakoľko akulturácia je vždy obojsmerný proces (Gažová, 2012).

Na druhej strane, na situáciu v novom globálnom prostredí možno nazerať z pohľadu **kultúrneho relativizmu**², ktorý označuje existenciu viacerých odlišných kultúr, zdôrazňuje absolútnu jedinečnosť každej kultúry a ochraňuje ich diverzitu, čo obvykle vedie k zhoršeniu dialógu medzi kultúrami.

Ako sa uvádza, rozmanitosť reakcií na globalizovaný proces jasne naznačuje, že existuje len málo vyhladok na jednotnú globálnu kultúru, v celom svete skôr existujú globálne kultúry (Featherstone, 1990). Ak aj uvažujeme o jednej globálnej kultúre, tak je výsledkom vzrastajúcej konvergenencie kultúrnych štýlov, ktoré sa potom stávajú akosi globálnou/globálne akceptovanou normou. Hodnoty, kultúrne vzorce, normy a podobne sú všeobecne akceptované v jednej kultúre – **globálnej kultúre**. Poníma sa ako výsledok konvergenencie kultúrnych štýlov, ktoré predstavujú globálne akceptovanú normu, ale súčasne môžeme pozorovať pluralitu a dynamickú premenlivosť kultúrnych foriem.

P. Ricoeur (1993) vo svojej práci *Univerzálna civilizácia a národné kultúry* označuje za pokrok, že ľudstvo smeruje k jednej planetárnej globálnej civilizácii na poli vedy, techniky, ekonomiky a politiky. Tento vývoj prebieha bez ohľadu na rozdiely etník, kultúry, náboženstva. Jeho podstatu videl v rozvoji univerzálneho abstraktného rozumu. Súčasne ale upozornil na to, že s postupom racionálnej ekonomiky sa uplatňuje univerzálny životný štýl a presadzuje sa **konzumná kultúra**. A tak v niektorých oblastiach (politická, ekonomicko-sociálna, ekologická a kultúrna) sa súčasná globálna civilizácia prejavuje veľmi deštruktívne. V kultúrnej oblasti pôsobí deštruktívne na pôvodné kultúry a náboženstvá, poškodzuje „dušu“ národa, pričom upozorňuje, že negatívne následky budú pociťovať najmä nasledujúce generácie. Podľa P. Ricoeura (1993) ťažkou skúškou pre európsku kultúru a kresťanské náboženstvo je najmä stretnutie s inými kultúrami, lebo keď zisťujeme, že sme „kultúrou medzi inými kultúrami“, prichádza koniec kultúrneho – v našom prípade európskeho a kresťanského monopolu.

Popredným bádateľom, ktorý sa zaoberá vzťahom kultúry a globalizácie, je R. Robertson (1992), pre ktorého globalizácia predstavuje reprodukciu tenzií medzi *Gemeinschaft* (spolo-

2 Na špecifickú prejavov kultúrneho relativizmu v každodennom živote poukazuje ELLER, J. D.: Cultural Anthropology. Global Forces, Local Lives. 2009.

čnosť, *pospolitost'*) a *Gesellschaft* (spoločnosť)³. Globalizácia plodí konflikty medzi rozdielnymi spoločnosťami, separuje jednotlivcov od pôvodného spoločenstva a k prehĺbovaniu diferenciácie prichádza aj v rámci siete príbuzenstva a pospolitosti, aj medzi jednotlivcami a spoločnosťami. Robertson upozorňuje na to, že v posledných desaťročiach spoločnosť prechádza mnohostrannou diferenciáciou a pod vplyvom globalizácie jednotlivé kultúry súťažajú, porovnávajú sa hodnoty, normy a následne prichádza ku **kultúrnej relativizácii**⁴. Za dôležité jednotky v globálnom kontexte pokladá národné spoločnosti, ale globalizácia nevyhnutne vytvára jednu globálnu spoločnosť, v ktorej sa stretávajú rôzne kultúry sveta, stávajú sa od seba závislé a podriaďujú sa jednému prúdu (Robertson, 1992).

Giddens (1998) sa nazdáva, že rozvoj globalizovaných sociálnych vzťahov pravdepodobne zmierňuje národné cítenie, avšak súčasne môže podnecovať lokalizované zintenzívnenie národnostných citov. Dopĺňa, že s konfliktným rozvoľňovaním sociálnych vzťahov sa súčasne v tomto rámci zosilňujú tlaky smerom k lokálnej autonómii a regionálnej kultúrnej identite (Giddens, 1998). Pokladá sa to za jeden z nezámerých efektov globalizácie, keď vzniká paradoxná situácia – „globalizovaná a zosieťovaná spoločnosť vytlačila aktérov sociálneho a kultúrneho diania do pozície, v ktorej pred nátlakom verejného diania utekajú do domácich hniezd vlastných privátnych mikrosvetov“ (Slušná, 2014, s. 255). V tejto súvislosti sa objavuje takzvaný **kultúrny lokálpatriotizmus**, ktorý prerástol do globálneho fenoménu a možno ho označiť za pozitívny aspekt globalizačných procesov. Prejavuje sa tým, že občania prejavujú záujem o participáciu na verejnom občianskom živote a využívanie svojich občianskych práv a slobôd, ako i viditeľnejšou verbalizáciou požiadaviek na zlepšovanie životných podmienok (Slušná, 2014). Kultúrny lokálpatriotizmus sa, žiaľ, prejavuje aj nekritickým vyzdvihovaním danej kultúry nad iné kultúry. To súvisí so vznikom xenofóbnych až nacionalistických tendencií, kultúrnych konfliktov, ktoré vychádzajú z kultúrnych odlišností, a premietajú sa do rôznych oblastí sociálneho života. A tiež s takzvaným kultúrnym imperializmom, kedy dokonca prichádza k vnucovaniu iných hodnôt nejakej kultúre či k jej hodnoteniu z pozícií hodnôt vzniknutých v inej kultúre (Márton, 2013).

Ako Márton uvádza: „Dnes sa akcentuje skôr difúznejšie poňatie kultúry, kde sa kultúrne, etické, politické normy nevytvárajú výlučne v rámci danej kultúry. Kultúra sa mení pod vplyvom iných kultúr, nie je statická, tvorí sa i v komunikácii s inými kultúrami. Výsledkom potom môže byť uvedomenie si príbuznosti a odlišnosti hodnôt, akcent na univerzalitu pri zachovaní partikularity a nie izolovanosť. Ide skôr o zdieľanie spoločných hodnôt a posilňovanie univerzalizácie. Nemôže však ísť o univerzalizáciu absolútnu, na úrovni „hrubej“⁵ morálky, ale skôr o otvorenosť kultúr so zachovaním ich osobitosti, s prienikmi rozdielnych kultúr“ (Márton, 2013, s. 16).

3 Prídíža sa F. Tönnies, ktorý rozlišoval dve základné formy spoločnosti a sociálnych vzťahov v nich: spoločenstvo alebo pospolitosť (*Gemeinschaft*) a spoločnosť (*Gesellschaft*). (Pozri napr. Tönnies, F. *Gemeinschaft und Gessellschaft*. Berlin, 1887, *Studien zu Gemeinschaft und Gesellschaft*, 2012 a i.).

4 Kultúrna revitalizácia sa poníma ako oživenie, obnovenie kultúry.

5 O dvoch konceptoch morálky – hrubej a tenkej – uvažuje M. Walzer. Odvoláva sa na to, že filozofi častejšie opisujú morálku ako „tenkú“ – ako súbor univerzálnych princípov, ktoré sú prispôsobené „hrúbke“ – tým či oným historickým okolnostiam (Walzer, 2002).

KONCEPTY KULTÚRY V NOVOM GLOBÁLNOM PROSTREDÍ

V novom globálnom prostredí sa národné kultúry dostávajú do úzadia a čoraz viac sú aktuálne také koncepty kultúry, ako multikulturalizmus, interkulturalizmus či transkulturalizmus.

Koncept **multikulturalizmu** sa opiera o koexistenciu odlišných kultúr a zakladá sa na rovnosti i na rozdielnosti. Multikultúrne spoločenstvá sa vyznačujú kultúrnou rôznorodosťou (jazykové, etnické, rasové rozdiely) a koncept multikulturalizmu zdôrazňuje jedinečné charakteristiky rôznych kultúr, najmä keď prichádzajú do interakcie v prijímajúcej národnosti. Pojaté veľmi široko, tento termín sa používa na popis spoločnosti, ktorá obsahuje rôzne oddelené kultúrne skupiny, obvykle ako výsledok imigrácie. Tento fakt môže vyvolávať strach o stabilitu národnej identity, môže viesť k syntéze odlišných hodnotových systémov, kultúr spoločenstiev, ktoré sú vo vzájomnom praktickom i duchovnom styku, alebo môže viesť ku vzájomnému obohacovaniu.

V súvislosti s multikulturalizmom je najčastejšie citovaným autorom kanadský filozof Ch. Taylor⁶, podľa ktorého základ multikulturalizmu spočíva v požiadavke uznania. Multikulturalizmus nie je len tolerovanie odlišností, ale Taylor pokladá za dôležité tak uznanie rovnosti, ako i uznanie odlišnosti ako hodnoty, ktorá si zasluhuje úctu.

Podľa Ch. Taylora (2001) v multikultúrnych spoločnostiach⁷ musí platiť „politika rovnosti“ a „politika všeobecnej dôstojnosti“, na základe ktorých je každému individuu v spoločnosti prisudzovaná univerzálna úcta a rovnaká dôstojnosť. Politika rovnosti kladie znak rovnosti medzi identitu všetkých individuí, takže to, čo verejná politika prostredníctvom rovných práv uznáva, nie je jedinečnosť identít individuí. Ako uvádza: „Práve tak ako musia mať všetci ľudia – nehladiac na rasu alebo kultúru – rovné občianske práva a rovné volebné práva, mali by sa všetci tešiť z predpokladu, že ich tradičná kultúra má hodnotu“ (Taylor, 2001, s. 84). Taylor teda vychádza z politiky univerzálnej dôstojnosti, na základe ktorej prisudzuje dôstojnosť rovnakou mierou všetkým občanom, ale zároveň požaduje, aby boli uznávané aj ich jedinečné charakteristiky ako jedincov, ale i celých pospolitostí a kultúr. Požaduje, aby boli uznávané ich zvláštne potreby, ktoré vyplývajú z ich príslušnosti k určitým kultúrnym skupinám. Zasadzuje sa tak aj za „politiku diferencovaného uznania“, ktorá by mala v určitej miere rešpektovať keď už nie jedinečnú identitu, tak aspoň zvláštnu identitu určitých pospolitostí. Pokladá to za dôležité, nakoľko dnešné politické spoločenstvá majú povahu multikultúrnych spoločenstiev a dôraz na ich vzájomnú rovnosť môže viesť k zániku niektorých menších kultúrnych pospolitostí. Jadrom konceptu „politiky diferencie“, ktorý širšie rozvinul v práci *Politika uznania* (1992), je snaha nájsť mechanizmus, pomocou ktorého by v rámci politického celku bolo

6 O teóriu Ch. Taylora sa opierajú aj ďalší reprezentanti multikulturalizmu S. Wolfová a M. Walzer. Bližšie pozri napr. Lovisek, 2011.

7 Úspešnosť multikultúrnej politiky sa podľa Ch. Taylora vzťahuje na kanadský príklad, kde sa podarilo práve na základe multikultúrneho prístupu riešiť napäté vzťahy medzi obyvateľmi frankofónneho Quebecu a anglicky hovoriacimi obyvateľmi (Taylor, 2001).

možné uchovať a podporovať kultúrnu identitu najmä národných pospolitostí. Práve na tento problém niektorí kriticky poukazujú. Spočíva v tom, že multikulturalizmus vytvára silné identity jednotlivých kultúr, ktoré sú odlišné (Lovisek, 2011). Odlišnosti sa ukazujú pri vzájomných kontaktoch, čo ohrozuje mierové spolunažívanie kultúr. Multikulturalizmus je formou politiky identity, v ktorej koncept kultúry postupne splyva s konceptom etnickej identity. Kultúra sa v multikulturalizme nesprávne poníma ako majetok skupiny, nakoľko kladie veľký dôraz na vzájomnú oddelenosť kultúr a ich homogenitu. To umožňuje kultúru vnímať ako koncept skupinovej identity.

Ako sa uvádza, multikulturalizmus nie je optimálnym riešením integračných problémov, nakoľko neintegruje kultúrne odlišné segmenty spoločnosti, ale skôr vytvára paralelné spoločenské systémy, ktoré sú od seba oddelené (Lovisek, 2011).

Nakoľko v súčasnosti sa už teória multikulturalizmu pokladá za akýsi dozvuk postmoderného univerzalizmu, koncept multikulturalizmu sa nahradzuje pojmami **interkulturality** a **transkulturality**. Interkulturalita predstavuje súbor viacerých procesov (psychických, inštitucionálnych a i.) nastolených interakciou kultúr a vzájomnou kultúrnou výmenou. Koncept interkulturality je unifikáčny, viaže sa na jeden národ a týka sa etnických, národných kultúr, ale i generačných, politických, ekonomických, profesionálnych kultúr a pod. Zmyslom a cieľom interkulturality je akceptovanie príslušníka inej kultúry ako subjektu s vlastnými kultúrnymi charakteristikami. Cieľom interkulturality je nielen rozvíjať medzikultúrne vzťahy, kultivovať výmeny vzorcov či spolupracovať, ale aj prekonávať diskrimináciu a zabráňovať konfliktným situáciám (Gažová, 2012).

Globálna kultúra je pretkaná mnohými súvislosťami a závislosťami, čo umožňuje rozvoj komunikačných a informačných technológií a vytvára akoby jeden svet. V tejto súvislosti sa integrácia kultúr označuje ako transkulturalita. Prezentuje vzťahy kultúr ako prepájanie a prelínanie s možnosťou vyhnúť sa homogenizácii alebo uniformizácii. Je dôsledkom vnútornej diferenciacie a komplexity súčasných kultúr, zahŕňa mnoho navzájom sa prenikajúcich spôsobov života a životných foriem (Kreuzzieger, 2012).

Napríklad **koncept transkulturality** pokladá nemecký filozof W. Welsch za najvhodnejší koncept pre podmienky súčasných kultúr. Porovnáva tento koncept s konceptmi multikulturality a interkulturality, ktoré neumožňujú vzájomnú kooperáciu kultúr. Je presvedčený, že transkulturalita je dôsledkom vnútornej diferenciacie a komplexnosti moderných kultúr, ktoré sú medzi sebou poprepájané a poprepletané. Životné spôsoby už nepatria jednej kultúre, prekračujú hranice a označujú sa ako európske alebo globálne. Ide o konzekvenciu migračných procesov, materiálnej a imateriálnej komunikácie vo svetovom meradle, ale aj rozširujúcej sa ekonomickej závislosti (Benzeová, 2014). Transkulturalita teda prezentuje vzťahy kultúr, ich prepájanie a prelínanie, ktoré ale nevedú k homogenizácii kultúr ani k uniformizácii. „Kultúrna rozmanitosť je tu redefinovaná skôr ako transkultúrna zmes než koexistencia vedľa seba jasne vymedzených kultúr“ (Gažová, 2012, s. 118). Koncept transkulturality pokrýva globálne aj lokálne, zahŕňa univerzalistický a partikularistický aspekt. Kultúrna rozmanitosť je ponímaná ako zmes kultúr a nie ako koexistencia kultúr.

M. Kreuzzieger (2012) poukazuje na to, že vďaka „zrýchlenej“ globalizácii⁸ dosiahlo prelnanie kultúr stupeň, keď sa koncept kultúrnej hybridizácie javí ako nedostatočný a ukazuje sa potreba vytvoriť nový rámec na štúdium kultúry. V tejto súvislosti uvažuje o takzvanom „transkultúrnom obrate“, ktorý nastal po rozpade bipolárneho sveta po roku 1989. Poníma sa ako posun od vnímania kultúry v rámci národného štátu k chápaniu kultúry v kozmopolitnom rámci. Ten zohľadňuje odlišnosti lokálne, národné, civilizačné vzhľadom k teritoriálne otvorenému a dynamicky chápanému priestoru, kde je potrebné vyjednávať dohodu medzi kultúrne odlišnými aktérmi (Kreuzzieger, 2012). Kreuzzieger navrhuje nanovo formulovať kozmopolitizmus, ktorý prekoná univerzalizmus i partikularizmus a bude mať globálny charakter. Odmieta totiž jednak extrém globalizmu, opomínajúci vzťah a zodpovednosť k miestu či regiónu, ako aj extrém podnecujúci kultúrnu izoláciu a lokálnu uzavretosť (tamtiež).

ROZVOJ KULTÚRNEHO PRIEMYSLU, MASOVEJ KULTÚRY A SPOTREBNEJ GLOBÁLNEJ KULTÚRY

Globalizácia kultúry sa spája s priradovaním takých prívlastkov ku kultúre ako „spotrebná globálna“, „masová“, „dusivá“ či s označením „pseudokultúra“ a pod.

O vzniku takzvanej **spotrebnej globálnej kultúry** sa uvažuje vďaka novým technológiám, technologickým inováciám a globálnym informačným a komunikačným prostriedkom. Opiera sa o kultúrne vzorce, ale aj tovary a produkty, ktoré sa začali šíriť celosvetovo – globálne. K jej rozvoju výrazne prispievajú masové médiá, ktoré generujú takzvané nové hodnoty. Do jednotlivých oblastí kultúry zároveň preniká **komericializácia** a **komodifikácia**, vďaka čomu sa začal rozvíjať kultúrny priemysel, ktorý sa orientuje najmä na voľnočasové aktivity, pričom je ovplyvnený kultom spotreby. Subjekty sa angažujú v tomto priemysle tak, že ponúkajú aktivity, služby a tovary v podobe komerčných a platených tovarov či služieb (Gažová, 2014).

Masová kultúra, ktorá sa dáva do protikladu s tzv. vysokou kultúrou, je dôsledkom industrializácie a urbanizácie modernej spoločnosti aj dôsledkom demokratizácie kultúry. Vznikla už po priemyselnej revolúcii, no jej intenzívnejší rozvoj evidujeme v súvislosti s rozvojom prostriedkov masovej komunikácie. Pôvodne sa chápala ako kultúra najnižšej úrovne, keďže sa tešila veľkej obľube medzi „jednoduchými ľuďmi“. Všeobecne sa poníma ako súhrn predmetov, činností a predstáv, ktoré využívajú masovú komunikáciu na to, aby sa predávali ako tovar (Kiczko et al., 1997).

O masovej kultúre uvažuje H. Arendtová (1994) v diele *Kríza kultúry* a objasňuje, že ide o termín odvodený od pojmu masová spoločnosť. Oba termíny predstavujú navzájom prepojené javy, ktorých spoločným menovateľom nie je masa, ale spoločnosť, do ktorej bola táto masa včlenená. Kultúra sa stáva masovou vo chvíli, keď sa na kultúrne predmety vrhne

8 Pojem „zrýchlená“ globalizácia používa M. Kreuzzieger v štúdiu *Kultúra v dobe zrýchlenej globalizácie*, 2012.

masová spoločnosť. Nebezpečenstvo spočíva v tom, že jej chod nadobro pohltí, spotrebuje či zničí kultúrne predmety.

T. W. Adorno (2004) – predstaviteľ neomarxizmu, tzv. frankfurtskej školy a kritickej teórie – venuje pozornosť premene kultúry v 20. storočí a poukazuje na to, že ju ovláda kultúrny priemysel. V diele Schéma masovej kultúry vychádza z kritiky totalitnej spoločnosti, ktorá je spoločnosťou masovou, presýtenou racionalitou, „odkúzeným“ svetom, kde masová kultúra podľa neho ľuďom neumožňuje rozvoj a formuje ich k nevedomej konformite. Kultúrne produkty sú v nej „ľahko stráviteľné“, významné spoločenské konflikty sú nahradzované senzáciami, do popredia sa dostáva dobrodružstvo, prchavosť, rýchlosť zážitkov, slabá pamäť konzumentov a podobne.

T. W. Adorno spolu s M. Horkheimerom okrem masovej kultúry v diele Dialektika osvícenstva (2009) venujú pozornosť takzvanému kultúrnemu priemyslu, ktorý odlišujú od masovej kultúry. Nazdávajú sa, že kategorický imperatív kultúrneho priemyslu v rozpore s kantovským už nemá nič spoločné so slobodou. Adorno venoval pozornosť masovej kultúre aj v ďalších prácach, kde upozorňuje, že kultúra podľahla utilitarizmu a nadobudla „strojový charakter“ bez hodnôt. Požaduje „prispôbiť sa“ bez toho, aby spresnil, čomu sa máme prispôbiť. Zrejme tomu, čo už aj tak existuje, tomu, čo každý rovnako vníma ako odraz jeho moci a všadeprítomnosti. Moc ideológie kultúrneho priemyslu je taká, že konformita nahradila vedomie. Poriadok, ktorý z nej pramení, nikdy nie je konfrontovaný s ňou samou ani so skutočnými záujmami ľudských bytostí. Produkty kultúrneho priemyslu sú šité „na mieru“ masovej konzumácie a vo veľkej miere určujú jej povahu. Kultúrny priemysel zámerne integruje svojho konzumenta zhora a stavia na vedomí a nevedomí miliónov, na ktoré sa zameriava. Pritom masy nie sú primárne, ale sekundárne. Stávajú sa predmetom kalkulácie a prívieskom mašinérie. Ani zákazník nie je pánom, nie je subjektom, ale objektom. Adorno pokladá ľudské bytosti za natoľko zrelé, ako im to dovoľia výrobné sily doby (Adorno, 2004).

Kultúra sa tak odvíja nielen od výrobných síl, ale aj od trhu a hospodárstva, na čo upozorňujú aj niektorí súčasníci.

Kultúra sa v ére globalizácie zblížila s hospodárskymi odvetviami až do takej miery, že sa zmenila na sektor zameraný na generovanie hospodárskych benefitov. Kultúrny a kreatívny priemysel sa stal jedným z najdynamickejších sa rozvíjajúcich odvetví. Spotrebnú globálnu kultúru majú kvôli zisku záujem šíriť predovšetkým ekonomické skupiny, čo U. Eco (2006) pokladá za jeden z problémov masovej kultúry. Ďalšími sú ekonomické skupiny motivované ziskom, princíp fungovania trhu s paternalistickým vzťahom medzi výrobcou a konzumentom a špecializované sily, pomocou ktorých sa realizuje masová kultúra s cieľom dodať objednávateľovi produkt, ktorý sa najlepšie predáva (Eco, 2006).

Kritikou tejto kultúry a celej konzumnej kapitalistickej spoločnosti sa zaoberal napríklad J. Baudrillard, ktorý takzvanú „znakovú hodnotu“ pokladá za dôležitú súčasť komodít a konzumu. Fenomén znakovkej hodnoty sa stal esenciálnym konštituentom komodít a konzumu, pričom veci sa kupujú tak pre ich úžitkovú hodnotu, ako i znakovú hodnotu. Od konzumu a tovarov odvodzujú členovia spoločnosti svoju identitu a sociálne postavenie. V takejto spo-

ločnosti následne platí, že čím prestížnejšie komodity človek vlastní, tým vyššie sa nachádza v spoločenskom rebríčku (Benczeová, 2014).

Je zjavné, že globalizácia má podiel na tom, že kultúra sa v súčasnosti spája s hospodárskymi odvetvami až do takej miery, že sa „zmenila na sektor, ktorého kľúčovou funkciou je generovanie hospodárskych benefitov“ (Slušná, 2015, s. 6). Z. Bauman v tejto súvislosti upozorňuje na vznik **spotrebnej spoločnosti**, ktorá je spoločnosťou voľby a je podmienená kultúrne. V dobe takzvanej „tekutej modernity“⁹ je kultúra zviazaná s trhovou spoločnosťou, alebo všeobecnejšie – s konzumnou spoločnosťou (Petrušek, 2010). Podobne niektorí ďalší myslitelia (J. Šmajš, G. Lipovetsky a i.) pokladajú ekonomiku nielen za subsystémom kultúry, ale tiež za jej výrazný determinant. Zároveň zdôvodňujú, že súčasnú kultúrnu situáciu poznamenala napríklad prehĺbujúca sa individualizácia, konzumizmus, ľahostajnosť a strata záujmu o verejnú občiansku sféru a pod.¹⁰ Individualizmus sa prejavuje vznikom nových životných štýlov, v diferenciácii záľub, preferencií, presvedčení a podobne. Vznikajú nové kultúrne hodnoty a niektorí kritici globalizácie sa dokonca nazdávajú, že tradičné kultúrne hodnoty budú nahradené konzumizmom. Pod tlakom konzumizmu uvažujeme o postupnej transformácii kultúry na **pseudokultúru**. Výtvarník a filozof J. Dubuffet (1998) uvažuje o vzniku takzvanej „dusivej kultúry“, ktorá je synonymom pseudokultúry a preferuje aurizáciu hmotných a materiálnych prejavov tvorivých snažení. Redukuje tak skutočný obsah kultúry na minimum cenných kníh, obrazov, listín a pod. a umelo si vynucuje úctu k nim. Preferuje biznis a obchod s kultúrnymi statkami (Dubuffet, 1998). Okrem pseudokultúry sa v súvislosti s označením súčasnej globalizovanej kultúry objavujú pojmy svetokultúra, planetárna kultúra, „kultúra bez hraníc“ a iné. Táto kultúra je definovaná „v polohe ahistorickej globálnej kulturalizácie, ktorá zanedbáva, resp. potláča svoju dejinnú podmienenosť a prezentuje sa ako bezpodmienečná. Svet ako globálny svet už nie je tým, čo je všetkým a všetkému spoločné, ale je už len súhrnom všetkého bez rozdielu. Globálnu kultúru tak už nechápeme a neprijímame ako spoločnú kultúru, ale len ako súhrn kultúr – multikulturalitu“ (Kornel, 2012, s. 685).

Svetokultúra z pohľadu G. Lipovetského a H. Juvin

Trh je jedným z faktorov, ktoré generujú unifikáciu kultúry a vedú ku vzniku planetárnej kultúry, ktorá sa označuje aj ako svetokultúra. H. Juvin a G. Lipovetsky (2012) nazvali svetokultúrou obdobie, „keď sa kapitalizmus rozšíril po celej zemeguli, trh sa stal planetárnym a všetky štáty sa vydali na cestu privatizácie a ekonomicko-finančnej deregulácie“ (Juvin – Lipovetsky, 2012, s. 21 – 22). Ide o kultúrny kapitalizmus, v ktorom sa kultúrny a komunikačný priemysel stáva nástrojom ekonomického rastu, či hyperkonzumný kapitalizmus, v ktorom sa etabluje nová spotrebiteľská ekonomika. Uvedení autori poukazujú na to, že ekonomika sa premenila

9 Z. Bauman uvažuje o tekutej modernite, teda o stave, v ktorom sociálne formy nemôžu udržať rovnaký tvar, nakoľko sa rozpadajú skôr, než sa stihli ustáliť. (Bauman, 2008).

10 J. Šmajš o tom pojednáva napríklad v diele *Ohrozená kultúra* (2006) a G. Lipovetsky vo vyššie uvedených dielach.

v kultúru a kultúra sa úzko spája s komerciou. Vzniká kombináciou hlavných organizačných princípov, ktorými sú: trh, konzumný štýl života, veda a technika, individualizmus a kultúrno-komunikačný priemysel. Vyznačuje sa podobnými spotrebnými postupmi a cieľmi, a tiež všeobecne prijímaným myslením a konaním. Možno ju označiť za akýsi ekonomický totalitarizmus, nakoľko symbolika, kultúrne významy, mýty a zásady vytvárajú taký trh, ktorý vnucuje zákony adaptácie, flexibility, modernizácie a pod. Ide o nadnárodnú kultúru, ktorú podporuje trh v spoločnosti, kde sa etablovala nová spotrebná ekonomika zameraná na obmedzovanie produkcie a zvyšovanie jej rozmanitosti (Juvin – Lipovetsky, 2012).

Vznik tejto kultúry súvisí s revolúciou v oblasti komunikačných technológií, so vznikom nadnárodných mediálnych sietí a s expanziou kultúrneho priemyslu. Riadi sa predovšetkým ekonomickou logikou, pričom stiera všetky časovo priestorové obmedzenia spotreby. Okrem toho medzi ďalšie znaky svetokultúry napríklad patrí: nízka životnosť kultúrnych výtvorov, uctievanie prítomnosti, opieranie kultúry o „hyperrýchlejšie“, obrovskejšie a podobne.

Svetokultúra sa nevyznačuje hĺbkou a vznešenosťou, spája sa s takzvanou globálnou uniformitou, ale i s ľahkovážnou povrchnosťou, plytvaním a míňaním. Na jednej strane navodzujú rovnaké vzorce správania na Zemi a jednotný životný štýl, ale ako sa uvádza, „na pozadí uniformity vyvstáva politická a kultúrna mnohotvárnosť“ (Juvin – Lipovetsky, 2012, s. 51). A tak popri tom, že po celej zemeguli šíri vhodné normy a obrazy, zároveň pôsobí ako mocný nástroj miestneho rozrôznenia a individualizácie foriem existencie a životných štýlov (Juvin – Lipovetsky, 2012).

ROZVOJ PROTIPRÍRODNEJ KULTÚRY A EKONOMIKY, OHROZENÁ PRÍRODA I KULTÚRA

Ako sa metaforicky vyjadril Safranski (2006), globalizácia je planetárne klčovanie prvej prírody, aby ju mohla nahradiť druhá príroda. Pritom nielen globalizovaná kultúra, ale kultúra v každej dobe sa vymedzovala voči prírode nepriateľsky. Je svojou podstatou protiprírodná, čo je dané aj tým, že človek je – tak ako ostatné živé bytosti – druhovo sebecký, a aj on disponuje tzv. útočne (ofenzívne) adaptívnou stratégiou. Zvlášť v súvislosti s globalizáciou ale možno súhlasiť s názorom, že smutným paradoxom súčasnej fázy vývoja ľudskej kultúry je skutočnosť, že prírodu ovládajú ľudia bez toho, aby jej v plnom rozsahu rozumeli (Soukup, 2012).

Aj dnes sa objavuje staronový problém – vzťah medzi prírodou a kultúrou. „Ide o to, že napätie medzi výsledkami poznania a jeho zhmotnenými podobami v nových technológiách otvára pred ľudstvom nevidané možnosti, ktoré však ako Pandorina skrinka skrývajú v sebe implicitné hrozby pre samotné základy ľudskej existencie, pre sebareflexiu spoločnosti a jej racionálnu koexistenciu s prírodou v planetárnom rozmere“ (Sedová, 2008, s. 288). Okrem génového inžinierstva, umelej inteligencie a podobne, sa hrozbou stáva aj svetokultúra a jej hodnotové nadradenie nad prírodou. Spolu s jej rozširovaním po svete sú príroda i samotná kultúra ohrozenejšie.

Rozvoj globálnej technosféry, ekonomiky zameranej na spotrebu, podnecuje rast výroby i spotreby, čo neúnosne zaťažuje prírodu tak, že príroda postupne znižuje, ba stráca produkčnú schopnosť. Sociokultúrne zaťaženie prírodného systému súvisí s ekologickou ľahostajnosťou, ktorá poškodzuje a uberá z prírodného a celkovo smeruje k prehlbovaniu globálnej ekologickej krízy. Problémom sa stáva to, že najmä ľudia v krajinách s rozvinutou ekonomikou strácajú kontakt s prírodou, teda s prostredím, ktoré ich formovalo a predstavovalo pre nich zdroj bohatstva. Vzhľadom na to označujeme súčasnú ekonomiku, ktorá sa neusiluje uspokojovať skutočné potreby ľudí, ale vyvoláva nové potreby a podporuje nový spotrebiteľský životný štýl, za protiprírodnú, nedostatočne zlučiteľnú s prostredím. Následne za protiprírodnú označujeme aj svetokultúru podporovanú trhom. Svetokultúra nás ohrozuje tým, že nerešpektuje potrebu uchovávať zdroje a pôvodné prírodné podmienky miestnych kultúr (Svitačová, 2016).

Ako uvádza J. Šmajš (2006), kultúra má protiprírodnú štruktúru, pričom súčasný človek si len málo uvedomuje prvotnosť prírody vo vzťahu ku kultúre – to, že príroda je lonom i kolískou kultúry. Pritom ohrozená nie je len príroda, ale aj kultúra. „Silno integrovaná svetová kultúra je dnes existenčne ohrozená, pretože likviduje prírodu – vysoko komplexný materský systém, od ktorého závisí a ktorý už nikdy nebude schopná obnoviť“ (Šmajš, 2006, s. 69). Rýchlo expandujúca protiprírodná kultúra a technosféra sa pre človeka môžu stať tragickou udalosťou. Tým, že svetokultúra podporuje bezúčelný konzum, postupne ničí svoju základňu.

Okrem toho, že je protiprírodná, je aj protiludská. I. Dubnička (2007, s. 41). uvádza, že: „Kultúra nemá protiprírodný charakter, ale paradoxne, protiludský charakter, minimálne v jej súčasnom stave“. V tejto súvislosti poukazuje na jej nevhodnú sociokultúrnu záťaž a rozvoj protiprírodnej technosféry v snahe zvyšovať blahobyt súčasného človeka. Pravdou je, že tvorcom kultúry, ktorá má protiludský charakter, je človek, ktorý sa v dôsledkoch správa seba-deštruktívne. V biodiverzite zastáva výnimočné miesto už len preto, že „existenčne ohrozuje ostatné druhy a paradoxne aj sám seba“ (Dubnička, 2007, s. 66). Vzhľadom na rastúce sociokultúrne zaťaženie prírody, ktoré súvisí najmä s rozvojom spotrebnej ekonomiky a vážne ohrozuje životy ďalších generácií, možno svetokultúru naozaj pokladať za protiludskú kultúru. Je neudržateľná z toho dôvodu, že sa rozvíja na úkor biosféry.

Nakoľko sa rozvoj ekonomiky v novom globálnom prostredí spája so zničujúcimi účinkami na ekosystém Zeme a hlavne na jej biosféru, za protiprírodnú označujeme aj globalizujúcu ekonomiku. Znamená to, že ekonomika je namierená proti najorganizovanejšej ontickej vrstve planéty, proti prirodzeným ekosystémom. Keďže kultúra má protiprírodný charakter, protiprírodná je aj ekonomika, lebo napomáha šíriť svetokultúru, čím poškodzuje kultúrny systém, prírodu a napokon i človeka. Rozširovanie kultúrneho bytia totiž spôsobuje ubúdanie prírodného, ničím nenahraditeľného bytia, ktoré potrebujeme pre život. Aktuálnou otázkou sa tak stáva: Ako človek dokáže prežiť v ekologicky ohrozenej prírode?

Keďže dominantné miesto v súčasnej kultúre má ekonomika, naskytá sa potreba zrevidovať jej úlohy a nedovoliť, aby svet kultúry v novom globálnom prostredí rástol za dominantnej asistencie ekonomiky na úkor prírody. Nepriamo na to upozorňuje i Lipovetsky (2013), ktorý poukazuje na premeny, ku ktorým prišlo v súvislosti s rozvojom takzvaného „turbokapitalizmu“ v 80. a v 90. rokoch 20. storočia. V tomto období sa v ľuďoch začali hromadiť pocity ohroze-

nia a neistoty, začalo ustupovať pôžitkárstvo pred strachom a existenčná neistota nahradila „postmodernú“ ľahkovážnosť. Ako konštatuje: „Zatiaľ čo trh rozširuje svoj „diktátorský režim“ krátkych časových lehôt, zásadnou témou verejnej diskusie sa stala starosť o budúcnosť našej planéty a obava z ekologických katastrof“ (Lipovetsky, 2013, s. 77). Aj keď ani v tom období nevytizol zápal pre spotrebu a okamžité uspokojenie, zahaľuje ju strach a znepokojenie, súčasne sa množia prejavy oceňovania všetkého, čo má trvalejšiu hodnotu. Začína sa rozvíjať ideológia vyzdvihujúca prevenciu, obozretnosť vo vzťahu ku zdraviu, čistote ľudského života, čo značí, že bezstarostná kultúra zameraná na prítomnosť je na ústupe. Ukazuje sa totiž, že prítomnosť sprevádzajú úzkosti a znepokojenia. Súčasne je potešiteľné, že sa začínajú množiť prejavy všetkého, čo má trvalejšiu hodnotu a hypermoderný jedinec sa orientuje viac na budúcnosť než prítomnosť, aj keď ide o budúcnosť v prvej osobe (Lipovetsky, 2013).

Rovnako je potešiteľné, že v tomto období sa začínajú prehodnocovať aj niektoré postupy v globálnej ekonomike, ktoré podporujú šírenie svetokultúry, globálnej kultúry bez hraníc, ktorá je protiprírodná a protiludská, a tak aj nezlučiteľná s predstavou trvalo udržateľného rozvoja. Postupne sa objavujú niektoré pokusy reštrukturalizovať globálnu ekonomiku¹¹ tak, aby bola udržateľná, to znamená, že sa nebude zameriavať predovšetkým na zabezpečovanie blahobytu pre súčasného človeka, ale hlavne na jeho udržateľnú existenciu. To predovšetkým predpokladá neupierať pozornosť iba na rozvoj kultúry, ale navrátiť pôvodné nadradené miesto prírodnému systému, ktorý vytvoril človeka a svojou prirodzenou aktivitou mu umožnil uspokojovať životné potreby už pred vznikom kultúry a ekonomiky. Taktiež to predpokladá uvedomovanie si, že kultúra stojí a padá s udržaním prírodných podmienok, ktoré človeka formovali. Rovnako je neprípustné, aby sa ekonomika premenila na kultúru. Ekonomika by mala byť determinovaná kultúrou, mala by byť funkčným subsystémom kultúry, jej dobrým sluhom, nie zlým pánom, pričom kultúra, vrátane ekonomiky, by mala prírodu poškodzovať čo najmenej (Šmajš – Binka – Rolný, 2012).

Možno súhlasiť s J. Šmajšom (2015), že človekom vytváraná globálna kultúra – planetárna technosféra – sa osamostatňuje, vymyká sa ľudským zámerom a stretáva sa so staršou a sofistikovanejšou planetárnou biosférou. Aj keď je dočasným umelým systémom, nezmyselne ničí svoj trvalý hostiteľský prirodzený systém, ktorý ale predchádzal kultúre a vytvoril všetky nutné predpoklady jej evolúcie. A v tejto súvislosti možno súhlasiť aj s tým, že prírodu je nevyhnutné ponímať ako systém, ktorý ekonomiku i kultúru umožňuje, a súčasne si uvedomovať, že pomocou prírody, ktorá je nadradeným hostiteľským systémom kultúry, sa uspokojujú skutočné i rozvojové potreby človeka. Nemôžeme predsa upierať subjektivitu systému, ktorý je mocnejší než globálna kultúra, a ktorý s konečnou platnosťou rozhoduje o jej osude, a aj o ľudskom osude (Šmajš – Binka – Rolný, 2012).

11 V tejto súvislosti uvažuje napríklad o humanizácii ekonomiky. Ide o spoločenský proces, ktorého cieľom je eliminácia nemorálnych procesov v ekonomike a spoločnosti, podpora efektívneho dlhodobého udržateľného ekonomického a spoločenského rozvoja, pričom centrom pozornosti je človek a spoločnosť ako celok (Ivanová, 2013).

ZÁVER

„Nádej spočíva v tom, že globálna kultúra možno napomôže pri vytváraní mierumilovného sveta“ (Berger, 1997, s. 10). Doterajšie skúsenosti ani pohľady predstaviteľov súčasnej sociálnej a environmentálnej filozofie ale zatiaľ tento predpoklad nepotvrdzujú.

Súčasný chápanie kultúry sa dotýka širokej oblasti od ekonomiky, spravodlivosti, kultúrne diferencovaných ľudských práv, na čo má výrazný vplyv práve globalizácia. Ponimanie kultúry ako superštruktúry sa tak mení, početnosť a pestrosť interkultúrnych kontaktov v novom globálnom prostredí so sebou prináša mnoho otázok i problémov tak v teoretickej rovine, ako aj v praktickom živote.

Na globalizáciu kultúry zjavne nemožno nazerať iba pozitívne, a to z viacerých dôvodov, z ktorých niektoré poodhaľuje aj sociálna a environmentálna filozofia. Berúc do úvahy perspektívy a možnosti kultúry vo vzťahu k človeku a ľudskej spoločnosti, ale i jej vplyvy na prírodu, sa globalizácia kultúry spája s viacerými obavami, o čom svedčia napríklad také označenia kultúry, ako „svetokultúra“, „masová kultúra“ alebo kultúra „spotrebná“ či „protiľudská“, „protiprírodná“ a podobne. Zvlášť dôležité je neredukovať kultúru na materiálne hodnoty alebo podriaďovať ju ekonomickým a politickým kategóriám, zodpovedne zvažovať rozvoj ekonomiky zameranej na zvyšovanie spotreby, nakoľko rozširujúca sa konzumná životná stratégia poškodzuje prírodu i samotnú kultúru. V dôsledku rozvoja ekonomiky zameranej na spotrebu sa kultúra stáva nezlučiteľná s predstavou udržateľného života na Zemi. Naliehavou výzvou pre súčasného človeka je prehodnotiť svoj vzťah k životu a uvedomiť si skutočné hodnoty, ktoré reprezentujú ľudský svet, čo zároveň implikuje dostatočne si uvedomovať aj hodnotu prírody.

AKTIVITY A AKTIVIZAČNÉ METÓDY VÝUČBY PROBLEMATIKY

Aktivita 1: Globalizácia, glocalizácia a relokalizácia

Cieľ: Uviesť príklady relokalizácie produkcie, výroby a služieb na Slovensku a v ďalších krajinách

Cieľová skupina: študenti VŠ a SŠ s ekonomickým zameraním

Pomôcky: tabuľa, krieda, písacie potreby

Čas: 90 min.

Metódy: brainstorming, skupinová diskusia

Postup:

1. krok: Študenti sa oboznámi s nižšie uvedeným textom:

Globalizácia je charakterizovaná integráciou oddelených lokálnych trhov do trhu globálneho a glocalizácia tým, že reintegruje globálny trh späť do lokálnych trhov. Globalizácia podriaďuje domáce trhy, štruktúry a inštitúcie

nadnárodnému trhu a glokalizácia podriaďuje výhody globálneho zdieľania znalostných a inovačných zdrojov špecifickosti „subnárodných“ regiónov a komunití. Globalizácia tak nepriniesla iba prevládajúcu a homogénnu kultúru, ale posilnila relokalizáciu, ktorá transformuje globálne informácie do lokálnych znalostí a činností. V ekonomike to konkrétnejšie znamená, že relokalizácia produkcie, výroby a služieb založená na globálne zdieľaných vstupoch, informáciách a skúsenostiach prináša nové modely designu, výroby a organizácie spotreby. Bez ohľadu na „perfektnosť“ výrobku či služby vždy podstúpi lokálnu modifikáciu, adaptáciu a zmenu pri použití. Dizajn by nemal byť upravený za účelom „perfekcie“, ale aby umožnil miestnu interpretáciu a reinterpretáciu. Niečo podobné uvádza aj G. Lipovetsky, ktorý v tejto súvislosti upozorňuje na to, že v Európe silnie záujem o domácu kuchyňu, a tak sa recepty, potraviny zo supermarketov a pod. začínajú prispôbovať miestnym chutiam a zvyklostiam (Juvin – Lipovetsky, 2012).

2. krok: Zvolený mediátor a zapisovateľ vyzve študentov, aby premýšľali o konkrétnych príkladoch relokalizácie produkcie, výroby a služieb na Slovensku a v ďalších krajinách.

3. krok: Mediátor a zapisovateľ zapisuje na tabuľu jednotlivé príklady relokalizácie produkcie, výroby a služieb na Slovensku a v ďalších krajinách, ktoré uvádzajú jednotlivci, a rozčleňuje ich do kategórií podľa toho, akých typov relokácie sa týkajú, a tiež či sa týkajú Slovenska alebo zahraničia.

4. krok: Mediátor stručne zhodnotí a zovšeobecni získané informácie, vyzve účastníkov, aby sa zapájali do skupinovej diskusie, ktorá sa týka relokalizácie produkcie, výroby a služieb na Slovensku a vo svete a aby poukázali na ich pozitíva i negatíva.

Aktivita 2: Nová stratégia na vyzdvihnutie globálnej kultúry v medzinárodných vzťahoch

Cieľ: Navrhnuť stratégiu rozvoja kultúry v medzinárodných politických, ekonomických, kultúrnych a právnych vzťahoch vo svete

Cielová skupina: študenti VŠ a SŠ

Pomôcky: internet, písacie potreby

Čas: 45 min.

Metódy: aktívna práca s textom, projektová metóda, skupinová práca

Postup:

1. krok: Študenti si preštudujú teoretickú časť kapitoly, nižšie odporúčané texty i niektoré ďalšie samostatne vyhladané texty.

- Nová stratégia na vyzdvihnutie kľúčovej úlohy kultúry v medzinárodných vzťahoch EU. Brusel, 8. jún 2016. Dostupné na internete: europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2074_sk.pdf.

- Rozhodnutie európskeho parlamentu a rady č. 1855/2006/ES z 12. 12. 2006. Úradný vestník EU. Dostupné na internete: eur-lex.europa.eu › EUROPA › EU law and publications › EUR-Lex.
- Šimko, I.: Ako odvrátiť hrozbu globálnej kultúrnej vojny? Dostupné na internete: <http://www.ivansimko.sk/ako-odvratit-hrozbu-globalnej-kulturnej-vojny/>.

2. krok: Na základe získaných poznatkov študenti navrhujú stratégiu rozvoja kultúry v medzinárodných politických, ekonomických, kultúrnych a právnych vzťahoch vo svete.

3. krok: Prezentácia navrhutej stratégie hovorcom skupiny.

Aktivita 3: Štyri tváre globálnej kultúry

Cieľ: Porovnať štyri odlišné procesy globalizácie kultúry, ktoré vymedzuje P. L. Berger, a identifikovať ich spoločné črty.

Cieľová skupina: študenti VŠ

Pomôcky: okrúhly stôl, písacie potreby, tabuľa

Čas: 60 min.

Metódy: skupinová práca, kooperatívne učenie

Postup:

1. krok: Vopred zadať študentom úlohu preštudovať štúdiu: BERGER, P. L. (1997). Čtyři tváře globální kultury. In *Střední Evropa*, č. 75, str. 9 – 18.

2. krok: Študenti pracujú v 4 skupinách, každá skupina prostredníctvom hovorcu predstavuje jednu z tvári globálnej kultúry.

3. krok: Na základe kooperácie študenti zo všetkých skupín identifikujú spoločné črty všetkých štyroch tvári globálnej kultúry. Určený zapisovateľ tieto črty písomne zaznamenáva na tabuľu a na záver ich prečíta a vysvetľuje.

Literatúra

1. ADORNO, T. W. (2009). *Schéma masové kultury*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, Praha, 62 s. ISBN 978-80-7298-406-3.
2. ADORNO, T. W. (2004). *Přehodnocení kulturního průmyslu*. [online] 22. srpna 2004, [cit.2016-05-24]. Dostupné na internete: <http://glosy.info/texty/prehodnoceni-kulturniho-prumyslu/>.
3. ADORNO, T. W.- HORKHEIMER, M. (2009). *Dialektika osvícenství*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH. 249 s. ISBN 978-80-7298-267-7.
4. ARENDOTOVÁ, H. (1994). *Krise kultury*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta. 160 s. ISBN 80-204-0424-4.
5. BAUMAN, Z. (2008). *Tekuté časy. Život ve věku nejistoty*. 1. vyd. Praha: Akademia. 109 s. ISBN 978-80-200-1656-0.
6. BECK, U. (2001). *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. 1. vyd. Brno: CDK. 191 s. ISBN 978-80-7325-123-9.
7. BENCZEOVÁ, B. (2014). *Postmoderná filozofia kultúry*. Bratislava: UK v Bratislave. 83 s. ISBN 978-80-223-3765-6.
8. BERGER, P. L. (1997). Čtyři tváře globální kultury. In *Střední Evropa*, č. 75, str. 9-18. ISSN 0862-691 X.
9. BRUGGER, W. (1994). *Filosofický slovník*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko. 639 s. ISBN 80-206-0409-X.
10. DUBNIČKA, I. (2007). *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra: UKF v Nitre. 484 s. ISBN 80-8094-034-7.
11. DUBUFFET, J. (1998). *Dusivá kultura*. 1. vyd. Praha: Herman&synové. 128 s. EAN: 9788023825435.
12. ECO, U. (2006). *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Agro. ISBN 80-7213-706-4.
13. ELLER, J. D. (2009). *Cultural Anthropology. Global Forces, Local Lives*. 2nd Ed. New York: Routledge. 384 p. ISBN-10: 0415508770.
14. FEATHERSTONE, M. (ed) (1990). *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*. 2 ed. London: Sage publications Ltd. 411 p. ISBN 0-80393-821-2.
15. GAŽOVÁ, V. (2012). Globálna kultúra, globálna identita? In *Kultúra v premenách globalizácie*. Nitra: FF UKF v Nitre. s. 114-131. ISBN 978-80-558-0093-6.
16. GAŽOVÁ, V. (2014) Pojem kultúrneho priemyslu a jeho metamorfózy. In *Gažová, V. (ed). Metamorfózy priemyslu kultúry. 2014*. Bratislava: UK v Bratislave, 2014. s. 7-36. ISBN 978-80-223-3729-8.
17. GAŽOVÁ, V. (2017). Téma interkulturality v slovenskej filozofii. In *Filozofia a kultúra*. Bratislava: EU v Bratislave, s. 26-33. ISBN 978-80-225-4360-6.
18. GIDDENS, A. (1998). *Důsledky modernity*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství. 200 s. ISBN 80-86429-15-6.
19. IVANOVÁ, P. (2013). Humanizácia ekonomiky a makroekonomické procesy v 21. storočí: Humanization of economy and macroeconomical processes in 21st century. *Ekonomická teória a ekonomická realita: zborník príspevkov 4. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie* Bratislava: EKONÓM, 2013.13s. [CD-ROM]. ISBN 978-80-225-3712-4.

20. JUVIN, H. – LIPOVETSKY, G. (2012). *Globalizovaný Západ. Polemika o planetárni kultúre*. 1. vyd. Praha: PROSTOR. 251 s. ISBN 978-80-7260-265-0.
21. KICZKO, L. a kol. (1997). *Slovník společenských věd*. Bratislava: SPN. 303 s. ISBN 80-08-02665-0.
22. KOMEL, D. (2012). Multikulturalizmus a interkulturalita. O jednom fenomenologickom rozlíšení. In *Filozofia*, 67, (8). s. 677-688. ISSN 0046-385X.
23. KREUZZIEGER, M. (2012). *Kultura v době zrychlené globalizace*. Praha: FU AV UK v Praze. 104 s. ISBN 978-80-7007-389-6.
24. LIPOVETSKY, G. (2013). *Hypermoderní doba. Od požitku k úzkosti*. 1. vyd. Praha: PROSTOR. 144 s. ISBN 978-80-7260-283-4.
25. LOVISEK, J. (2011). Multikulturalizmus a problémy integrácie moslimských prisťahovalcov. *Sociológia* 43, (4). s. 405-419. ISSN 0049 – 1225.
26. LYSÝ, J. (2007). Nezniesiteľná ťažkosť ľahkých analógií. In DUBNIČKA, I. (2007). *Kultúra a environmentálna kríza*. Nitra: UKF v Nitre. s. 9-10. ISBN 80-8094-034-7.
27. MÁRTON, M. (2013). K niektorým zdrojom, formám a kontextom univerzalizácie. *Almanach VIII*, č. 4. s. 5-19. ISSN 1339-3502.
28. PETRUSEK, M. (2010). „Zygmunt Bauman: ‚tropika diskursu‘; slovo o pop- kultúre a spotrební spoločnosti epochy ‚tekuté modernity““. *Sociologický časopis* (Praha), vol. 46 (5). s. 801-820. ISSN 0038-0288.
29. RICOEUR, P. (1993). Život, pravda, symbol. Univerzálna civilizácia a národné kultúry. Praha: Oikúmené. s. 260. ISBN 80-85241-32-3.
30. ROBERTSON, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*, 1. publ. London: SAGE Publications Ltd. 306 p. ISBN 0-8039-8187-2.
31. SAFRANSKI, R. (2006). *Kolko globalizácie unesie človek?* 1. vyd. Bratislava: Kalligram. 96 s. ISBN 80-7149-858-8.
32. SEDOVÁ, T. (2008). K pojmom ľudskej prirodzenosti a kultúry a ich funkcií v sociálnom poznaní. *Filozofia*, roč. 63, č. 8, s. 657-669. ISSN 0046-385X.
33. SLUŠNÁ, Z. (2005). Metamorfózy kategórie „kultúra“. In *Kultúra a rôznorodosť kultúrneho*. Acta Culturologica. Zväzok č. 13. 1. vyd., s. 37-53. ISBN 80-89197-41-8.
34. SLUŠNÁ, Z. (2010). Ľudský a spoločenský rozmer kultúry. Témy a trendy súčasného myslenia o kultúre. *Národná osвета*, 3-4, s. 23-28. ISSN 1335-4515.
35. SLUŠNÁ, Z. (2015). *Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe*. 1. vyd. Bratislava: UK v Bratislave. 117 s. ISBN 978-80-223-4026-7.
36. SLUŠNÁ, Z. (2014). Obrat k lokálnemu ako globálny trend. In *Globalizácia a fenomén národnej kultúry*. Podhájska: Východoslovenská agentúra pre rozvoj. n.o.s. 251-262. Dostupné na internete: <http://www.eeda.sk/default/publikacie/zborniky/zbornik-globalizacia-2014.pdf>.
37. SOUKUP, V. (2012). Teorie sociokulturní změny. In *Kultúra v premenách globalizácie*. Nitra: FF UKF v Nitre. s. 367-393. ISBN 978-80-558-0093-6.
38. SVITAČOVÁ, E. (2016). Protiprirodňý a protiludský charakter svetokultúry – globálnej kultúry bez hraníc. In *Filozofia, kultúra, environment*, 2016. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2016, s. 127-142. ISBN 978-80-558-1111-6.

39. ŠMAJS, J. (2006). *Ohrozená kultúra. Od evolučnej ontológie k ekologickej politike. 1. slovenské vydanie*. Banská Bystrica: PRO Banská Bystrica. 221 s. ISBN 80-89057-12-8.
40. ŠMAJS, J. (2008). *Potrebujeme filozofiu prežiť?* 1. vyd. Brno: Doplněk, 101 s. ISBN 978-80-7239-221-6.
41. ŠMAJS, J. (2015). Filozofický koncept Ústavy Zeme. Ústava Zeme – Důvodová zpráva. *Slovo* [online] 27. apríl 2015. cit. [2016-05-26]. Dostupné na internete: http://www.noveslovo.sk/c/Filozoficky_koncept_Ustavy_Zeme_Ustava_Zeme_Duvodova_zprava.
42. ŠMAJS, J. – BINKA, B. – ROLNÝ, I. (2012). *Etika, ekonomika, príroda*. Praha: Grada Publishing, a. s., 192 s. ISBN 978-80-247-4293-9.
43. TAYLOR, Ch. 2001. Politika uznania. In *Multikulturalismus. Zkoumání politiky uznání*. 1. vyd. Praha: Filosofia, s. 41-90. ISBN 80-7007-161-3.
44. WALZER, M. (2002). *Hrubý a tenký o tolerancii*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram, 240 s. ISBN 80-7149-440-2.
45. ŽÁGORŠEKOVÁ, M. B. 2017. Filozofia a kultúra. In *Filozofia a kultúra*. Bratislava: EU v Bratislave. s. 49-54. ISBN 978-80-225-4360-6.
46. ZELENÝ, M. (2011). Relokalizace: Mysli globálně, jednej lokálně. [online] *Svět produktivity Beta*. 01. 06. 2011. [cit. 2013-07-01] Dostupné na internete: <http://www.svetproduktivity.cz/clanek/Relokalizace-Mysli-globalne,-jednej-lokalite.htm/>.

O autorke

Eva Pechočiaková Svitačová

Je odbornou asistentkou na Katedre spoločenských vied FEM Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre, kde sa zameriava na výučbu etiky a aplikovanej etiky, ale vyučuje i ekofilozofiu a sociológiu. Participuje na riešení domácich i medzinárodných vedeckých projektov, zúčastňuje sa na domácich i zahraničných konferenciách a ďalších vedeckých podujatiach, podieľa sa na vytváraní študijných materiálov. Vo vzdelávacej praxi aj vo výskume venuje pozornosť najmä sociálno-filozofickým otázkam a morálnym problémom v spoločnostiach, ktoré vznikajú spolu s rozvojom globálneho trhu a globálnej ekonomiky, globálnej etike, globálnej kultúre, a tiež globálnemu vzdelávaniu.

ROZVOJOVÉ VZDELÁVANIE

učí k zodpovednosti za globálne spoločenstvo v rámci lokálnych pomerov každého jednotlivca. Jeho cieľom je teda dosiahnuť spoločenský rozvoj prostredníctvom plnohodnotnejšieho vzdelávania. Slovenský vzdelávací systém sa s týmto konceptom zatiaľ iba oboznamuje. Táto publikácia preto prináša súbor niekoľkých tém, ktoré tvoria jadro problematiky rozvojového vzdelávania. Nechýbajú medzi nimi otázky spojené s udržateľnosťou životného prostredia, klimatickými zmenami či zodpovednou spotrebou. Okrem teoretického vymedzenia jednotlivých tém kniha obsahuje praktické postupy a cvičenia, ako tieto témy priblížiť študentom. Napriek tomu, že táto publikácia je určená predovšetkým pre vysoké školy, je vhodná aj pre vyššie ročníky stredných škôl.

